

KORUNK

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR MŰVELŐ.
DÉSÜNKBEN • XVI. SZÁZADI OL
VASMÁNYOK • ROMÁN TÁRSA.
DALOMTUDOMÁNYI MŰVEK •
AZ ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH
KÉT ÉVTIZEDE • KÖNYV ÉS TÖ.
MEGKÖMUNIKÁCIÓ • A JÖVŐ
OLVASÓI • MISZTÓTFALUSI KIS
MIKLÓSRÓL • PÁSKÁNDI GÉZA
APÁCZAI • A HÉT TERMÉSZET-
TUDOMÁNYOS ÍRÁSAI • HAT
TÖRTÉNÉS AMERIKÁRÓL • • •

1972 | 1

SZERZŐINK

BUCUREȘTI

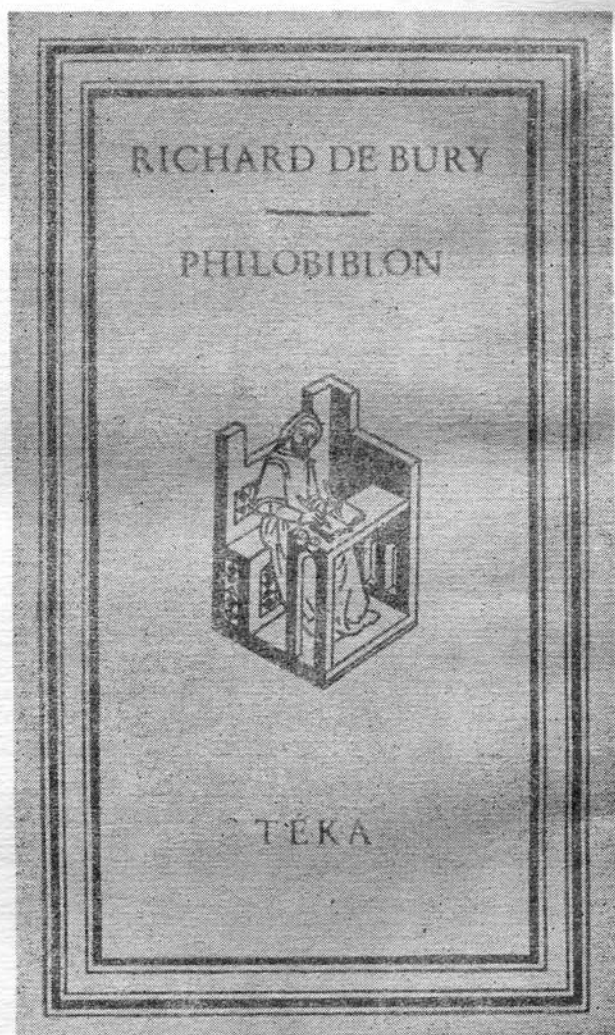
Dankanits Adám
Horváth Andor
Majtényi Erik
Roman, Valter

KOLOZSVÁR

Bálint Lajos
Balla Zsófia
Balogh Edgár
Deák Ferenc
Demény Dezső
Ditrői Ervin
Farkas László
Gábor Dénes
Gáll Ernő
Gáll János
K. Jakab Antal
Jakó Zsigmond
Kassay Miklós
Koch Ferenc
Kovács Nemere
Lászlóffy Csaba
Lázár József
Mikó Imre
Németi Rudolf
Páskándi Géza
Rác Győző
Semlyén István
Ifj. Szabó T. Attila
Szilágyi Júlia
Zsakó János

KÜLFÖLD

Bóné Gyula
Escarpit, Robert
Pomogáts Béla

A Kriterion ünnepi kiadványa a nemzetközi könyvévre

KORUNK

XXXI. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM
1972. JANUÁR

- RÁCZ GYÖZÖ • Könyv és társadalom 3
* * * • A Könyv Nemzetközi Éve 6
JAKÓ ZSIGMOND • Könyv és könyvtár művelődésünkben 9
DANKANITS ÁDÁM • XVI. századi olvasmányok 30
LÁSZLÓFFY CSABA • „Végemlékőzet“ (vers) 35
SEMLYÉN ISTVÁN • Bibliotéka és tudomány 37
GÁLL ERNŐ • A romániaiság szociológiai alapvetése 45
GÁLL JÁNOS • Tanulságos „lapok a múltból“ 49
PÁSKANDI GÉZA • Tornyt választok (dráma, I.—II. felvonás) 50
POMOGÁTS BÉLA • Az Erdélyi Szépművészeti Céh két évtizede (Beszélgetés
Kós Károllyal) 73
MIKÓ IMRE • A pulton innen és túl 77
VALTER ROMAN • Tudomány és hatalom 82
GÁBOR DÉNES • Fémfólia és az olvasás jövője 91
ROBERT ESCARPIT • Könyv és tömegkommunikáció (Horváth Andor
fordítása) 95
DEMÉNY DEZSŐ • Fordítógép, nyelvészet, kommunikáció 98
THEODOR W. ADORNO • Írásjelek (K. Jakab Antal fordítása) 105
* * * • Hat történet Amerikáról (Lantos László fordítása) 109

JEGYZETEK

- BALOGH EDGÁR • Könyvtár és személyiség 117
MAJTÉNYI ERIK • Holtig tartó szerelem 119
DITRŐI ERVIN • Csálnak a reoprók, de szeretjük őket 121
BALLA ZSÓFIA • A zenei könyv hasznáról 122
DEÁK FERENC • Könyvművészet és képzőművészet 124
BALINT LAJOS • Könyvtervezés és nyomdatechnika 125
KASSAY MIKLÓS • Falusi olvasók 126
LÁZÁR JÓZSEF • Vezetés és olvasás 129

NEMZETKÖZI ÉLET

- FARKAS LÁSZLÓ • Lehetséges, valószínű, kívánatos 131
* * * • A közgazdászok nyelvi kihágásairól (John Kenneth Galbraith
nyomán) 134

FÓRUM

KOCH FERENC • A Hét természettudományos írásai 137

DOKUMENTUMOK

BONÉ GYULA • Az újjáéledt Miszt-tótfalusi Kis Miklós 140

IFJÚSÁG — NEVELÉS

KOVÁCS NEMERE • Biztosítsuk a jövő olvasóit 151

TUDOMÁNYOS MŰHELY

ZSAKÓ JÁNOS • Tények és feltételezések 156

SZEMLE

SZILÁGYI JÚLIA • Soknyelvű világért (Mű és világ) 161

IFJ. SZABÓ T. ATTILA • Tudomány — természetjárás 164

NÉMETI RUDOLF • Mérték és cezúra 165

LÁTÓHATÁR

Ki árulja a könyvet? (Luceafărul) 171 • Könyv helyett komputer (Die Zeit) 171 • Kopernikusz — avagy a szellem bátorsága (La Pologne) 172 • Vegyes diplomák (Contemporanul) 173

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

ILLUSZTRÁCIÓK

Buday György, Deák Ferenc, Dési Huber István, Diskay Lenke, Kabán József, Péter Rózsa, Stettner Béla, Surány Erzsébet, Tamás Klára

Gépelte kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 273. Republica Socialistă România

KÖNYV ÉS TÁRSADALOM

Amikor — hic et nunc — könyv-számmal indítjuk útjára új évfolyamunkat, nemcsak az UNESCO-program idej felhívására válaszolunk. Könyvkultúránk haladó hagyományairól és mai szocialista művelődéspolitikánk e téren elért eredményeiről is tájékoztatni kívánjuk olvasóinkat. Mert történelmi múlt és élő jelen tényei bizonyítják, hogy A Könyv Nemzetközi Évének nyilvánított 1972-es esztendő szociológiai jelentőségű jelmondata a:

BOOK FOR ALL

nálunk nem új, és nem illuzórikus humanista törekvés kifejezője csupán.

A történelmi szempontú elemzés „logikája” szerint a jogos büszkeséggel eltöltő múltidézéssel kezdjük.

Alig kétszáz évvel Gutenberg felfedezése után a Manutiusok, Elzevirek és Blaeuk teljesítményeivel vetekedő gyönyörű könyveiről és messzeföldön ismert tipográfiájáról ma is méltán híres Misztótfalusi Kis Miklós küldetéstudatában már ott van a Book for all gondolat XVII. századi megfogalmazása: „könyvekkel bővítse, olcsósítsa a hazát”. És ez a törekvés vezette száz évvel korábban ugyanitt, Kolozsváron Heltai Gáspárt, Szebenben Filip Moldoveanut, Brassóban Coresit és Honterust, amikor „a másokat melegítő élet üzenetét” olcsó és szép-kiállítású magyar, illetve román és német nyelven írt könyvekkel akarta jövő századokra testálni.

Hogy ebből a szándékból miért csak párszáz év múlva születhetett meg a könyv forradalma — ma már nyilvánvalóan tudjuk: a társadalmi viszonyok jellegén múltott. Misztótfalusi egyéni tragédiája megrázó tényként illusztrálja könyv és társadalom elválaszthatatlan kapcsolatát. A könyvekbe zárt gondolatok ugyanis bármennyire elsősorban a magányos értelem gyötrelmeiből, diadalaiból és kudarcából születnek — hű tükreiként a kornak is, amelyben íródtak —, sohasem maradnak társadalmilag hatástalanok. Mert könyveket — az emberiség legjobbjai — minden időben azzal a céllal írtak és terjesztettek, hogy a győzelmes vagy az annak hitt ész „kitörései” a társadalom, a jövő felé megkönnyíttessenek. Az, hogy ez a munka mennyire nem volt csak a könyv idillikus diadalmenete, egyes írásaink is bizonyítják. Szerzőink túlnyomó része ugyan, történelmi visszpillantásokban, a könyv térhódításával foglalkozik, utalásaink vannak arra, hogy a humanizmus képviselői számára ma is félelmetes mementók a könyvégetések iszonyatos látványai vagy az ezekre figyelmeztető intelmek. Nem vigasztaló és sohasem lehet az, hogy a könyvégetők közül a teremtő értelem egy-két kiemelkedő képviselője sem hiányzik. Úgy látszik azonban, hogy az emberiség — megnyugtatásunkra — nem talált ment-

séget azok bűneire, akik a könyvmáglyák lángjaiban akarták — az alkotó gondolat-közlés folytonosságát megakadályozva — a halhatatlanságra törő tudást elhamvasztani. Ezért említi minden tárgyilagos filozófiatörténet Platón megbocsáthatatlan vétkeként Demokritosz könyveinek megsemmisítését, ezért fogja fájlalni mindörökké a történelem az alexandriai könyvtár elpusztulását, és ezért fogja a humanista gondolat mindig lesújtó kritikával megbélyegezni az inkvizíció vagy a faszizmus könyvégetéseit.

Bármennyire is felemelően szép kezdeményezésnek tartjuk tehát A Könyv Nemzetközi Éve Book for all gondolatát, nem tekintjük ünneprontásnak emlékeztetni olvasóinkat a jelszóban rejlő szomorú beismerésre: a könyv forradalmát élő századunkban is időszerű programként hangoztatni a Könyvet mindenkinek jelszót, tényleg szomorú beismerés. Beismerése annak, hogy a könyv még mindig nem jut el mindenkihez, hogy a könyvet csak egy nagyon távoli jövőben lehet valóban hozzáférhetővé tenni sok millió ember számára.

A könyv forradalma győz meg tehát valójában arról, hogy könyv és társadalom viszonyában a könyvnyomtatás-technika forradalma csupán előfeltétel a Book for all gondolat tényleges megvalósításának évszázados útján. Ma már nyilvánvaló, hogy a mindenki számára hozzáférhető olcsó, szép és nagy példányszámú könyvek térhódításának nincsenek technikai akadályai. (Elég, ha ebben az összefüggésben csak utalunk arra, hogy egy napjainkban általánosan elterjedt nyomdai gépen egy 300 oldalas könyv húszezres példányszámban nem egészen három óra alatt előállítható.) A szocialista termelési viszonyok világméretű győzelmére van szükség azonban ahhoz, hogy a társadalom és az egyén művelődési törekvéseit szolgáló tartalmas és szép könyv ne legyen többé sehol a földön csak kevesek privilégiuma.

Nincs módunk arra, hogy összehasonlító statisztikai adatok alapján mutassuk ki, mennyi könyv jut egy olvasóra a fejlettebb kapitalista országokban, és mennyi egy-egy szocialista országban. Külföldi útjaink során azonban magunk is tapasztaltuk, hogy a modern polgári világban a szép kiállítású könyv megszerzése nem mindenki számára elérhető öröm.

Igaz: ma már minden fejlettebb országban a drágább luxuskiadású könyvek mellett vannak olcsóbb, tömegpéldányban megjelenő könyvek is. De a könyv igazi forradalmát még ez a körülmény sem teszi valóban lehetővé. Sok, gazdaságilag és társadalmilag elmaradt országban ugyanis a lakosság nagy tömegeinek nincs mit kezdeniük a könyvvel, mert — bármennyire tragikomikusan hangzik is számunkra — az analfabetizmus ijesztő arányai miatt az írott szó nem jelent hasznosítható szükségletet. Nem egy nagyon fejlett tőkés országban pedig az audio-vizuális tömegkommunikáció félelmetes arányokban jelentkező híg és pontatlan információi „elégítik” ki azokat a tájékozási igényeket, amelyeket valóban eredményesen csak a könyv szolgálhat. Újabbán a nagy és eredeti irodalmi műveknek felületes kivonatokat közlő kiadásai is terjednek, és hígítják az igazi műveltséget.

Míndez meggyőzően bizonyítja, hogy mindenütt, ahol a könyv elsősorban üzlet, tehát a profitszerzés eszköze, a sokszor idézett Book for all gondolat nemes humanizmust sugalló tartalma illuzórikus törekvés marad csupán.

Nem kétséges, hogy könyv és társadalom viszonyában is a szocializmus teremtette meg a valóban forradalmi változások feltételeit. Nemcsak a szocialista állam számára nagy anyagi ráfordításokat kívánó olcsó és szép könyv terjesztésével, hanem annak a nagyon bonyolult feltételrendszernek a megteremtésével is, amely a könyv forradalmát az olvasás forradalmával kapcsolja össze. Mert nyilvánvaló, hogy a könyv iránti reális szükséglet kialakítása nélkül a tartalmas, szép könyv igazi műveltségterjesztő hatása elmarad.

Az RKP novemberi teljes ülésén pártunk főtitkára a többi között erre a kapcsolatra utalva hangsúlyozta: „Mi úgy véljük és úgy véltük mindig, hogy a szocializmus történelmi hivatása nemcsak abban áll, hogy az embert felszabadítsa az elnyomás és kizsákmányolás alól, hogy biztosítsa számára az anyagi jólétet, hanem abban is, hogy egy olyan felsőbbrendű szellemi civilizációt teremtsen, amelyet nem lehet létrehozni az új típusú, magas fokú öntudattal rendelkező, nagy kulturális és szakmai felkészültségű, haladó erkölcsi-politikai jellemű ember kifermálása nélkül.“

Ezt a nemes célt hivatott szolgálni nálunk az a 8142 nyilvános könyvtár is, amelyben közel 48 millió könyv áll olvasóink rendelkezésére, vagy az az évi 1333 millió példányszámban kiadott újság, folyóirat és időszaki kiadvány — közöttük a Korunk —, amelynek egy része a szocialista Romániában ma már a legeldugottabb falucskába is „szállítja“ a tudás fényeit.

Íme, a Book for all gondolat megvalósulása alkotó marxista alapvetésű kultúrpolitikánk művelt embert formáló gyakorlatában.

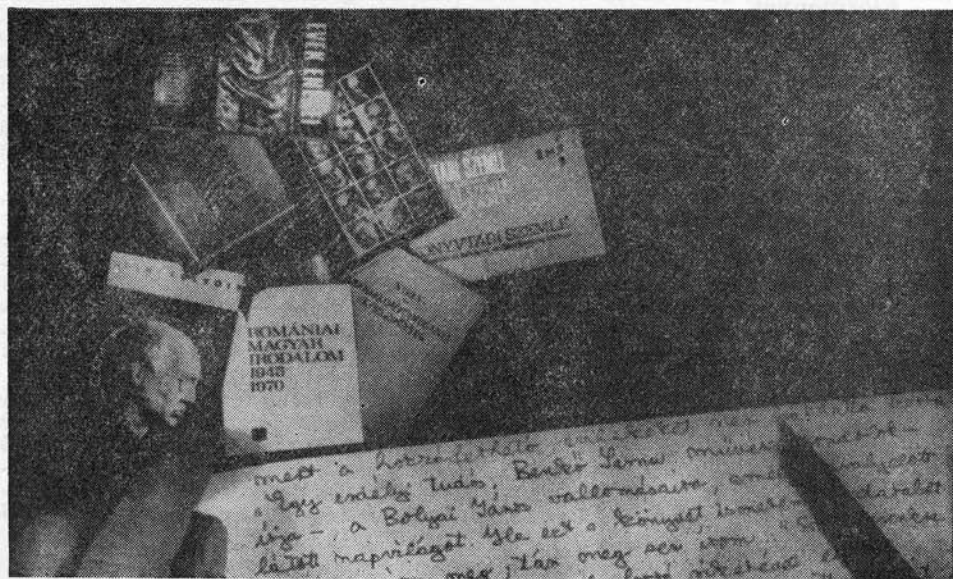
A Könyvet mindenkinek jelszó ennek ellenére nálunk sem anakronisztikusan ható feladatként jelöl csupán. Nemzetközi elismerést is kiváltó jelentős és szép könyveinket a mainál racionálisabb terjesztő munkával mindig el is kell tudnunk juttatni oda, ahol ezek tartalmuk és rendeltetésük szerint leginkább igényelték. Régibb könyvkultúránk megőrzött értékeinek eredményesebb felhasználását pedig a könyvtári munka tökéletesítésével kell mind jobb feltételek között lehetővé tennünk.

Mindehhez — hic et nunc — megvannak az összes feltételeink. Tudnunk kell tehát élnünk velük a gyakorlatban is.

Könyvszámunkkal, lehetőségeink szerint, ezt a gyakorlatot kívánjuk szolgálni.

RÁCZ GYÖZŐ

Kabán József fotókompozíciója

A KÖNYV NEMZETKÖZI ÉVE

Bevezető

1. Az 1971—1972. évi program- és költségvetési tervezetben javasolt 4. 121. ajánlás a következőket tartalmazza:

„A Közgyűlés,

ABBAN A MEGGYŐZŐDÉSBEN, hogy a könyv ismereteket közöl és gondolatokat ébreszt, fontos szerepet tölt be, és előmozdítja az UNESCO valamennyi célkitűzésének megvalósítását,

FIGYELEMMEL arra is, hogy nem kormányzati jellegű könyvkiadói, könyvtárosi és könyvkereskedői szervezetek és más szakmai egyesületek érdekelte nyilvánították magukat A Könyv Nemzetközi Évének lebonyolításában, mert ráirányítja a közönség figyelmét a könyv szerepére a társadalomban,

KINYILVÁNÍTJA: 1972 »A Könyv Nemzetközi Éve«.

FELHÍVJA a tagállamokat csakúgy, mint az illetékes és érdekelt nem kormányzati nemzetközi szervezeteket is, hogy tevékenyen járuljanak hozzá az év méltó lebonyolításához;

FELHATALMAZZA a főigazgatót arra, hogy e tevékenységekben közreműködjenek.“

2. A Végrehajtó Tanács 83. ülészakán (1969. szeptember—október) megszavazott egy ajánlást, amelyben felhívja a főigazgatót arra, hogy „a 16 C/5. dokumentumba foglaljon be javaslatokat oly tevékenységekre vonatkozólag, amelyeket a könyv, a könyvtárak és az olvasás fejlesztésére a tagállamok és az érdekelt nemzetközi és nemzeti szervezetek kifejthetnének“, egyszersmind ajánlja, hogy „a Közgyűlés hívas-sék fel annak tanulmányozására, hogy célszerű-e 1972-t »A Könyv Nemzetközi Évé«-nek nyilvánítani“ (83 EX/Határozatok 5.1. 38. paragrafus). A főigazgató ennek a szövegnek az alapján belefoglalta a fentebb idézett ajánlást A Könyv Nemzetközi Évére vonatkozólag a 16 C/5. dokumentumba, és a Közgyűlés elé terjeszti azoknak a tevékenységeknek az áttekintését, amelyeket a tagállamok és az érdekelt nemzetközi és nemzeti szervezetek kifejthetnének.

Előzmények

3. A Könyv Nemzetközi Évének az lesz a célja, hogy felhívja az általános figyelmet a könyv szerepére a társadalomban. Manapság a könyv a széles körű tájékoztatás egyik fő eszköze. A nyomdai és terjesztési technika jelentős fejlődése következtében lehetővé vált, hogy az egyre szélesebb körű közönség jó minőségű és olcsó könyvekhez juthasson. Így valóban bekövetkezett „a könyv forradalma“ — hogy egy, az UNESCO által kiadott mű címét idézzük.*

4. Ugyanakkor gyorsan nő az olvasók száma. A népesség jelentős szaporodása, az oktatás kiszélesedése és a tanulmányi idő tartamának meghosszabbodása a piac bővüléséhez vezet; a könyv máskülönb en is könnyebben hozzáférhetővé vált annak következtében, hogy terjesztésének módszerei megújultak, bővül a könyvtári szolgálat, különösen az iskolai és a nyilvános könyvtáraké.

5. A könyv szerepének átalakulása egybeesik az „elektronikusnak“ nevezett hírközlő eszközök (rádió és televízió) térhódításával. Mégis — ez általános fejlődés keretein belül —, a könyv megőrizte, sőt növelte befolyását. Az összes létező tájékoztató eszközök között a könyv az ismeretszerzés lényeges eszköze maradt.

6. Ez, a könyv szerepére vonatkozó tétel egyre élelnebb érdeklődést vált ki. A Közgyűlés, még a tizenharmadik ülészakán, megszavazott egy ajánlást (4. 12.), amely hangsúlyozta a könyvnek mint az UNESCO célkitűzései megvalósítását előmozdító eszköznek a fontosságát. A tizennegyedik ülészak jövähagyott egy, a könyv fejlesztésére szánt programot; ez lehetőséget adott olyan regionális összejövetelek megszervezésére, amelyek a könyv előállítását és terjesztését hivatottak ösztönözni a fejlődő

* Robert Escarpit: La révolution du livre. UNESCO, 1966.

országokban: az elsőt (Ázsia részére) Tokióban tartották 1966-ban, a másodikat (Afrika részére) Accrában, 1968-ban és a harmadikat (Latin—Amerika részére) Bogotában 1969-ben. A negyedik összejövetelnek 1972 elején kell sorra kerülnie az arab államok javára.

7. Ezek a regionális összejövetelek megmutatták, hogy a fejlődő országok olyan összehangolt akcióprogramot óhajtanak, amely a könyvnek hatékonyabb részt juttatna a gazdasági és társadalmi haladás szolgálatában. A könyvet tekintik azon eszközök egyikének, amelyekkel követni lehet a technológia újabb fejlődésének ritmusát. A könyv különösen az új technika bevezetését, illetve a régiben való jártasság tökéletesítését teszi lehetővé.

8. Ugyanakkor egyre tudatosabbá válik annak szükségessége, hogy a könyv nemzetközi szakmai egyesületei újabb intézkedéseket fogantossanak avégett, hogy felhívják mind a közönség, mind a kormányzatok, valamint a nemzetközi intézmények figyelmét arra, hogy a könyv előmozdítja az egyéni jólét és az általános előrehaladás ügyét.

9. A nem kormányzati szervezetek képviselői, akik 1969 márciusában összegyűltek megvizsgálni a könyv fejlesztését szolgáló UNESCO-akciót, kifejezésre juttatták érdekltségüket A Könyv Nemzetközi Évének meghirdetésében, mivel az lehetőséget nyújt az idevágó rendszeres és összehangolt tevékenységre, egyben javasolták, hogy a választás essék 1972-re. Valóban, addig befejeződnék a könyv fejlesztését szolgáló regionális UNESCO-ciklusok; egyébként is, bármely közelebbi időpont nem hagyott volna elegendő időt a tagállamoknak és a szakmai szervezeteknek arra, hogy a szükséges széles körű előkészületeket megtehessek. A Könyv Nemzetközi Évének hatása jóval 1972 után válik érezhetővé. Azokat a tevékenységeket, amelyekre ez év folyamán sor kerül, különösen a könyv előállításával és terjesztésével kapcsolatosakat, csatolni lehetne például az Egyesült Nemzetek második fejlesztési évtizedének terveihez, hogy így a könyv az 1970—1980-as évtizedben maradéktalanul betölthesse szerepét a gazdasági és társadalmi haladásban.

10. A szakmai szervezeteknek a kérdés iránt tanúsított érdeklődését fokozta a Végrehajtó Tanács arra vonatkozó indítványa, hogy 1972-t nyilvánítsák „A Könyv Nemzetközi Évé”-nek. A Könyvtárosok Egyesületeinek Nemzetközi Szövetsége kezdeményezte a Bellagióban (Olaszország) tartott összejövetelt, amelyen részt vettek a kiadók, könyvkereskedők, szerzők és nyomdászok nemzetközi szervezeteinek képviselői, hogy tanulmányozzák A Könyv Nemzetközi Éve alkalmával felmerülő teendőket.

11. Az UNESCO 1970. március 18-a és 20-a között ismét tanácskozást rendezett A Könyv Nemzetközi Éve révén kifejtendő tevékenységek tárgyában. A részt vevő szakértők a következő szervezetek tagjai közül kerültek ki: Könyvkereskedők Egyesületeinek Nemzetközi Közössége (CIAL); Szerzők és Zeneszerzők Nemzetközi Társulása (CISAC); Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID); Könyvtárosok Egyesületeinek Nemzetközi Szövetsége (FIAB); Kiadók Nemzetközi Uniója. Bekapcsolódtak a tanácskozásokba azok a személyek is, akik részt vettek az Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában rendezett regionális UNESCO-összejöveteleken, nemkülönben az olyan országok szakértői, amelyekben a kiadói tevékenység különösen élénk. Az említett összejövetelek során megnyilvánult véleményeket ez a jelentés teljes mértékben szem előtt tartja.

Témák

12. Javaslatok hangzottak el arra vonatkozólag, hogy A Könyv Nemzetközi Évére témául jelöltesse ki mindazok a könyvet érintő fő kérdések, amelyek a mai társadalomban felmerülnek. E témák köréből, amelyek külön-külön vagy egyenesen meghatározhatnák A Könyv Nemzetközi Éve címen kifejtendő tevékenységek fő irányát, különösen az alábbiakat idézzük:

I. Az írók és fordítók tevékenységének ösztönzésére fogantossandó intézkedések, kellőképpen szem előtt tartva a szerzői jog védelmének szükségességét.

II. A könyv előállítása és terjesztése, beleértve a könyvtárak fejlesztését is.

- I. Fokozni a könyv előállítását és terjesztését a fejlődő országokban.
- II. Fejlesztetni a könyv forgalmát valamennyi államban.
- III. Megkönnyíteni a könyv nyomdai előállítását, különösen a jobb papírellátás és a grafikai művészet, valamint a nyomdai eljárások technikájának tökéletesítése útján.
- IV. Szakembereket nevelni a könyvpar számára.
- V. Elősegíteni a könyvtárak és egyéb dokumentációs központok fejlődését.

- VI. Fejlesztési a nemzeti könyvtár- és dokumentációs szolgálatokat csakúgy, mint a könyvészi munkálatokhoz szükséges eszközöket, beleértve különösen a nemzeti és regionális folyamatos bibliográfiákat.
- VII. Osztönözni a könyvre vonatkozó kutatásokat.
- VIII. Növelni az olvasni újabban megtanultak számára készült olvassmány-szövegek kiadását.
- IX. Növelni a könyvkiadást a nemzeti nyelveken.
- X. Megkönnyíteni a tömegeknek szánt, kelendő könyvek előállítására és terjesztésére vonatkozó tapasztalatok egybevetését.

III. Az olvasás szokásának terjesztésére fogatosítandó intézkedések.

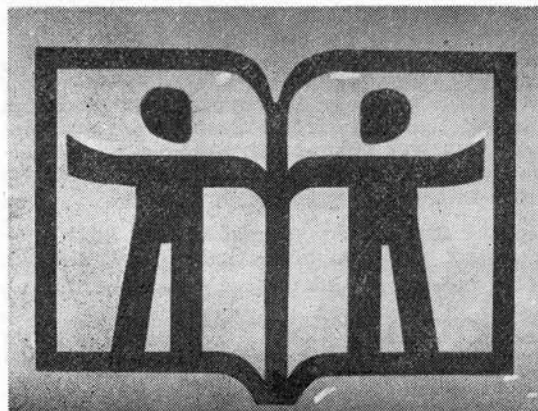
IV. A könyv a nevelés, a nemzetközi egyetértés és a békés együttműködés szolgálatában.

- I. Osztönözni a könyv és az előállításához szükséges nyersanyagok szabad forgalmát nemzetközi síkon.
- II. Ismételtlen bizonyosságot tenni a könyv szerepének fontosságáról a felnőttoktatásban.
- III. Gondoskodni arról, hogy a nevelés tervezői teljes figyelemben részesítsék a tankönyvek és a közérdekű művek előállítását, terjesztését és felhasználását.
- IV. Hozzáférhetőbbé tenni a tudományos és műszaki kiadványokat, valamint a kézikönyveket.
- V. Erősíteni a kulturális csere szerepét a könyv vonatkozásában is.
- VI. Védemezni az emberiség irodalmi hagyatékát, kiadásával megmenteni a feledésbe merülés veszélyétől fenyegetett szóbeli irodalmat.

13. A Könyv Nemzetközi Éve számára választani kellene egy olyan átfogó témát, amely alkalmas arra, hogy rövid mondatba tömörítve az Év jelmondatává váljék. A javasolt angol nyelvű jelmondat — „Book for all“ (Könyvet mindenkinek) — elnyerte az UNESCO-palotában 1970 márciusában összegyűlt szakértők jóváhagyását, de e szakértők sugalmazták azt is, hogy spanyol, francia és orosz nyelvű változatokat is alkossanak az érdekelt nemzeti bizottságok közreműködésével. E jelmondatokhoz rövid felhívásokat lehetne csatolni, kiemelve A Könyv Nemzetközi Évének mindig az adott esetnek megfelelő egyik vagy másik vonatkozását.

14. A Könyv Nemzetközi Évének jelképéül ugyancsak választani lehetne egy ihletett grafikai ábrázolást.

Részlet az UNESCO főigazgatójának jelentéséből és javaslataiból.

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR MŰVELŐDÉSÜNKBEN

önyv és társadalom viszonyának újrendezése az egész modern világ számára fontos és halaszthatatlan feladat. Ez alól nem kivételek a szocializmust építő országok sem, noha kö-
rükben másként jelentkeznek az audio-vizuális technika ter-
jedése nyomán fellépő kérdések. A művelődés forrásaihoz
csak viszonylag rövid ideje hozzáférközű tömegek nevelése
szempontjából valósággal életkérdés, hogy az új szocialista

kultúra elmélyítésében a könyv milyen szerephez jut. Széles körű és áthasonítást lehetővé tevő könyvkultúra nélkül ugyanis a fizikai dolgozók aligha illeszkedhetnek be teljes értékű alkotóelemekként a kialakult és állandóan erősödő szocialista nem-
zetbe. Magának a szocialista művelődésnek az egysége válnék kérdésessé, ha a
társadalom jelentős tömegei főleg tévé-kultúrával rendelkeznek és nem mondhat-
nák magukénak mindazokat az értékeket is, amelyeket népük eddig létrehozott, és
könyvek segítségével mindenki számára megközelíthetővé tett.

Az egész társadalmat átfogni kívánó hatalmas könyvtárszervezet tanúskodik arról a fontos szerepről, amelyet a szocialista művelődéspolitikának nálunk a társadalom-
nevelésben a könyvnek szán. Hiányolni való inkább a hagyományok ésszerűbb ér-
tékesítése körül akad. Egy-egy régi könyvtárban kevesen látják meg városuk, vi-
dékük vagy országuk megtestesült művelődéstörténetét, azt, hogy a polcokon sora-
kozó kötetek közvetlenül és minden másnál hitelesebben vallanak a mai olvasó-
nak is a közelebbi vagy a távolabbi múlt gondolatvilágáról, hagyatékáról. Az sem
magától értetődő mindenki számára, hogy a könyvtárak éppen olyan műemlékek
lehetnek, mint a régi kolostorok, templomok vagy várak, és hogy ezeknek szintén
kijár mindaz a védelem, megbecsülés, amit a turisták zarándokhelyévé fejlődött törté-
neti emlékek annyi joggal élveznek. Még értelmiségi körökben sem köztudott,
hogy országunk Délkelet-Európában egyike a régi könyvkultúra emlékeiben leggaz-
dagabb államoknak. Századok óta megszakítás nélkül működő régi könyvtárainkban
a IX. századtól kezdődően ott sorjáznak az európai írásos műveltség emlékei. Kö-
zép-kori kódexek, ősnymtatványok, a könyvkiadás ritkaságai hirdetik művelődé-
sünk szerves beleépülését Európa hagyományaiba. Mindezek nevelő ereje elvitatha-
talan. És e tényekkel azoknak is állandóan számolniuk kell, akik annak gondját
hordozzák, hogy e gazdag örökséget miként lehetne legjobban hasznosítani a jö-
vendő építésében.

A könyvtár társadalmi képződmény volt mindenhol és minden időben. Léte-
süléséhez bizonyos művelődési, társadalmi feltételek és igények szükségesek. Mi-
után pedig egy könyvtár kinőtt a magángyűjtemény szűk keretei közül, a minden-
kori társadalomszerkezet élő egységei — önmaguk megvalósításaként — táplálták,
fejlesztették, védelmezték. E kapcsolatok folytán a könyvtár tartalmát, anyaga
összetételét mindig a társadalmi közösség művelődési élete határozta meg. A szer-
vesen fejlődött könyvtárak tehát történeti képződmények, amelyekből a szakembe-
rek, akár a geológusok a rétegek elhelyezkedéséből, hitelesen leolvashatják, kiele-

mezhetik a létrehívó közösség szellemi fejlődését. Ilyen nem is jelentéktelen könyvtárképző tényező volt a korábbi századokban az erdélyi magyar lakosság művelődési élete.

Mindaz a szellemi érték, ami országunkban létezik, az itt élő lakosság egymást kiegészítő erőfeszítéseinek eredménye és együttesen alkotja a szocialista művelődés alapját. A szocialista Románia természetes örököse annak is, amit Erdély magyar és német lakossága a saját művelődése szolgálatában a könyvkultúra és könyvtári hagyományok területén századokon át alkotott. A Mănăstirea Neamțului ősi kolostor román kéziratai, a bukaresti Akadémiai Könyvtár kimeríthetetlen kincsebányója, a gyulafehérvári Batthyaneum kódexei vagy a szebeni Brukenthal könyvtár ősnymtatványai egyformán kedvesek nekünk és egyaránt büszkeségünk tárgyai. Mindennek alapja az a tudat, hogy könyvtári szervezetünk egyenlő gonddal őrzi és mindenki számára hozzáférhetővé teszi az ország különböző eredetű művelődési kincseit és megbecsüli a nemzetiségek könyvtári hagyományait. Annak a könyvtári „hozománynak” anyagiakban ki sem fejezhető értéke, amivel a magyar és a szász lakosság gazdagította országunkat, mindenképpen rá is szolgál erre az osztatlan megbecsülésre. Indokolt tehát a minden oldalról megnyilvánuló érdeklődés az iránt, hogy mikor, milyen sajátos körülmények között keletkeztek e sokaktól használt és megcsodált gyűjtemények. Ma már természetes az is, hogy e gyűjtemények létrehozóit nemcsak az illető nemzetiség fiai tisztelik, hanem országunk minden honpolgára, aki valamiként haszonélvezőjévé vált a művelődésért hozott egykori áldozataiknak. Egymás értékei megismerésének és megbecsülésének szép programjához kitűnő munkaterületül szolgálhatnak ezek a közös kincsünké vált régi tudományos gyűjtemények.

Könyvtári örökségünk nemzeti része — eredetéből következően — sajátos jegyekkel is rendelkezik. Ezek következményeiként mind a könyvtári munkában, mind pedig a tudományos kutatásban olyan aktuális kérdések vetődnek fel, amelyek kielégítő megoldásától jelentős mértékben függ a felhasználás hatékonysága. E kérdések súlyának elbírálásához mindenképp azt kell tisztáznunk, hogy miben áll és milyen természetű az ország közös könyvtári örökségének nemzeti része. Általános érdekű, időszerű feladatnak kívánunk tehát eleget tenni, amikor az alábbiakban megkíséreljük felvázolni az erdélyi magyar könyv- és könyvtárkultúra útját kezdeteitől fogva napjainkig.

Könyv és könyvtár csak olyan társadalomban juthat szerephez, amelyben már meggyökeresedett az írás és olvasáson alapuló közlési mód. *Ír és betű* szavunk, valamint ősi rovásírásunk türk eredete azt bizonyítja, hogy elődeink már a dél-oroszországi steppéken megismerkedtek az írásos közlési móddal. Ennek társadalmi hasznosítására azonban akkor még nem kerülhetett sor. A nehézkes rovásírás egyébként is alkalmatlan lett volna hosszabb szövegek feljegyzésére. Ezért a pogány magyarságnak legfeljebb feliratai lehettek, de könyvei nem. A görög—római alapozású keresztény művelődési körbe kellett beilleszkednünk ahhoz, hogy az írás és a könyv a magyar művelődésben szintén betölthesse feladatát.

A középkor sajátos viszonyaiból következően az írással és a könyvvel hosszú időn át csupán a papság állott kapcsolatban. Soraiból kerültek ki a szerzők és olvasók egyaránt. A világi társadalom előkelőbbjeinek művelődése továbbra is éppen úgy szóbeli maradt, miként a dolgozó tömegeké. A könyv pedig ezekben a századokban a magyar társadalmon belül latin nyelvű és egyházi tartalmú szövegekkel

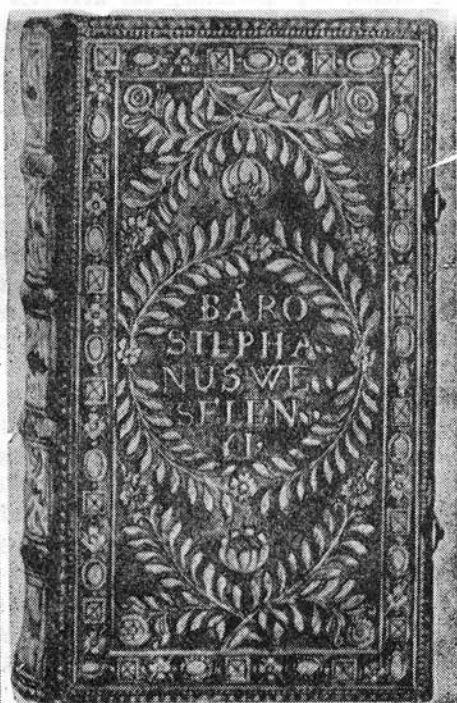
jelentett egyet. Ennek megfelelően a legelső másolóműhelyek és könyvgyűjtemények a kolostorokban és püspöki székhelyeken létesültek.

A középkori magyar egyházi írásosság egyik legkorábbi központja Gellért csanádi püspök (mh. 1046) marosvári udvarában alakult. *Deliberatio* című munkája révén egyben ő tekinthető könyvkultúránk legrégebb tudományos szerzőjének is. Már a XI. század második felében Váradon, Gyulafehérváron és Kolozsmonostoron szintén lerakták mind a másolóműhely, mind pedig a könyvtár alapjait. Minthogy a könyvekről a püspökök tartoztak gondoskodni, innen láthatták el szerkönyvekkel a falusi egyházakat.

Kolostori könyvtáraink közül az első századokban a kolozsmonostori bencés és a váradhegyfoki premontrei szerzeteseké lehetett a legjelentősebb. Az előbbi ugyan 1218 körül áldozatul esett a feudális belháborúnak, de újjalétesítették. Állományát pontosan ismerjük a gyűjtemény 1427-ből reánk maradt leltárából. E könyvtár jelentőségéről tanúskodik, hogy 1461-ben Mátyás király udvari orvosa innen kölcsönzött ki Budára több kódexet, köztük egy asztronómiát. Váradhegyfok másolóműhelye pedig főként a többi premontrei kolostort látta el könyvekkel. Például 1234-ben a váradi premontreiek külön megbízottat küldtek franciaországi anyakolostorukba, hogy onnan hozzon mintapéldányokat *scriptorium*uk részére. A domonkos és ferences szerzetesek a magyar könyvkultúrában az etrenek mozgalmak elleni küzdelem során törtek előre a XIV. századtól fogva. Szerzőik sorából legkiemelkedőbb a külföldön is ismert ferences Temesvári Pelbárt (mh. 1504), könyvtáraink közül pedig a Hunyadi Jánostól Kolozsváron létesített domonkos kolostor gyűjteménye. Ennek a XV. század második felében épült helyisége ma már az ország leg-

Tatrosi magyar biblia, 1466

Kolozsvári kötés, 1712

régebb és egyetlen eredeti állapotban reánk maradt középkori könyvtárbeszövege. A kolduló szerzetesek — éppen az eretnokségekkel folytatott küzdelmük érdekében — rendházaikat a Bihar megyei Szalárdtól a moldvai Bacăuig felszerelték könyvekkel.

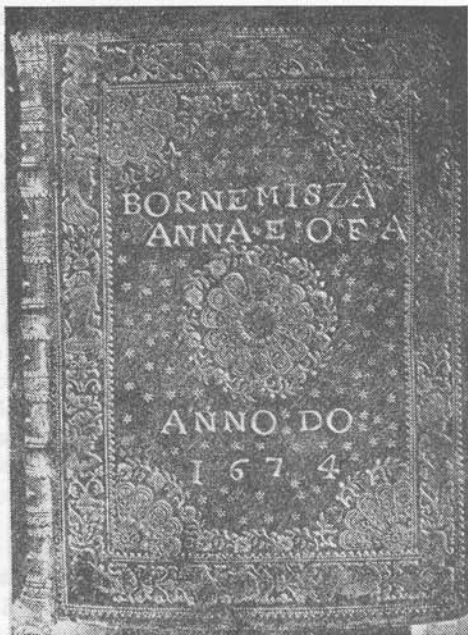
A kéziratosság korának legjelentősebb magyar gyűjteményei mégsem a kolostorokban, hanem a püspöki székhelyeken alakultak. Gyarapítóik részint a külföldi egyetemeken végzett művelt kanonokok, részint pedig a humanizmus és a reneszánsz pompa híveivé szegődött és többnyire világi becsvágytól sarkallt püspökök. Ezek szerzeményeiből és hagyatékából keletkezett a forrásokban sokat emlegetett székesegyházi bibliotéka mind Váradon, mind pedig Gyulafehérváron. Bár a váradi első könyvtár az 1241. évi tatárjáráskor, a gyulafehérvári pedig 1277-ben elpusztult, a XV. század elejére már mindkét helyen újra jelentős mennyiségű kódex gyűlt egybe. Különösen a váradi lehetett nagyon gazdag, minthogy 1419-ben külön javadalmat létesítettek a Szent Katalin kápolnában elhelyezett könyvtár kezelésére. Ez a *rectoria armarii librorum* (könyvtárigazgatóság) tekinthető az országunk területéről eddig ismert legrégebb megszervezett könyvtárosi állásnak. A váradi székesegyházi könyvtár igazi fénykora azonban 1441-től számítható, amikor Vitéz János és az őt követő többi humanista püspök e nagyműltű gyűjteményt az akkor legmodernebb és leggazdagabb magyar könyvtárrá fejlesztette. Ezt a XV. században egyedül csak Mátyás király Corvinája múlta felül, de ehhez is az uralkodó az első indításokat éppen nevelője, Vitéz János bibliotékájából vehette. Vitéz és utódai költséget nem kímélve Itália legjobb másolóműhelyeiben fényűző reneszánsz kiállításban készíttették el kódexeiket. A gazdagon miniatúrázott váradi kéziratokat mint a későközépkori könyvfestészet remekeit, ma is a legjelentősebb külföldi könyvtárak őrzik féltett értékeik között. A váradi gyűjtemény későbbi gyarapítói sorából Farkas Bálint (1490—1495) és Thurzó Zsigmond püspököt (1506—1512) említjük meg. Az előbbi végrendeletileg 203 kéziratot hagyott a könyvtárra, az utóbbi viszont Aldus Manutiusszal, a híres velencei nyomdással való barátsága folytán már nyomtatott könyvekkel is gazdagíthatta Várad bibliotékáját. A gyulafehérvári könyvtár méreteinek érzékeltetésére viszont arra hivatkozhatunk, hogy például a humanista Várday Ferenc püspök (1514—1524) személyes használatára rendelt részleg 101 kódexet számlált.

A latinnyelvűség árnyékában azonban a XV. század folyamán felcseperedett a magyar nyelvű írásosság, és a kolostori könyvtárakban is kezdtek feltűnedezni az első anyanyelvű irodalmi alkotások. Előbb csak a latin kódexekben bukkantak fel hosszabb-rövidebb magyar vendégszövegek. Például ilyen az országunk területén őrzött legrégebb magyar nyelvemlék, az 1310—1320 között keletkezett ún. Gyulafehérvári sorok. Egész könyvek magyarra fordításának 1416-tól fogva a huszitizmus adott különös lendületet. Ezeknek a tömegekre gyakorolt hatását kívánták ellen-súlyozni a XV. század második felében elszaporodó hivatalos egyházi fordításokkal. Huszita eredetű nyelvemlékeink közül a moldvai Tatroszon 1466-ban másolt és jelenleg Münchenben őrzött kódexet említjük meg, a latinul nem tudó magyar apácák és hívők számára készült kéziratok könyvek sorából pedig a marosvásárhelyi eredetű Teleki-kódexre (1525—1531), valamint a tövisi kolostorban fordított Székelyudvarhelyi kódexre (1526—1528) hívjuk fel a figyelmet.

A magyar nyelvű kódexek elterjedése jelzi, hogy a XV—XVI. század fordulójára a magyar társadalmon belül is lezajlott a középkori művelődés történetének legdöntőbb mozzanata: az írástudás és az íráshasználat kikerült a papság kizárólagosságából, és ezzel párhuzamosan felbomlott a betű és a latin nyelv eddigi egy-sége. Az ehhez vezető út első állomása a világi írástudó réteg kialakulása volt. Ezek a „deáknak“ nevezett világiak, mint hivatásos tollforgatók, eleinte ugyan vál-

A domonkosok egykori kolozsvári könyvtárterme, XV. század

Legyeződiszes kötés a fejedelmi könyvtárból

tozatlanul latinul írtak, de mögöttük felsorakozott elsősorban a városok és mezővárosok lakóiból rohamosan gyarapodó, felszínesebben iskolázott új réteg, amelyik már nem tanulmányai vagy írástudása után kívánt megélni. A kereskedőknél, mesterekbeknél, a gazdasági élet szakértőinél az írás és a latin nyelv kellő ismerete többé már nem párosult, s ezért a betűvetés előnyeivel az anyanyelvükön kívántak élni. Közben már elindult diadalútjára az emberi művelődés szempontjából addig legjelentősebb műszaki újítás, a könyvnyomtatás is. A világi olvasóközönség felnevelése és az új technikával való egymásratalálás előkészítése bizonyult a magyar könyvtörténet kéziratos kora legmaradandóbb eredményének. A kolostorok gazdag könyvtárait és a humanista főpapok ragyogó bibliofil gyűjteményeit ugyanis az új idők szele a XVI. század közepén szétsodorta és jórészt megsemmisítette. A könyv és sokoldalú használata azonban ekkorra a világi társadalom életében is kitépheetlenül meggyökeresedett.

*

A reformáció művelődéspolitikája csak általánosította a magyar lakosság körében azt, amit az előbbi korszak már megalapozott. A hitújítás az iskolázás kiterjesztésével, az anyanyelven és a nyomtatás felhasználásával folytatott propagandája révén új olvasó és könyvgyűjtő közönséget nevelt. A XVI. század második felében a falusi környezetben is megszorodtak az ún. parasztdéakok, tehát az olyan személyek, akik írástudók ugyan, de csak az anyanyelvükön. Főként a székelyföldi szabad társadalomban figyelhető meg az anyanyelvű íráshasználat gyors terjedése a falvakon. Az írás ismerete egyébként ekkor már társadalmi követelmény a nemesség körében is. Ennek a hirtelen felduzzadt új, világi olvasóközönségnek az igényei fejlesztették ki a XVI. század második felében a magyar nyelvű laikus

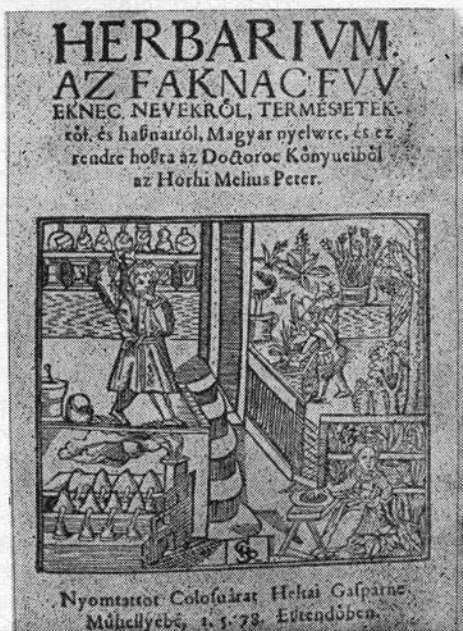
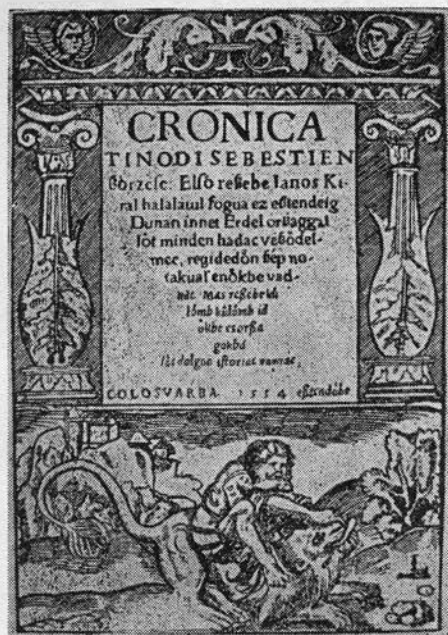
irodalmat, melynek legkedveltebb műfaja a széphistória lett. Ezeket a vásárokon földre terített ponyván árult olcsó kiadványokat a legszegényebb írástudók is megszerezhették. A könyvet tehát az anyanyelv és a nyomtatás használata képesítette arra, hogy a XVI. század derekától fogva egyre szélesebb körökre kiterjesztesse társadalomnevelő munkáját.

Amíg minden kódex egyedi darab volt, melyet többnyire rendelésre másoltak, mai fogalmaink szerinti könyvkereskedelem nem fejlődhetett ki. A nyomtatott könyv azonban legigényesebb változataiban is tömegtermék, tehát kereskedelmi árucikk, mely egyidejűleg juthatott el Európa legkülönbözőbb országaiba. Ekkor jelennek meg először Erdélyben is portékáikkal külföldi, főként németországi könyvkiadók ügynökei. Tőlük, vagy helyi megbízottjaiktól, a legfrissebb tudományos újdonságot otthonában vásárolhatta meg az olvasó. Például a kolozsvári nyomdát létesítő Hoffgreff György 1550—60 között a wittenbergi Schram-kiadó erdélyi bizományosaként is működött. Ezeken a szálakon főként a reformáció és a későhumanista európai tudományosság eredményei áramlottak akadálytalanul az itteni könyvbarátokhoz. A török fokozatos előrenyomulása és berendezkedése Magyarországon, valamint a gyakori háborúskodások hamarosan elriasztották Erdélyből a külföldi könyvkereskedőket. Jóllehet alkalmilag egyesek ezután is elmerészkedtek áruikkal a török szájában lévő Erdélyig, mégis két évszázadon át az idegen könyvújdonságok beszerzésének egyetlen biztos módjául a külföldi egyetemeken tanuló diákok felhasználása maradt. Bár a diákok közvetítésével jelentős könyvtömegek kerültek be az országba, ez a patriarchális beszerzési mód nem pótolhatta teljesen az európai könyvkereskedelemből való kiesést. Az újkori haladás élén járó Németalföld vagy Anglia egyetemein tanuló fiataljaink olykor meglepő illetékességgel választották ki a tudományos és politikai újdonságokat, és ma is imponáló gyorsasággal juttatták el itthoni megbízóikhoz. Például az angol puritanizmussal és forradalommal kapcsolatos angliai és hollandiai kiadványok néhány hónappal megjelenésük után — nyilván ezen az úton — már befutottak Geleji Katona István gyűjteményébe. Könyvtáraink anyaga ma is bizonyítja, hogy a külföldi beszerzésnek ez a kezdetleges módja a XVIII. század derekáig elég eredményesen biztosította az általános európai fejlődéssel való összeköttetést.

A szervezett könyvkereskedelem hiányának hátrányai legszembetűnőbbben a Habsburg-korszak szigorú cenzúra- és vámrendeletei idején mutatkoztak meg. Ezekkel szemben diákok vagy külföldet járó előkelőségek útján a közkönyvtárakat nem lehetett többé korszerű szinten tartani. Egyetlen járható útnak a Bécsben való könyvbeszerzés maradt. Így vált az erdélyi könyvkultúra a bécsi könyvkereskedelem függvényévé és kényszerült egyoldalú német tájékozódásra olyan korszakban, amikor a polgári gazdasági átalakulás előkészítése elsősorban angol és francia földön folyt. Persze hatósági intézkedésekkel a felvilágosodás és a francia forradalom vagy az angol liberalizmus eszméinek a beszivárgását nem lehetett teljesen megakadályozni. Az erdélyi magyar könyv- és könyvtárkultúra fejlődésében azonban súlyos zavarokat okoztak az európai haladástól való elszigetelést célzó rendelkezések. A külföldi könyv a feudalizmus egész időszakában inkább csak az uralkodó osztályok tagjai és az értelmiségiek körében forgó, viszonylag drága importcikk maradt. Lényeges enyhülés a könyvforgalom ellenőrzését illetően csupán 1848 után, a polgári átalakulás során következett be.

Ilyen körülmények között a könyv társadalmi szerepének növelésében különösen nagy szerep jutott a belföldi könyvkiadásnak. Jóllehet az 1528-ban Szébenben és 1538-ban Brassóban létesült szász nyomda szintén adott ki magyar nyelvű könyveket, az állandóan fokozódó kereslet rövidesen több nyomdász számára is

érdemessé tette, hogy elsősorban a magyar olvasóközönség szolgálatára rendezkedjék be. Már indulásától kezdve ezt a kiadói politikát folytatta a Heltaiak 1549—50-ben létesült kolozsvári és a Hoffhalterek 1565—74 között Váradon és Gyulafehérváron működő nyomdája.

A betű és a társadalom kapcsolatainak viszonylagos elmélyülésére és eleven-ségére következtethetünk e három műhely termelési adataiból. Erdély XVI. századi nyomdájának 400 darabot számláló össztermeléséből ugyanis 242 — azaz közel kétharmad rész — ebben a három nyomdában jelent meg. Ha átlagosan 300-as példányszámot veszünk minden egyes kiadvány esetében, akkor is közel 75 000 példányra tehető az erdélyi magyar olvasók belföldi könyvfogyasztása fél évszázad alatt. A nyomdászat segítségével és az anyanyelv fokozott használata révén tehát hirtelen megnőtt a könyv szerepe a társadalom nevelésében. A kiadványfajták differenciálódásával a nyomtatott betű olyan rétegekhez is eljutott, ahová a kéziratos könyv hatása még nem ért el.

A XVI. század ma már pontosan ismert nyomdai viszonyai alapján némi fogalmat alkothatunk arról is, hogy néhány évtizeddel a reformáció után miként állott a latin és az anyanyelv használata a hazai magyar könyvkiadásban. A fentebb említett 242 kiadványból 134 volt magyar és csak 103 latin nyelvű (miután 5 németül, illetve románul jelent meg). Tehát megközelítően kétharmad része a teljes olvasmányanyagnak már anyanyelvű. A nagyközönség szellemi táplálékát alkotó világi tárgyú kiadványokat nézve még kedvezőbb a kép. Ezek között csak elvétve akad más, mint magyar nyelvű. A latin nyelvű nyomtatványok még mindig viszonylag magas arányszáma ugyanis a tankönyvekből és a reformáció idején különösen virágzó teológiai irodalom termékeiből adódik.

Az erdélyi magyar könyvkultúra szolgálatára berendezkedő XVI. századi három nyomda közül, a kiadványok művészi színvonala alapján, a protestáns hitük miatt Bécsből elüldözött Hoffhalterek műhelyeit kellene első helyre tenni. A könyv

társadalmi szerepének öregbítése, az olvasóközönség nevelése, sőt az egész magyar nyelvű íráskultúra terén végzett különleges munkája alapján mégis Heltai Gáspár számít a magyar nyomdászat hőskora igazi vezéregyéniségének. Kolozsvár városának ez a szász származású papja eleven üzleti érzékkel és határozott irodalmi tehetséggel fejlesztette műhelyét a XVI. századi magyar nyelvű könyvkiadás legtermékenyebb központjává. A három említett nyomda 242 kiadványából 208, a 134 magyar nyelvű könyv közül pedig 115 a Heltai-tipográfiából került ki. Kolozsvár vezető szerepe azonban nemcsak a kiadványok számában, hanem a magyar irodalmi nyelv kialakításában is megmutatkozik. A magyar nyelvi egységesülés XVI. századi központja Kolozsvár, és éppen Heltai műhelye. Ennek gyakorlata lett a helyesírási példakép. Ehhez igazodott a többi erdélyi nyomdász, és több-kevesebb mértékben mindenki, aki magyarul írt.

A XVI. században lerakott erős alapokra épült fel a magyar könyvkiadás későbbi erdélyi fejlődése. A századforduló viharos eseményei azonban jelentős változásokat hoztak nyomdászatunk helyzetében. A feudalizmus erői a reformáció okozta megrázkódtatások után a XVI. század végére újrarendezték soraikat, a protestáns egyházakat is beépítették rendszerük tartóoszlopai közé, megfigyelmezték a veszedelmes fegyvernek bizonyult sajtót. A sajtó ellenőrzését Báthori István vezette be 1571-ben, megtiltva, hogy fejedelmi engedély nélkül bármiféle szöveget kinyomtasanak, illetve idegenben kiadott könyvet az ország területén árusítsanak. A fejedelmi hatalom és ideológiai támasza, a kálvinizmus érdekazonossága alapján a magyar könyvkiadás a XVII. század folyamán teljesen átcsúszott az egyház kezébe. Amíg a humanizmus és a reformáció idején a nyomdák polgárok magánvállalkozásai voltak, a későfeudalizmus körülményei között a fejedelemtől fenntartott hivatalos intézményekké alakultak át. Hivatásuk pedig a kálvinista egyház érdekeinek és az ezzel azonosult fejedelmi művelődéspolitikának a szolgálata lett. Ennek megfelelően a hazai magyar nyomdászat súlypontja is áttevődött a fejedelmi székhelyre, Gyulafehérvárra, illetve a második számú központnak tekinthető Váradra.

Az előbbi helyen Bethlen Gábor állított nyomdát az 1622-ben létesített academicum collegium szolgálatára, a Partium fővárosában viszont az ottani református egyházat és iskolát Bethlen István szerelte fel 1640-ben Hollandiából hozatott szép betűanyaggal. A váradi műhely az Elzevireknél tanult Szenczi Kertész Ábrahám (mh. 1667) keze alatt a fejedelemség legjobb nyomdájának számított már, amikor a város török kézre kerülésével 1660-ban egyszerűen földönfutóvá vált. Szébenben és Keresden való hányódás után a meghiányosult váradi felszerelést Apaffi fejedelem 1668-ban Kolozsvárra vitette, majd, egyesítve az 1658-ban elpusztult gyulafehérvári nyomda maradványaival, 1672-ben mindkettőt az itteni és az időközben Enyedre költöztetett Bethlen Kollégiumnak adományozta közös tulajdonul. Így lett Kolozsvár újra a magyar könyvkiadás központja.

1690—1693 között szervezte meg kolozsvári műhelyét a régi erdélyi magyar nyomdászat legnagyobb mestere, Misztótfalusi Kis Miklós. Nincs a régi magyar könyvtörténetnek olyan alakja, aki nála öntudatosabban szállt volna síkra a könyvkultúra fejlesztéséért. „En azt akarnám, igyekezetemet és munkámat tőle nem szánám, hogy a mi nemzetünk ne maradna abban a nagy írástudatlanságban, melyben eddig, a magyar iskolák virágozzanak, hogy mind gyermek, asszonyi állatok, városiak, falusi parasztok olvasni tudnának.“ Kis Miklós küzdelme szerves folytatása a magyar puritanizmus és Apáczai Csere János művelődési programjának, mely már nemcsak az uralkodó rétegekre szabott, hanem a dolgozó társadalom felemelését is célozza. Új azonban benne, hogy a nyomdász Kis Miklós az iskola mellé a népművelés teljesen egyenrangú eszközeként odaállítja a könyvet, és a nyomtatott

toy e' d'fna. delideo ex. no fieri
cerior ex. auditis. Valeas i me
ophiti q' mecu' sut ex te i p'p' te
i te s'firmen'. Tu l'co s'co

Bertra ugo r'ndit. Ignaco
d'lico d'olaplo. Maria
h'nilis. analla x' ihu. de ihu q'
a iohne audisti i didisti. vera
st' illa r'coas. In ill' m'lxreas.
i x'mitat' uota' f'unt tencas. i
mores. i uita' uoto' s'firmes. Ve
nia' aut' unacu' iohne te i q' t'c'
st' iusei'. Sta i uilit' age i f'ide
Nec te d'moueat p'secucio'nis
austreitas. si ualeat i exultet
sp'us i co' salu'. Tante aut' au
ctoitat' b'nis Ignaco' extitit
q' e' dyonisius pauli. apli di
sapls tam sup'm i diuina' sc'cia
ub' b'ni Ignaci ad s'firmaco'
d'cto' suoz tanq' p' auctoitate
adduxit. i uitor' exte'it diuio
auiho i f'idei catholice f'udam'

Uic ad ty' l'co u' to. T
r'au' p'ceptu' f'ero u'cto'
soma' adducit. bestis deuora
dus. p' m'lti s' tormeta i illu
siones q' loqu' e'et d'feter' ext'
e' duob' leonib'. q's ip'e puca
bat ad se laceradu'. q' occu'etes
ip'm suffocauit. can'e t'n e' n'l
laten' tetigerit. Legit' aut' q'
b'nis Ignaci' m' tot' tormetoz

genā unq' ab innocenē noīs
ihū x' cessabit. Q' ai' r'qret. q' h'
nom' t'ores replicabit. r'spond'
hoc nom' cordi mō insc'ptū h'co
p' morte' q' e' illi q' aderit uo
lētēs expiri. cor e' ab e' corpo'
euellit. i illō s'cidentes p' medi
toni' cor insc'ptū h' noīe ih's x'p'i
l'ris aureis inueniūt. De h' s'co
d'ic' sic b'nb'nd'. Magnū ille
Ignaco' auditor' d'isap'. quē oili
gebat ihū m'c'. i ip'e au' p' s'ctis
reliq'is n'ra' e' d'it'ata paup'tas
Maria' q'cē i plūib' q's ad eam
s'bit epl'is xp'ifera' d' salutit'. E
greg' plane titul' dignitatis
i d'mendaco' hono'is uimēsi. E
de festo purificaco'is u'gnis
ad vs' an. Q' admirabile' ai' r'cois
p' ill' s' d' m'ltis h'c' ad' epl'i

Ecce ego
mitto q'
gl'm mē
qui p'ra
bit uia'
m' f'iac' tua. Et statim ueniet
ad t'pl'm s'au' suū d'nator' que'
uos q'rit'. i Ag'lis testam'ti q'm
uos uult'. e' s' b'z. E' aut' maria
u'go autas h'f'es sola m'c' n'isti q'
gabelis arch'agli d'at' ar'co' d'isti.

KOLOZSVÁRI ARANYOZOTT EZÜST ÖTVÖSKÖTÉS, 1722

betű hatalmával akarja előrelendíteni az általános művelődés ügyét ezen a tájon. 1702-ben bekövetkezett halála után Kolozsvár a magyar könyvkiadás központja maradt ugyan, de többé nem emelkedett annyira az általános színvonal fölé, mint korábban. A helyi hagyományokat folytató református nyomdák működését a rekatolizáció és az azt szolgáló cenzúra akadályozta. A katolikus egyház létesítette műhelyek pedig, többnyire idegen mesterekkel együtt, jóideig csupán a vallásos művelődést szolgálták, az anyanyelvvel szemben előnyben részesítették a latint. Felekezeti korlátaik közül csak a polgári átalakulás előkészítése során léptek ki és kapcsolódtak be a magyar művelődés általános emeléséért folyó erőfeszítésekbe. Ebben a tekintetben kivétel a ferencesek csíksomlyói nyomdája, mert létesítésétől (1675) fogva mélyen begyökeresedett a katolikus székelység művelődési életébe. A XVIII. században az erdélyi magyar nyomdászat is a bécsinek lett távoli provinciája, és keretei között nincs már hely a Kis Miklóshéhoz hasonló törekvések részére. Páldi Székely István vagy Kapronczai Ádám igyekezetei a magyar könyvkiadás korszerűsítésére rendre zátonyra futottak a nyomdákat fenntartó egyházi körök maradiságán. E látszólag sivár korszakban sem torpant azonban meg a könyv terjedése a magyar népesség körében, hiszen a felvilágosodás éppen a betű erejével aknáztá alá a feudalizmus korhadt rendszerét. Ebben a csendes korszakban születtek meg az első magyar nyelvű hírlapok (*Erdélyi Magyar Hírvivő*, 1790), majd folyóiratok (*Erdélyi Múzeum*, 1814), a könyv és a társadalom további viszonyának döntő alakítói, valamint a tudományos munka keretként a Magyar Nyelvvelő Társaság (1791).

A magyar könyvkiadás az idejét múlt egyházi-iskolai keretek közül végérvényesen csak a tőkés gazdasági rendszer győzelmével szabadult ki. Kolozsvár már az 1848—49-es forradalmat megelőzően ismét élre tört. Méhes György *Erdélyi Híradója* már saját független nyomdával rendelkezett. A tipográfiai hagyományok átmentésében különösen jelentős szerephez jutott a református kollégium egykori nyomdája, mely Barra Gábor, majd pedig Stein János kezén alakult át tőkés kiadóvállalattá. A polgári korszakban aztán gomba módjára elszaporodtak a nyomdák a vidéki városkákban is, jelezve, hogy a betű győzelme beért a magyar lakosság körében. Bár a tőkés tulajdonosok a könyvkiadást inkább üzleti vállalkozásnak tekintették, semmint a népművelés eszközeként, a társadalomra zúdított betűáradattal, esetleg szándékuktól függetlenül is, nevelték a tömegeket és tágitották látókörüket. A könnyűszerrel való nyomtatás elősegítette a magyar nyelvű munkássajtó kialakulását a múlt század utolsó negyedében és a szocializmus eszméjét népszerűsítő kiadványok széles körű terjesztését.

A magyar tipográfia haladó hagyományaihoz nyúlt vissza a második világháború után a szocializmus szolgálatában megújuló magyar könyvkiadás. Százados tradíciók alakították azt a korszerű tipográfiát, amelyet a korán elhunyt Tóth Samu (1918—1967) munkált ki, és amelyet napjainkban hivatottan fejlesztenek tovább a Kriterion kiadó szakemberei. A szocialista Románia magyar művelődésének talán legegészségesebben fejlődő ágában, a könyvkiadásban, új társadalmat és új köztudatot alakító erőként benne munkál mindaz, ami a magyar nyomdászok Heltaival kezdődő hosszú sorának örökségéből, a könyv emberformáló hatása szempontjából, megtartásra és megbecsülésre érdemes. A magyar könyv a szocializmusban lett igazán az egész társadalomé, a könyvkiadás és könyvterjesztés kérdései pedig mindenkit érintő közügyé. Misztótfalusi Kis Miklós nagy álma az olvasó népről szemünk előtt válik valósággá.

A nyomtatás elterjedése a magyar könyvtárfejlődést is gyökeresen új utakra terelte. A XVI. századtól számítható korszakot általában a demokratizálódás és a laicizálódás jellemzi. Persze, csak olyan korlátok között, ahogyan ez a feudális rendszerben egyáltalában lehetséges volt. A nyomtatott könyv, szemben a kézzel írt és miniatúrákkal díszített kódexszel, többé már nem egyedi alkotás, arisztokratikus műtárgy, hanem értelmiségi munkaeszköz. Elméletileg bárki megszerezheti magának, hiszen sok azonos kiállítású példányban jelenik meg, és viszonylag olcsó áron kapható. Valójában azonban ez az olcsóbb ár is a hazai magyar értelmiségiek többsége számára megfizethetetlen vagy nehezen előteremthető volt. Könyvtárnyi gyűjteménnyel továbbra is általában csak a szellemi és politikai vezetőréteg tagjai dicsekedhettek.

A különbség így is lényeges a kéziratosság korával szemben. Az önálló erdélyi állam idején többé nem egyházi, hanem világi személyek, a közélet vezetői a legjelentősebb magánkönyvtárak tulajdonosai, élükön magukkal a fejedelmekkel. A protestáns papság szerényebb anyagi lehetőségei folytán sem vállalkozhatott volna a középkori kléruséhoz hasonló szerepre a könyvgyűjtés területén, de a társadalmon belüli megváltozott helyzete következtében nem is voltak ilyen ambíciói. Jellemző az is, hogy a reformáció után a közkönyvtárakat nem az egyházi élet, hanem az iskolai oktatás szolgálatába állították. A középkori katolikus egyházi könyvtárak közül egyedül a csiksomlyói élte túl a reformációt. Ez az ősi könyvesház a protestáns fejedelemség idején valóságos menedékhelye lett mind az erdélyi katolikusok, mind pedig a moldvai csángók könyvörökségének. A székelyföldi könyvkultúrának ez a ma legrégebb és legjellegzetesebb könyvtári műemléke a csikszeredai múzeum gondos kezelésében található.

A feudális társadalomszerkezetre jellemző bántó egyenlenségek az újkori magyar könyvtárfejlődésre is rányomták bélyegüket. A magyar parasztság zömének jobbágyi kiszolgáltatottsága, a polgárság erőtlensége, a nemesi tömegek közömbössége a művelődés kérdéseivel szemben óriási akadályt jelentettek a könyvkultúra útjában. A politikai vezetés és tekintélyes anyagi források birtoklása viszont a nemesség műveltségé számára akkora előnyöket biztosított, amilyenekkel a feudalizmus körülményei között mára nem is rendelkezhetett. Műveltségük a legkorszerűbb volt, a hatalom ormainról ők láthattak a legmesszebbre. E kiművelt kevesek könyvgyűjteménye egyedül volt mentes azoktól a provinciális korlátoktól, kisszerűségektől, amelyek például a XIX. század előtti erdélyi polgári könyvgyűjteményeket is általában jellemzik, holott a feudalizmus erőivel szemben főként ezeknek kellett volna a társadalmi haladás eszméit közvetíteniük. E csúcsteljesítményekért azonban a magyar feudális művelődésnek a polgári-városi kultúra elsorvadása és a lakosság többségét alkotó parasztság színvonalának elmaradottsága alakjában rendkívül magas árat kellett fizetnie.

Az erdélyi fejedelmek önmagukat tekintették a könyvbarát Mátyás király reneszánsz udvari hagyományai örökösének. Ehhez elválaszthatatlanul hozzátartozott az uralkodót politikai döntéseiben segítő, az udvar fényét emelő könyvtár. Ilyen gyűjteménnyel — tudjuk — már Zápolya és fia, a reformációs szellemi küzdelmekben szívvel-lélekkel részt vevő János Zsigmond is rendelkezett. Az erdélyi fejedelmek közül azonban pontosabban csak Báthori András, I. Rákóczi György és fia, Zsigmond, valamint Apaffi Mihály könyvtárát ismerjük. Ezek anyaga szintén szétszóródott, de összetételük felől egykori töredékes leltárakból, bibliofilájuk színvonaláról pedig a reánk maradt kötetek alapján alkothatunk magunknak fogalmat. Báthori András gyűjteménye őrzi leghatározottabban a humanista bibliofília hatását. Ő még hártakéziratokat is szerzett magának, könyveit pedig a külföldön akkor

divatos módon *supralibrosszal* díszítve köttette. I. Rákóczi György kedvenc könyveit ezüst veretekkel díszíttette. Apaffi fejedelem könyvtárában pedig a francia legyezős kötések tanúskodnak az európai könyvművészettel való kapcsolatokról. Mindhárom könyvtárban a jogi, politikai, földrajzi és természettudományi anyag jelzi a legfelsőbb vezetők olvasmányáiban bekövetkezett változást.

Különösen fájdalmas veszteség, hogy a legjelentősebb fejedelmi könyvtár, Bethlen Gábor gyűjteménye, szóródott szét leginkább. Tudjuk ugyanis, hogy a tudományokat pártoló uralkodó hatalmas anyagi áldozatokkal tervszerűen fejlesztett korszerű bibliotékát létesített, amelyet 1622 után a gyulafehérvári collegium academicum rendelkezésére bocsátott. E gyűjteményt külön könyvtárossal kezelte, a kötetek egységes művészi díszítésére pedig könyvkötő műhelyt szervezett. Bethlen a Corvina maradványainak megszerzésével is hangúlyozni kívánta gyűjteménye központi jelentőségét. E kísérlete azonban megbukott a budai török hatóságok értetlenségén. Ahogyan a fejedelmi udvar szabta meg másfél évszázadon át az erdélyi magyar művelődés irányát, ugyanúgy ennek a művelődési politikának a fejedelmi könyvtár volt a legfőbb dokumentációs bázisa, az udvar szellemi életének központja.

A fejedelmi könyvtár mellett az udvar művelt főtisztviselőinek gyűjteményei tekinthetők az új, laikus kultúra legfontosabb gócainak. Ezek közül a XVI—XVII. században a humanista Gyulai Pál (mh. 1598), a történetíró diplomata Gyulaffi Lestár (mh. 1606) vagy a két Kovacsóczy (Farkas, mh. 1594 és István, mh. 1634) kancellár könyvtára emelkedett ki korszerű anyagával. A XVIII. században művelt főrangúak gyűjteményei szükségszerűen vették át azt a műveltségközvetítő és -formáló szerepet, amely korábban a fejedelmi könyvtárnak jutott. Hosszú sorát lehetne felsorolni azoknak a jelentős magángyűjteményeknek, amelyeket tulajdonosaik bécsi hivatalnokoskodásuk idején alakítottak ki a legkorszerűbb olvasmányanyagból, de itt közismert példaként csupán Cserei Farkas udvari kancelláriai tanácsos, Batthyány Ignác guberniumi tanácsos, püspök és Teleki Sámuel kancellár tékájára hivatkozunk. Ezek a könyvtárak főként a felvilágosodást, a haladó gazdálkodást, valamint a tudományok korszerű módszereit és friss eredményeit terjesztették, persze csak a nemesi-értelmiségi réteg szűk köreiből. Majd tulajdonosaik halála után közkönyvtárakká alakulva a kibontakozó tudományos kutatás fontos támaszpontjaivá lettek.

Cserei Farkas (mh. 1782) krasznai híres könyvtárát mai közvéleményünk már nem tartja számon; a múlt század hetvenes éveiben beolvadt az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárába. Értékes anyaga a kolozsvári Egyetemi Könyvtárát gazdagítja. A Batthyaneumot és a Teleki-tékát viszont a magyar könyvtárfejlődés legrepresentatívabb képződményeiként ismeri mindenki. Mindkettő valóban egészen különleges helyet foglal el a szocialista Románia könyvtárai között. A Batthyaneum a maga nemében teljesen egyedül áll országunkban, a Teleki-tékának viszont egyetlen társa Brukenthal Sámuel gubernátor Szebenben őrzött gyűjteménye.

A gyulafehérvári Batthyaneum a barokk kori könyvkultúra és tudományosság legnagyobb szabású képviselője nálunk. Batthyány Ignác (mh. 1798) Rómában végzett tanulmányai során jegyezte el magát egész életére a történeti-filológiai stúdiumokkal, és könyvgyűjtését is ennek az érdeklődésének rendelte alá. A középkor irodalmi szöveghagyatékának tudományos értékesítése éppen úgy Batthyányval kezdődik Erdélyben, mint ahogyan kodikológiánk és textológiánk megalapítóját szintén benne tisztelhetjük. A tudományok alkotó művelése volt a legdöntőbb tényező, mely a Batthyaneum összetételét megszabta. Benne egy XVIII. századi főpapi tudósunk nagyúri tudományos műhelyét szemlélheti a könyvtár mai látogatója. Batthyány tudományseretete és áldozatkészsége hozta tehát létre Er-

dély legelső korszerű kutatóközpontját. Csillagvizsgáló intézetével és könyvtárral ugyanis munkakeretet kívánt biztosítani az általa szorgalmazott Tudós Társaságba (*Societas Assiduorum Litteraria*) szervezkedő kutatóknak. Gyűjteménye a középkori latin keresztény könyvkultúra nagyszabású múzeuma. Anyaga a IX. századtól a XVIII. század végéig mutatja be a nyugat-európai tudományosság és könyvkiadás fejlődését kontinensünk e részében páratlanul gazdagon. Nincs olyan XV—XVIII. századi híres nyomda, amelyik remekbe szabott darabokkal ne lenne képviselve a Batthyaneum anyagában. Raritásokban való gazdagságára elég felémlítenünk, hogy az országunkban fellelhető 1500 előtti összes nyomtatványoknak körülbelül 60—70 százalékát Gyulafehérvár őrzi. Nemzetközi hírnevét azonban középkori kézíratainak köszönheti a Batthyaneum. Ezek sorozata az ún. Arany kódexszel a IX. században kezdődik, és az ország 1550 előtti időszakból származó kézíratos latin könyveinek körülbelül 80 százaléka itt található. A tudós püspök nemes szenvedélye olyan tudományos forrásgyűjteménnyel ajándékozta meg az országot, amelyet már a XIX. században sem lehetett volna összegyűjteni. Batthyány — fentebb említett terveinek szellemében — 1798-ban teljes gyűjteményét az erdélyi római katolikus egyháznak hagyta azzal a kötelezettséggel, hogy erre rendelt alapítványa jövedelméből nyilvános közkönyvtárként fejlesszék tovább.

Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár (mh. 1822) marosvásárhelyi „tékája” már a felvilágosodás bibliofilijának szellemében fogant, és legkiemelkedőbb példája az előbb emlegetett hivatalnok-arisztokrácia körében keletkezett magánkönyvtáraknak. Létrejöttét, a legkifinomultabb bibliofil szenvedélyen kívül, annak a meglepő felelősségtudatnak köszönheti, amelyet ez a messze tekintő, felvilágosodott államférfi a ragyogó császárváros elidegenítő légkörében is állandóan érzett szülőhazája művelődési sorskérdéseivel szemben. Könyvtárát hálószobája szomszédságában állíttatta fel, könyveit sajátkezűleg katalogizálta. A gyűjtemény 1796—1819 között négy kötetben közzétett jegyzéke az első tudományosan rendszerezett, nyomtatott könyvtárkatalógus országunkban. Jóllehet könyvtárát olyan kincsének tekintette, „melynél drágább az életem, feleségem és gyermekeimen kívül nincsen”, mégis a „könyvek szükségében sínylődő haza javára” még életében megvált tőle. 1799-ben külön erre a célra tervezett épületet emeltet, a maga nevében az első országunkban, és 60 000 kötetes gyűjteményét 1803-tól kezdődően Bécsből hazaköltözteti Marosvásárhelyre „a tudományoknak nemzetemben és hazámban előmozdításokra”. A könyvtárára és az erdélyi iskolákra költött több mint 800 000 Ft olyan korszakban, amikor az állam még alig vállalt valamit a közművelődés kiadásaiból, kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a fentiek Teleki számára nem üres szavak, hanem valóságos életprogramot jelentettek.

Teleki Sámuel Bécsben nevelkedett az erdélyi könyvkultúra legképzettebb és legkifinomultabb ízlésű bibliofiljévé. A birodalmi főváros és magas közhivatala, vagyoni helyzete olyan lehetőségeket kínáltak számára, amilyenekkel egyetlen más erdélyi könyvbarát sem rendelkezhetett. Előtte nyitva állott egész Európa könyvpiaca, megszerezhetette magának a világhírű pármái nyomdász, Bodoni tipográfiai remekeit, megvásárolhatta a Strassburgban felbukkanó Corvina kódexet, és a császári cenzúra kopói sem akadályozhatták meg, hogy könyvtárát fel ne szerelje a francia felvilágosodás és forradalom üldözött kiadványaival is. Ezért tekinthető ma a Teleki-téka a francia felvilágosodás és forradalom egykorú emlékei leggazdagabb tárházának országunkban. Válogatottan szép bibliofil példányait gondosan köttette a legjobb bécsi mesterekkel. Az 1811 óta nyilvános közkönyvtárként működő Teleki-téka a régi külföldi és erdélyi könyvművészet remekeinek vitathatat-

lanul legkiemelkedőbb gyűjteményeként nevei társadalmunkat és szolgálja azóta dokumentációs bázisként az erdélyi tudományos törekvéseket.

Jöllehet a kifejezetten értelmiségi könyvbarátok gyűjteményei sem méreteikben, sem anyaguk változatossága és gazdagsága tekintetében nem versenyeztek a hivatalnok-arisztokrácia könyvtáraival, jelentőségüket koruk magyar lakossága és a könyv viszonyának alakulására vonatkozóan emezekénél többre kell értékelnünk. A hivatalnok-arisztokrácia korszerű, gazdag, enciklopédikus könyvtárai nem a helyi fejlődés eredményei, és egészen kivételes jelenségek. Az utóbbiak viszont legsajátosabb termékei az erdélyi könyvtárképződésnek és általánosak újkori társadalmunkban. Általában két-három generáció könyvörökségére épült rá a korszerű szakkönyvekből összetett modern rész, melyet a tulajdonos többnyire külföldi tanulmányai idején gyűjtött össze. Amint közeledünk a XVIII—XIX. század fordulójához, ezek a gyűjtemények egyre határozottabb szakjelleggel öltönek magukra. Ha az előbb említett, nyugat-európai típusú főúri könyvtárak az általános művelődésnek, akkor emezek a szakműveltségnek voltak fontos erdélyi formálói. Egyben a tipikusan feudális magyar társadalom- és művelődésszerkezeten belül ezen a vonalon érvényesülhettek némileg a XVI—XVII. század fordulóján elvetélt polgári jellegű könyvgyűjtési hagyományok.

A XVI. század derekán még számottevő városi könyvgyűjtés emlékeiből Wolphard István (mh. 1584 körül) kolozsvári főbíró és Bódog Józsa deák (mh. 1578 körül) gyűjteményét tartjuk kiemelésre érdemesnek. Az előbbi magába foglalta a humanista Wolphard Adorján kolozsvári plébános (mh. 1544) könyvhagyatékát, valamint azokat a köteteket, amelyeket a későbbi főbíró külföldi tanulmányai idején vásárolt magának. A két Wolphard gyűjtését a főbíró özvegyének második férje, Kakas István (mh. 1603) fejlesztette tovább. Kakas is kolozsvári kereskedő családból származott, a bécsi és a páduai egyetemen tanult. Bár apjától, aki szintén tanult ember volt, örökölt könyveket, gyűjteménye zömét ő maga vásárolta. Erre különösen sok alkalmat adódott, mert nyelvtudása révén fejedelmi követként később is többször járt külföldön Angliától kezdve egészen Perzsiáig. A Wolphard—Kakas gyűjtemény sorsa példázza a humanizmus idején jelentkező városi könyvtárgyűjtés sorsát a magyar lakosság körében: a kiemelkedő polgári gyűjtők családjának feudalizálódásával könyveik átszállanak nemesi rokonságukra. Bódog Józsa deák 140 válogatott művet számláló magángyűjteménye még rövidebb úton „feudalizálódott“. Az urával együtt hűtlenségbe esett titkár könyveit ugyanis János Zsigmond elkobozta és 1563-ban bekebelezte a fejedelmi bibliotékába.

A XVII—XVIII. századból végeláthatatlan sorban vonulathatnók fel a papitanári értelmiség könyvgyűjteményeire vonatkozó adatokat az újkori magyar helyesírás szóelemző alapelvét megfogalmazó Geleji Katona Istvántól (mh. 1649) kezdve a sokoldalú tudós Benkő Józsefig (mh. 1814) vagy a kolozsvári Pataki és a Szatmári Pap család könyvgyűjtő orvos és professzor tagjaiig. A tanulság azonban mindeniknél ugyanaz volna: ezek a nemzedékeként osztódó és integrálódó szerényebb méretű könyvtárak alkották azt a hajszálérrendszert, amelyen a könyvműveltség itthon termelt vagy külföldről behozott javai valósággal el is jutottak társadalmunk író, olvasó rétegeibe. Ezek a többnyire csak néhány száz kötetet számláló magángyűjtemények őrizték meg a társadalom kezén forgó régebbi könyvörökségünk jelentős részét, mindig a saját koruk olvasmányaival kiegészítve azt, amit az előző nemzedékektől a hagyományos kollégiumi aukciókon vagy örökségképpen átvettek.

Az erdélyi magyar szellemi élet sok alkotó munkásának könyvhagyatéka sorolható ebbe az értelmiségi könyvtár csoportba. E helyen, jellemzésül, a polihisztor

A gyulafehérvári Batthyaneum nagyterme (XIX. sz. eleje)

orvos Köleséri Sámuel (mh. 1732) gyűjteményét említjük meg. Köleséri több mint 4000 kötetes könyvtárát a maga idejében Erdély legnagyobb magángyűjteményének tartották. Korszerű orvosi és természettudományos anyagán kívül a korai német felvilágosodás legfrissebb termékei éppen úgy ott sorakoztak Köleséri könyvesházában, mint az államismereti történeti iskola alapvető művei. Ennek az első rendű szakkönyvtárnak egész anyaga beszédesen példázza, hogy a külföldi friss művelődési javak közvetítésében ebben a korszakban a magánkönyvtáraknak jutott a legfontosabb szerep.

Ha a magánkönyvtárakat a magyar kultúra érrendszerének neveztük, akkor a főbb iskolák bibliotékáinak szerepét művelődésünkben a szív munkájához kell hasonlítani. A társadalmi használatban lévő könyvanyag legbecsesebb része ugyanis, bizonyos idő elteltével, ajándék, hagyaték vagy esetleg vásárlás címén jórészt bekerült valamelyik kollégium gyűjteményébe. Innen pedig a bennük foglalt eszmék az iskolázott rétegek útján újból szétáramoltak a társadalomba. A reformáció óta ugyanis a püspöki udvarok helyett e felsőbb iskolák lettek a magyar művelődési élet és az intézményesült könyvgyűjtés központjai. A kollégiumoknak ez a szerepe a fejedelemség bukása és a protestantizmus visszaszorítása idején tovább fokozódott. Itt iskolázódott együttesen az egyházi és a világi értelmiség utánpótlása; a kollégiumok a tudományok honi fellegvárainak számítottak. A protestáns magyar lakosság önmaga megvalósításának legsajátosabb fórumaként tartotta fenn ezeket az iskolákat négy évszázadon át, szívesen áldozott fejlesztésükre, könyvtárak gyarapítására.

Az alma materhez fűződő eleven kapcsolatok és az iskolázott réteg belső kohéziója folytán egyén és közösség egyaránt úgy tartotta, hogy értelmiségi sze-

mély azzal állít önmagának legméltóbb emléket, ha halála után szellemi munkaeszközeit arra a kollégiumra hagyja, ahol ő is tanult, hogy a könyveiből művelődő újabb és újabb nemzedékek megőrizték emlékét. Ennek a közfelfogásnak megfelelően lettek a kollégiumi könyvtárak, egészen a múlt század közepéig, a magyar könyvkultúra legfőbb összegezői. Bennük nem csupán egyetlen iskola, hanem az azt fenntartó nemzetiségi közösség egész könyvkultúrájának summázásait örököltük. Ezért páratlanul nagy e gyűjtemények jelentősége az erdélyi magyar művelődés kutatói számára.

Az egykori kollégiumi könyvtárak ugyanis századokon át három forrásból gyarapodtak. Mindegyik iskolának volt a könyvvásárlások céljaira tett alapítványokból könyvtári „fundusa“. Ennek kamataiból az állagoknak körülbelül csak egyharmad része került be a gyűjteményekbe. A kollégiumok „törvényei“ köteleztek minden egyes, külföldön továbbtanuló egykori diákot, hogy bizonyos megszabott értékben könyveket hozzon alma matere bibliotékájának gyarapítására. De a közösség iratlan törvényeinek szabályai azt is megkivánták, hogy a kollégiumot végleg elhagyó minden egyes diák adjon egy-két kötetet, emléke fenntartása végett, az iskola könyvesházának. Evszázadok alatt ezen az úton is több ezer kötet került be a gyűjteményekbe. Ezek a sokszor agyonolvasott, elvásott kötetek a hazai oktatástörténetnek és tömegkultúrájának megőrzést érdemelt emlékei akkor is, ha a bürokratikus könyvtárosi szemlélet a bibliofil szempontból rangos gyűjteményekhez méltatlannak minősítené is őket. Az egyes kötetekből és az egykori diákok, pártfogók könyvtár-méretű adományaiából e gyűjtemények régi anyagának körülbelül kétharmad része került össze. Annak, aki az erdélyi könyvtárkultúra múltját a maga valóságában akarja megismerni, más megfelelőbb anyag, mint az egykori kollégiumi gyűjteményeké, nem is áll rendelkezésére. Hiszen a régi magánkönyvtárak, amennyiben ide nem kerültek, a néhány legnagyobb kivételével, napjainkra mind szétszóródtak. A kollégiumi könyvtáróriások, mint téglákból a ház, úgy épültek fel az írástudó társadalmi réteg hatalmasainak és szegényeinek személyi könyvhagyatékából. Az értő kéz innen ma is kifejtheti magának mindazt, amire a könyv és a magyar lakosság viszonyának, illetve a magyar művelődés életrajzá-
nak tisztázásához szüksége lehet.

A kolozsvári jezsuita egyetemé volt a XVI. század folyamán a legjobban szervezett és legnagyobb erdélyi magyar iskolai könyvtár. Létesítésekor (1581) Báthori István fejedelem ide gyűjtötte össze a középkori katolikus könyvtárak még fellelhető anyagát, a jezsuita professzorok viszont a korszerű tudományos könyveket hozták magukkal úgy, amint ezt rendjük pontosan kidolgozott oktatási és könyvtári előírásai megkövetelték. Bár 1603-ban a könyvtárt feldúlták, nem pusztult el teljesen, csak szétszóródott. Erdély legkülönbözőbb gyűjteményeiben felkutatott tekintélyes mennyiségű töredékei ma is hirdetik az ország legelső egyetemi könyvtárának rendkívüli gazdagságát. E könyvtár, szétesztendős halálódás után, 1773-ig a jezsuita, majd a piarista lyceum keretében fejlődött tovább és jelenleg több mint félszázezer kötetes állománnyal az Akadémiai Könyvtár részlegként működik.

Az első protestáns kollégiumok megszervezését a domonkosok kolozsvári és váradi, valamint a ferencesek marosvásárhelyi kolostorának épületében az 1556. és 1557. évi országgyűlés rendelte el. E kolostorok gazdag könyvtárának egyes darabjai alkothatták a kolozsvári unitárius, valamint a váradi és marosvásárhelyi református kollégium későbbi gyűjteményének alapját. E három legrégebb iskolai könyvtárunk közül a váradi 1660-ban, amikor a város török kézre került, megsemmisült. A másik kettő mindmáig működik, de a XVII. század közepe előtti

állományukat a háborús fosztogatások és tűzvészek alaposan megtizedelték. Ennél az időpontnál korábbi mai anyaguk zöme későbbi adományokból gyűlt össze. A fejedelmi kor végétől fogva azonban e két könyvtár töretlenül fejlődött, és 1948-ban egyenként több mint 60 000 kötetes állománnyal került át az állam tulajdonába. A kolozsvári unitárius kollégium könyvtára jelenleg az Akadémiai Könyvtár, a marosvásárhelyi pedig a Teleki-téka Bolyai-részlegeként áll a közönség rendelkezésére.

A XVII. században létesült könyvtárak közül legjelentősebb a Bethlen Gábornótól 1622-ben alapított gyulafehérvári—nagyenyedi kollégium gyűjteménye, mely — mint láttuk — a fejedelem magánkönyvtárából nőtt ki. Egészen a múlt század közepéig ez a könyvtár volt a református magyarság legnagyobb és leggazdagabb tudományos gyűjteménye. Viszontagságos múltja során állománya 1658-, 1704- és 1849-ben szinte teljesen megsemmisült, de a társadalom áldozatkészsége mindig talpra állította. Jelenlegi állománya a kollégiumnak adományozott értékes magánkönyvtárakból (elsősorban Mikó Imre bibliofil ritkaságokban és modern művekben egyaránt gazdag gyűjteménye révén) újra a XV. századig nyúlik vissza. Ösnyomatványai és becses kézíratai a kolozsvári Egyetemi Könyvtár zárt részlegeként működő, több mint 65 000 kötetes Bethlen-könyvtárnak ma is előkelő helyet biztosítanak gyűjteményeink sorában.

Egyenletesebb volt a kolozsvári református iskola könyvtárának fejlődése azóta, hogy Apáczai fáradozása nyomán a XVII. század derekán kollégiummá fejlődött. Gyűjteményeinek gyarapodása 1660-tól kezdve követhető pontosan nyomon. A XVIII. század közepétől fogva, jelentős adományok és vásárlások révén, gyors ütemben felzárkózott Enyed mögé, es fontos szerephez jutott az egyre inkább Kolozsvárra összpontosuló erdélyi magyar művelődési életben. Különlegesen gazdag régi magyar nyomtatványokban. Jelenleg több mint 65 000 kötetes állaggal az Akadémiai Könyvtár részlegeként működik.

A szatmári volt református iskola könyvtárának kezdetei a XVII. század elejéig nyúlnak vissza. Sajnos, a nagybecsű dokumentációs anyag évek óta kiiktatózott a tudományos használatból, jövője pedig az utóbbi évek kísérletezései következtében teljességgel kérdésessé vált. Máramarossziget, Zilah, Szászváros református iskolájának a XVII. század óta gyűlt, az előbbieknél szerényebb méretű, de szintén gazdag gyűjteményei közül a zilahi legalább megérte napjainkat. Sajnos, ma sem élvezzi azt a felelős gondoskodást, amelyet egy ilyen becses műemlék-könyvtár megérdemelne. Jelenleg sem használata, sem pedig jövője nem biztosított. A máramarosszigeti és szászvárosi kollégium értékes anyaga a második világháborút követően pusztult el. Az előbbiből jelentéktelen töredékek a Teleki-tékában, az utóbbiból a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban és a volt református kollégium, valamint a református teológia könyvtárában talált menedéket. A szászvárosi kollégium anyagában vesztette el az ország tudományossága, egyebek mellett, a román művelődés- és irodalomtörténetben oly sokra értékelt Halics Mihály (mh. 1712 körül) egész könyvtárát. E szomorú veszteségekkel szemben teljes épségben maradt reánk és mintaszerű rendben működik a székelyudvarhelyi egykori református kollégium 1682-ben létesített könyvtára mint a városi könyvtár tudományos részlege. Ez a közel 50 000 kötetes, korszerűen felszerelt könyvtár valóságos iskolapéldája annak, hogy régi könyvrökségünket miként kellene a ma és a jövő számára értékesíteni. Ennél szemléletesebb példátarat a XVII—XX. századi könyvtárkultúránk történetéhez keresve sem lehetne találni az egész országban.

A XVIII. században új protestáns közkönyvtárak már nem keletkeztek. Az ekkor létesült katolikus iskolai könyvtárak viszont elsősorban szerzetesi jellegűek

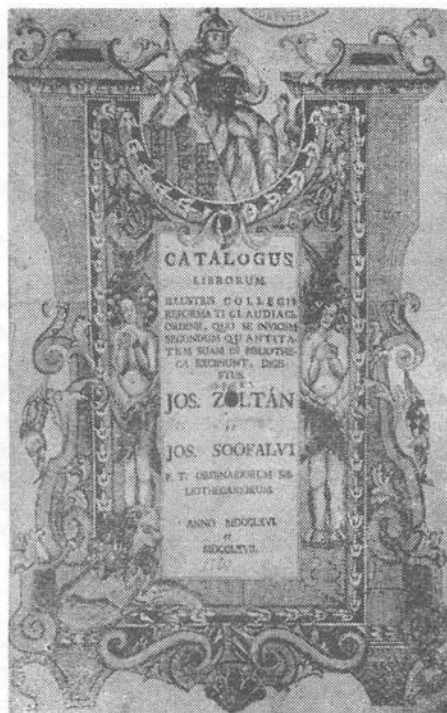
maradtak. A szerzetesrendek feloszlatásakor, 1773 után, nagy veszteséget szenvedtek. Napjainkig már csak a székelyudvarhelyi és csíkszeredai katolikus gimnázium könyvtára jutott el, többé-kevésbé épségben. A nyomtalanul megsemmisült gyűjtemények közül különösképpen fájlalható, a minoriták aradi bibliotékája mellett, a váradi volt premontréi gimnázium könyvtára, amely a jezsuiták ottani iskolájától és rendházától örökölte gazdag anyagát.

Bár a sepsiszentgyörgyi egykori Székely Mikó Kollégium könyvtára a XIX. század második felében alakult, anyaga Mikó Imre, a Telekiek geryeszegi és mások korábbi gyűjteményének idekerült anyagával a XVII. századba nyúlik vissza. Ennek az értékes könyvtárnak a helyzete és jövődjéje sem rendeződött még el kielégítő módon. Az unitáriusok székelykeresztúri iskolájának könyvtárát Jakab Elek történész idekerült gazdag gyűjteménye a múlt század hetvenes éveiben tette tudományos jelentőségűvé. E becses anyagot, sajnos, két évtizeddel ezelőtt megdöglő Marosvásárhelyre szállították és ömlesztve raktározták. Jelentős részében ma is használhatatlan állapotban van mint felesleges kolonc az egyébként is krónikus helyhiánnyal viáskodó Városi Könyvtár, illetve Teleki-Bolyai könyvtár nyakán.

A közkönyvtárak vonalán az erdélyi magyarság utolsó nagy létesítménye az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtára volt 1859-ben. A magyar tudományosság központi szervezetének dokumentációs bázisa egész sor magánkönyvtár egyesítéséből alakult. Ezek közül a történetíró Kemény József, Mikó Imre és a Csereiek krasznai könyvtárát említjük meg. Az 1872-ben felállított kolozsvári egyetem évtizedekig a Múzeum gyűjteményeire támaszkodva végezhetette munkáját. A viszonylag későn létesült Egyetemi Könyvtár különleges gazdagságát az erdélyi könyvkultúra régi emlékeiben az 1949-ben bekövetkezett államosításig közel félmillió kötetre növekedett múzeumi gyűjteménynek köszönheti.

A polgári átalakulás azonban a tudományos élet szervezése mellett már a múlt század 30-as éveiben napirendre tűzte a közművelődési könyvtárak létesítését is. A könyvtár a feudalizmus egész időszakában tanulmányi gyűjteményt jelentett, és hatása nem terjedt túl a tanult rétegeken. A könyv igazi társadalomnevelő szerepe csak a közművelődési könyvtárak révén bontakozhatott ki. Ez az új könyvtártípus is az értelmiségi rétegek körében jelentkezett legkorábban. A reformmozgalom támogatására szervezkedő liberális nemesség és polgárok már 1848 előtt a kollégiumi diákság körében is kaszinókat, olvasóköröket szerveztek. Könyveszerzésük és olvasótevékenységük az aktuális művelődési és politikai kérdésekre, a kortárs-irodalomra, a rohamosan kibontakozó napisajtóra irányult. Külön figyelemre méltó a század közepén a nők körében szintén kibontakozó olvasómozgalom. A dolgozó tömegekhez azonban a könyvet, intézményes formában, csak a kifejlődő munkásmozgalom vitte el a múlt század 60-as éveitől kezdve.

A dualizmus korában a művelődési öntevékenység egyébként is ellankadt, az áldozatkészség megcsappant. Az időszervi művelődési feladatokat a társadalom igyekezett áthárítani az államra. A lakosság spontán kezdeményezéséből itt-ott létesült falusi olvasókörök és gazdakönyvtárak munkakörét így fokozatosan az állam vette át. Ennek során az eredetileg haladó programot valló népkönyvtári mozgalmat úgy alakították át, hogy az elsősorban a fennálló társadalmi rend biztosítását szolgálja. A századfordulótól kezdve a Közoktatásügyi és a Földművelésügyi Minisztérium százával létesített falusi könyvtárakat, de igen sok csak formálisan működött. Egészükben véve azonban még ezek a gyűjtemények is kedvezően befolyásolták a könyv és a parasztság kapcsolatának fejlődését. Ez különösképpen a két világháború közötti időszakban mutatkozott meg, amikor az Erdélyi Magyar

A kolozsvári református kollégium könyvtárának katalógusa, 1767

Teleki Sámuel könyvtárának nyomtatott katalógusa, 1796

Gazdasági Egylet újjászervezte a gazdaköri könyvtárakat, amelyek a korszerű gazdálkodási módok terjesztőivé és a parasztság eredményes nevelőivé fejlődtek. A városi dolgozók körében az iparosegyletek könyvtárai játszottak hasonló szerepet. A dolgozók politikai felvilágosításaért, osztályharcos neveléséért, sajátos művelődésük fejlesztéséért azonban következetesen csak a szocialista munkásmozgalom keretében létesült könyvtárak harcoltak. A szakegyletek, szakszervezetek, földmunkásszervezetek olvasóköroket, könyvtárakat szerveztek, melyek a munkás-ság politikai és világnézeti tudatosodását, osztállyá szerveződését szolgálták. Ezek az internacionalista szellemű szocialista művelődésért dolgozó könyvgyűjtemények azokon a vidékeken, ahol a munkásság zöme magyar volt, főként — de nem kizárólagosan — magyar nyelvű anyagokat gyűjtöttek. Az uralkodó osztályok hatalmas könyvtáraihoz viszonyítva szerény méretű, és sok üldözésnek kitért, többször is megsemmisült gyűjtemények voltak ezek. Mégis kereteik között alakultak ki az új könyvtárpolitikai elvek, amelyek alapján 1945 után a győztes munkásosztály az előbbi korszakoktól átvett könyvművelődési örökséget a szocializmus építésének a szolgálatába állította.

*

Napjainkban nálunk a könyv már mindenkié és a szocialista művelődési politika semmiféle áldozattól sem riad vissza, hogy könyvtárainkat a társadalmi tudatformálás és az ismeretterjesztés minél hatékonyabb eszközévé fejlessze. A könyvtárak — látjuk — századok óta a művelődés messze ellátású világitótornyai voltak, lángjuk ma a legeldugottabb kis községben is ott lobog, vagy legalább

pislákol. A szocializmus negyed évszázad alatt megvalósította azt, ami korábban elképzelhetetlennek látszott: olyan könyvtári hálózatot épített ki, amely révén a művelődés javai minden állampolgárhoz eljuthatnak. A falusi könyvtárakat is számítva, a szocialista Romániában ma több mint 22 000 közkönyvtár 115 milliót meghaladó állománnyal szolgálja a közművelődés nagy ügyét. Ebbe az egységes országos könyvtárhálózatba torkollott bele a magyar könyvkultúra fentebb vázolt útja. Magával hozott sajátos tradíciói ma már ott munkálnak az egységes szocialista művelődésért küzdő egyéb haladó hagyományok mellett. A magyar dolgozó tömegek és a könyv találkozására a jelen olyan lehetőségeket kínál, mint soha a történelem folyamán. A társadalmi elnyomás alól immár negyedszázada felszabadult magyar tömegek is birtokba kívánják venni az emberi művelődés javait. Ebbeli igyekezetük egyik legfőbb támaszát éppen a könyvben és a könyvtárakban látják.

A magyar könyvkultúra eddigi útjával összevetve mérhetjük le igazán a szemünk előtt lezajlott fordulat jelentőségét, és így érzékelhetjük helyesen, hogy a szocializmus évtizedeiben mekkorát léptünk abba az irányba, hogy a nyomtatott betű mindenki segítőjévé válhassék. Elvinni a könyvet az ország egész népéhez, akkora méretű vállalkozás, hogy a legeredményesebb megoldások csak a tapasztalat nyomán, rendre alakulhatnak ki. Negyedszázad elég hosszú idő ahhoz, hogy előnyei mellett kiderüljenek könyvtári rendszerünk zökkenőkkel működő, tehát jobbitásra szoruló elemei. Könyvtárpolitikánk soron következő legfontosabb feladata ugyanis minél hatékonyabbá tenni annak a szervezetnek a működését, amelyet annyi áldozattal kiépítettünk.

Ma már elegendő tapasztalat alapján leghatározottabban állíthatjuk, hogy a nemzetiségi lakosság körében végzett könyvtári nevelőmunka hatékonysági foka a következő tényezők függvénye: 1. összhang biztosítása az anyanyelvű könyvkiadás és az illető nemzetiség művelődési igényei között; 2. az anyanyelvű kiadványok tényleges eljuttatása az illető nemzetiség lakóhelyein működő könyvtári egységekhez; 3. a nemzetiségi művelődés kérdéseiben benne élő könyvtárosok képzése.

Szocialista államunk messzemenően biztosítani igyekszik, hogy a nemzetiségi lakosság anyanyelvén hozzájuthasson a művelődési felemelkedéshez nélkülözhetetlen olvasmányokhoz. Az egész termelés érdeke, hogy az ország minél képzettebb dolgozókkal rendelkezzen, nemzetiségre való tekintet nélkül, az élet minden területén. Hazánk iparának rohamos fejlődése, a mezőgazdaság szocialista átalakítása és gépesítése az állandó és sokoldalú önképzést, annak elősegítését a nemzetiségi fizikai dolgozók körében is halaszthatatlanná teszi.

Az ország művelődési színvonalának általános emelkedése a nemzetiségi könyvkiadás területén is újabb és újabb igényeket vet fel. Ezeket eredményesen igyekszik kielégíteni a nemzetiségi könyvkiadás központjává tett Kriterion. Két esztendő működésének jelentős eredményei a szocialista művelődéspolitikai legjobb népszerűsítői a nemzetiségi lakosság körében. Ha a többi kiadó szintén betölti a nemzetiségi könyvkiadás terén reá váró feladatokat, akkor megoldódhatnak a gyermek- és ifjúsági, valamint a tudományos irodalom mindenkit érintő kérdései. Főként az utóbbi vonatkozásban akad még bőven teendő ahhoz, hogy a nemzetiségi lakosság körében folyó tudománynépszerűsítés és társadalomnevelés eredményesebb lehessen. Nemzetiségi könyvkiadásunk két évtizedes tevékenységét azonban egészében nem a még megoldatlan feladatok jellemzik, hanem legfőképpen az, hogy tömegeket nevelt rá az olvasásra. A nemzetiségek nyelvén meg-

jelenő könyv olyan gyorsan elfogy az üzletekből, hogy szinte állandó hiánycikknek tekinthető. Társadalmi igényt kifejező, sokat mondó jó jel az, hogy a közönység nemcsak a szórakoztató olvasmányanyagot, hanem az anyanyelvén megjelenő tudományos és tudomány népszerűsítő kiadványokat is szétkapkodja. Annál ragyogóbb társadalmi minősítés el sem képzelhető, mint amit országunkban a nemzetiségek anyanyelvén folyó könyvkiadás az érdekeltek részéről élvez.

A nemzetiségi könyvkiadás minden elismerést megérdemlő eredményei ennek ellenére sem olyan hatékony támogatói szocialista művelődéspolitikánknak, miként azt joggal elvárhatnók. Könyvtáraink ugyanis — többnyire saját hibájukon kívül — csak részben tölthetik be a nemzetiségi lakosság művelésének feladatát. Könyvtárellátó szervezetünk bürokratikus gyarláságai ugyanis jelentős mértékben gátolják, hogy a nemzetiségek nyelvén kiadott könyvek kellő példányszámban el is jussanak azokhoz, akiknek az érdekében készültek. A megyei központok a nemzetiségi lakosság sajátos igényeire való kellő tekintet nélkül gépiesen osztják szét az új kiadványokat. Általános a panasz, hogy nem veszik figyelembe a helyi szükségletet ismerő könyvtárosok igényléseit, hanem azt küldenek, amit ők látnak jónak. Ennek eredményeként a közművelődési könyvtárak sok helyen megtelnek olyan könyvekkel, amelyeket egyáltalában nem, vagy csak nagyon ritkán olvasnak. Ezen az úton haladva tovább, az a veszedelem fenyeget, hogy a lakosság elszokik a tőle elidegenedett könyvtártól, és az megszűnik a közművelődés és politikai nevelés hatékony eszköze lenni. A könyvellátás jelenlegi gyakorlata, végső következményeiben, nemcsak az általános haladás, hanem az ideológiai munka eredményességét is veszélyezteti a nemzetiségi lakosság körében.

A könyvtárellátásban, de a könyvtári szervezetben is észlelhető hiányosságok jelentős része onnan adódik, hogy kevés a nemzetiségek művelődésében benne élő, annak vonatkozásait alaposan ismerő szakemberünk. Pedig ez előfeltétele az eredményes könyvtári munkának a nemzetiségi lakosság körében, hiszen a könyvtárosnak egy városi körzet vagy falu néha különböző anyanyelvű aprajánagnagyjának művelődési irányítójaként kell tevékenykednie. Amíg e kérdés intézményesen megoldódik, könyvtári szervezetünk magyar vonatkozásban érdekelt dolgozói továbbképzésében hasznos szolgáltatokat végez a Szocialista Nevelés és Művelődés Tanácsa kiadásában megjelenő *Könyvtári Szemle*. Könyvelőztársunk említett bürokratikus fogyatékoságai következtében azonban, sajnos, ez a kitűnően szerkesztett, friss szaklap sem jut el minden olyan könyvtárba, amelyiknek a magyar könyvműveltség terjesztése is feladata. A nemzetiségi állampolgár ragaszkodása önnön sajátosságaihoz, értékeihez természetes emberi magatartás. Azon sem lehet tehát csodálkozni, hogy a könyvtárakat is ki-ki aszerint fogja értékelni, hogy mit várhat tőle önmaga megvalósításához.

Amíg a közkönyvtárakban működő könyvtárosok megfelelő felkészítése lényegében közművelődési jelentőségű probléma, a nemzetiségek külön élete kapcsán létrejött régi könyvtári anyag hasznosítása már a tudományos kutatás körét érintő kérdés. A fentebb bemutatott régi nagy könyvtárak kiaknázásához ugyanis nem a létrehozó nemzetiség művelődésének jelenlegi kérdéseiben, hanem annak egész egykori problematikájában való járatosság is szükséges. Ez pedig olyan történelmi, irodalmi, tudomány- és egyháztörténeti sajátos ismereteket igényel, amelyeket az általános könyvtárosképzéstől nem is lehet elvárni. Minthogy e könyvtárak — fentebb láttuk — századok óta valóságos összegezői a létrehozó nemzetiség szellemi életének, feltárásuk feltételezi, hogy kezelőik legmagasabb fokon és teljes illetékességgel képesek foglalkozni az őrizetükre bízott anyaggal. A sok évszázados együttélés következtében a román tudományosság sok erdélyi

művelője munkájában rá van utalva ezekre a régi gyűjteményekre. Amennyire az ilyen kutatóktól lehetetlen elvárni, e gyűjtemények kezelőjétől annál jogosabb megkövetelni, hogy mindazt ismerje, ami ezeknek az anyagoknak tudományos hasznosításához nélkülözhetetlen. Ma már teljesen világos, hogy a legbecsebb régi könyvgyűjtemény is tudományosan hasznosíthatatlan, pusztán idegenforgalmi látványossággá válik, ha kezelői nem képesek behatolni azokba a problémákba, amelyeket maga az anyag vet fel. Az elmúlt két évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy az itt elengedhetetlen áldozatos munkára legkönnyebben olyan kutatók vállalkoznak, akiket érdeklődésük egyébként is az illető nemzetiség művelődési múltjának problémáihoz kapcsol. Mindenképpen jogos tehát az az igény, hogy abból a nehéz munkából, amelyet a nemzetiségek könyvtári örökségének az egész ország tudományossága számára való feltárása jelent, az azt létrehozó nemzetiséghez tartozó szakemberek is, mint erre legilletékesebbek, az eddiginél nagyobb mértékben vegyék ki a részüket. E könyvtárak az illető nemzetiségek művelődésének eredményeiként jöttek ugyan létre, de ma az egész ország tudományosságának kell őket használnia. Ez azonban, anyaguk összetétele folytán, a nemzetiségismereti kutatásokkal való összekapcsolás és a sajátos nemzetiségi problematikában járatos kutató-könyvtárosok kinevelése nélkül — két évtized tanúsága szerint — nem biztosítható. Megfelelő szakemberek hiányában országunk gazdag könyvtári öröksége könnyen a tudomány számára néma, antikvárius kuriózzummá válhat.

A könyvnek és könyvtárnak művelődésünkben nemcsak nagy múltja, hanem jövődjé is van. Ennek munkálása mindenkinek egyformán feladata, aki felelősséget érez magában az emberi művelődés nagy ügyéért ezen a földön, melyet különböző és közös hagyományokat őrző, különböző nyelveket beszélő, de egyaránt a haladást áhító emberek tekintenek hazájuknak.

SZEP HISTORI-
ás ének az Telamon
KIRÁLYRÓL, ÉS AZ Ő FIÁNACDIO-
medes főrnýü haláláról.

Ad Notám, Hatalmas wram &c.

Nyomatott Colofúrat. Heltaj Gaspárné. Mű-
helybe : 3 7 8. Eltendüben.

ASPASIA
ASZSZONY DOLGA
ES AZ IO ERKÖLCZV AS-
SZONYOKNAC TV.
köre.

Az Lucretia notyára.

*Iane, tua Aspasia memorari Porro puella
Nicolaei Figula de gente Bogathus optat.*

NYOMTATTOT COLOS-
úrat az ő Várban. 1591.
Eftendüben.

XVI. SZÁZADI OLVASMÁNYOK

„Rostával meríti a vizet, aki könyv nélkül akar tanulni“ — olvassuk a tizenhatodik századi írástudó Gyulaffi Lestár véleményét. Úgy véljük, nem elhamarkodott maximájában egy új viszonyulás jelképét látni, hiszen a tizenhatodik század második fele az a kor, amelyben a nyomtatott szöveg „tömegcikké“ kezd válni nálunk; érdekes módon nemcsak a helyi könyvnyomtatás lendül fel Honterus, Coresi, Heltai és társaik tevékenysége nyomán; a tömeges könyvbehozatal is érezhetővé válik.

Fél évezred óta írtak és olvastak felénk kéziratos könyveket; a tizenötödik század második felétől — bizonyíthatóan a hetvenes évektől kezdve — a nyomtatott betű sem ismeretlen az erdélyi olvasó előtt. Szélesebb olvasó rétegek azonban csak a tizenhatodik század közepe felé jutnak a könyvhöz. A tizenhatodik századi olvasmányanyag elemzése tehát a könyv „tömegcikké“ válásának kezdetén ragadja meg az olvasói érdeklődést és mindazt, ami emögött munkál. Információtovábbítás szempontjából ez a fordulat a legnagyobbakhoz: az írásbeliség bevezetéséhez, a nagy példányszámú, olcsó könyvek és az időszaki sajtó megjelenéséhez fogható.

A tizenhatodik század az erdélyi lakosság kultúrájában nemcsak új kommunikációs eszközökkel jelentkezett. Érdekessé teszi a korszakot a humanizmus és a reformáció elterjedése s az a szerep, amelyet a kis fejedelemség az antitrinitárius nonkonformista gondolkodás menhelyeként játszott. Ezen a ponton művelődéstörténetének tizenhatodik századi alakulása önmagát túllépve európai történeti érdekűvé válik, hiszen a jeles marxista történésszel, Delio Cantimorival szólva, az antitrinitárius gondolkodás a felvilágosodáskori racionalizmus előképe. Megkönnyíti a kutatást az is, hogy a tizenhatodik századi olvasmányok forrásanyaga még nem túl gazdag, de már lehetővé teszi az olvasmányanyag rekonstrukcióját. Néhány könyvrajstromon kívül e munka elsősorban a közgyűjteményeink őrizte több mint húszezer nyomtatványra támaszkodik.* Ebből a forrásanyagból sikerült kiszűrni csaknem háromezer tételt, amelyek mindegyikéről bizonyítható a korabeli erdélyi árkuláció.

Az olvasmányok

Az olvasmányanyag jól tükrözi a kor átmeneti voltát, de egyben azt is, hogy ez a művelődési átalakulás határozottan és viszonylag gyorsan nagy utat tett meg. Hogy mennyire mélyreható folyamat játszódott itt le, az elsősorban a középkori jellegű lektűrön mérhető. Akár számszerűen is: az olvasmányok mindössze ötöd része középkori szerzőségű. S bár e néhány száz tételben a skolasztika klasszikusa, Aquinói Tamás szerepel a leggyakrabban, a legtöbb könyv nem volt ennyire elavult: az egyházatyák műveit ugyanis a reform újra napirendre tűzte, a középkori laikus — részben tudományos — olvasmányok pedig nyilván kevéssé koptak meg. Ha mindehhez hozzávesszük azt is, hogy a középkori olvasmányok

* Hála Kelemen Lajos úttörő kutatásainak, s főleg Jakó Zsigmond és Gustav Gündisch munkájának. A könyvanyag kétharmad részét kitevő kolozsvári és szebeni gyűjtemények esetében megtörtént az itteni olvasottságú kötetek számbavétele. Következésképpen csak a marosvásárhelyi könyvtár és néhány kisebb gyűjtemény esetében kényszerültem az anyag kötetéről kötetre való átnézésére.

jelentős része az 1575-ös brassói katalógus alapján ismert, abba pedig nyilván nem új szerzeményként, hanem kolostori könyvhagyatékként kerülhetett — akkor talán nyugodtan tételezhetjük fel, hogy a tulajdonképpeni középkor olvasmányanyaga a tizenhatodik században, de legkésőbb annak közepén nálunk is elévült, feledésbe merült.

A skolasztikus lektúr szegényességénél és elévülésénél sokkal meglepőbb volt az a felismerés, hogy a *reformáció* irodalma sem érdekelte különösképpen az erdélyieket. A könyvnyagnak alig több mint egyötöd része kapcsolódik csupán a hitújításhoz. (A legelterjedtebb szerző Melanchthon, Luther és G. Maior, illetve Kálvin és Béza.) Furcsa az, hogy a reformáció svájci ága több évtizedes késéssel, csak a nyolcadik évtizedben jelentkezik az olvasmányanyagon belül. Bármennyire óvatosak legyünk is e tény értelmezésében, annyit mindenképpen megkockáztathatunk, hogy a reformáció előkészítésében, majd elterjedésében a nyomtatott betű nálunk nem játszott annyira jelentős szerepet, mint ahogy eddig hitték. Lehet, hogy a kommunikáció hagyományos formája, a prédikáció volt inkább előtérben, de persze arra is gondolhatunk, hogy a reformáció elterjedésének vizsgálataiban a kutatásnak az eddigiéknél is nagyobb mértékben kellene a társadalom-történeti vonatkozások, az osztályviszonyok felé tájékozódnia, az ideológiai hatások vizsgálata mellett.

Tizenhatodik századi eleink olvasmányanyaga döntő mértékben — háromötöd részében — a *humanizmus* irodalma, a szó tágabb értelmében.

A művek harmadrészben az antik világ értékei iránt újjászületett érdeklődést bizonyítják. Az irodalomban Terentius, Vergilius, Homérosz és Euripidész, a történelemben Livius, Valerius Josephus és Plutarkhosz, a filozófiában Arisztotelész és Cicero művei voltak a legolvasottabbak.

Az önmagában is korszerű humanista olvasmányanyagon belül is elsősorban kortárs szerzők, korabeli művek iránt mutatkozott érdeklődés. Ebből a gazdag, több mint ezer tételre rúgó anyagból pusztán két vonatkozást emelnék ki: a legolvasottabb auktort és az utókor szemszögéből legfontosabb tematikai csoportot: a tudományos olvasmányanyagot.

A tizenhatodik századi olvasmányanyag egészének ismeretében ma már teljes biztonsággal ismétellhető meg a tétel: a korabeli erdélyiek legolvasottabb, legkedveltebb szerzője Erasmus volt. Olvasottabb Luthernél és Kálvinnál, Arisztotelésznél és Cicerónál egyaránt. Egyedül a filológus Melanchthon népszerűsége mérhető az övéhez. Valószínű, hogy Erasmus elsősorban az antikvitás kiváló közvetítőjeként, tolmácsaként toborozta olvasóit, ezek azonban az ókori maximákkal együtt kortársuk nonkonformizmusát is magukba szívták.

A természettudományos olvasmányok között még az antikvitás volt az előtérben: Euklidész, Ptolemaiosz, Galenus és Plinius (utóbbi legrégebb erdélyi olvasóinak egyike a román származású humanista, Martinus Hatzius). A legolvasottabb tudományos mű viszont az arisztotelészi fizika volt.

A nem szakember számára száraznak tűnő felsorolással talán sikerült jelzésszerűen bizonyítani azt, hogy a tizenhatodik századi olvasmányanyag nemcsak döntő módon világi jellegű, hanem korszerű is volt; azt tehát, hogy az erdélyi olvasó tudatában mély átalakulás ment végbe, Eugenio Garint idézve: valóságos művelődési forradalom. Végül pedig azt is, hogy ennek az átalakulásnak a lényege a *humanizmus győzelme*.

A könyvtörténet nyilván nem állhat meg az olvasmányanyag leírásánál. Tisztázni kell — amennyire ez tisztázható — annak művelődési-társadalmi funkcióját is.

Az olvasmányok hatása

Két vetületben merül fel a történész előtt a funkció kérdése: mennyiségi és minőségi vonatkozásban, a hatásköre és iránya tekintetében. Egyrészt tehát megállapításra vár az, hogy a társadalomnak mekkora részére hatott a vizsgált olvasmányanyag, másrészt a történésznek meg kell kísérelnie azt is, hogy megrajzolja az olvasmányok művelődési vagy éppen társadalmi hatásának irányát. Nos, ezen a ponton, a történeti létbe való visszacsatolás feladata terén adódnak a legnagyobb problémák, s megoldásuk a régebbi korokra nézve legtöbbször csak hipotetikus eredményre vezet.

A nehézségek valójában már az olvasmányanyag számszerűségei vonatkozásában jelentkeznek. Esetünkben például közel háromezer tétellel dolgoztunk, elég nagy számmal ahhoz, hogy az olvasmányanyag összetételére nézve többé-kevésbé megbízható következtetéseket lehessen leszűrni. Egy pillanatra sem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy anyagunk pusztán töredéke annak az anyagnak, amit valójában olvastak. A lemorzsolódás méreteit az erdélyi nyomtatványok esete világítja meg: a könyvek — ismereteink szerint — két-háromszáz példányban jelentek meg annak idején, de többnyire csak egy-két példányban maradtak reánk.

Fordítva viszont ebből az arányból az következne, hogy az említett háromezer tétel mögött több százezer könyvet tételizzünk fel. Ha viszont a tizenhatodik századi Erdélyben több százezer könyv forgott közközen, és ha feltételezzük, hogy ezek nagy része magántulajdonban volt, akkor a korabeli átlagos gyűjteményt néhány kötetesnek véve — sok ezer, akár több tízezer olvasóval kell számolnunk. (Természetesen voltak nagyobb magánkönyvtárak is: Szegedi Kis Istvántól például Tasnádon kétszáz könyvet koboztak el, Bódog Jóna hagyatékában másfélszáz, az Albert Huetében száz könyv szerepelt.)

Több ezer — esetleg több tízezer — olyan olvasót feltételezve, aki elsősorban a humanista irodalom iránt érdeklődik, választ kap egy régebben megfogalmazott kérdés is. Az nevezetesen, hogy az antitrinitarizmus itteni jelentkezésének mennyiben kedveztek a körülmények? Volt, aki az itteni „racionalizmus szűk körét“ tételezve, tagadta az antitrinitarizmus helyi előzményeit. A humanizmus és az antitrinitárius eszmerendszer közötti szoros összefüggés, valamint a humanista olvasmányok iránti tömeges erdélyi érdeklődés ismeretében a humanizmus értelmében vett racionalizmus meglepően nagy köréről — azaz az antitrinitarizmus számára alkalmas szellemi közegről lehet beszélni.

A források alapján mindössze néhány száz olvasó alakja rajzolódik ki — egy kis töredékké. Az olvasótábor összetételének megállapításához tehát további mérlegelésre van szükség. Mindenekelőtt a korabeli egyetemjárás vizsgálatára.

A külföldi egyetemek anyakönyveinek átnézése meggyőzött arról, hogy a század folyamán több mint ezer erdélyi diák fordult meg a külföldi egyetemeken, elsősorban Bécsben, Krakkóban, majd pedig Wittenbergben. Meglepő volt azonban az, hogy a külföldjárók száma nemhogy növekvő tendenciát mutatna, hanem az első két évtized után meredeken lehanyatlak (olyannyira, hogy például 1517-ben több diák tanul külföldön, mint a hetvenes években összesen).

Az egyetemjárás és az olvasók számának növekedése között tehát az összefüggés inkább fordított; sőt, mintha a külfölddel való kapcsolat hagyományos záloga, a diák helyét a könyv foglalná el. Ezek szerint nyilvánvaló: az egyetemet végzettek egyre gyérülő tábora túl kicsi ahhoz, hogy abban kereshessük az olvasók tömegeit — bár az is nyilvánvaló, hogy ez a réteg adhatta a legigényesebb olvasókat. Következésképpen a hazai magasabb iskolákban — Brassóban, Szeben-

ben, Kolozsváron — és másutt végzett értelmiségiek közül került ki az olvasók zöme.

E könyv olvasó értelmiség társadalmi eredetét illetően az egyetemet járt diákok nevének elemzése adhat — analogikus alapon — útbaigazítást. Az egyetemen megforduló erdélyiek kétharmadának neve városi és mezővárosi, polgári eredetre utal, s az egyharmadnyi falusi származású diákság közt is kevés az, akiről nyilvánvaló a nemesi származás. Ha az összetétel kiterjeszthető az erdélyi iskolák végzettjeire is, akkor ahhoz az eredményhez jutunk el, hogy a kor uralkodó kultúrájának fogyasztói a tizenhatodik századi Erdélyben elsősorban polgári származású értelmiségiek.

Az olvasmányanyag funkciójának irányát illetően kiderül, hogy az mindenképp előtti a régi tudat-szerkezet bomlasztása felé mutatott. A kiváló reneszánszkutató, Tenenti, a kor jellegzetességét a középkori struktúrák bomlásában látja; elődeink olvasmányanyaga alapján a középkori művelődési értékek elsüllyedését, devalvációját tételezhetjük fel.

A régi tudatformák lebontásán kívül ez az olvasmányanyag nyilván sajátos gyakorlati feladatokat is teljesített, így a humanista szellemű latintanítást például. Kevésbé kapcsolódott viszont az erdélyi társadalom alapvető létproblémáihoz: a mezőgazdálkodáshoz és az egészségügyhöz. Mindössze néhány agrártudományi mű és csaknem száz orvosi munka maradt ránk, ami azt jelenti, hogy az alacsony hozamok talaján fellépő éhínségek és járványok okozta népességválságok kiküszöbölésében, a fejlődés e súlyos akadályának elhárításában a könyvnek elenyésző szerep jutott. (Ez a jelenség egyébként általános volt. A tudás és gyakorlat lassan közeledett egymáshoz, valójában csak a polgári forradalmak után válik a kapcsolat állandóvá és gyümölcsözővé.)

A reneszánsz értékelése kapcsán gyakran felmerül a kultúra arisztokratizálódásának vádja. Anyagunk ezzel egészen ellentétes következtetést sugall: nálunk az írásbeliséghez kapcsolódó kultúra kiszélesedett, demokratizálódott.

A témán túl

Talán sikerült érzékeltetni azt, hogy az olvasásra, a könyv funkciójára összpontosító könyvtörténet a művelődéstörténet számára roppant beszédes megközelítési módot jelent. Persze csak akkor, ha nem egyes szerzőkre, nyomdákra, művekre vagy könyvtárakra szorítkozik, hanem egy kor olvasmányanyagának egészét igyekszik megragadni. Elképzelhető szerzők, művek, nyomdák és könyvtárak nélküli könyvtörténet, de a könyv funkcióját számításon kívül hagyó kutatás értelmetlen, mint ahogy a funkcióján kívül helyezett könyv is az. Az egyedi tényekre vagy a tények szűk csoportjára irányuló kutatással párhuzamosan, de megkülönböztetett gondnal kellene tehát az általánosításra alkalmas forrásanyagok értelmezését végezni. Nem az egyeditől az általánoshoz, hanem ingamozgással haladva a megismerésben.

Az így értelmezett könyvtörténet fontos helyet foglalhat el a történettudomány egészén belül is. A nagyhatású, haladó francia történeti kiadvány, az *Annales* alapítói hívták fel először a figyelmet arra, hogy termékeny lehet a múltat két irányból, a termelés és a szellemi élet szférája felől egyszerre megközelíteni. Úgy tűnik, mintha a történelmi lét kérdéseire a legsúlyosabb válaszok a gazdaságtörténet oldaláról hangzanának el, de ugyanakkor a legtermékenyebb kérdéseket a művelődéstörténet vetné fel.

Vázlatosan ismertetett anyagunk például roppant élességgel fogalmaztatja meg azt a kérdést, hogy mi van a tizenhatodik század derekán lejátszódó olvasási „robbanás” hátterében. Válasz sokfelől várható: a könyv olcsulása, információhordozó szerepének növekedése, a kibontakozó udvari kultúra, a reformáció — megannyi művelődéstörténeti magyarázat lehet, de a művelődési jelenségek világán túlról is jöhet válasz. Gondolhatunk például a török elől Erdélybe emigráltak fokozott társadalmi mozgékonyásával együtt járó szellemi érzékenységre is (és hogy a szellemi életben mekkora súllyal jelentkezik az emigráns, arra nézve tanulságos az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadás, ahol a közölt tizenhat kolozsvári diák neve közül csak négy erdélyi eredetű). Egyszóval, számos tényezőre lehet hivatkozni, de ezek teljességét és hierarchiáját *csupán* olvasástörténeti vizsgálattal lehetetlen megállapítani.

Az olvasástörténet abban a szerencsés helyzetben van, hogy forrásanyagának döntő többsége a hazai kutató számára hozzáférhető. S minthogy a teljességre építhet, következtetései tanulságokkal szolgálhatnak a szociológus számára is. Tanulságos lehet például napjaink hasonló helyzetére nézve a tizenhatodik században végbement gyökeres fordulat kérdése. Hogyan játszódott le viszonylag rövid idő leforgása alatt ekkora kulturális átalakulás, mégpedig egy, a mainál sokkal lassúbb ütemű — az emberek tudatában szinte mozdulatlanak tűnő — korban, amikor az értékek általában stabilabbak voltak, s amikor az új kultúra birtokba vétele többnyire nem jelentkezett egzisztenciális kényszerként?

Történelem és szociológia elvi egymásrautaltsága nyilvánvaló, hiszen Braudel szavaival: a kettő „a szellem egyazon kalandja”. Sajnos, egyelőre a felismerésnél tartunk — kevés történet a közeledés érdekében. Minthogy nálunk még ma is az a sajátos és visszas helyzet áll fenn, hogy a szociológiai kutatás sokkal szerényebb keretek között zajlik a történeti vizsgálódásnál, úgy tűnik, a történetírásnak kellene arccal a szociológia felé fordulnia: annak termékenyítő szempontjait a múlt feltárásában alkalmaznia, történeti anyagon keresztül terjesztve a szociológiai gondolkodásmódot. Talán éppen az olvasástörténet válhatna a két tudományág közötti termékeny együttműködés kísérleti területévé. A könyv, a szellem egykori terjedését, győzelmeit és időleges vereségeit kutatva, ma jelentkező művelődési feladataink megoldását segíthetné elő.

Egyre gyakrabban ütközünk egy furcsa egyenlőségjelbe, amelyet az önismeret és bármilyen múltábrázolás közé tesznek szóban és írásban. A legfurcsább azonban az, hogy jelen problémáinkra lefordíthatatlan, jelentéktelen múltbeliségek is azzal az igénnyel jelentkeznek, mintha az önismeretet szolgálnák, elszíva a tulajdonképpeni önismeret elől a levegőt, elterelve a figyelmet róla. Úgy vélem, a történetírásnak megvan a módja arra, hogy önismeretünkben gazdagítson, s megadja neki az egyik idődimenziót: a geneziséét. Ehhez azonban, a Marc Bloch-i jelszót parafrazálva, a múlt felől kell közeledni a jelenhez, a jelen problémáiról kell faggatni a múltat.

Stettner Béla
linometszete

LÁSZLÓFFY CSABA

„VÉGEMLÉKÖZET“

Mielőtt teste sárba fulladt volna
(Sár falu földje nyelte el)
s nótázó kedve
Pernesich György tisztartó úr szerint
megvetvén már ezt a halandó
muзыкát elment volna az mennybéliekhez
hogy ott az angyalok között
sokkal jobbat tanuljon
hányta vajon meg fél kedvében
koplaló kemény bűdosásban
vagy amint hideg télben fűtt körmébe
lett legyen éppen egy füstös szobában
avagy aranlábú Debreczen városában
bűban egy puszta kamorában
hogy mely földi dologhoz kell több furfang
a költéshez vagy a kéregetéshez
mert nagyon mélyről merészkedett ő elő
a jobbágyivadék
és sokat kellett
csavarognia kilincselnie
míg címerre válthatta bé talentumát
istentől láttamozott lobogó útlevelét
szemére vetették és vethetik hogy
lantja több főurat kiszolgált
köztük királytól üldözöttet rabló nevűt is
de hagyatéka halhatatlan nagy hit
VÉGEMLÉKÖZET
íme mért vállalta
Sebestyén deák
a halandó
a mindennapi megalázkodást
várháborúk vérháborúk
a Drávától a Balaton vizéig
Tiszántúlon át a Temes-közig
végváriak csak a pogányt
veszejtsétek
máskülönben ez ország
mint csonkított kéz olyanná lesz
három hiányzó ujja jut eszébe
miket Dombóvár közelében
metszett le tövestül egy török szablya
mint ványadt gebe prűszköli a port

Sebestyén deák
 vállán lantja
 hóna alatt gyűrt énekgyűjteménye
 messze van még a várkapu
 ez a cserepes éneklő száj
 mindig csak ihatnék ihatnék
 de nyomorúság nyála rá az ír
 ismét hisz nincs p i n z t a s s o l y á b a
 „Az boros víz nádat terömt orromba
 Egészségöt nem ad neköm dolgomba
 Kössebbödik gégem az Crónikába
 Kiért udvarbírák esnek átkomba“
 kínjában keserű mosollyal
 mázolja el az ajkát tartó
 két ránc zárójelét
 aztán mint feltámadt hősiük kiket
 várfokra vinni vezényel erősen
 históriái szerencsét kísértnek
 Hoffgreff György nyomdájában Kolozsvárrott
 utódok elmélkedjetez ti is
 a l ö t t d o l g o k f e l e t t
 miket a Nyugat közönyétől és Kelet
 dühétől széjjelhasogatott huzatos
 hazában félsiket füleknek
 kidalolt a koslató öntudat
 Tinódi Sebestyén s e m a d o m á n y é r t
 s e m b a r á t s á g é r t s e m f é l e l e m é r t
 halálutánra
 hamisat
 nem hagyott hátra
 halála előtt hadd igyék még
 könnyű kortyokat miként kocsmai
 hegedősök bölcs-koldus-alázattal
 (villon-i villongásra úgyse telnék)
 hogyha már asztal végére ültették
 jó bort is kóstolni nagy kegyesen
 a mezei urak.

BIBLIOTÉKA ÉS TUDOMÁNY

Évszázadokon át a köz- és magánkönyvtárak szorgalmas, áldozatos gyűjtőgetéssel szolgálták a közművelődést és a tudományt. A gyűjtőgetésnek természetesen csak a mindenkori hétköznapiok kedveztek. Valahányszor az események hőmérőjének higanyszála magasra szökött — évtizedek, gyakran évszázadok gyűjtőmunkája veszett kárba. „Az elmúlt századok legnagyobb ideológiai harcait — mondta Lukács György — mind a tudomány területén vívták meg. Évszázadokon át ideológiai kérdés volt, hogy Kopernikusznak vagy Ptolemaiosznak van-e igaza, s ezért embereket elégettek, felakasztottak vagy lefejeztek.“ Tegyük hozzá, hogy a könyveknek és könyvtáraknak gyakran az embereknél is rosszabb sors jutott. A könyvtárrombolást, könyvmáglya-gyűjtést — közismerten — nem a hitlerista barbarizmus találta fel. A kolozsvári könyvtárak közül például a volt jezsuita főiskoláét egy ízben, a volt unitárius gimnáziumét több ízben is feldúlták.

Hosszú távon a gyűjtőgetés mérlege mégis pozitív eredménnyel zárult. Ezt bizonyítja a hazai könyvtárainkban megőrzött és az elmúlt évszázadok kultúrájáról tanúskodó többmillió kötet: számos XVI—XIX. századi nyomtatvány, kézirat, sok helyütt szép számban középkori kódexek és XV. századi ősnomtatványok is épségben maradtak.

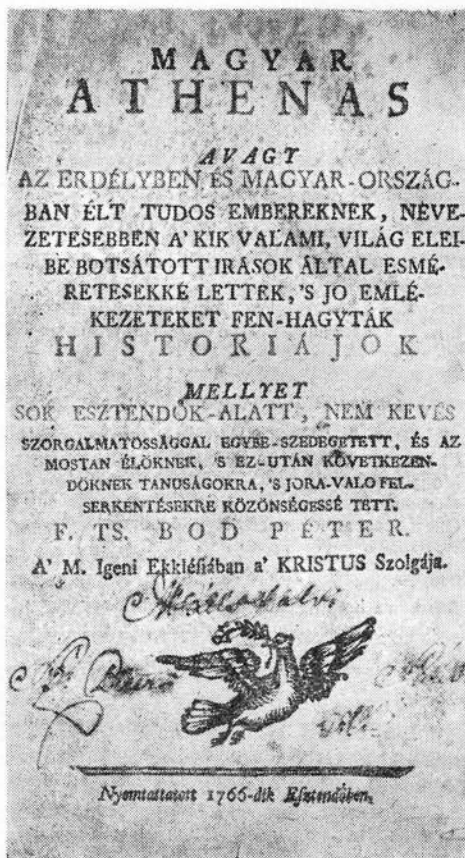
Napjaink jövőberohanó tempója — vagy ahogy Marx György nevezi: az egyre gyorsuló idő — a könyvtárak életére is kihatott. Sok ezer egységből álló könyvtárhálózatunk állománya 1971-ben meghaladta a 115 millió kötetet. Az elmúlt húsz esztendőben — mint ismeretes — csaknem háromszor annyi könyv jelent meg világszerte, mint a Gutenberget követő öt évszázadban együttvéve. Hazai könyvkiadásunk is ugrásszerűen fejlődött. Ennek következtében, néhány muzeális jellegű könyvtár kivételével, a gyűjtőgetés patriarchális feladatát a szelekció problémája, a megőrzés gondját a raktározásé, a rendszerezése és az olvasók tájékoztatásáé váltotta fel.

A részint iskolai keretekben kialakult vagy egyházak, művelődési egyesületek és magánosok jóvoltából létesült történelmi múltú nagykönyvtáraink aligha szorulnak bemutatásra.

A kolozsvári Akadémiai Könyvtár balázsfalvi részlegének már a neve is idézi az Erdélyi Iskola főbb képviselőinek: Samuil Micu-Clainnak, Gheorghe Șincainak, Petru Maiornak a nevét. Az 1747-ben létesített balázsfalvi könyvtárat, amely az idén ünnepli fennállásának 225. évfordulóját, mint ismeretes, 1950-ben helyezték át Kolozsvárra.

Mai könyvtárhálózatunk

Lényegesen kevesebbet tudunk azonban az ország egész területét behálózó, több mint 22 000 egységet számláló könyvtár-szervezetről, melynek élén két, többmillió nagyságrendű, tudományos státussal felruházott intézmény, a fővárosi Akadémiai Könyvtár és a Központi Állami Könyvtár áll.

E két nagykönyvtár régmúltjáról talán csak annyit, hogy Munténiában és Moldvában Erdélyhez hasonlóan szintén iskolai keretekben folyt évszázadokon át a kéziratok és nyomtatott könyvek gyűjtése. Az iskolai keretektől kinőve, a bukaresti Sf. Sava kollégium könyvtára 1838-ban, a iasi-i Mihăileană Akadémiáé pedig 1841-ben nyitotta meg kapuit a nyilvánosság előtt. Amikor a kormányzószervek 1864-ben, Alexandru Ioan Cuza fejedelemsége idején, először figyeltek fel a könyvtárügyre, és törvényrendelettel igyekeztek előmozdítani a könyvtárhálózat fejlesztését, mindkét nagymúltú intézményt „nemzeti könyvtár” rangjára emelték, és „köteles példányt” biztosítottak számukra.

Az iskolai és a közkönyvtárak létesítéséről is intézkedő 1864-es rendelet ellenére a könyvtárak fejlődése lassan indult meg. Spiru Haret közoktatásügyi miniszter a század végén, 1898-ban újabb kísérleteket tett a könyvtárügy fellendítésére. Arra irányuló igyekezete azonban, hogy minden megyében — az iskolák keretében — tíz-tíz könyvtárat létesítsen, pénzalapok hiányában csak részben valósulhatott meg. A könyvtárhálózat inkább csupán az 1907. évi parasztfelkelést követően kezdett szélesedni, de még a második világháború előestéjén is mindössze csak 2000 városi és falusi iskolai és közkönyvtár működött az országban.

Nem becslendő le az iparos- és munkásegyletek szerepe a könyvtárhálózat kiépítésében. Erdélyben az első iparosegyleti könyvtár Szebenben nyílt meg 1861-ben,

Bukarestben, Temesváron, Kolozsváron, Galați-on, Iași-ban és másutt ugyancsak a múlt század második felében létesítettek munkáskönyvtárakat. Magánkezdeményezésből is számos könyvtár született. A V. A. Urechia professzor alapította galați-i városi könyvtár állománya ma már meghaladja a 350 000 kötetet.

Könyvtárhálózatunk jelenlegi állásáról az 1971. évi *Statisztikai évkönyv* adatai tájékoztatnak.

Könyvtártípus	Könyvtár- egységek száma	Könyvállomány	Olvasók száma	Olvasott kötet
		ezerben		
Országos	2	11 008	49	1 841
Főiskolai	45	13 052	191	11 195
Tudományos-doku- mentációs	4 538	14 450	804	5 338
Iskolai	9 611	29 271	2 616	17 302
Közkönyvtár	8 142	47 601	4 588	43 088
Összesen	22 338	115 382	8 248	78 764

Az utóbbi két esztendőben a könyvtáregységek száma mintegy 1700-zal, a könyvállomány pedig 12 millió kötettel nőtt.

A 115 milliós könyvállomány természetesen korántsem oszlik meg egységesen. Mintegy 5000 egység állománya nem éri el az 500 kötetet; 500—1000 kötet könyvvél 3500 könyvtár, 1000—5000 kötettel 8300 könyvtár, 5000—20 000 kötetes könyvállománnyal pedig 4800 könyvtár rendelkezik. A 20 000—50 000-es nagyságrendű könyvtárak száma kereken 500. Az 50 000 kötetnél gazdagabb állományú könyvtárak közé tartozik a két országos könyvtár, 33 főiskolai, 32 dokumentációs, 16 iskolai és 50 közkönyvtár.

Az Akadémiai Könyvtár

Az ország legnagyobb és legtekintélyesebb könyvtára a tudományos intézménynek minősített, 6 millió kötetet számláló fővárosi Akadémiai Könyvtár. Alapjait Dionisie buzău-i püspök vetette meg 1867-ben. Adományára révén az Oltelniceanu-könyvtár 73 értékes régi könyve került a Román Akadémiai Társaság birtokába. Alexandru Odobescu ajánlására 1879-ben Ion Bianut, a Balázsfalváról elszármazott későbbi neves bibliográfust neveztek ki könyvtárosnak, majd néhány évvel később, 1884-ben könyvtárigazgatónak. Bianu 56 éven át szolgált és vezette ezt az intézményt, mely az ő munkássága révén emelkedett valóságos tudományos könyvtár rangjára.

A következő év (1885) áprilisában az ország valamennyi nyomdáját, közhatóságát és könyvkiadóját utasították, hogy három-három köteles példányt küldjön meg díjmentesen az Akadémia könyvtárának, melynek állománya ekkor már elérte a 30 000 kötetet. 1901-ben Dimitrie A. Sturdza miniszterelnöksége és akadémiai elnöksége idején a Központi Állami Könyvtárat beolvasztották az Akadémiai Könyvtárba. Ennek révén a könyvtár szinte megháromszorozta könyvállományát, és értékes kézirat-, térkép- és éremgyűjtemény birtokába jutott. Titu Maiorescu hagyatékából 1917-ben a könyvtár tulajdonába került Eminescu mintegy 15 000 lapra terjedő kéziratok életműve. Ugyancsak itt őrzik Ion Budai-Deleanu, Ion Eliade Rădulescu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Alecu Russo, Dimitrie Bolintineanu,

Nicolae Bălcescu, Ion Creangă, Ion Luca Caragiale, Ioan Slavici, George Coșbuc kéziratának java részét. Az újabb irodalmat Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, Gala Galaction és mások kéziratok hagyatéka képviseli. Itt található *Az ember tragédiájának* — Octavian Goga tollából származó — kézirat fordítása is. A ritkaság-kedvelők egyébként megtalálhatják itt Voltaire, Rousseau, Lamartine, Victor Hugo, I. Sándor cár, Talleyrand, Abraham Lincoln, Bem tábornok, Proudhon, Garibaldi, Mazzini, Gambetta, Darwin, Haeckel, Herbert Spencer és mások keze írását. A kéziratosztály jelenlegi állománya mintegy 9600 kötet, a történelmi dokumentumok és levelek száma eléri a 430 000-et. Külön említést érdemel az egyenként sok tízezer darabból álló metszet- és eredeti rajz-, fénykép- és reprodukció-, térkép- és atlasz-, kéziratok és nyomtatott partitúra-, hanglemez-, érme- és bélyeggyűjtemény. A századforduló idején naponta még csak 4—5 személy fordult meg a könyvtár olvasótermeiben, és az évente elolvasott művek száma alig érte el az 5000-et. Ma naponta átlag 300 kutató és olvasó keresi fel a könyvtárat, s a könyvforgalom 800 000 kötet körül van.

A nagy bibliográfiai kora

Az Akadémiai Könyvtár főfeladatának mindenkor a történelmi hagyatékok rendszerezését és bibliográfiai értékesítését tekintette. 1903-ban, Ion Bianu szerkesztésében, az Akadémiai Könyvtár kiadta remek kivitelben a Régi Román Könyvtár bibliográfiájának az 1508—1716. esztendőket felölelő első kötetét. Nerva Hodoș főkönyvtáros közreműködésével 1912-re elkészült a második, majd az 1809—1830-as szakaszt magába foglaló harmadik kötet első része is. Az első világháború kitörése mintegy negyedszázaddal késleltette a munka folytatását, amely végül is Ion Bianu egykori tanítványára, Dan Simonescu professzorra maradt. A román folyóiratok bibliográfiájának feldolgozására I. Bianu N. Hodoșsal és Alexandru Sadi-Ionescuval együtt vállalkozott. Feldolgozták az 1906-ig terjedő részt, s újabb kötetek kiadása jelenleg is folyamatban van. A kéziratok anyag katalógusának első három kötetét ugyancsak Bianu szerkesztette R. Caracas és G. Nicolăiása közreműködésével. A negyedik kötet nemrég jelent meg Gabriel Strepelnek, a könyvtár kéziratosztálya jelenlegi vezetőjének munkássága nyomán.

Az elmúlt évtizedben számos alapvető mű készült az Akadémiai Könyvtár kutatócsoportjának közreműködésével, az itt őrzött anyag felhasználásával: a *Román Történelmi Dokumentumok* 40 kötetes kiadása (1951—1957), *A román nyelv nagyszótára*, *A román nyelv története*, valamint a hazai filozófia történetét, az ország gazdasági életének fejlődését (1944—1964), a XIX. század képzőművészetének történetét bemutató munkák. Ugyancsak az Akadémiai Könyvtár szerkeszti és adja ki a *Studii și cercetări de bibliologie* című könyvtártudományi szakfolyóiratot.

Az ország második nagykönyvtára az 1955-ben létesített Központi Állami Könyvtár. A létesítéséről intézkedő törvényerejű rendelet az 1901-ben, Sturdza miniszterelnök idején elkövetett igazságtalanságot, a régi Központi Állami Könyvtárnak az Akadémiai Könyvtárba való beolvasztását hivatott jóvátenni. A Központi Állami Könyvtárnak biztosították a köteles példányokat, és egyúttal feladatává tették:

- a hazai könyvtermés folyamatos nyilvántartását;
- az országos könyvkatalógus és a folyóiratokban megjelenő minden tanulmányt, cikket felölelő repertórium készítését;
- a nemzetközi könyv- és folyóiratcsere megszervezését és az országba érkező külföldi sajtótermékek nyilvántartását;

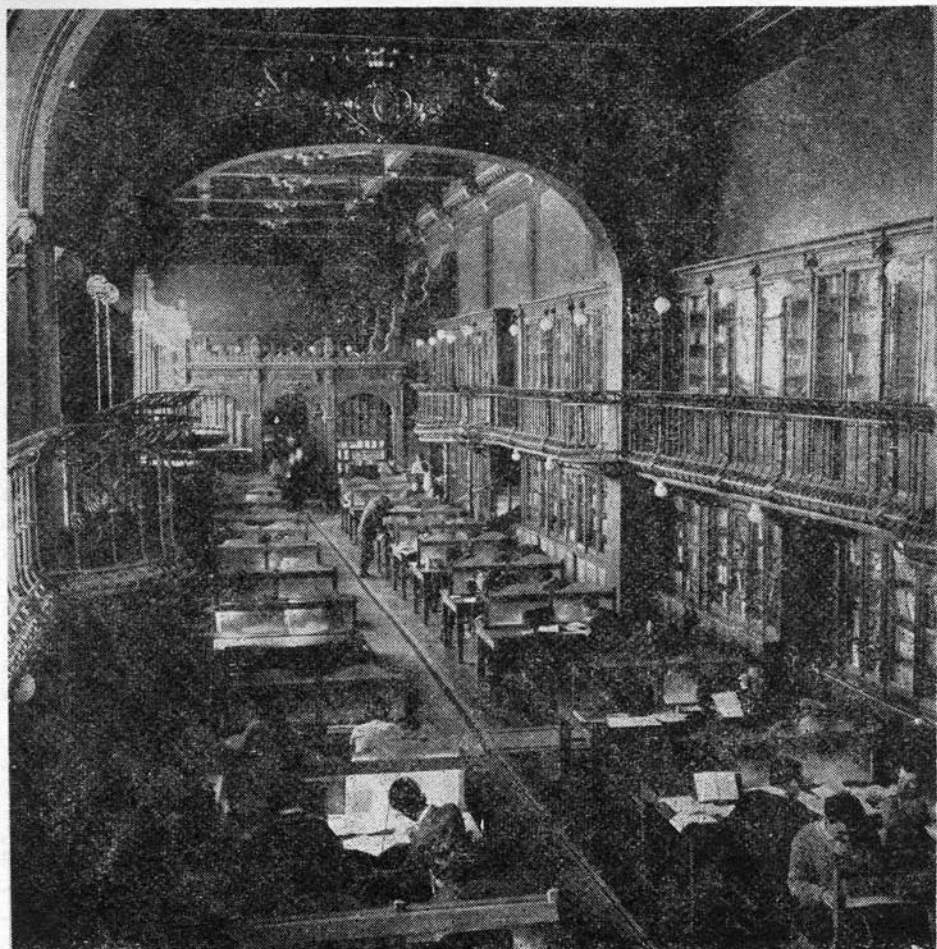

— a módszertani eljárások kidolgozását az ország egész könyvtárhálózata számára. Ide tartozik többek között két könyvtártudományi „reference” folyóirat kiadása is.

A Központi Állami Könyvtárba beolvastották a Román Athenaeum egykori könyvtárát, a Nicolae Bălcescu művelődési intézmény könyvtárát és több más kisebb könyvtárát. Állománya jelenleg 5 millió kötet körül van. A kéziratosztályon 5000 címet tartanak nyilván, az eredeti levél- és okmánygyűjtemény 90 000 értékes darabból áll, a ritka könyvek száma megközelíti a 8000 kötetet, a partitúráké pedig a 40 000 darabot.

Egyetemi és főiskolai könyvtárak

1938 és 1970 között mind a főiskolások, mind a főiskolai tanerők száma megszorozódott. E számszerű gyarapodás és az igények egyidejű megnövekedése „versenyfutásra” kényszerítette a főiskolai könyvtárakat. Számuk az újonnan létesí-

A iasi-i egyetem könyvtárának olvasóterme

tett felsőoktatási intézmények számával párhuzamosan nőtt. Jelenleg 5 központi egyetemi könyvtár működik — bukaresti, kolozsvári, iași-i, temesvári és craiovai székhellyel —, 40 főiskolai könyvtár, és e hálózathoz tartozik még mintegy 200 jól felszerelt és megfelelő személyzettel ellátott kari szakkönyvtár is.

A felsőoktatás céljait szolgáló könyvtárak állománya ugrásszerűen — évi mintegy 600 000 kötetrel és folyóirattal — gyarapodik. Egymaga a fővárosi Központi Egyetemi Könyvtár több mint 70 000 kötetet szerez be évente, ami a régi Egyetemi Alapítványi Könyvtár harminc esztendei gyarapodásának felel meg.

Amint az előbbi statisztikai kimutatás is jelezte, a tantestületi tagokkal és kutatókkal együtt a főiskolai könyvtárhálózat beiratkozott olvasóinak száma megközelíti a 200 000 személyt, és így az évi átlagban egy személyre jutó elolvasott könyvek száma hatvan körül mozog. E kitűnő olvasó/könyv arányt az csökkenti némileg, hogy a főiskolai könyvtárak állományában igen nagy súllyal esnek latba a tankönyvek és egyetemi jegyzetek. Ezekből átlag 4—4 hallgató számára szereznek be egy-egy példányt.

Aránylag új munkaterülete a főiskolai könyvtáraknak az egyetemi hallgatók, valamint a tan- és kutatótestület bibliográfiai tájékoztatása. A bukaresti Központi Egyetemi Könyvtár például elsősorban gazdag társadalomtudományi anyagát értékésíti. Sokszorosított kiadványai szakszerű kritikai észrevételekkel kísérik a legfrissebb filozófiai, szociológiai, lélektani, pedagógiai, történelmi, nyelvészeti és szépirodalmat. Népszerűek tematikus kiadványai, mint például *Az ember problémái napjaink társadalmában I—III.* (1967) vagy *Elméletek és irányzatok napjaink irodalmában és művészetében I—III* (1968).

A tudományos-dokumentációs könyvtárak

Négy és félezer — korántsem egységes jellegű — könyvtárról néhány sorban nem sokat lehet mondani. Már maga a besorolás is inkább a statisztikai rovatok szűkreszabott korlátainak engedelmessé formája, mint lényegét fedő meghatározás. E könyvtárak közé tartoznak ugyanis a különböző kutatóközpontok és a nagy dokumentációs intézetek könyvtárai (köztük a Tudományos, a Műszaki, az Orvosi és a Mezőgazdasági Dokumentációs Központé), de ide sorolták be a minisztériumok, bíróságok, üzemek, múzeumok, színházak szakkönyvtárait is. Ebbe a kategóriába tartozik a már említett kolozsvári akadémiai könyvtár, a marosvásárhelyi Téka, a Batthyaneum, a Brukenthal. Ellenben nem tekintik tudományos-dokumentációs könyvtárnak sem a 130 éves szebeni Astra-könyvtárat, sem az előbbihez hasonlóan enciklopédikus jellegű, 1882-ben alapított nagyváradi könyvtárat, a galați-i Urechia-könyvtárat vagy az ugyancsak több százézes nagyságrendű temesvári városi könyvtárat. A brassói volt Honterus-gimnázium könyvanyaga a városi könyvtárba került, a szebeni gimnáziumé pedig az Állami Levéltárba. A magyarizatot inkább a véletlenül, a helyi viszonyok eltérő voltában kell keresnünk, semmint országosan ható intézkedésben.

Az iskolai és közkönyvtárhálózat

Az ország területén működő mintegy 1250 elméleti és szakközépiskolának, szakmai, mesterképző vagy más továbbképző intézetnek mind saját — aránylag jól felszerelt — könyvtára van. A 15 500 általános iskola több mint fele (8360) rendezett be eddig könyvtárat. A beiratkozott olvasók száma nagy vonalakban megfelel az V—VIII. osztályos és felsőbb iskolák növendékei együttes számának (2,6 millió). Az utóbbi tíz évben az iskolai könyvtárak száma megkétszereződött, könyv-

állományuk pedig évi 2—3 millió kötettel gyarapszik. Egy-egy tanuló évi átlagban 6—7 könyvet kölcsönöz ki. Emellett számos kis- és nagydiák rendszeres olvasója a közkönyvtáraknak is.

Az 1968. évi területi átszervezés óta 39 megyeszékhelyen, 16 municípiumban és 125 városban működik közkönyvtár. Gyakorlatilag minden községnek megvan a maga — fizetett könyvtáros vezette — könyvtára. A városi és falusi könyvtárhálózat az utóbbi két évben 1150 egységgel növekedett, az együttes könyvállomány 1955 óta megháromszorozódott. Az átlagos évi könyvbeszerzés 1 300 000 kötet. A városi lakosságnak több mint 28 százaléka, a falusiaknak pedig csaknem 30 százaléka volt beiratkozott olvasója — az utóbbi években — a közkönyvtáraknak. Az olvasásra kikölcsönzött könyvek száma kevés híján eléri az állomány mutatószámát.

A leggyérebb a könyvtárak száma Kovászna (93) és Tulcea megyében (96), és ugyancsak e két megyében van a legkisebb könyvállomány (Tulcea: 489 000, Kovászna: 507 000 kötet). Legnagyobb könyvtárhálózata a fővárosnak van (647 egység), ezt követi Prahova és Temes megye 352, illetve 351 egységgel. A legnagyobb könyvállománnyal is Bukarest városa rendelkezik (4 358 000 kötet), a Temes megyei állomány meghaladja, a Prahova megyei pedig megközelíti a 2 000 000 kötetet.

A lakosság legszélesebb rétegeit kiszolgáló közkönyvtárhálózatnak nem kevés a gondja-problémája. A megyeközpontokban működő könyvtárak útján történő könyvbeszerzés például korántsem zökkenőmentes. Nem mindig azt szerzik be, ami szükséges, nem veszik figyelembe a helyi körülményeket, és a kisebb könyvtárak vezetői részéről állandó a panasz, hogy egyre nehezebben igazodnak el a szüntelenül sokasodó kiadványok útvesztőjében. Készülnek ugyan könyvészeti listák, ajánlások, de e tevékenység nincs még kellőképpen összehangolva, a helyi sajtóságokat néha egyáltalán nem veszik figyelembe.

Jól bevált a központi katalóguscédula-készítés. A Központi Állami Könyvtár könyvkatalógus-szolgálatát több mint 1500 könyvtár veszi igénybe, és a nyomtatott, szabványosított cédulák igen jól beváltak. Miért hallgatnók azonban el, hogy a cédulák sokszor bosszantó késéssel érkeznek, és nemegyszer előfordul, hogy az érkező cédulához nincs könyv, vagy fordítva.

Könyvtár és tudomány

A nagykönyvtárak szívesen tekintik magukat *valóságos* tudományos intézményeknek, a könyvtári munkát *igazi* kutatómunkának. Ténylegesen az a fejlődési folyamat, mely a könyvtárakat majdan a tudományt szolgáló segédintézményi szintről tudománygazdálkodási kutatóintézeti rangra emeli, korántsem fejlődött még be.

Az utóbbi időben sok szó esik a tudományok szétforgácsolódásáról és a szakmai „zsargonokból“ eredő veszélyekről. J. Robert Oppenheimer szerint az érintkezés az egzakt tudományokon belül éppúgy megnehezedett, mint a természettudományok és a humaniorák között. George Steiner megfogalmazásában „a fizikus és a matematikus közötti meg nem értés egyre fokozódik. A biológus és a csillagász a csönd szakadékának két partjáról figyelni egymás munkáját. A tudás mindenütt szétforgácsolódik az erőteljes szakosodás következtében [...] és a szakmai nyelvekből egyre kevesebbet és kevesebbet fogadhat be bármely emberi elme“ (*Egyre távolabb a szótól*).

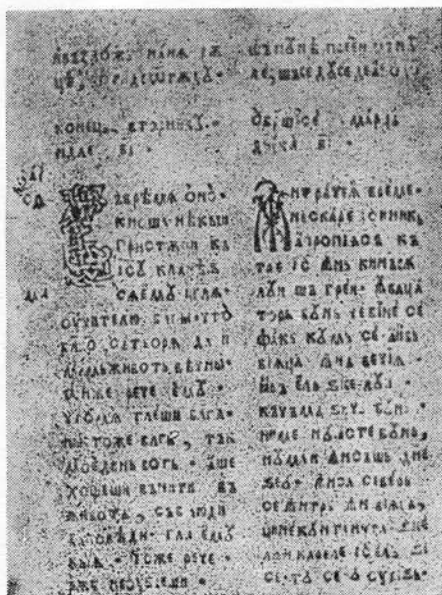
Mások arra való hivatkozással, hogy a tudományok módszertana felfejlődőben van, nem fogadják el maradéktalanul a borúlátó nézeteket. „A genetikusok — mondta Mircea Malița a fővárosban tavaly megtartott IV. Nemzetközi Logikai és Metodológiai Kongresszuson — felhasználják az algebrát, a nyelvészek

az entrópiát, a közgazdászok az optimalizálási számításokat [...] A finomabb következtetés, szélesebb koncepció, új strukturális izomorfia, takarékosabb algoritmus — egyszerűen a kutatómódszerek tökéletesítése adja meg a megoldásra váró kérdések kulcsát.“

A két egymással szembeállított vélemény csak látszólag ellentmondó. „*Contra-ria non contradictoria, sed complementa sunt*“ — írta krétával Niels Bohr a Lomonoszov Egyetem egyik dolgozószobájának falára. A Niels Bohr-i igazság nem korlátozódik csupán a kvantumelméletre. Az újabb rendszerméletek egyre inkább szükségét érzik olyan általános strukturális felfogás kialakításának, mely magasabb síkon egyesíthetné a szétforgácsolódo tudományágak egymástól gyorsan távolodó nézeteit. Az első erre irányuló kísérlet Norbert Wienertől és Neumann Jánostól, a kibernetika megalapítóitól származik. Ők próbálták a korszerű természettudományos módszerek segítségével olyan törvényszerűségeket felfedezni, melyek áthidalhatnák a szaktudományos elszigeteltséget. Bertalanffy véleménye szerint (*Rendszermélet*. Budapest, 1969) „a specialistával szembeni új magatartásforma képviselője a *generalista*“. A generalista modelljét nem várhatjuk sem a gépektől, sem valamelyik szaktudományág egyéni elméletétől. Magának a szervezett világ törvényszerűségeinek kell szolgálatniuk a modellt.

A szaktudományok elszigetelődése elleni küzdelemben kell hogy szava legyen a jövő könyvtárának és könyvtárosának is. A könyvekről szóló információ — a klasszikus értelemben vett bibliográfiai tájékoztatás — helyét a könyvekben foglalt eszmékről és azok összefüggéséről, egymásra hatásáról, korrelációjáról szóló tájékoztatásnak kell felváltania.

Feladatának azonban — véleményünk szerint — csak akkor tehet eleget, ha felismeri, hogy a tudománytörténet forrásanyagai nem korlátozódnak kizárólag az emberi cselekvések múltját rögzítő dokumentumokra. A jelen pillanat „objektív történelmének“ alapos ismerete, az összefüggések feltárása és az ebből eredő előremutató következtetések levonása ugyancsak szerves része a tudománytörténetnek és törzstényezője a tudományos mérlegkészítésnek.

A legrégebb ismert román nyomtatvány egyik oldala

GÁLL ERNŐ

A ROMÁNIAISÁG SZOCIOLÓGIAI ALAPVETÉSE

Tanulmánykötetében (*Cercetări sociologice, 1938—1971. București, 1971*) Miron Constantinescu több mint három évtizedes társadalomtudományi munkásságának eredményeiből kínál válogatást. Kétségtelenül nagy értékű könyv került az olvasó kezébe, olyan mű, amely nem csupán a szerző műhelyébe enged bepillantást, hanem *reprezentatív képet* nyújt szociológiánkról. Miron Constantinescut ugyanis a történelmi materializmus jegyében fogant, felszabadulás előtti társadalomkutatás egyik kiemelkedő művelőjeként tartjuk számon, ma pedig — a tudományszervezésben is szerzett érdemei folytán — az ő nevéhez fűződik a korszerű szociológia gyors és biztató fellendülése a IX. kongresszus után. (E vonatkozásban jellemző és meggondolkoztató párhuzam vonható meg a kutató és a tudományág ellentmondásokon, buktatókon átvezető, felfelé ívelő pályája között.)

Az egységes koncepcióról tanúszkodó testes kötet különleges jelentőségét abban látom, hogy bemutatja a *román marxista szociológiai iskola* kialakulását és fejlődését; feltárja előzményeit, szakaszait és a kutatás fő irányait a párt közvetítette társadalmi rendelésnek megfelelően.

A jeles történészként is elismert szerző — érthető módon — megkülönböztetett figyelmet szentel a hagyományoknak. Valamely nép szociológiai gondolkodása — véleménye szerint — nem csupán a közvetlen jelen szükségleteire adott válaszokból tevődik össze. E jelenség az előző századok örökségének folytatása is. Ezért utal ismételtelen olyan politikusokra, gondolkodókra és tudósokra, mint Nicolae Bălcescu, Simion Bărnuțiu, Ion Ionescu de la Brad és Dionisie Pop-Mârțian, akiket elődökként méltat; a szociológia úttörőiként említi viszont P. S. Aureliant, A. D. Xenopolt, C. Dumitrescu-Iași-t, Radu Rosettit és másokat. A folytonosság tudatosítása természetesen nem akadályozza szociológiánk történetét és korszakolóját a C. Dobrogeanu-Gherea munkásságában jelentkező újnak és minőségi fordulatnak a hangsúlyozásában. Az *újjobbágyság* és még sok számottevő társadalomtudományi mű szerzőjét mint a román marxista szociológiai iskola megalapítóját értékeli. Korszaknyitó teljesítményét abban jelöli meg, hogy C. Dobrogeanu-Ghereának sikerült valóban az ország konkrét történelmi viszonyaira alkalmaznia a marxizmus alapvető elveit. Munkásságával ugyanakkor iskolát létesített, amelynek képviselői: Ștefan Stîncă, Ionescu-Rion, Ion Nădejde, Ecaterina Arbore, Șerban Voinea, S. Timov, Lucrețiu Pătrășcanu, Lotar Rădăceanu, Ștefan Voicu és mások mostoha körülmények, később az illegalitás feltételei között folytatták a romániai társadalom feltárását, e valóság szocialista átalakításának szolgálatában.

Szociológiánk nyilván nemcsak a román társadalomtudományi gondolkodás múltbeli demokratikus vonulatának kiteljesítőjeként határozható meg. A munkásmozgalom erősödésének sodrában mind nagyobb hatást gyakorolt a kortárs baloldali áramlatokra. Szerves része volt az ország haladó tudományosságának, dialógust tartott fenn — az adott lehetőségek között — a nagy szociális kérdések

felé tájékozódó iskolákkal és kutatókkal. Miron Constantinescu feltérképezi ezt a szellemi miliőt, és tisztázza szociológiánk viszonyát más irányzatokhoz. E törekvésében többször is kitér a Dimitrie Gusti-féle monografikus iskolára. Elemzése nyomtatékosan kritikai. Rámutat Gusti elméletének idealista-voluntarista jellegére, valamint a II. Károly diktatúrájában betöltött szerepére. Elismeréssel szól azonban a bukaresti iskola nagy érdeméről: a valóság *közvetlen* kutatására szervezett egyes csoportok eredményes tevékenységéről. Ismételten figyelmeztet arra, hogy Dimitrie Gusti iskolája nem volt egységes tömörülés. Keretein belül harc zajlott a jobboldal és ama baloldali kutatók között, akiket 1937 után a Román Kommunista Párt küldött az iskola égisze alatt működő Román Társadalmi Intézetbe és a konzervatív szociálpolitikai célokat követő Társadalmi Szolgálatba. A belső ellentétek éleződése a jobboldali, a vasgárdista elemek kiszorításához vezetett, az iskola *Sociologia românească* című tekintélyes folyóirata pedig a baloldali befolyása alá került, akiket Anton Golopenția és H. H. Stahl támogatott. (Most, hogy Miron Constantinescu új szempontokat érvényesítő szociológiatörténeti írásában ezek a harcok objektívalódva jelentkeznek, az emlékezés szubjektív mozzanatok is felelevenít bennem. Maradandó élményként őrzöm találkozásomat a *Cercetări sociologice* szerzőjével a Társadalmi Szolgálat csákovai kiképző táborában [1939], ahol a második világháború kitörésének küszöbén a párt utasításai szerint harcoltunk — elvbarátainkkal együtt — a jobboldali vezetőség ellen, a falvak valóságának hiteles feltárásáért a Szolgálat nyújtotta legális lehetőségek forradalmi kiaknázásának jegyében.)

Retrospektívájában Miron Constantinescu utal arra, hogy a Gusti-féle iskola csak egyike volt a két világháború között ismert irányzatoknak. Arnyaltan értelmezi e kor többi szociológusát (Ștefan Zeletin, Petre Andrei, Virgil Bărbat). Jelzi, hogy nézeteikben számos értékes megállapítás található, és kiemeli azokat a gondolkodókat (S. Dumitrescu-Iași, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Alexandru Claudiu, Anton Golopenția, Petre Pandrea és H. H. Stahl), akiknek tudományos tevékenységét a társadalmi valóságnak a marxizmus hatását jelző realista megközelítése jellemzi.

A szociológiai kutatás marxista elméleti alapvetésének tétele végighúzódik Miron Constantinescu könyvében. Ez az igény nem csupán követelményként, hanem színvonalas tanulmányokban jelentkezik (*Marx és a szocialista társadalom; Társadalmi tények, jelenségek és viszonyok; A társadalmi felelősség; A társadalmi viszonyok rendszere*). Az elmélet és a gyakorlat egységének álláspontjáról szerzőnk óva int mind a szűk empirizmus, mind az életidegen katedra-tudomány veszélyétől, ezek ugyanis megakadályozhatják a szociológiát társadalmi funkciójának gyakorlásában. Márpedig Miron Constantinescu nézete szerint a szociológiának a cselekvésbe, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére irányuló forradalmi tevékenységbe kell torkollnia. A marxi-lenini szociológia szerepét abban állapítja meg, hogy a társadalmi valóság kutatásának alapján tudományos prognózisokat dolgoz ki és lehetséges megoldásokat, javaslatokat fogalmaz meg a döntésre hivatott fórumok számára. (E felfogás humanista motivációja feltételezi természetesen a kritikai szerep tudatosítását is.)

Miron Constantinescu könyve példásan bizonyítja: a szociológiáról adott definícióját irányadónak tekinti kutatómunkájában. Az elkötelezett szociológus és a különböző felelős párt- és állami funkciókat betöltő politikus nem csupán a szerző biográfiájában találkozunk, hanem könyvének a hazai szocialista építés központi kérdéseit feszegető gazdag tematikájában is. Semmi sem áll azonban távolabb tőle, mint az a szűkkeblű felfogás, amely csak szociotechnikai feladatokat szán a társadalomkutatónak. Szerzőnk a bölcséleti embertan dimenzióiban bontja ki a nél-

különbözhetetlennek felismert elméleti alapot, s ez a törekvés ösztönzi arra, hogy kiemelje az elidegenedés marxi elméletének jelentését az emberközpontú társadalomépítés számára.

A *Cercetări sociologice* súlypontját a mai kutatások bemutatása, értelmezése alkotja. A szerző kifejti, milyen indítékok vezették a meginduló kutatások tárgyának kijelölésében. Opcióit — a pártpolitika kijelölte feladatok vonalán — az országban végbemenő nagy forradalmi metamorfózis szabta meg. Így esett a választás a szocialista építés kiteljesítésének szakaszát alapvetően meghatározó jelenségekre: a városiasodás, a termelésben bekövetkezett mutációk, a minden irányú gyors mobilitás, az emberek közötti viszonyok és a tudat megváltozásának komplexumára. A döntésben nyilván az a szempont is érvényesült, hogy e folyamatok hiteles vizsgálata csak az ipar-, az agrár-, a család- és a művelődésszociológia képviselőinek közös erőfeszítésével valósítható meg. A kor nagy problémái iránt érzékeny kutató (aki egyébként éveken át közoktatásunk minisztere volt) megkülönböztetett figyelmet szentelt az ifjúság társadalmi beilleszkedésének, és nagy arányú nevelésszociológiai kutatásokat kezdeményezett. Könyve az általánosítás igényével summázza e kutatások eredményeit, a vizsgálatok módszertanát, és hangsúlyozza a szociológia, valamint a többi társadalomtudomány közötti összefüggések, interferenciák termékenyítő jellegét.

*

Amikor Gaál Gábor megfogalmazta a *romániaiságot*, és ezzel — az irodalmi-esztétikai vonatkozásokon túlmenően — a hazai magyarság létmeghatározottságaira utalva, társadalompolitikai magatartást vagy ha úgy tetszik, ethoszt sugallt, az összromániai valóságból indult ki. Felismerése a történelmileg kialakult konstelláció és ama folyamatok tudatosítását közvetítette, amelyek a romániai magyar tömegek beilleszkedését ösztönözték az új keretek közé. Tétele feltehetően inkább intuícióra, a hétköznapok tapasztalataira, mint tudományos felmérésre támaszkodott. Am a *Korunk* nevezetes „román szám“-a már azt mutatta, hogy nemcsak szükségét érezte a szociológiai aládúcolásnak, hanem a különszám összeállításával meg is tette az első lépéseket ebbe az irányba.

A *romániaiság* azonban *dinamikus kategória*, a folytonosságot biztosító és a változást munkáló tényezők eszmei foglalatja. Annak idején egy, a polgárosodásban megkésétt, feudális maradványokkal terhelt ország elnyomott kisebbségének a helyzetét fejezte ki, és ha ma gyökeresen megváltozott körülmények között, változatlanul érvényesnek ítéljük Gaál Gábor vízióját, a vallomásnak és vállalásnak ez a változata szintén — az új adottságoknak megfelelő — társadalomtudományos alapozást sürget.

Nos, e vonatkozásban Miron Constantinescu könyve hatékony segítséget adhat számunkra. Már pusztán tartalmi ismertetése is jelzi, hogy az oldalain feltárt változó valóságban a szocialista nemzetiséggé alakuló magyarság új létfeltételeire, arra a városiasodásban, iparosodásban, tudatfejlődésben megnyilvánuló mutációra ismerünk, amely az országot az utóbbi másfél évtizedben jellemzi. A *romániaiság* — ma még fokozottabban, mint egykor — valóságismeretet igényel. Ezt pedig napjainkban főként a társadalomkutatás eredményei biztosíthatják. A *szociológia önismeretünk legfontosabb dimenziójává vált*. Közvetítésével foghatjuk át azt a szüntelenül formálódó társadalmi közeget, amelyben a párt nemzeti-nemzetiségi politikája érvényesül. Hiteles önismeret — éppen ezért — csak a románság és az együttélő nemzetiségek múltjának, jelenének és törekvéseinek az ismeretében le-

hetséges. *Honi magyar önismeret és „románság-ismeret“ elválaszthatatlan fogalom-párt alkot, egymást kölcsönösen feltételező törekvést fejez ki.*

A két világháború között, az itteni magyarság reális tájékozódását szorgalmazó értelmiségiek egyik csoportja Dimitrie Gusti iskolájának faluszemléletéből és módszertanából merített. A *Korunk*, amikor bírálta ezt az egyoldalú megközelítést, azoknak a román marxistáknak a munkásságára is támaszkodott, akik között Miron Constantinescu, Ștefan Voicu és mások máig érvényes kritikai elemzéssel tapintottak rá a bukaresti szociológiai iskola fogyatékosaira. Ez az eszmei szövetség változatlanul megőrizte értékét és hatékonyságát. Nyilván nemcsak és nem is elsősorban a múlt bírálatát illetően, hanem a ma s a holnap fejlődéstendenciáinak kutatásában, a tudatos történelemalakítás közös művében.

GÁLL JÁNOS

TANULSÁGOS „LAPOK A MÚLTBÓL”

A kommunista mozgalom kiemelkedő harcosai között igen sokan egyszerre küzdenek a szó, az írás, a fegyver felhasználásával. Ezek közé tartozik Valter Roman, aki mindemellett a logarléc értője is, hiszen „civil” foglalkozása mérnök. A Katonai Kiadó gondozásában a közelmúltban napvilágot látott kötete — *File din trecut* — az 1932—1947 közötti időszakban megjelent cikkeit, rövidebb tanulmányait és más írásait, valamint elhangzott rádióbeszédeit öleli fel.

A könyvben foglalt szövegek egy része itthon jelent meg a harmincas évek elején, főleg a Román Kommunista Párt illegális kiadványaiban, a felszabadulás után pedig különböző sajtótermékekben. Többségük azonban a határokon túl látott először nyomdafestéket, vagy hangzott el a rádióban: az egyetemi tanulmányait Csehszlovákiában végző szerző ottani kiadványokban publikál, majd a Népfrent győzelme idején Franciaországban él emigránsként, s ezután következik a spanyolországi időszak, amikor a spanyol nép fasizmus elleni nemzeti-forradalmi háborújának részeseként, a nemzetközi brigádok önkénteseként mint egy román tüzér-osztag parancsnoka küzd. Az ágyúk dörgése közben számtalan cikket ír, előadást tart, kiterjedt levelezést folytat. A spanyolországi dráma után franciaországi gyűjtőtáborban fogoly, majd a Szovjetunióban éli át a második világháborút, szemtanúja, részese s egyben kommentátora a fasizmus elleni élethalálharcnak. 1944. augusztus 23-a után hazatér, s a népi demokratikus forradalom kiteljesítéséért folyó küzdelem frontján vállal nem kis jelentőségű munkát (a hadsereg demokratizálásáért, a néphadsereg megteremtéséért dolgozik különböző rangban és beosztásban), miközben egy percre sem teszi le a tollat. Publikációinak egy része aláírás nélkül jelent meg, másokat álnevével szignált: Valer Ardeleanu, Virgil Georgescu, J. Iliescu, Erdélyi Péter, Valeriu Crișan. A felszabadulás után következetesen saját neve alatt ír.

A *File din trecut* kötetbe foglalt írásai Valter Roman forradalmár tevékenységének huszonöt évéről vallanak, arról az időszakról, amikor a fasizmus és a haladás erői között a harc kibontakozott és eldőlt. A szerző ezeknek az eseményeknek rem szemlélője, hanem cselekvő résztvevője, s mégis mindig megőrzi azt a szükséges távolságot, amely a történetek felméréséhez és lényegük értékeléséhez elengedhetetlen. Ugyanakkor mint az események sűrűjében tudatosan

cselekvő szereplő sohasem elégszik meg a jelenségek „tárgyilagos“ leírásával. Szilárd, de sohasem dogmatikusan merev marxista—lenini alapon, mindig a kommunista párt álláspontjára helyezkedve fűzi hozzá véleményét a leírtakhoz, s lép fel a téves és ellenséges nézetek ellen.

A nemzetközi élet, a világpolitika valamennyi lényeges mozzanatára reagál, de sohasem elvontan, hanem mindig megtalálja az összefüggéseket közöttük és a hazai helyzet, Románia konkrét kérdései között.

Írásainak, felszólalásainak, előadásainak ez a sajátossága lépésről lépésre nyomon követhető a franciaországi népfront, a spanyolországi háború, a második világháború legnehezebb, legbonyolultabb és legellentmondásosabb kérdéseinek taglalásában. Mindig eljut a hazája, Románia sorsára vonatkozó, az éppen tárgyalt eseményből, helyzetből következő konklúzióhoz. Írásainak ez a sajátossága Valter Roman alkotó marxista—lenini gondolkodására, töretlen hazafiságára és nemzetköziségére vet fényt.

Ugyanebben az összefüggésben jelentenek sokat emberi, kommunista helytállása szempontjából, de kordokumentumként is azok a cikkek, beszédek, amelyek szűkebb szülőföldje, Erdély s az itt együtt élő nemzetiségek sorsával foglalkoznak.

Számtalan írásában foglal állást Románia területi integritásának védelmében, hangsúlyozva az ország területén élő különféle nemzetiségű dolgozók jogegyenlőségén alapuló, történelmi hagyományokkal alátámasztott s a reális élet követelményei meghatározta egységének szükségességét. A Román Kommunista Párt politikájának megfelelően leplezi le a román reakció sovinizmusát, a nemzetiségek elleni manővereit, s veti el egyértelműen a fasiszmus diktálta bécsi döntést. A romániai magyar nemzetiség sorsának pozitív alakulását a kommunisták vezette MADOSZ platformján tekinti megvalósíthatónak. Ismételten szembefordul a területi revízió programjával, a hazai magyar nemzetiség soraiban szított nacionalista, reakciós, az ország egészének, ezen belül az itt élő nemzetiségeknek a létét fenyegető fasiszta vagy profasiszta indíttatású mesterkedésekkel.

Akárhol van is, bármilyen poszton tesz eleget kommunista forradalmár kötelességének, sohasem szakad el a hazájával kapcsolatos kérdésektől, s részt vállal megoldásukból. Példa erre találkozása és megbeszélése George Enescuval 1936-ban, részvétele a dr. Lupuhoz intézett memorandum megfogalmazásában, táviratváltása Titulescuval (1937), a Párizsban élő erdélyi származású magyarok 1939-ben tartott összefojetelén elhangzott előadása, az Erdély kérdésében M. M. Litvinovhoz intézett levele 1944 júliusában (amire távirati választ kapott) és még sok más megnyilvánulása.

Valter Roman rendkívül gazdag tematikájú gyűjteményes kötetének részletes ismertetése meghaladja e cikk kereteit. Az eddigiekből is kitűnik, hogy ezek az írások, beszédek — amelyeket a szerző utólag nem „retusált“ — megjelenésük és elhangzásuk idején, túlzás nélkül mondhatjuk, rendkívül nagy szerepet játszottak. Alapos dokumentáltságuk, őszinte és szenvedélyes hangjuk, színességük, fordulatos stílusuk az olvasók és hallgatók széles rétegeit nemcsak informálták, de egyszerismind mozgósították is a kommunista párt vezette harcban, a mai olvasó pedig hiteles dokumentumokat kap kézhez.

Valter Roman, a mérnök, katona, publicista, hírmagyarászó, tudományos kutató, oktató és még sok minden más, akit kommunista meggyőződése vezérelt, azokban az években szóval, tollal és fegyverrel eredményesen szolgált a kommunisták ügyét, ma pedig ideológiai, tudományos, nevelői munkájában azoknak a harcoknak a sikereire épít. A forradalmi küzdelem veteránja most testi és szellemi frissességben új, magasabb szinten áll helyt a szocialista építés frontján.

TORNYOT VÁLASZTOK (APÁCZAI)

Történelmi dráma három felvonásban

SZEMÉLYEK:

APÁCZAI CSERI JÁNOS, a teológia doktora, professzor
BASIRIUS IZSÁK angol apátpap, a teológia doktora, professzor
II. RÁKÓCZI GYÖRGY erdélyi fejedelem
KERESZTÚRI PÁL, Rákóczi udvari papja
CSULAI GYÖRGY püspök
RHÉDEY főkapitány
UDVARMESTER
DIÁK
DOBY LÁSZLÓ tiszteletes
SZEREDAI ALBERT iskolamester
CSAVARÓ JÓZSEF iskolamester
ELSŐ KOLDUS
MÁSODIK KOLDUS
(MEG FÖRENDI URAK, PAPOK, TANÍTÓK, KATONÁK)

Történik 1655 szeptemberében, Gyulafehérvárott.

Bevezető szavak

Apáczai tizenhetedik századi nagyszerű élete inkább regényt kívánna (persze: nem elsősorban ifjúságit), hiszen temérdek benne a szó hagyományos értelmében vett regényesség: az árvagyerek-sors, a kisdíák-évek, híres tanárok, Hollandiába kerülése, élete távol a hazától, találkozása a korabeli szellemi áramlatokkal (főként Descartes-tal), az angliai események hatása gondolkodására, Aletta van der Maet kisasszonnyal való megismerkedése és házassága (1651. szeptember 30-án), küllországi helytállásai, nosztalgái, hazajövelete, nevelési elvei, iskolaiügyi javaslatai, egyetemi tervei, könyvei, fordításai, díák-bálvány élete Gyulafehérvárott, ví-tái, meggyanúsíttatása, Kolozsvárra helyezése, „száraz betegségének“ kiújulása, halála. Ez az ő látványos élete.

De ott van az a belső: a lélek és az ész élete, mely nem mindig mutatkozik a cselekedetekből. Hogyan fogadja be ez az oly szomjú elme, amit a világ rejt is előle, s föl is kínál neki? Hogyan csiszolja szellemét többek között Descartes-on, aki akkor szintén a „csendes“ Hollandiában él. Természetesen minderre mi választ nem adhatunk, a dráma nem regény, nem is lélektani és filozófiai esszé; mi kiválasztottuk életének — szerintünk — legdrámaibb pillanatát: megvádoltatását, Basirius Izsákkal való vitáját s annak következményeit. Ami ebbe befért múltjából és majd már nem sokáig tartó jövőjéből — anélkül, hogy a drámára nézve terhelőnek éreztük volna —, azt mind sugallni igyekeztünk, s ami nem, menthetetlenül kimaradt. Hiszen a dráma korántsem olyan „jószívű műfaj“, mint a regény, hanem sokkal kegyetlenebb. Egy színmű nemcsak úgy drámai, hogy a hősek vannak drámai helyzetben, hanem úgy is, hogy az író maga is abba kerül: választania kell, kiválasztania: alakokat, részleteket, helyzeteket, s a többit megöli, elfojtja magában; pedig ha regényíró lenne, mennyi ingyencséget, tollravaló irodalmi jófajlatot tehetne még az asztalunkra! Bizony a szelekció — úgy érzi egy-egy „jobb szív“ — valóságos véres mézszárlás-sorozat, szellemünk, tudatunk Szent Bertalan-éje: a kiválasztás — gyilkosság.

Azonban nemcsak kihagyni, rostálni — muszáj: beleköltetni is. Amit az élet kihagyott az adatvilágból, de olyanképp, hogy bele is „írhatta volna“ — az bizony igen sokszor kellene a drámába: néhány új alak, helyzet vagy a meglévőkhöz erősebb kinagyítása, hogy áthidaljanak, hogy elősegítsék a megértést, összefüggésbe hozzanak, asszociációkat, jelképsírákat sugalljanak, vagy éppen: élesebb fényben exponálják azt, amit hősünk megél. Mi eddig is így buzgólkodtunk eljárási, ezután is így vagyunk kénytelenek tehát, illetve: szeretnénk kénytelenek lenni, nehogy ne lássuk a részletek fáitól az erdő egészét, továbbá: a fölös részek sok bábája között el ne vesszen az író szándék- és gondolat-gyermeke, és végül: a Részletek fürdővizével nehogy kiöntsük az Egész gyermekét.

Most pedig valamit az adatgyűjtésről.

Irtunk mi régebben egy drámát, afféle drámastúdiumot magunknak a francia polgári forradalomról. Robespierre, Danton, Saint-Just és egy Simon nevezetű warga is felvonnul benne. Simon vargát, jóllehet csak valami olcsó történelemkönyvből olvastunk ezt-azt róla, mégis központi alakká tettük. Kíváncsiságból — hogy eljárásunk helyességét ellenőrizzük — megnéztük ilyen szempontból Camus Caliguláját. Megnyugodtunk. Rájöttünk ugyanis, hogy az író Caligula egyéniségéről — leszámítva a típus filozófiáját — a legtöbbet Suetonius könyvéből (Caesarok élete) kívánt megtudni, abból a műből, amelyet minden magát komolyabb „antik szakértőnek“ tartó történész „pletykagyűjteménynek“ nevez. Nos, ez a „pletykabreviárium“ hány ilyen remekmű születésénél bábáskodott! Vagy talán a Büchner eljárása lenne a jobb, aki ama shakespeare-i méretű drámáját, a Danton halálát úgy írta meg, hogy minden fontosabb alakja szájába hiteles, utána-olvasható beszédekből, cikkekből, konventi jegyzőkönyvekből másolt idézeteket adott? (Persze, ettől még Büchner darabja is tele van költői invencióval!) Tehát az eredmény a fontos. Az egyik agyon-kitalál (inventál), s mi lesz belőle: híg, kis ez-az. A másik agyon-hitelesít (dokumentál) s mi az eredmény: történelmi, képes könyvészeti feldolgozás szemelvényekkel — középiskolák számára. Minden attól függ tehát, ki nyúl hozzá ahhoz a mindegy-mihez. Node, ne példálózzunk ilyen közismert és bevált nevekkal, módszerekkel, mert még félreérteneek bennünket! Inkább a juhainknál maradjunk. Itt van tehát ez az Apáczairól szóló dráma. A szerző úgy érezte: szemelmi ujjbegyével körültagogatta Apáczai szellemének testét, ha nem is épp úgy, amint azt Bod Péter, Bethlen Miklós meg Almási Balogh Pál és mások tették az elmúlt századokban, nem is olyanformán, mint az időben közelebbiek és egész közeliek: Gyalui Farkas kiváló stúdiumban, vagy Saszet Géza modern, izgalmas értekezésében. Ha nem is épp így — de ezekre függesztett félszemmel. Azért csak félszemmel, mert másik fél szemünk az Apáczai műven csüggött. Így hát nem is éppen úgy láttunk mindent, ahogy Apáczai mutatja önmagát könyveiben: hiszen nekünk a könyvek mögött a lélekben is illet lapozgatnunk. Am a lélekből csak annyi maradt, amennyi a könyv. Ki pótolhatná hát a lélek elveszett porcikája-paradicsomát, a lélek visszahozhatatlanul testben rekedt ízeit, ha nem a magát a feltámasztás vajákos-ujjú szemfényvesztőjének hívó hazárdjátékos, aki nem átalítja történelmi drámáirónak titulálni önmagát?

Övakodtunk viszont elolvasni bármiféle regényes vagy régebbi értékű irodalomtörténeti oldalakat hősünkről. Övakodtunk befejezése előtt elolvasni még a Németh László Apáczai-drámáját is, mint ahogy — mert hiszen gyakorlatunkban ez már így alakult ki, nekünk hát így a jobb — a fentebb emlegetett Büchner-darabot is a francia forradalomról szóló drámák megírása után olvastuk el. Tehát: utána már igen! Ilyenkor jó érzés ezt tenni, néha elégtételt is érezni, máskor apródad, nemes irigységet, némelykor pedig elcsodálkozni, hogy a közösen ismert tényvilág milyen egyformán sugallja ugyanazt az eszmét és a hasonló ötleteket. „Lámcsak, ő is ugyanazt olvasta ki ebből és ebből a dologból, mint mi!“ Igen, megtörténik olykor-olykor, hogy az asszociáció ugyanabba az irányba kanyarog a tudat közlekedő edényeiben. Persze, ezek afféle kis spirituális-kulináris elégtételek, de talán éppen ezért: nagyon jóízűek.

E darabban hiteles történelmi személy több is szerepel. Elsősorban a főhős, Apáczai Cseri János. Megkérdendő: miért írjuk Cserinek, noha bizonyított, hogy családi neve Csere János. Gyalui Farkas 1892-ben Kolozsváron kiadott Apáczai Cseri János (Életrajzához és műveinek bibliográfiájához) (Tanulmány) című dolgozatában — számunkra legalábbis — meggyőzően bizonyítja, hogy Apáczai mint író, mint személyiség így írta — így akarta, így kívánta írni a nevét akár a jóhangzás, akár a latinos helyesírásból eredően (Gyalui példának hozza fel Barcsayt, aki Barchiaj-nak írta magát). A másik történelmi személy Basire (latinosan: Ba-

sirius) Izsák, az Angliából Cromwellék elől Erdélybe menekült apát. Azután: II. Rákóczi György, Keresztúri Pál, Csulai György és Rhédey főkapitány. Ezeknek — a tényekből kiderülő s az eseményben játszott szerepéhez szinte teljesen ragaszkodtunk. Talán csak Keresztúri Pál Apáczai mentésében vállalt dolgait túloztuk el a régebbi írásbeli források alapján. Más adatok szerint ugyanis e mentésben főként II. Rákóczi György anyja, Lorántffy Zsuzsanna tündökölt, aki éppen a presbiteri nézetei miatt igen szerette Apáczait. Tettük pedig mindezt a drámai szál egyszerűstése kedvéért.

Nyilván: szövegünkben is vannak „történelmi mondatok“. Itt-ott például — hol hűségesen, hol átfogalmazva — Apáczai leveleiből, könyveiből vett mondatokat, gondolatokat ékeltünk replikáiba. Ugyanígy a fejedelem néhány, a vita feljegyzéseiből ismert közbeszólását is majdnem szó szerint irtuk be a megfelelő helyekre. (Például: „A presbiterianizmus út az independentizmushoz!“ stb.) A vitát tehát „rekonstruálni“ kellett a — viszonylag — nagyon kevés meglévő tényállagból. Nekünk például nem volt adatunk arra nézve, hogy a diákság is részt vett volna e vitán. Ezért hoztuk be a darabba a „Diák“ alakját, aki a mi elképzelésünkben „beszökött“ a terembe, s mintegy képviseli a fiatalság véleményét, bizonyítva Apáczai népszerűségét az ifjúság körében. A valamilyen terembe „belógó diák“ különben sem idegen semmilyen kortól. Az invenció tehát lélektanilag megalapozott. Másrészt azért is kellett a diák alakja, hogy újabb lovat adjon Basirius alá, és még jobban felkeltse a fejedelem Apáczai népszerűsége iránti gyanakvását. A vita rekonstruálása közben egyébként Basirius szájába olyan érveket is adtunk, amelyek — mint vádak — csak Apáczai halála után jóval később merültek föl a Logikácska és az Enciklopedia szerzője ellen. Példának okáért: a tudományos nyelvújításban használt nehézkes, „érthetetlen szavai“, bölcseleti eklektikussága, eredetiséghiánya stb. (Ilyen vádoló szerző például Szily Kálmán, aki 1889-ben egyszerűen kompilátornak titulálja Apáczait.) Ugy éreztük: nem baj az, ha Apáczai jövőjének egy ilyen darabkáját odavetítjük akkori jelenébe. Nem árt, hiszen egy tudománytörténeti paradoxonra figyelmeztet bennünket: azt a tudóst, akit saját kora „érthetelenséggel“ fenyeget, a kései korok túlságos közérthetőséggel, saját korához viszonyított meghaladottsággal vádolnak.

Tehát a „Diák“ és a többi személy mind költöztek, mert így kívánta darabunk építkezési eszméje. Mint ahogy a központi szituáció — az, hogy Apáczai tornyot keres és választ magának — is kitalálmány, hiszen csak annyit tudunk, hogy a fejedelem azt mondta: „De Isten engem úgy segéljen, Apáczai uram, a Megyesi Presbiteriumot, amíg én élek, ide bé nem hozza ked. Mást ne tanítson, mert Isten engem úgy segéljen, valaki mást tanít, a Marosba vetetem, vagy a Toronyból hányatom le!“ (Szatmári Pap Mihály református teológiai professzor kéziratából, 1790 tájáról.) Apáczai kolozsvári áthelyezését pedig Bethlen Miklós jellemzi telibetalálva így: a rákot a Szamosba.

A fejedelemnek azt a szándékát, hogy őt a toronyból ledobassa, egyébként az összes ismertebb források közül (Bod Péter, Seivert, Erdélyi János és mások). Érdekes idejegyezni egy Gyulai Farkastól nem közölt forrást erre vonatkozólag: Almási Balogh Pál Feleletét (Philosophiai pályamunkák. Buda, Egyetemi Nyomda, 1835); a szerző — azt hisszük, főként Bod Péter nyomán — ezt írja: „Hire s becsülete sok irigyet támasztván Gyula-fejérvárott laktában, beárultatott a fejedelemnek mint a presbiterianus theologusoknak s Carthesianusoknak követője s ennel fogva a közjő ellensége s a köztársaság legnagyobb háborítója. A fejedelmet a fekete vád oly haragra gerjeszté, hogy Apáczait a gyula-fejérvári toronyból letaszításra méltónak itélné s csak Keresztúri Pál közbenjárása által tétetett át Kolozsvárra tanítóknak.“ Nem érdektelen azt sem megjegyeznünk, hogy Almási Balogh ezután megnevezi Descartes más erdélyi híveit is (Csernátoni Pált, aki első népszerűsítője Descartes-nak, és Kolozsvári Pált), de a karteziánus bölcseletnek elene szegülőkét is: például a brassói Greising Bálintot, aki ateizmussal vádolja Cartesiusst, és az udvarhelyi Eszéki Istvánt, aki „megtámadá... Cartesius velünk szülletett ideáit, különösen pedig azon tanítmányát, mintha az Isten bennlünk lakoznék“. (Greising 1677-ben, Eszéki 1666-ban írta „támadását“.) Ezért nem tartottuk tehát „történelmhamisításnak“ (bár egyenes adatunk erre nem volt), hogy azon a bizonyos vitán (1655. szeptember 24-én) magát Apáczait is mint karteziánust „leateistázzák“; hitelesnek éreztük, mert hiszen ez benne volt a korszellemben.

Visszatérve a torony históriájára: elképzeltük a következő lélektani helyzetet: a fejedelem szavaitól feldúlt Apáczai maga meg fel kedves templomának tor-

nyába, hogy ott várja ki az ítélet végrehajtását. A „torony-választás” gondolatát az ő személyes sorsa jelképének szántuk, amellyel — szerintünk — jól összerímelt Apáczainak az a nagyszerű önvédelmi képmondata, amelyet Enciklopédiája előszavában ír le: „... a maguk nemében legtanultabb Férjfiak nem szegyenlettek a másoktól való kölcsönvevést... nem könnyen véti el az utat, aki jó kalauzoknak vezérlése után indul és az óriás vállán ülő gyermek többet lát az óriásnál” (kiemelés tőlünk). Pszichológiailag tehát teljesen hitelesnek éreztük a felkavart lelkű, rég beteg Apáczainak ez általunk kitalált cselekedetét.

A két koldus alakja nemcsak azért kellett, hogy a történelmi eseményeket elmondják, s a központi helyzetet exponálják, nem is csupán keretjátéknak, hanem hogy kiderüljön az a mérhetetlen távolság, információ-hiány, amely abban a korban a népet — nyilván objektív körülmények miatt — még az őt ily hevesen képviselő értelmiségitől is elválasztotta. A darab vége tulajdonképpen egy tragédia elhalasztása (Apáczait csak áthelyezik), és egy másik tragédia kezdete vagy talán — sejtés szerint — megtörténte is: a koldusokat a „látványra éhesek” meg akarják „lincselni”, mert azok — úgymond — elbolondították őket. Apáczai tragédiája tehát elhalasztott, pillanatnyilag függőben maradt tragédia.

Nyelvi archaizálásra (különösebben) nem törekedtünk, sőt igyekeztünk maibbá tenni a beszédet, persze, néhol egy-egy régiesebb nyelvi fordulatot is becsúsztatunk. Azért cselekedtünk így, mert az idők folyamán azt vettük észre, hogy a legszébb archaikus beszéd sem hat már úgy, mint az élő. A publikum, ahogy archaikus szöveget hall, inkább hajlamos lirát sejtteni mögötte, mint drámát.

Hogy ezt az (eléggé régen elgondolt) darabot most írtuk meg, abban egy aktuális esemény is ösztönzött: 1972 világszerte a Könyv Esztendeje: UNESCO-javasolta ünnep. Ki érdemelne meg jobban innen, a mi tájainkról, hogy a Könyv világesztendejében az időserűség villanófényénél is emlékeztetünkben legyen, mint az az ember, aki az első magyar enciklopédista és bölcséleti írónk, egy szegény kálomista Tanár-Széchenyi, aki Comenius és Tolnai Dalí tanával egyetemben új, polgárosultabb pedagógiai elveket hirdet, aki a haladó egzaktságot és természettudományos nevelés és a szó szerint vett KÖZoktatás nagy harcosa, akinél abban a korban s még sokáig a tudományos nyelvújításért, a könyvért, a tudás terjesztéséért többet senki nem tett... A könyv, a tudomány, a nevelés, az iskola mármár fanatikus nagy emberének tiszta becsületű, széles kisugárzású művére szertünk volna ex librisnek szánni ezt a drámát.

P. G.

ELSŐ FELVONÁS

A színen egészen a függöny elé — majdnem az első széksorig érő — „deszkafélsziget” nyúlik: meghosszabbított színpad. Mikor a függöny megnyílik, a színpad közepén magas torony látszik. Pontosabban: egy torony (hosszában) kettészelt alakban, mégpedig úgy, hogy az egyiknek a homorú, a másiknak pedig a domború része látszik; e kettő egymáshoz van ragasztva. A homorú részen belül látszanak a felvezető lépcsők. A színpad még üres. Most távoli harangszó hallszik. Mikor elnémul, kis szünet, majd bal oldalról be egy lábatlan koldus, amolyan földön csúszó nyomorék-fajta, aki kezében két kopott, pántos, sürolókeféhez hasonló fadarabbal vonszolja magát. Most az ellenkező oldalról jön be egy ugyanolyan nyomorék, mint ő. Aki először jött be, azt hívják Második koldusnak.

MÁSODIK KOLDUS (meglátja, hogy bejött Első): Pont most jön ez is. (Tűnődve) Tudna valamit? Megszagolt volna valamit? De el fogom küldeni. Nem, ezt csak én akarom látni, ami itt lesz, azt csak én akarom látni!

(Első koldus előrejön, szembeül a Másodikkal, mint aki régi, megszokott helyét foglalja el, s mint begyakorolt szer-

tartásban, úgy kezdik el a szöveget, mintha a templomba menőknek mondanák, akik persze nincsenek sehol, s mintha mindig is így mondták volna.)

ELSŐ KOLDUS: Rákóczi György, a mi nagyságos fejedelmünk végre belépett a Harmincéves Háborúba, ahova minket is magával vitt, hogy részesei lehessünk a nagy győzelemnek.

MÁSODIK KOLDUS: Bevettük Szatmárt, Tokajt és Kassát.

ELSŐ KOLDUS: Fővezérünk, Kemény János, már Nyitraig jutott velünk.

MÁSODIK KOLDUS: Jankaunál elpáholttuk a császári sereget.

ELSŐ KOLDUS: Úgy futottak, mint a nyúl! (*Saját szavaiktól s az emlékektől, mintha izgalomba jönne, izeg-mozog.*)

MÁSODIK KOLDUS: Mi pedig utánuk szaladtunk. (*Ő is most izgatott mozgással idézi a hadi emlékeket, Első koldus vele együtt, ez utóbbi hirtelen megtorpan s mint akinek eszébe jut.*)

ELSŐ KOLDUS: Hohó! *Allj meg, vándor!* Ma te vagy a császári sereg!

MÁSODIK KOLDUS: Nem igazság! A tegnapi is én voltam! Most te következel! Ma te vagy a soros: te futsz előttem!

ELSŐ KOLDUS: Pontosan emlékszem, hogy a tegnapi én voltam a császári sereg, úgyhogy én most a Rákóczié leszek!

MÁSODIK KOLDUS: Veled nem diskurálok. Az okosabb enged. Gyere! („*Futni*“ kezd, *Első követi „harci üvöltéssel“; ez így megy egy kis ideig, míg bele nem fáradnak.*)

ELSŐ KOLDUS (*líhegve megáll, leverten*): De Spielbergnél Ferdinánd császár cselét szőtt ellenünk.

MÁSODIK KOLDUS (*ugyanaz a játék*): A török portát féltékennyé tette győzelmeinkre. A török nem nézte jószemmel diadalainkat, mert nem szeretik az olyan alattvalót, amelyik külön csatát vív.

ELSŐ KOLDUS: Így hát a török megparancsolta Rákóczinak, hogy fejezze be a harcot.

MÁSODIK KOLDUS: Mert a török jobban szerette, ha az a gyenge német a szomszédja, mint ez a mi erős fejedelmünk...

ELSŐ KOLDUS: A mi erős fejedelmünk, aki szövetségben áll a franciákkal meg a svédekkel is...

MÁSODIK KOLDUS: Így aztán mit volt mit tenni, fejedelmünk Linzben békét kötött Ferdinánddal.

ELSŐ KOLDUS: De még milyen békét! Hát először is: megerősítették a régi szerződés pontjait, ezt én is így tettem volna, és a kálomista jobbgyok vallásszabadságát megint kimondták...

MÁSODIK KOLDUS (*bólogat*): Én is hasonlóképpen cselekedtem volna, ha a helyében vagyok. *Cuius regio — eius religio? Cuius? Kuss!* Vége már annak az időnek, hogy: akié a birtoklás, azé lesz a hitvallás! Azt is jól tették, hogy visszaadták a kálomisták elvett templomait.

ELSŐ KOLDUS: Ha a jobbgyok ragaszkodik a vallásához, a földesura ne kényszeríthesse visszatérni a régi hitre! Szóval, edt mind jól tették.

MÁSODIK KOLDUS: A béke nem volt rossz, de hát békében mégsem lehet kergetni a császári sereget! Ezt a békét én másképp kötöttem volna meg. Úgy, hogy béke is legyen, oszt verjük is a császáriakat!

ELSŐ KOLDUS: De a töröknek nem volt inyére, hogy keressük a császáriakat!

MÁSODIK KOLDUS: Megsajnálta a török szultán Habsburg uramékat, hogy úgy futnak előlünk (*kicsit még mindig líheg*), hogy csak úgy líhegnek bele!

ELSŐ KOLDUS: Megfosztottak győzelmeinktől.

MÁSODIK KOLDUS: Pedig hogy ütjük őket!

(*Kis csend*)

ELSŐ KOLDUS: S most itt kell ülni.

MÁSODIK KOLDUS: Diadalok nélkül, a futó ellenség látványa nélkül.

ELSŐ KOLDUS: A torony előtt.

(*Távoli harangszó*)

MÁSODIK KOLDUS: S hallgatni, hogy harangoznak.

(*A harangszó megszűnik, most egy lepelbe burkolt ember siet be, majd fel a lépcsőkhöz.*)

ELSŐ KOLDUS (*észreveszi, utána kiabál*): Segítse kelmed a szegény szerencsétlent, akit megfosztottak a győzelmeiktől!

MÁSODIK KOLDUS: Az árvák istene segítse meg azt, aki az ő szívében kegyes a háború rokkantjai iránt. (*Legyint*) Ma nem lesz szerencsénk!

(*Kis csend*)

ELSŐ KOLDUS: Ma hiába játszottunk.

MÁSODIK KOLDUS: Hiába. Kár is itt az időt pocskolni. Az idődet.

ELSŐ KOLDUS: Pedig a tegnapi szép közönségünk volt. Mint mindig. A tegnapi meg egyenesen paradicsom volt.

MÁSODIK KOLDUS: Hullott az ölünkbe a picula. Tegnap. De nem mindig pap-sajt. Bizony. Igaz, hogy röhögtek is rajtunk elegendő. Nem mondom, én is röhögnek magamon, ha én látnám, hogy egy ilyen szerencsétlen nyomoréknak van kedve, mint egy gyereknek, győzelmes-dit játszani. Te nem röhögnél?

ELSŐ KOLDUS: De igen. *(Hirtelen)* Nem figyelted? Azért nem röhög mindenki, igaz?

MÁSODIK KOLDUS: Hát én se röhögnék, ha két ép egészséges lábom állva látnám magamat onnan fentről — itt lent lábatlanul; nem röhögnék én, hogy a lábom előtt két lábatlan háborúsdít játszik, csak azért, hogy engem nevetessen. Nem röhögnék én, nem bizony.

ELSŐ KOLDUS: De olyan is van, aki röhög. Ha megfizeti — röhögjön. Nem igaz?

MÁSODIK KOLDUS: Az már igaz. Én is röhögnék magamon, ha megfizetném. ELSŐ KOLDUS *(felocsúdik)*: Te... Te mindig egyebet mondasz...

MÁSODIK KOLDUS *(sóhajt)*: Mert mindig egyebet kérdezel.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Azt. De ma nem úgy néz ki, hogy lesz közönség. Te azt hiszed?

MÁSODIK KOLDUS: Nem. Ne reménykedj. *(Sunyin)* El kéne innen menni máshova.

ELSŐ KOLDUS: Lassan elfelejtjük a szerepet. Ha nincs közönség, elfelejtjük a szerepet.

MÁSODIK KOLDUS: Minek? Ha nem lenne Isten — elfelejtkezne imádkozni?

ELSŐ KOLDUS: Pedig mennyit tanultuk, míg a fejünkbe ment. Azért elég nehéz szöveget mondunk. *(Most kap észbe, hogy a másik mit kérdezett.)* Amíg van ima, Istennek is kell lenni.

MÁSODIK KOLDUS: Na csak reménykedj. *(Körülnéz)* Ma itt nem lesz közönség. Én mondom neked. Látod, mind felmennek oda. *(Felbök a toronyra.)*

(Apró szünet)

ELSŐ KOLDUS: Az, aki felment, a harangozó volt?

MÁSODIK KOLDUS: Az nem lehetett, mert már azelőtt harangoztak.

ELSŐ KOLDUS: Akkor ki volt?

MÁSODIK KOLDUS: Lehet, hogy a pap.

ELSŐ KOLDUS: A pap nem lehetett, mert az öreg, és nem mászik a toronyba.

MÁSODIK KOLDUS: Akkor valami bolond.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Azt mondtad, hogy bolond?

MÁSODIK KOLDUS: Azt.

ELSŐ KOLDUS: Ha bolond, miért mászik a toronyba?

MÁSODIK KOLDUS: Miért? Mit tudom én.

ELSŐ KOLDUS: Hogy nézze a tájat?

MÁSODIK KOLDUS: Ha egyszer bolond, mászhat a toronyba is. Nem igaz?

ELSŐ KOLDUS *(elmereng)*: Mikor kicsi voltam, én is felmásztam egyszer a toronyba. Megfogtam a harangkötelet is.

MÁSODIK KOLDUS: Meg se tudtad mozdítani, mi?

ELSŐ KOLDUS: De nem ám!

(Most egy másik, lepelbe burkolt ember siet fel a toronyba.)

MÁSODIK KOLDUS *(utána)*: Segítse a szegény szerencsétlent...

ELSŐ KOLDUS: A győzelmes Harmincéves Háború rokkantját.

(Amikor az alak eltűnik, Második koldus kiköp.)

MÁSODIK KOLDUS: Ott érted is véreztünk, te gyalázatos!

ELSŐ KOLDUS: Ezt hiába mondd neki, itt. Aki egyszer oda felment, annak te itt lenni hiába mondd.

(Kis csend, bámulnak utána.)

MÁSODIK KOLDUS: Ez mintha a pap lett volna.

ELSŐ KOLDUS: Nekem is úgy látszott. Mert lassabban járt.

MÁSODIK KOLDUS: Na, akkor ma itt nem lesz istentisztelet.

ELSŐ KOLDUS: Te ezt honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS: Csak úgy mondom. El kén menni. Nem úgy néz ez itt ki, mint ahol istentisztelet lesz. *(Többértelműen)* Rossz idők elébe nézünk. Sőtét idők elébe.

ELSŐ KOLDUS: Na, akkor elmegyünk? Más templom előtt még kaphatunk valamit.

MÁSODIK KOLDUS: Menjél. Én még ücsörgök egy kicsit. Pihenek.

ELSŐ KOLDUS: Na még én is ülök egy percet, aztán megyek.

MÁSODIK KOLDUS: Ez biztos a pap volt. S ha ez oda felment, nemigen megy a szószékre.

ELSŐ KOLDUS *(elgondolkozik)*: Minek mehetett fel?

MÁSODIK KOLDUS: Valami elromolhatott.

ELSŐ KOLDUS: A harang? Az szólt. Az nem romolhatott el, mert szólt.

MÁSODIK KOLDUS: Felmehetett a harangozó után. Hogy ne harangozzon többet. Mert ma itt nem lesz istentisztelet.

ELSŐ KOLDUS: Nagyon biztos vagy te benne, hogy nem lesz. Ezt te tudod valahonnan.

MÁSODIK KOLDUS: Hát én biztos is vagyok benne, hogy nem lesz.

ELSŐ KOLDUS: Mert tudod?

MÁSODIK KOLDUS (*kitérően*): Biztos vagyok benne.

ELSŐ KOLDUS: Akkor minek nem mész el?

(*Kis szünet*)

MÁSODIK KOLDUS: Én el is mehetek. (*Indul*)

ELSŐ KOLDUS: Várj, én is megyek veled.

MÁSODIK KOLDUS: Menjél te is egy más templomhoz.

ELSŐ KOLDUS: Ezt minek mondd?

MÁSODIK KOLDUS (*mintha kicsit ingerülten*): Keresse meg ki-ki a maga templomát. (*Indul*)

ELSŐ KOLDUS: Hát eddig... eddig nem mindig együtt mentünk?

MÁSODIK KOLDUS: De igen...

ELSŐ KOLDUS: S most minek nem?

MÁSODIK KOLDUS: Mert... mert... lassan mozog, én meg sietek! (*Indul*)

ELSŐ KOLDUS (*szinte kétségbeesetten*): Várj, ne hagyj itt egyedül ez előtt a torony előtt.

MÁSODIK KOLDUS: Menjél máshova.

ELSŐ KOLDUS: Ne küldjél el! Itt meg nem maradok egyedül. Itt harangoznak, de nem lesz istentisztelet. És mindenfélék mennek a toronyba, és nem tudom, hogy kik.

MÁSODIK KOLDUS: Na látod, akkor menj el. Ha te is látod, hogy nem lesz istentisztelet, menj el. Menj más templomhoz.

ELSŐ KOLDUS (*ráméred*): Te... te egyedül akarsz maradni! Minek akarsz te itt egyedül maradni?!

MÁSODIK KOLDUS (*tetteti a közömböst*): Én mindig idejárom.

ELSŐ KOLDUS: Én is.

MÁSODIK KOLDUS: De én ma hamarabb jöttem.

ELSŐ KOLDUS: De nem mindig egymás mellett szoktunk kéregetni? Eddig sose szóltál semmit, mindig te hívtál magaddal!

MÁSODIK KOLDUS: De ma nem hívtalak.

ELSŐ KOLDUS: Nekem is jogom van itt lenni. Én is nyomorék vagyok, mint te, én is kergettem a császáriakat, mint te. Én is kálomista vagyok, mint te. Akkor te nekem meg nem tilthatod, hogy én a saját templomom előtt kolduljak.

MÁSODIK KOLDUS: Saját templomod? Hogyhogy a saját templomod?

ELSŐ KOLDUS: Hát nem? *Kálomista* templom előtt *kálomista* koldus vagyok.

MÁSODIK KOLDUS: És én mi vagyok? Én tán *katolikus* vagyok?

ELSŐ KOLDUS: Ez az! Te is velem egy hiten vagy. Te is koldulhatsz.

MÁSODIK KOLDUS: Még szép, hogy megengeded!

(*Most két leplek alak siet fel a toronylépcsőköny.*)

ELSŐ KOLDUS (*feléjük*): Segítsetek! Értetek is véreztünk! Segítsetek!

MÁSODIK KOLDUS: Kisebb gondjuk is nagyobb annál! Nem látod, hogy ide mind fősvények járnak?!

ELSŐ KOLDUS: Akkor te miben reménykedsz? Azt mondd meg: akkor te miben reménykedsz?

MÁSODIK KOLDUS (*meghökkenve*): Én? Én nem reménykedem! Csak nézelődök.

ELSŐ KOLDUS: És nekem nem szabad?

MÁSODIK KOLDUS: Én ma elhatároztam, hogy nem fogok koldulni. Pi-henek.

ELSŐ KOLDUS: És én? Nekem nem lehet egy szabad vasárnapom?

MÁSODIK KOLDUS: Akkor ülj ott-hon!

ELSŐ KOLDUS: Nem ülök! Ott töltöm a vasárnapomat, ahol akarom!

MÁSODIK KOLDUS: Hogy engem bosszants, mi? Hát ezt érdemlem én tőled? Nem együtt véreztünk a Harminczéves Háborúban? Nem együtt kergettük az ellenséget?

ELSŐ KOLDUS: Ezt én is kérdezhetném tőled. Ha ez mind igaz, amit most mondasz, te minek nem úgy viselkedsz velem, ahogy illik? Minek akarsz engemet más templom elé küldeni?

MÁSODIK KOLDUS: Mert... (*elharapja a szót*) mert két dudás nem fér egy csárdában, azért nem!

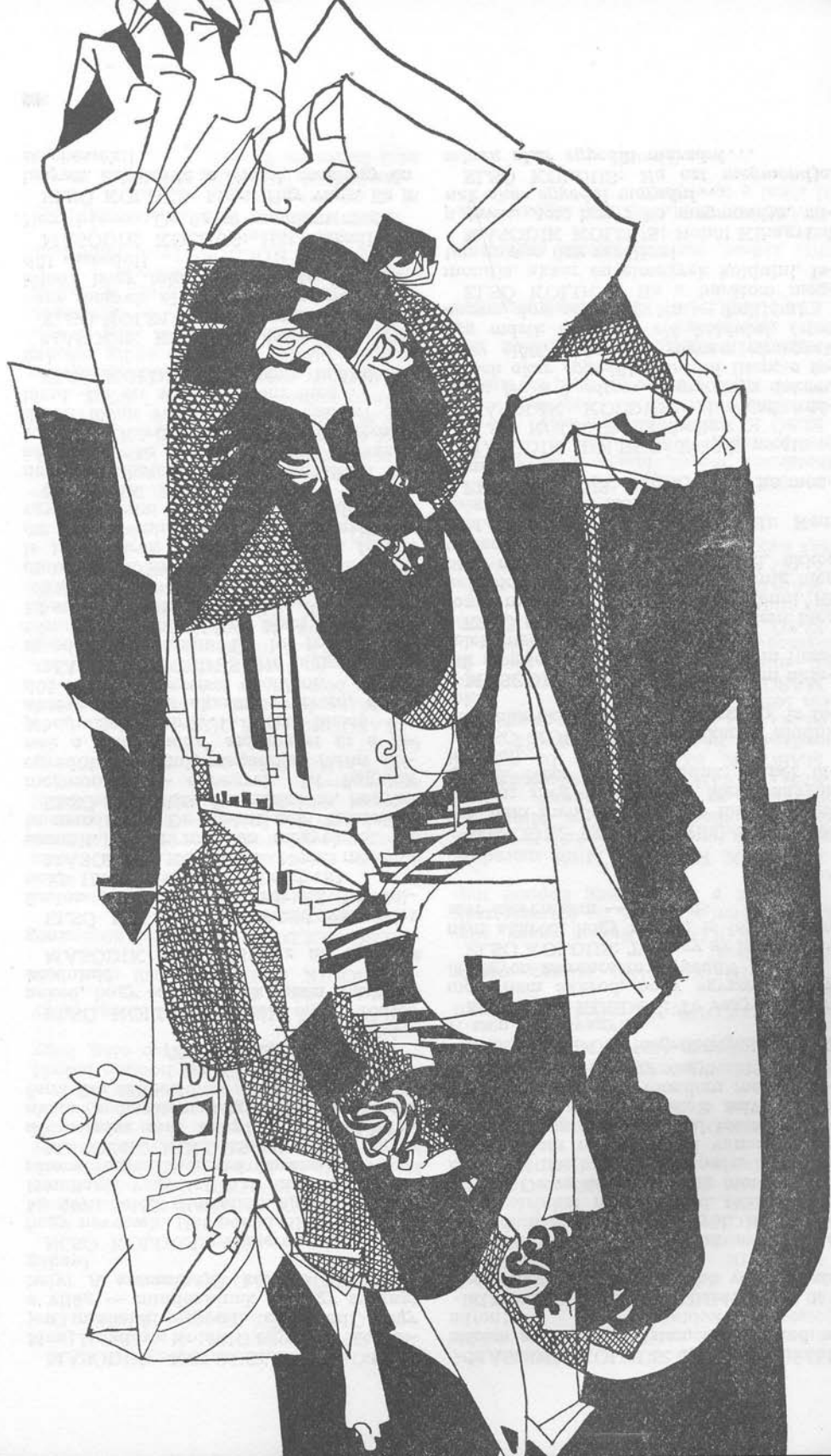
ELSŐ KOLDUS: Ezt én is kérdezhetlöm az csárda?... Na most mit szólnál ahhoz, ha ezt szépen megmondanám a tiszteletes úrnak, ahhoz mit szólnál?

MÁSODIK KOLDUS: A tiszteletes úrnak? Ó, hát ez csak egy mondás volt. Te még ennyit se értesz... Ki is kacagna a tiszteletes úr.

ELSŐ KOLDUS: Azt majd meglátnánk. De látod, én nem mondom meg, pedig, ha olyan lennék, meg is mondhatnám. De nem vagyok olyan. Akkor te minek vagy olyan?

MÁSODIK KOLDUS: Milyen?! Nem vagyok én semmilyen! Én elmegyek! Majd megunod te itt ülni egyedül! (*Indul*)

ELSŐ KOLDUS: Én is megyek!

MÁSODIK KOLDUS: Velem nem! Menj utadra! Koldulj egyedül. Kolduljon mindenki egyedül, ahol tud! Nagy a világ — mindenkinek jut egy seggnyi hely! A szerencsáját keresse ki-ki magában!

ELSŐ KOLDUS: A szerencsáját? Jön, hogy nevessek. Hát neked nincs istened? Mi ütött beléd? Hát mióta együtt járunk? Hát barát vagy te? Azt mondtad, a barátom vagy. Ez neked barátság?!

MÁSODIK KOLDUS: Ha most egyedül elmész más templom elé koldulni, akkor a barátom vagy! Ha nem, nem ösmerlek többet!

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Minek olyan fontos neked, hogy én elmenjek innen máshova koldulni?

MÁSODIK KOLDUS: Az az én dolgom.

ELSŐ KOLDUS: Ez neked valamiért fontos. Hogy egyedül maradj. De minek? Ha megmondod, elmegyek!

MÁSODIK KOLDUS: Nem mondok semmit. Akkor meg én megyek el, ha te nem mész. De többet nem ösmerlek!

ELSŐ KOLDUS: Én esküszöm, hogyha megmondod — elmegyek. Itt hagyjak egyedül. Boldogulj magadban! (Mint aki-nek a „boldogulás“ szó szegét üt a fejébe.) Boldogulni... Mert biztos ezt akarsz. Egyedül akarsz... érzem, egyedül akarsz szerencsét próbálni.

MÁSODIK KOLDUS: Ne faggass, úgyse mondok semmit. De ha megmondanám: nem is hinnéd el. Mert hihetetlen. El se hinnéd, ha mondom!

ELSŐ KOLDUS: Elhiszek én mindent: csak mondd meg. De én már tenélküled is közel járok az igazsághoz. Ki fogom én találni mindjárt, minek akarsz te egyedül lenni kakas a szemétdombon.

MÁSODIK KOLDUS: Na... én ezt nem mondhatnám meg a tiszteletes úrnak, hogy te szemétdombnak nevezed ezt itt? (Körülmutat) Nincs a szemétdomb olyan rossz, mint a csárda? Na látod. De én sem mondom meg...

ELSŐ KOLDUS: Ki fogom találni. Ki én!

MÁSODIK KOLDUS: Azt soha!

ELSŐ KOLDUS: Kitalálom, s ha nem... nem megyek el addig, amíg meg nem látom, hogy minek akartál te itt egyedül maradni!

MÁSODIK KOLDUS: Hát maradj itti! Nem bánom. De úgyse mondom meg.

ELSŐ KOLDUS: Mert irigy vagy. Ez a helyzet. Inkább te is éhezél, csakhogy én se ehessek!

MÁSODIK KOLDUS: Igen, na: inkább nekem se adjon az Isten, csak neked se adjon!

ELSŐ KOLDUS: Hát barát vagy te? Nem vagy te barát, rosszabb vagy a császáriaknál!

MÁSODIK KOLDUS: Ezt nekem ne mondd. Mondjál rám kígyót, békát, de a császáriakat ne emlegesd. (Villanatnyi szünet) De tudom én, minek mondd ezt. Hogy hátha megbántasz vele, s akkor megmondom neked, miről van szó. Hát nem bántasz meg... Igen, rosszabb vagyok, mint a császáriak, s mivel rossz vagyok — hát nem mondom meg. S tudod miért? Mert irigy vagy!

ELSŐ KOLDUS (megrökönyödve): Én? Hiszen az te vagy!

MÁSODIK KOLDUS: Te vagy az irigy, mert nem akarod, hogy egyszer nekem is legyen szerencsém: egyedül!

ELSŐ KOLDUS: Te vagy az irigy, mert nem akarod, hogy nekem is legyen egyszer szerencsém — teveled!

(Szünet)

MÁSODIK KOLDUS: Hiába is reméled, nem mondom meg. De ha megmondanám: meg is ijednél. Mert nagyon ijesztő. Nem tudnál aludni. Félnél állandóan.

ELSŐ KOLDUS: Nem akarok aludni, meg akarok ijedni. Félni meg így is félek.

MÁSODIK KOLDUS: De én nem akarok megijeszteni. Reménykedj, nem ijesztelek meg!

ELSŐ KOLDUS: Én reménykedem. Meg fogod mondani. Mert nincs mit tenni. *Ki kell mondani.* Addig maradok, amíg meg nem mondd. S ha megmondod, akkor elmegyek.

MÁSODIK KOLDUS (rámered): Nem mész te el, csak mondd!

ELSŐ KOLDUS: Elmegyek én, ha mondom!

MÁSODIK KOLDUS: Esküdj meg!

ELSŐ KOLDUS: Esküszöm!

MÁSODIK KOLDUS: Mondjad utánam: *Ha a barátom megmondja nekem, minek akar egyedül maradni itten, a torony előtt, akkor én rögvest elmegyek egy másik templom elé koldulni, Isten engem úgy segítjen!* Na — halljam!

ELSŐ KOLDUS: Ha a barátom megmondja, akkor én elmegyek koldulni, Isten engem úgy segítjen!

MÁSODIK KOLDUS: Hohó! Kihagyta a javát. Azt, hogy: *ha megmondja, minek akar egyedül maradni...*

ELSŐ KOLDUS: *Ha azt megmondja, minek akar egyedül maradni...*

MÁSODIK KOLDUS: ...akkor én abban a minutában elmegyek egy másik templomhoz koldulni.

ELSŐ KOLDUS: Akkor én rögvest elmegyek egy másik templomhoz koldulni.

MÁSODIK KOLDUS: Így mondjad: Abban a minutában.

ELSŐ KOLDUS: Azelőtt azt mondtad, hogy rögvest.

MÁSODIK KOLDUS: Milyen jól emlékszel! De most így mondjad, mert én így akarom!

ELSŐ KOLDUS: Na jól van, na: Abban a minutában elmegyek.

(Szünet, Második koldus gyanakvóan firkészi, vajon igazat mondott-e.)

ELSŐ KOLDUS: Na, mondd vagy nem mondd?

MÁSODIK KOLDUS: Milyen sürgős neked, hallod?

ELSŐ KOLDUS: Nekem nem sürgős, csak nem szeretem, ha kiszekírozzák a lelkeket, s azután meg hoppon maradok.

MÁSODIK KOLDUS: Mitől maradnál hoppon? Te *(gyanakvóan nézi)*, te mégis csak reménykedsz valamiben. Miben reménykedsz te tulajdonképpen?

ELSŐ KOLDUS: Hogy megmondod.

MÁSODIK KOLDUS: Es ha én azt mondanám, hogy ne reménykedj?

ELSŐ KOLDUS: Azt nekem megtiltani nem lehet.

MÁSODIK KOLDUS: Na, ha megmondod, minek érdekel téged az, hogy én megmondjam — akkor megmondom.

ELSŐ KOLDUS: Nem érdekel engem, csak tudni akarom.

MÁSODIK KOLDUS: Csak úgy, mi?

ELSŐ KOLDUS *(szemrebbenés nélkül):* Csak úgy. Na, mondd vagy nem?

(Szünet)

MÁSODIK KOLDUS *(látszik végül is elhatározta magát, lassan a torony felé fordítja fejét, felbök):* Ott...

ELSŐ KOLDUS: Mi van ott?

MÁSODIK KOLDUS: Csak lesz.

ELSŐ KOLDUS: De mi lesz, azt mondd nekem.

MÁSODIK KOLDUS: De elmész. Abban a minutában.

ELSŐ KOLDUS: El, el, csak mondjad már.

(Kis szünet, mereven nézik egymást.)

MÁSODIK KOLDUS: Le fognak valakit lökni a toronyból.

(Csend)

ELSŐ KOLDUS: A toronyból?

MÁSODIK KOLDUS: A toronyból.

ELSŐ KOLDUS *(fejével felbök):* Onnan?

MÁSODIK KOLDUS: Onnan.

(Csend)

ELSŐ KOLDUS: Hát az ki van zárva.

MÁSODIK KOLDUS: Már hogy lenne kizárva. Na, érdemes, hogy mondjon neked az ember valamit. Könyörögsz, hogy mondják meg az igazat, s ha megmondják, nem hiszed el. Mondtam, hogy nem fogod elhinni! Ilyen ember vagy te!

ELSŐ KOLDUS: Te ezt honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS: Nem elég, hogy tudom?

ELSŐ KOLDUS: Mondd meg, hogy honnan, s akkor elhiszem.

MÁSODIK KOLDUS: Erről nem volt szó.

ELSŐ KOLDUS: Akkor nem hiszem el, s nem megyek sehova.

MÁSODIK KOLDUS: Hát ember az ilyen? Adom a kisujjam, s már kéne neki az egész kezem. Ha meg a kezem adom, már a karomért nyúlkál. Hát hova jutunk így? Ha hiszed — hiszed, ha nem — nem. Ez lesz. Le fognak onnan vetni egy embert.

ELSŐ KOLDUS *(makacsul):* Honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS: Koldultam a nagyságos fejedelem palotája előtt. Két nagyúr beszélt, de már a deákok is híresztelik, én meg elcsíptem a szavukat.

ELSŐ KOLDUS: Nem is mondtad, hogy a palota előtt is szoktál koldulni.

MÁSODIK KOLDUS: Hát most már mindent megmondjak? Az asszonyt is azért kergettem el, mert mindent akart tudni.

ELSŐ KOLDUS: S ott... hagyják az embert?

MÁSODIK KOLDUS: Van, mikor hagyják. Csak mikor jön a főkapitány vagy a hoppmester úr, akkor iszkolni kell, mert elűzetnek a szolgálkakkal.

ELSŐ KOLDUS: Pedig ők is harcoltak a Harmincéves Háborúban. Velünk.

MÁSODIK KOLDUS: Emlékszik az már arra, azt hiszed? A katona addig katona, amíg ép, addig kell nekik. Még a koldust is jobban szeretik, ha egészséges.

ELSŐ KOLDUS: Szóval, ezt te hallottad... hogy onnan egy embert...

MÁSODIK KOLDUS: Igen, hallottam. Ezzel a két filellemel.

ELSŐ KOLDUS: Azt is hallottad, hogy ki az az ember?

MÁSODIK KOLDUS: Hallottam. De én nem ösmerem. Te se.

ELSŐ KOLDUS: Azt te nem tudhatod. Én fejevári vagyok, én ösmerhetem.

MÁSODIK KOLDUS: Amiért fejevári vagy, attól még nem ösmerheted. Most már te azért mindenkit ösmersz?

ELSŐ KOLDUS: Fejevári vagyok, és koldus, így hát mindenkit ösmerhetek a városból. Hogy hívják?

MÁSODIK KOLDUS: Várjál csak. Úgy hívják, hogy Apáca... igen, Apáca...

ELSŐ KOLDUS: Hát akkor nem egy embert dobnak le, hanem egy fehérceledet. Biztos boszorkánykodott.

MÁSODIK KOLDUS: Előbb én is azt hittem, hogy egy apácát, aki boszorkánykodott, de aztán meghallottam, hogy még van egy neve: úgy hívják, hogy Apáca János.

(Apró szünet)

ELSŐ KOLDUS (diadalmasan): Na látod, hogy nem tudsz te semmit! Én meg tudom. Így már tudom. Nem Apáca János az, hanem Apáczai Cseri János.

MÁSODIK KOLDUS (szinte elálmélkodik): Te... neked igazad van! Így hívják pont, biztos! Így hallottam, pont így hívják. Honnan tudod te ezt?

ELSŐ KOLDUS: Nem mondtam, hogy fejevári vagyok, és koldus?

MÁSODIK KOLDUS: Oszt ki ez, miféle ember?

ELSŐ KOLDUS: Hát, ez egy nagy tudós. Mikor megjött Hollandiából, adott nekem egy egész ezüstöt.

MÁSODIK KOLDUS: Bolond vagy te. Annyit még a nagyságos fejedelem is ritkán ad.

ELSŐ KOLDUS: Mert fősvény... volt az apja. De ez adott. Nem hazudok, na, egy egész ezüstöt!

MÁSODIK KOLDUS: Na, akkor biztos ezer' dobják le. (Nevet) Mit kerest ez Hollandiában?

ELSŐ KOLDUS: Tanító volt, vagy eféle. Vagy ott tanult, nem tudom pontosan. De hazajött Erdélybe, mert honvágya volt. Így mondják...

MÁSODIK KOLDUS: Honvágya... egy kis toronyra? Mi? (Megint nevet, rekedtes nevetéssel, elhallgat, majd óvatosan.) Szóval, ilyen ember. Hát én azt mondom, ha túl jó lenne, nem dobnák le. Akármilyen izgága is a mi nagyságos fejedelemünk, de azért csak úgy semmiért nem dobatná le.

ELSŐ KOLDUS (átveszi a hangot): Hát gondolom én is. A mi nagyságos fejedelemünk igazságos ember.

MÁSODIK KOLDUS: Istenfélő ember a mi nagyságos fejedelemünk. Nemigen

dobatná le hiába! (Körülpillant, hangozban megismétli.) A fejedelem igazságos ember!

(Most egy árnyék-alak halad el, felmegy a lépcsőkön, a koldusok látják, elég hangosan egyszerre mondják.)

MINDKETTEN: Igazságos ember a mi nagyságos fejedelemünk, nem dobatná az le hiába.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Lehet, hogy boszorkánykodott. Azért.

MÁSODIK KOLDUS: Mondom, hogy nem apáca ez, hanem férfiember. Hisz te is tudod.

ELSŐ KOLDUS: Hallottam én már olyan boszorkányról is, aki ember volt. Egy ilyen nagy tudós a végén azt hiszi, többet tud, mint maga a nagyságos fejedelem. Meg a püspök urak. A végén még Istennél is többre tartja magát.

MÁSODIK KOLDUS: Na, akkor azért dobják le Isten tornyából.

(Harangoznak, majd csend.)

ELSŐ KOLDUS: Nem ebben a toronyban harangoznak.

MÁSODIK KOLDUS: Nem. Máshol harangoznak.

ELSŐ KOLDUS: Nem. Máshol harangoznak.

ELSŐ KOLDUS: Vajon azért?

MÁSODIK KOLDUS: Azért.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Te számoltad, hányan mentek fel?

MÁSODIK KOLDUS: Hova?

ELSŐ KOLDUS (felbök): Oda.

MÁSODIK KOLDUS: Hát ment egyszer... egy ember. Legelőbb. Azután kettő.

ELSŐ KOLDUS: Nem. Azután az ment, akire azt mondtuk, hogy a tiszteletes úr.

MÁSODIK KOLDUS: Igaz. Utána ment a kettő.

ELSŐ KOLDUS: S aztán megint egy. Az összesen...

MÁSODIK KOLDUS: Öt.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: De le még nem jött egy se.

(Kis csend)

MÁSODIK KOLDUS: Az első lehetett... Ki lehetett az első?

ELSŐ KOLDUS: Az első lehetett ő. Akit dobnak...

MÁSODIK KOLDUS: Az nem lehet. Őt nem engedhetik *egyedül*. Oda.

ELSŐ KOLDUS: Akkor a második volt.

MÁSODIK KOLDUS: Nem megismer-tük? Az a tiszteletes volt.

ELSŐ KOLDUS: Akkor az a kettő, aki azután jött. Az egyik közülük.

MÁSODIK KOLDUS: Az már meg-lehet. Az egyik volt az ő, aki vitte, hogy meg ne szökjön, a másik meg ő.

ELSŐ KOLDUS: S aki utoljára jött?

(Kis csend)

MÁSODIK KOLDUS: Az lehet, hogy az, aki ledobja?

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Azt nem egyedül csi-nálja.

MÁSODIK KOLDUS (*megborzong*): Mind?

ELSŐ KOLDUS: Ügylehet.

(Csend)

MÁSODIK KOLDUS: Ezt mi innen lát-ni fogjuk.

ELSŐ KOLDUS: Húzódjunk el.

MÁSODIK KOLDUS (*felméz*): Messze van az ablak.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Nem szeretnék ott fent lenni.

MÁSODIK KOLDUS: Én se. (*Tétován*) Hogy onnan... ide... le... le... (*Meg-ültögeti a fadarabbal a földet.*) Akkor már jobb itt. S így. (*Igazít, fészkelődik.*)

ELSŐ KOLDUS (*felméz*): Bele fog fú-ródni a földre.

MÁSODIK KOLDUS: Van, aki a leve-gőben meghal.

ELSŐ KOLDUS: A szíve?

MÁSODIK KOLDUS: Az. Meghasad.

(Csend)

ELSŐ KOLDUS: Na látod, jobb, hogy megmondad az egészet. Én féltem vol-na egyedül egy titokkal. Kettesben ve-le — féltem volna. Jobb, hogy megmond-tad.

MÁSODIK KOLDUS (*ingerülten*): Jobb, jobb, de nem tudod, hogy én mit akar-tam... látod, mégse mész el! Nem tu-dod, hogy én mit akartam! Egy nagy dol-got akartam én! Megigérted, oszt mégse mész el!... (*Csendesen*) De most már ne is menj. (*Mint ha sötétebb lenne.*) Most, hogy ez a titok nálad is van, most hogy megosztottam, most hogy tudom, hogy

titok volt... Félek. Amíg én tudtam — csak magamat féltettem. Most már té-ged is.

(*Az itt következő szövegrészeket mind-ketten általában halkabban mondják, oly-kor szinte suttogva, máskor felerősödik a hang, felizzik, de sohasem túl hangosak.*)

ELSŐ KOLDUS: Annyi halált láttam. Ilyet még úgyse. Elmondom az unokáim-nak is. Én láttam... megmondom nekik... én vagyok az, aki látta... ezzel a két szememmel láttam. Én vagyok, én leszek: a szemtanú. És a világ szereti a szemtanúkat. Jól bánik a világ a szem-tanúkkal.

MÁSODIK KOLDUS: Látom, most már úgyse mész el. Ne is menj. Maradjál itt Velem. Most már megmondom, mit akar-tam. Elmenni az emberekhez, elvinni a hírt. Ilyenkor az emberek nagyon halá-sak. Sokan is jönnek. Ilyenkor az em-berek nem fukarok. Érted? *Nem fukar az ember, ha látja a halált. Mert megbor-zong és adakozik.* Mert magára gondol. Az életére, a halálára. Ilyenkor halás an-nak, aki azt mondja neki: gyere és lásd, mivé lehetsz. Ilyenkor félnének nem ad-ni. Lenne, aki sokat adna. Mert ijedtében mélyebbre nyúlna a zsebébe. Lenne, aki hányna az iszonyattól, s ilyenkor az em-ber szíve máson is megesisik. Lenne, aki a rémülettől összevizelné magát vagy még-több. Ilyenkor elgyengül az ember, s ha elgyengül — lágyul a szíve is. Érted? So-ha életemben nem lehetett volna úgy te-le a tarisznyám, mint most. Először lehe-tett volna igazán tele! A temetés a kol-dus Paradicsoma! És ez több, mint egy temetés. Ez temetés is, meg história is! Itt a báméskodók, akik csak nézik, azok is meghalnak egy minutára, akik a szájukat tájtják, azok is alázuhannak egy hangya kis időre vele együtt, aki jön lefelé, on-nan a toronyból. Itt a két szemükkel lát-hatják azt az egy halált: nemcsak a le-szegezett koporsót hozzák elébük, hanem egy élő embert, egy ép egészséges em-bert látnak, láthatnak... egy nagy em-bert... aki meghal előtük, épp itt előt-tük... most... S majd mondhatják: mi láttuk őt meghalni... (*Mint ha fohász-kodna*) Istenem, egy életre megteríthetted volna az asztalomat, egy egész életre fel-tarisznyálhattad volna a te szegény kol-dusodat! Amen.

(Csend)

ELSŐ KOLDUS (*megborzong*): Nem jó, amit mondasz. Nem jó, mert jobb, ha nem szólok senkinek, s csak *mi látjuk*.

Így minden házba meghívnak majd bennünket, mert csak mi láttuk... akik csak ők látták, nagyon kapósak: hívják őket, hogy elmeséljék, hogy volt, mint volt. S a házak sosem fogynának ki. Mert mindig új lakók születnek, a nevendék gyermek felnő, s ő is hallani akarja, hogy esett meg a história. Ez a halál mindig új lesz valakinek. És mi csak járnánk világ végéig a házakat, ahol bizonyára dúsan megvendégelnének bennünket, és mindig elmondanánk, hogy történt egy nagy ember halála. *(Kis szünet)* Nem, nem szabad mondani senkinek. Csak mi lássuk ezt a halált! Az, hogy mi láttuk őt — ez lesz a mi vagyonunk, örökségünk: mi láttuk őt meghalni! Ő, azt hiszed, akik ott voltak az Olajfák hegyén, és látták Őt meghalni — nem az Ő halálából élnek mostanáig? Mert elmesélték a fiúknak, hogy ők látták Őt meghalni. Azok meg elmondták a fiaiknak, hogy látták azt, aki látta Őt meghalni, ott az Olajfák hegyén. S így a végtelenségig... Így éltetett az a halál... Nem, nem szabad ennek a halálnak a szerencséjét eldobni magunktól!... Nem! Meglátod, ez a halál a mi jövőnk lehet. Meglátod: ez a halál a mi jövőnk lesz! Nem szabad elmondani, titkolni kell, mi tudjuk csak, s akkor ez a tudás lesz a kincsünk mindörökre.

(Csend)

MÁSODIK KOLDUS *(az iméntieknél hangosabban mondja)*: Nem jó. Nem jó, amit mondasz. Azt hiszed, hogy nem csődít ide a fejedelem minden népséget, hogy lássák: így jár, aki Istennél is többre tartja magát. De igen. A nagyságos fejedelemnek tanúkra van szüksége, akik látják, hogy meghal az, aki ellenszegül. Mert ha sokan látják, hogy meghal, azt is vélni látják, hogy miért hal meg. Ha látják, hogy a fejedelem elítél egy bűnöst, az emberek, mikor meghalni látják ezt az embert, azt hiszik, hogy magát a bűnt is látták, amit elkövetett. Mert ilyenek az emberek. *(Megrázza a fejét.)* Nem jó, amit mondasz. A nagyságos fejedelem azt akarja: lássák minél többen, milyen sors vár arra, aki nem fogad szót neki. Hogy senkinek ne legyen kedve ujjat húzni a nagyságos fejedelemmel. Épp ezért minden ember Fejérvárról ide fog csődülni. Ne reménykedj! Nincs miben. Ezt, komám, nemcsak mi fogjuk látni. De...

ELSŐ KOLDUS: De?

MÁSODIK KOLDUS: De megelőzhetjük a hírt. Mielőtt a fejedelem szétkürtölteti, mi már rég elvihetjük minden

házba. S ezért a megelőzésért is hálásak lesznek az emberek bizonyára. Aki hamarabb tudja a hírt — hamarabb tud más-keppen élni. Űgy, ahogy éppen a friss hír szerint kell. Érted? Aki hamarabb tudja, hogy vihar lesz, van ideje becsukni az ablakokat vihar előtt. Érted? És hálásak is lehetnek majd nekünk, mert épp ők behúzódhatnak a kuckóba, s ki se bújnának addig, míg el nem múlt a vihar, míg ki nem süt a nap. S akkor meglátják, hogy a sík mezőn van egy fekete ember a földön, szénből egy ember, aki az összes villámokat magába szívta, ott fekszik egy vakondtúráson, de az igazából nem vakondtúrást, hanem a villámok helye, tölcseré, ahova a villám tüze befolyik, amit az a szénből való ember kikapart, hogy a villámok rajta át fészket rakhasanak a földbe... S akkor az emberek kijönnek a sík mezőre, vállukra veszik azt a szénből való embert, aki a villámokat belekaparta a földbe, és eltemetik, és szoltárokat énekelnek. Érted? Hálásak lesznek nekünk, mert megmutatjuk nekik az embert, aki a villámokat a földbe kaparja! Aki magára vállalja a villámokat! Gyere! Menj! Én északra megyek vinni a hírt, és keletre.

ELSŐ KOLDUS: Én meg nyugatra és délre.

(Csend)

MÁSODIK KOLDUS *(teljesen józan hangon)*: Hogy megtudja mindenki Gyulafejérvárban: milyen sors vár Apáczai Cseri Jánosra, mert nem fogadott szót vagy Istennek, vagy a fejedelemnek!

ELSŐ KOLDUS *(szintén)*: Hogy két rokkant, üres tarisznyájú katona, két, valaha erős, dús győzelmelet látott koldus vigye először a hírt az embereknek, hogy féljenek másképp élni, mint ahogyan kell!

(Két irányba el)

(A szín egy darabig üres, hirtelen jobboldalon be egy ember sietve, most a lépcsőn jön le Doby tisztelőt, lent találkosnaks.)

KERESZTÚRI: Igaz a hír?

DOBY: Igaz.

KERESZTÚRI: De Keresztúri Pál akár-milyen ember is volt ott a vitán, csak harcolt. Akkor ott nem, de utána.

DOBY: Adja Isten, hogy sikerült volna neki. Jó hírt hozott?

KERESZTÚRI *(kitér)*: Minden, Istent igazán szerető református azt szeretné. Nagy volt a tét. Hol van János? Tehát így z a hír, hogy?...

DOBY: Igen. Ott van. Fönt.

KERESZTÜRI: Egyedül?

TISZTELETES: Már többször nem hagyták egyedül.

KERESZTÜRI: Akkor... én se hagyom egyedül. Jöjjön.

(Indulnak fel a lépcsőn)

F ü g g ö n y

MÁSODIK FELVONÁS

A fejedelmi palota egyik terme. Berendezve: korhűen vagy tetszés szerint. A háttérben alulról fel — menedékesen elvesző — széksor. Csak az első egy-két sorban ülök arcát lehet látni. A többieket akár „káposztafejeknek” is vélhetjük. Egyedül a Diák arca fog kiemelkedni majd közülük. A többiek nem hajtják le fejüket, nem is emelik fel, arcukon nem tükröződik sem unalom, sem érdeklődés. Baloldalt kis emelvény, rajta díszes szék. Ezen ül majd a fejedelem. Középen egymástól három-négy méter távolságra két kis emelvény, amolyan „szellemi ringeléség”, amelyen Basirius és Apáczai áll majd.

KERESZTÜRI (jobbról be, megáll, visszafordul, nekitámaszkodik a bejártnak, úgy beszél a másikhöz, aki még kint van): Ne vegye fel a kesztyűt, János! Itt nem babra, itt vérre megy a játék. Ne támadjon és ne védekezzék. Minél többet beszél, annál rosszabb lesz magának. Ősmerem a vérét, mennyire lobban. Basirius pedig ravasz, és a fejedelem hallgat rá. Kérem, ne vitatkozzék. Vérre megy a játék!

APÁCZAI (lassan belép, megáll, a széksorok felé néz): Csak azt tudnám, hogy kik ezek. Ezeket itt elől még ősmerem, de akik hátul vannak, talán egyet sem láttam közülük soha. Kik ezek? Tanároknak nem tanárok, papoknak nem papok. Begyűjtötte őket Basirius, hogy legyen hátvédje? Keresztúri uram sem tudja, kik ezek?

KERESZTÜRI: Nem tudom én sem, de elég sokan vannak. Jöjjön. Jöjjön, mert jönnek. (Leülnek az első széksor jobbszélére.)

UDVARMESTER (be): Jön a mi kegyelmes urunk, II. Rákóczi György fejedelem!

(Kis csend)

(Mindenki feláll a széksorokban, a fejedelem bejön, Csulai püspök és Rhédey főkapitány követik, Basirius hátrább marad.)

II. RÁKÓCZI (kezével üdvözlöli a begyűlteket, székéhez megy, leül, utána mindenki, kis csend, minden szem rásegeződik): Basirius mester, végezze be!

BASIRIUS (fellép a „szellemi ringbe”, körültekint, látszik rajta, keresi a háttást): Méltóságos és kegyelmes Urunk! Magas rendű Uraim! Nagytiszteletű tudós férfiak!

DIÁK (felugrik a hátsó sorokban: fontos, hogy csakis az ő arca legyen

nagyon kifejező, mintegy kiemelve a többiek kifejezéstelenségét): Hol vannak itt — egyet kivéve — a tudós férfiak!?

(Meglepett csend.)

BASIRIUS: Ki maga, domine?

DIÁK: Vagyok, aki vagyok, de tudom, mért gyűltek össze kendtek: hogy megbélyegezzenek egy nagy embert! Azt, akit a diákok jobban szeretnek, mint száz Basirius mestert együttvéve! S akit a mi ifjaink a nagyságos és kegyelmes Urunk, a fejedelem és vezető főrendi uraink után a legjobban szeretnek.

BASIRIUS (a fejedelem felé): Ki hozta ide ezt az ifjút? Én nyilván nem, mert ellenem beszél.

KERESZTÜRI (felugrik): Bocsásson meg, kegyelmes uram! (A diák felé) Őcsémuram, azonnal szedje a sátorfáját!

II. RÁKÓCZI (leinti): Hagyja, Keresztúri uram. (A diákhoz) Diák úr! Te mit keresel ebben a teremben? Ki hívott téged ide?

DIÁK: A lelkiismeretem hívott. Beszöktem a terembe, mert hallottam a Basirius mester viselt dolgairól, s nyilvánosan támadni készül Apáczai professzorunk ellen!

BASIRIUS: Megállj! Milyen viselt dolgokról beszélpsz?

(A diák elillanni készül.)

De nem úgy! Fogják meg, mert a váddal maradok!

DIÁK: Eljen a nagyságos fejedelem, a mi igazságtevő urunk!

(Gyorsan el, hátul, de különösképp vele a széksorok is eltűnnek, kivéve az első kettőt.)

(Csend)

BASIRIUS: Kegyelmes uram, én most a váddal maradok. Ki hívta ezt a diákokat ide? Ki hívta ezt ide!? *(Apáczai felé néz)* Magától kérdezem, professzor Apáczai!

APÁCZAI *(feláll)*: Nyilván az hívhatta, aki azokat is ott, leghátul, akiket én szintén nem ismerek.

BASIRIUS: De ők bizonyára ismerik magát, ha idejöttek. Vagy talán csak nem Angliából jöttek, ahol engem ösmérnek jobban? Gondolja, professzor, hogy fizettem az útjukat idáig? Kérdezzük meg őket, hátha tudnak angolul. *(Odakiált)* Kik önök?! Tudnak önök angolul?

APÁCZAI: Ne fáradjon, professzor uram, biztosak vagyunk benne, hogy nem maga után jöttek. Olcsóbb lett volna nekik inkább el se engedni magát, semmint maga után jönni. De úgy látszik, könnyű szívvel engedték el ot-tani hívei...

BASIRIUS: Én a hazámat kényszerből hagytam el. Nem akartam egy levegőt szívni Cromwellékkel, a királygyilkosokkal, nézni, hogy szemem lát-tára ássák Anglia sírját!

APÁCZAI: És mert maga eljött, mester — most meg fogják ásni, mert maga eljött!

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram! Fékezze a nyelvét! Tudós embernek tudós vitát kell állni!

CSULAI: Úgy van! Érvei nincsenek, csak csipkelődni tud! Személyeskedni!

APÁCZAI: Mikor tagadtam én, hogy az én igazságom személyes, mert egy vagyok vele?

RHÉDEY: Ennyit egy katona is tudna, ehhez nem kellett Hollandiát járni.

BASIRIUS: Kegyelmes uram, egy bizonyos: nem miattam gyűltek be ide. *(Mint ha gúnyosan)* Mert hiszen ő a népszerű ember, népszerűsége vetekszik *(enyhén körülmutat)* sokunkéval...

APÁCZAI: Ezt sose állítottam. De hogy magának, mester, ez igen fáj, az bizonyos. Avagy azt hiszi, hogy a diákjainak cukorfütyölőt adok, hogy ne járjanak a maga óráira? Mint ahogy mesgett, hogy nem mentek el...

BASIRIUS: Nem tagadom, volt egy-két eset, amikor nem jöttek az óráimra, de úgy látszik, nem az én tanaim vonzák őket.

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram, maga mivel édesgeti őket?

APÁCZAI: Én nem tudhatom, kegyel-mes uram, de Basirius mester bizonyára ezt is megmondhatja.

BASIRIUS: Én ezt nem tudhatom, de azt látom, hogy valami olyasféle tuda-

mányra tanítja őket, amelyre én bizo-nyosan nem tudom tanítani! *(Gúnyosan)* Hiszen az ifjúság olyan fogékony — mindenre, ami nem éppen szigorú rend.

APÁCZAI: Én csakis a tudományt tanítom, semmi mást. De még mindég nem tudom, kik azok ott hátul.

II. RÁKÓCZI: Hagyja, professzor, ez nem a maga dolga. Lehet, hogy a maguk diákjai, lehet, hogy az én katonáim.

APÁCZAI: Bocsásson meg, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Folytassa, Basirius mester.

BASIRIUS *(kissé idegesen, ingerülten)*: Már azt sem tudom, hol hagytam abba.

II. RÁKÓCZI: Ott hagyta abba, hogy beszélt az independensek háborgásairól.

BASIRIUS: Köszönöm, kegyelmes uram! *(Lélegzetet vesz)* Ott hagytam tehát abba, hogy kik az independensek. Azok, akik I. Károly angol királyt vérpadra vitték, azok, akik Strafford lordot és Land érseket lenyakazták, independensek azok, akik királytól független egyházat és hatalmat akarnak, akik végül is királyt sem akarnak. Fellázadtak az epizkopális egyház ellen. Hogy ez miféle bajjal jár, azt megmutatták az angliai véres események. Jól mondta, annak idején Stuart Jakob: *Ha nincs püspök, nincs király!* Nagyon jól mondta, mert valamennyien tudjuk, hogy a püspök a király kenyere, és a király: a püspök itala!

CSULAI: Igaz beszéd!

RHÉDEY: Nem kell ehhez nagy oskola, hogy megértsük, ez így igaz! Nem jutunk angol sorsra!

II. RÁKÓCZI *(leinti őket)*: Basirius mester! Ez mind igaz lehet, de ez Angliában volt. Nálunk más a helyzet. *(Kis szünet)* Engem az érdekel: vannak-e a tanítói karban, a papi karban is függetlenkedők? *(Kis csend)* Nézzen körül... Itt vannak mind. Kik itt függetlenkedők?

(Szünet)

BASIRIUS: Nem, kegyelmes uram! *(Megáll a beszédben, körülnéz, szemé Apáczain állapodik meg, hangjában enyhe gúny.)* Nincsenek. Nem is hinném, hogy a tanítói karban lennének függetlenkedők.

(Kis csend)

II. RÁKÓCZI: Én bizonyos vagyok, hogy van egynehány a tanítói karban.

(Kis csend, majd Apáczai feláll.)

APÁCZAI: Méltóságos fejedelmünk, kegyelmes úr! Mégcsak hallani sem hallottam, hogy közöttünk függetlenkedők lennének. De vannak igenis presbiteriek. Én magam is az vagyok. Függetlenkedő sose voltam, nem vagyok, lenni sem leszek, de presbiteri voltam, és maradok!

II. RÁKÓCZI: A presbiteriek útja a legjobb út a függetlenkedés felé!

(Kis szünet)

Basirius mester, magyarázza ezt meg. Amit mondtam: fejtse ki, hogy értsék!

BASIRIUS (kissé zavart): En ugyan erre nem készültem. Váratlan kegyelmes urunknak ez a szólítása, de megpróbálok.

II. RÁKÓCZI (mintha gúnyjal): Az igazság védelmére mindig kész az ember, professor úr, ugyebár?

BASIRIUS (kissé lehajtja a fejét, mert érzi: most már mindenki tudja, hogy ő rákészült erre az egészre, s a fejedelem pedig odadobta: hadd tudják ezt mások is! Felkapja fejét): Igen, kész vagyok, kegyelmes uram!

APÁCZAI: Mégiscsak készült a mester!

II. RÁKÓCZI: Apácza uram, ne izgágáskodjék, mert maga is sorra kerül még!

APÁCZAI: Bocsásson meg, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Na, most pedig fejtse ki a professor úr (kétértelmű nyomatékkal), amire nem készült ugyan, de amire mindig kész az igaz ember.

(Kis szünet)

BASIRIUS (maga elé néz): Kik azok a presbiteriek? Mit akarnak a presbiteriek? Azt akarják, hogy ne a püspök vezesse az egyházat, hanem a zsinat. Hogy a zsinat legyen a legfőbb hatalom az egyházban. De mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy a jobbágy ott ül majd az egyház vezető tanácsában, és bírāja lehet az ő földesurának! Gondolják meg: a paraszt bírāja lehet az úrnak! Gondolják meg!

CSULAI: Úgy van! Ezt akarják! Hogy a jobbágyok legyenek az eklézsia bírái, a mi intéink, abból nem eszik kelmed, Apácza uram!

APÁCZAI: Úgy tudom, hogy Meggyesi tiszteletes úr...

II. RÁKÓCZI: Ne halljam ezt a nevet. A legmegrögzöttebb presbiteri! A nevé se ejtsék ki előttem!

APÁCZAI: Nem azért mondtam, kegyelmes uram, csak szeretném meg-

említeni: ő azt javallotta, hogy ne csak a jobbágy, hanem a földesúr is ott legyen az egyházi vezetésben.

II. RÁKÓCZI (gúnyosan): Igazából szép volt ez tőle. Hát ki hozza itt a törvényt? Ki akar itt még törvényt csinálni? Szóval engem Meggyesi mester megnyugtat, hogy semmi baj, mert minket is jószívvel bevesznek az egyházi vezetésbe!

BASIRIUS: Osztozom felháborodásában, felség! Gondoljon I. Károlyra, felség! Mindig csak I. Károlyra gondoljon, felség! Arra, akit — szörnyű még kiejten is — lenyakztak a saját palotájában, akit a presbiteriek és a függetlenkedők hurcoltak a vérpadra! Mindig csak I. Károlyra kell gondolnia, s akkor bizonyosan tudni fogja, hogyan kell ítélkeznie! Igenis, ahogy nagyságod mondta, úgy igaz: a presbiteri út ki van kövezeve a függetlenkedők számára!

II. RÁKÓCZI: Mit szól ehhez, professor Apácza?

APÁCZAI (szomorkásan): Hát ha így mondják, kegyelmes uram, akkor bizonyára így is van.

II. RÁKÓCZI: Maga, professor úr, ha jól tudom, írt valamit a tirannusokról is, azt írta, ha jól emlékszem, hogy igazuk van azoknak, akik a zsarnokot megölik. Írt ilyesfélét, professor úr?

APÁCZAI: Írtam valami hasonlót, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI (előrehajol): Szóval a zsarnokot meg kell ölni? (Kis csend) Na csak bátran! Elvárom ezt a bátorságot alattvalómtól!

APÁCZAI: Igen, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI: És itt — ki a zsarnok, professor Apácza?

(Csend)

APÁCZAI: Ezt én az első Károlyokról írtam. Azokról írtam, akik visszaélnek a kezükbe kapott hatalommal, az alkotmányt eldugják párnájuk alá, felosztatják a parlamentet, hogy egyedül uralkodjanak, és azokról, akik csalárdul, erőszakosan a mindenki számára jó törvényt mibe se véve kaparintják meg a hatalmat.

II. RÁKÓCZI: Ki itt a zsarnok, professor Apácza? Azt kérdeztem: itt — van-e zsarnok?

(Kis csend)

APÁCZAI (mintha fejét kissé lehajtaná): Természetesen nincs, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI: Na! Akkor minek ez a presbiteri nyavalya! Ha nincs zsarnok,

Deák Ferenc illusztrációi

nincs kit megölni, ha pedig nincs kit megölni, nem kell presbiteri nyavalya! Na most folytassa, Basirius mester!

BASIRIUS: Bocsásson meg, nagyságod: most — hol folytassam!

II. RÁKÓCZI: Ahol abbahagyta! Egy ilyen tudós ember, mint maga, mesterem, azért egy kicsit emlékezzék is.

BASIRIUS: Hiszen emlékezem én, kegyelmes uram. Ezért jut eszembe mindig első Károly fejevétel. Meg Land esperes. Meg Strafford lord.

II. RÁKÓCZI: Ez nem Anglia — ez Erdély. Itt mi nem azért beszélünk ilyesmiről, mintha ilyesmi nálunk is előfordulhatna, hanem azért, hogy lásuk: mi is történt ott. Ez nem Anglia, mester!

BASIRIUS: Ezért is kell a függetlenkedést csírájában elfojtani. Nagyságod elképzelheti, mit éltem és mit élünk mi át ott, annak idején. Egy ilyen élmény az ember egész életét elrontja, elveszi a szájaizét... Én már úgy va-

gyok, ha csupán két kötekedő embert látok a fogadóban — máris érzem a vér szagát. S ilyenkor ölni tudnék. Igenis, ölni, hogy mások ne öljenek! Én félek, én aggódom, én meg akarom előzni a bajt, kegyelmes uram, azért szólok. Én jót akarok!

(Kis csend)

II. RÁKÓCZI: Itt nem lesz baj, ne féljen! Hallották ezt a tisztelt Urak?! Itt a szentanú beszélt! Hát akkor, ki vele: ki itt a függetlenkedő?

APÁCZAI (felugrik): Megmondtam, kegyelmes uram, hogy eszem ágában sincs independensnek lenni, de presbiteriánus, az vagyok, és ezt sohase is tagadtam!

CSULAI: Minek annyit húzni, halogatni, amikor még annyi fáradságot sem vesz magának, hogy tagadjon!

RHÉDEY: Aki nem védekezik, kegyelmes uram, az beismer.

APÁCZAI: Védekezzenek, akinek bűne van! Én csak presbiteri vagyok! Ezt nem tagadom. Becstelen lennék, ha tagadnám!

KERESZTŰRI (*ingerülten*): Apáczaik uram, hagyja ezeket, itt nem magáról van szó, minek akarja magára venni a másét!

II. RÁKÓCZI: Hagyja csak, hadd beszéljen: ő tudja legjobban, hogy ő kicsoda!

KERESZTŰRI (*szinte dühösen*): Én nem bánom, kegyelmes uram, de a mi doktorunk olyan ember, akit vitával mindenbe bele lehet hajszolni, mert ő nemigen szokott elállni a szavától! Ha ez a szándék, ám legyen! Doktor úr, maga főzi magának!

APÁCZAI: Lehet! De a szakácskönyv a mások kezében van!

II. RÁKÓCZI: Apáczaik uram, itt ne kakaskodjék, inkább védje magát az ellen, amit Basirius mester mondott a presbiteriekről és independensekről!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, ha e kettő ellen védeném magam, ez azt jelentené, hogy magamat azonosítom a függetlenkedőkkel, hogy egy kalap alá veszem a presbiterieket és az independenseket. De miért védekezzen én olyan vád ellen, amely tulajdonképpen őket éri.

BASIRIUS: A fejedelem őnagysága megmondta, hogy az egyik biztos út a másik felé! Védekezzenek akkor csak az ellen, amit a presbiteriekről mondtam!

APÁCZAI: Milyen kisigényű a mester. Az independensekről már lemondott? A presbiterieket védjem? Amit maga mondott, azok olyan vádaskodások és érvek, hogy egy presbiteri gyermek is könnyedén cáfolja őket!

BASIRIUS (*idegesen*): Kegyelmes uram, ez nem rám sértés, ez nem csak rám sértés! Kérem, támassza ezt alá a doktor úr!

II. RÁKÓCZI: Úgy van! Védje meg állítását: vitatkozzanak!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, én erre nem készültem rá, én nem tudtam, hogy engem ért vádak ellen kell majd itt védekezniem...

II. RÁKÓCZI: Ma már másodszor hallom, hogy valaki nem készült a vitára!

APÁCZAI: Ezt nekem minden bizonynyal elhiheti, kegyelmes uram, mert tudtommal én sohasem mondtam valótlan nagyságodnak.

BASIRIUS: Ez azt jelenti, hogy én mondtam volna!

APÁCZAI: Én nem mondtam.

BASIRIUS: De kegyelmes uram, ott voltak a szavai mögött. Mikor mondtam én valótlan nagyságodnak, és miért mondtam volna? Vagy talán, amit első Károlyról mondtam, az lenne valótlan-ság? Egy egész világ tudja, amit én láttam. Igenis, megint azt mondom nagyságodnak, gondoljon a királygyilkos függetlenkedőkre, akik sem királyt, akik sem püspököt nem akarnak ismerni, akik összekuszálnák az ország biztos rendjét zavargásaikkal! Igenis, azt mondom, gondoljunk Károlyra! Gondoljunk az ő lehulló fejére!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, csak azt nem tudom, hogy gondolhat az értelemre is az, aki örökösen egy lehulló fej látványán át szemléli a világot!

II. RÁKÓCZI: Apáczaik professzor, itt nem erről van szó, hanem arról, hogy olyan dolgokba ártotta magát, amelyek nem kelmedre tartoztak.

APÁCZAI: Kegyelmes uram, nem tudom, pontosan, mire gondolt most?

II. RÁKÓCZI: Az egyház dolgaira, professzor! Az egyház szervezetének dolgaira! Ebbe még én se igen ártottam magam. Hagytam püspökeinkre. Még én se igen, pedig énram mégiscsak tartoznék, hiszen az egyházak is a hazában vannak. Ezért mondom, professzor, maradjon a könyveinél, ne ártsa magát egyházi dolgokba, rendi ügyekbe, politikába! A tanár maradjon a könyveinél!

APÁCZAI: Én a könyveimnél maradtam, kegyelmes uram! Olvastam, írtam és tanítottam. Egyházi dolgok? Amikor Katona püspök úr elküldött Hollandiába tanulni, azt mondtam, tanuljam meg jól a teológiát, hogy használjak az egyházamnak. Úgyahogy megtanultam. Idegen professzorok előtt doktoráltam, szegyet nem hoztam kicsiny hazámra. Hát most felejtsem el mindazt, amit ott tanultam?

II. RÁKÓCZI: Csak amit kell, azt felejtse el, professzor úr! Beszéljen a teológiáról annyit, amennyit a kedve tartja, de az egyház szervezete, az más! Aki abba ártja magát, az már politizál! Mondom: maradjon a könyvei mellett.

BASIRIUS (*sandán*): De milyen könyvei mellett, nagyságos uram? Az Enciklopédia mellett, amelyekben gyűjtőszavakkal írja le a királygyilkosságot? Ha megnézzük ezt a munkát, amely egészében igen száraz, azt vesszük észre, hogy egyetlen indultatos része épp az, amelyben a „zsarnokölésről” szól. Ebből magából kidertül, hova húz Apáczaik professzor szíve, mit szeretne Apáczaik professzor.

APÁCZAI: Ne vádaskodjék, bizonyítson!

BASIRIUS (könyvet húz elő): Én azt is megtehetem (idéző): „Az angliai püspökök megharagudván, Károly királyt ráosztökélik, hogy a lázadók ellen fegyvert fogjon, mely ő boldogtalan igyekezetüknek és hadakozásuknak vége az lőn, hogy mind a püspököknek, mind a királynak nyakuk szakada.“ Hallották? Nyakuk... szakada! Mit árul el ez a hang? Azt, hogy aki írta: *egyetért!*

APÁCZAI: Tiltakozom. Az igazságot eltorzítják! Mert lehet, hogy én itt bévül egyetérttem Károly vérpadra vitelével, de ez kegyelmes uram, ebből a szövegből nem derül ki!

BASIRIUS (szótárolva idéző): Nyakuk szakada! Mit jelent ez a hang?

APÁCZAI: Erre azt mondhatom, hogy akkor azt is vegyék figyelembe, amit tovább írtam: „Boldogtalan igyekezetüknek és hadakozásuknak a vége az lőn...“ Hát akkor, Basirius mester, miért nem következetes, és miért nem magyarázza ezt úgy, hogy ez pedig a sajnálkozás hangja? Legyen következetes, ne csak a félremagyarázatban, hanem a magyarázatban is!

II. RÁKÓCZI: Ez igaz, Basirius mester, ennél jobb érvet hozzon. Vitatkozzanak! Csak vitatkozzanak! Nyíltan mondják ki, ami ott bévül van. A hazának segítenek vele! Az én elődeim és őseim a legnagyobb harcok közepette is szakítottak időt arra, hogy a művelt fők vitáit meghallgassák. Ez mindig kell a fejedelemségnek! Vitatkozzanak csak!

BASIRIUS: Azt mondja a professzor, hogy nem készült fel.

II. RÁKÓCZI: Ezt maga is mondta, mester!

APÁCZAI: Hogy a mester nem készült, az abból is világosan kitetszik, hogy az én könyvem éppen a kezeügyében volt.

BASIRIUS: A szünetben hoztam, mert sejtettem, szükségem lesz rá.

II. RÁKÓCZI: Ez nem vita, ez marakodás, uraim! Avagy méltó ez két ekkora tudóshoz?

APÁCZAI: Most arra kérem kegyelmedet: döntse el, ki a másik.

BASIRIUS: Ezt nem kellett volna, doktor úr! Én nem akartam magát bántani. Én méltányoltam tudását, ezt nem kellett volna, mert itt van a kezemben a maga Enciklopediája, és bizonyítom, hogy minden sorát másoktól... másoltal! Nem írta — kírta!

II. RÁKÓCZI: Igaz lenne ez, Apácza! uram?!

APÁCZAI: Igen. Loptam, lopkodtam, meglehet. De ha olvasta is ezt a könyvet, és nemcsak tartja a kezében, akkor azt is olvasta, hogy az előljáró szavak-

ban én magam mondom meg, mit honnan „lopkodtam össze“, s azt is, hogy igenis, ez a lopkodás volt a céloim. Meg akartam mutatni az én hazám fiainak, hogy mit tudnak a külsőzági tudósok, s mi mennyire vagyunk elmaradva. Azért lopkodtam tehát szíves engedelmükkel, hogy mások majd ne kényszerüljenek soha többé ilyen lopkodásra. De kissé gyengédebben azt is mondhatnám, hogy kölcsönvettem: kölcsönvettem a világtól, hogy a fajtámbeliek majd kamatostól visszaadják a világnak ezt a kölcsönt! De még azzal is érvelhetnék, hogy ők is, ezek a nagy emberek is, akiket könyvemben idézek, részben másoktól, de főként Istentől kapták e tudást, én pedig úgy véltem: amit Isten nekik adott — azt nekünk is adta! És ne feledjék el: azt is odaírtam mindig, hogy Isten ki által adta nekünk! Lop-tam tehát, de csak azért, hogy a tudásnak becsületet szerezzek. Tolvaj voltam, de olyan, aki csengővel a kezén és a lábán mászott be e nagy tudósok ablakain!

BASIRIUS: De azért a Cartesius ablakán nem kellett volna bemászni, professzor úr!

APÁCZAI: Én annak idején Bisterfeld Jánostól is jobban hallottam, hogy a Szentírásban is jobban el lehet igazodni, ha az ember ősméri a tudományokat. A hit is erősebb lesz, ha az ész próbája edzi!

BASIRIUS: Nagyon kíváncsi lennék, felség, mennyire edzik Descartes könyvei, melyekkel a professzor úr olyan jól ellátta magát Hollandiában, hogy még Gyulafehérvárra, a tanórákra is, az ifjúság elé is jutott belőlük, szóval, mondom, kíváncsi vagyok, milyenképpen erősíti Cartesius a hitet?

APÁCZAI: Ha feltesszük azt, kegyelmes uram, hogy a hit annál erősebb, minél több próbát áll ki, ahogy ezt a Szentírás tanítja, s amiként az életben is látjuk, hogy egy katona minél több harcban verekszik, annál jobban ősméri a küzdést magát, ha ezt feltesszük, akkor az is nyilvánvaló, hogy Descartes tanait ősmernünk kell ahhoz, hogy hitünket eszünkkel is támogassuk.

BASIRIUS: De felség! Cartesiusról mindenki tudja, hogy istentagadó!

APÁCZAI: Rólam egyszer egy pástorfiú azt híresztelte, hogy boszorkány vagyok, mert nem a tíz ujjamon adtam össze a számokat, hanem papíron, pennával...

BASIRIUS: Erre nem válaszolok! De folytatom. Apácza! professzor nem állja ezt az istentagadó bölcseletét védelmébe

venni, sőt a zsenge ifjúságot ennek tanaival bővílni-bájozni, s ha nem áttolja, akkor mi is feltehetjük, hogy (a *közönség felé*) Apácza! professzor maga is karteziánus, maga is istentagadó! Ezt joggal feltehetjük!

CSULAI: Úgy van! Feltehetjük. Csatlakozom! Nagyon logikus, nagyon helyes, amit a professzor mond!

RHÉDEY: Jól mondja! Akárhogy is mondja, de jól mondja!

II. RÁKÓCZI (*kissé óvatosan*): Basirius mester, előbb azt mondja meg, fejtsd ki itt nekünk, miért istentagadó Cartesius.

BASIRIUS: Azonnal, kegyelmes uram, azonnal, csak össze kell szednem gondolataimat.

KERESZTÜRI: Minek szórta annyira széjjel, hogy most össze kelljen szedni.

APÁCZAI: Kegyelmes uram, még mielőtt Basirius doktor kifejti nézeteit, ki kell jelentenem egy dolgot: számomra Descartes *egyetlen* dologban jelent útmutatást: abban, amiben itt, nálunk is használható. Elsőként az iskolaügyben.

II. RÁKÓCZI: Már megint közügyekben keveredik, professzor!

APÁCZAI: De hiszen tanító volnék, kegyelmes uram! Az iskola nekem elsőként személyes ügyem! Iskolák nélkül hogyan lehetnének tanítók? Azt, amit Basirius mester nem érthet meg, mert olyan országból jött, ahol másként fest a helyzet, amit egyetlen egy idegenből jött professzor sem érthet meg...

BASIRIUS (*közbeveg*): Hogy én mit értek meg, és mit nem, az még hagyján lenne, de hogy a kelmed tudományos szöcsinálmányait még a magyar kollégák sem értik meg, ez aztán számomra valóban érthetetlen! Úgy hallottam, ezekért a szöcsinálmányokért nemegyszer kinevették.

II. RÁKÓCZI: Mi a helyzet ezekkel az újféle szavakkal, professzor úr!?

APÁCZAI: Igen, kinevettek, és én túrtem, kinevettek, mert olyan tudományos szavakat csináltam magyarul, amelyek furcsán hangzottak a régihez szokott füleknek. Nem értették őket. Idegenkedtek tőle... De nagyságotól most megkérdem: milyenek szoktak lenni az újszülöttek? Ráncosak, kopaszok, s olyan színűek, mint a rák, igazán nevetségesek. De aztán kinő a hajuk, kisimul az orca és emberi színre kap. Az én első tudományos szavaim is ilyen ráncosak voltak. De azt akartam, legyen nekünk is tudós nyelvünk. Ne csak a szalonnát, ne csak a disznófősját tudjuk magyarul mondani, hanem elménk világát is meg tudjuk nevezni, és el tudjuk keresz-

telni a szellem javait! Akartam, hogy tudjunk már egyszer magyarul is filozofálni, gondolkodni, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Az őseink talán nem tudtak magyarul gondolkodni, mégis jó volt nekik a deák nyelv! Miért épp magának jutott eszébe ez az új módi?

APÁCZAI: Azért, kegyelmes uram, mert az anyanyelven művelt tudomány mindenkié lehet, a deákul írott pedig csak az írástudóké. Avagy nem jobb a nagyságos fejedelemlnek is művelt népet kormányozni, semmint olyanokat, kik úgy bámulnak a betűre, mint borjú az új kapura? Avagy a művelt nép nem jobban érti a törvények szavát, nagyságod rendelkezéseit, nem jobban respektálhatja, ha megérti, mint ha tudatlanul, értetlenül, iránytalanul bolyong, mint pusztában a zsidók?

BASIRIUS: A deák nyelvet a tudományban felcserélni azért nem szabad, mert egyetemes, s ha ki-ki a maga nyelvén tanulja és műveli a tudományt, az szétszakad: a tudomány Babelét akarja, professzor, hogy egyik tudós ne értse meg a másikat?

APÁCZAI: Ezek szerint az sem jó, hogy mi, protestánsok a Bibliát anyanyelvünkre fordítottuk.

BASIRIUS: Az azért volt jó, mert a hit mindenki dolga.

APÁCZAI: És a tudomány? A tudomány nem éppen úgy mindenkié, mint az igaz Istenbe vetett hit?

BASIRIUS: Nagyon furcsállom, hogy a professzor úr a hitre és a tudományra ugyanazokat az elveket kívánja ráhúzni. Ezek szerint rangban a tudomány éppoly fontos és magas, mint az Istenbe vetett hit. Ez megint csak afféle karteziánus gondolat!

II. RÁKÓCZI: Ez érdekel minket, professzor úr, ezt *fejtsd* ki jobban!

BASIRIUS: Cartesius azzal, hogy a *cogito* és *dubito*, a gondolkodjál és kételkedjél elvét a főben el akarja hinteni, tulajdonképpen az ész — nota bene! — az emberi ész elsőbbségét és felsőbbbbségét hirdeti meg a hittel szemben.

APÁCZAI: Ez nem így igaz! Cartesius éppen azzal, hogy az ész, az értelem ellenőrző hatáskörét körülírja — erősíti hitünk világát is. Az ész temérdek új érvet adhat a hitnek, hogy az még erősebbé lehessen.

BASIRIUS: Ha ad, s ha nem akarja elvenni az érveket. Ha épít, és nem rombol!

APÁCZAI: Basirius szerint tehát a hittől ésszel el lehet venni az érveket!? Én ezt nemcsak hogy nem hiszem, de

állítom, hogy nem lehet. Aki ennyire félti a hitet az észtól, az nem bízik eléggé a hit erejében!

BASIRIUS: Ez mind arra vezetne, hogy a hitet és a tudást kettéválasztjuk. A hit és a tudás kettéválasztása azt jelenti, hogy mindkettő külön utakon jár. Ez pedig azt eredményezné, hogy két egyenlő hatalom állna egymással szemben: a hit és a tudás. Márpedig hit nélkül tudás nincsen, márpedig a tudás egyetlen forrása: a hit.

APÁCZAI: Kegyelmes uram, ezt én magam is hirdetem, és mindétig hirdetem. Én magam mondtam Fortius tanácsaival egyetemben szólván, hogy minden tudomány csak erősíti a teológiát és fordítva is. Egy dolgot minél több oldalról támasztunk meg, annál erősebben áll.

BASIRIUS: Uraim, ebbe jól bele kell gondolni: a hit és tudás kettéválasztása szinte ugyanaz, mintha teljesen el akar-nánk szakítani az egyházat az államtól! Fejlődhet-e külön a kettő? Uralkodhat-e a fejedelem, ha alattvalói nem érzik, hogy őt pedig Isten akaratából tisztelhetik és szolgálhatják?

APÁCZAI: Ez túlságosan pápista mód-on hangzik.

II. RÁKÓCZI: Azért nem hangzik éppen olyan nagyon pápista módon, Apácza professzor.

BASIRIUS: A hit és tudás kettéválasztása, a hit által nem ellenőrzött, féktelen tudás éppoly veszedelmes, mint az a helyzet, amidőn az uralkodó Istentől nem félt, szilaj, szabados és rendetlen alattvalókat próbál kormányozni. Sose felejtjük el, uraim, az angliai példát! Ha erről esik szó, mindig első Károly és a vérpad, szerencsétlen királyom véres feje jusson eszünkbe.

CSULAI: Igaza van a professzornak! Ez az, amit sosem szabad feledni. Cromwellék ott a gonosz Salomé-táncát lejtették, és első Károly feje, akárcsak a Keresztelő Szent Jánosé, ma ott fekszik az independens bűnök tálcáján!

RHÉDEY: Ne ijedjünk meg, de ne feledjük, hogy meg lehet ijedni!

APÁCZAI: Az ijedtség rossz tanácsadó, uraim, az ijedtség még sohase tett jót az értelemnek! Amíg Basirius mester mindig visszatér első Károly véres fejéhez, nyilván azért, hogy mindenkit elrettentsen, s ne érveivel, hanem élményeivel győzzön meg minket, addig hadd mondok én egy szelidebb példát — bocsássanak meg — véres fejek nélkül, egy példát egy — *virágról*. Egyszer matematika órán felszólítottam egy diá-
kot, hogy oldjon meg egy példát. A

diák kiment, és számok helyett krétával egy virágot rajzolt a táblára. Mi ez, deák uram — kérdeztem én. Azt válaszolta erre: Azt csak a jóisten tudja, professzor uram. Miért mondtam el ezt a szelid példát? Azért, hogy újra megmutassam: a diákokat eleddig csupán hitvitázni tanították, a tudományra alig volt gondja valakinek. Így hát a diákok unták is a tudományt, és rest lett a szellemük. De vajon meg tudja-e magyarázni a Szentírást az, aki semmi egyebet nem tud, mint egy virágot rajzolni a táblára? Meg lehet-e egy virággal magyarázni akár magát az Evangéliumot is? Annyiból igen, mert hogy a virág a szeretet jelképe, s az Evangélium is erre tanít. De vajon alaposabban meg lehet-e érteni anélkül, hogy a tudományok ne segítsenek a teológiának?

CSULAI: A teológia nem szorul a karteziánusok segítségére!

APÁCZAI (*feléje néz*): Vajon? Hogy tudjuk megérteni, mit is teremtett Isten, ha magát a teremtést, a művet, Isten alkotását nem akarjuk megismerni? A csillagokat, ha estelente nézzük, ennyi jut eszünkbe: Isten teremtette őket, és milyen szépek. De vajon elég-e ennyi? Mennyivel jobban, mennyivel nagyobbra becsüljük az isteni teremtést, ha tudjuk, ismervén az asztronómiát, hogy milyen pontos járásuk van, milyen állandó és biztos törvény szerint járnak útjukat a csillagok. Igen, uraim! Isten teremt-ményeinek jobb ismeretével bepillant-hatunk az ő mindenható, mindentudó elméjébe is, ha csak egy villanatnyi időre is, de be. Jobban becsüljük a teremtést, ha tudjuk, milyen nagyok és pontosak a teremtés törvényei!

BASIRIUS: A gyarló ész az isteni teremtésbe, az isteni elmébe bepillantani? Ez megint Cartesius! Ez azt jelenti, kegyelmes uram, amit Descartes mond, hogy Isten bennünk lenne. Hisz ha meg tudjuk érteni az ő teremtésének a logikáját, akkor ez azt jelenti, hogy Isten bennünk van. Valami ilyet képzél Cartesius. Így temetné el Cartesius Istent a halandó emberekbe! Cartesius az emberi ész így szánta volna a mi korunk sírhelyéül!

APÁCZAI: Cartesiusnál jobb temetőt Istennek én sohasem kívánok!

BASIRIUS: Hallják ezeket a legalább-is kétértelmű szavakat?! Én azonban ezen nem csodálkozom, hiszen a professzor, amikor Vergiliust tanította, a földrajzot imertette és a csillagászatot magyarázta a diákjainak.

APÁCZAI: A költészetet is jobban megértük, ha ösmerik a tudományt!

BASIRIUS (*folytatva*): És valahányszor a Szentírást magyarázta, mindig a logikát is szóba hozta!

CSULAI: Horribile dictu! Horribile dictu!

APÁCZAI: Na, csakhogy végre nem első Károly véres fejeéről beszél a professzor, hanem arról, hogy szerinte milyen véres gondolatok vannak az én fejemben! De kegyelmes úr, ő téved, ha azt hiszi, hogy mindaz, amivel engem itt befeketíteni akar, azt én titkolom. Nem! Én olyan iskolát akarok, amelyek sem sokaságában, sem pedig tudományában nem marad a külhoniak mögött. Miért maradnánk el más országoktól?! Isten minket nem éppúgy teremtett, mint őket? Ha őket tudásra teremtette, minket vajon tudatlanságra ítélt? Kisebbségek kisebbek lehetünk, mint ők, de alábbvalók nem vagyunk náluk. Igaz, Keresztúri uram?

KERESZTÚRI: Nem velem vitatkozik a doktor úr, nem tudhatom, hova akar kilyukadni.

APÁCZAI: Jól van, ne válaszoljon! (*Basiriushoz*) Nos, Basirius uram, van-e még valami kérdezni valója?

BASIRIUS: Nincs! De hallgasson rám a nagyságos fejedelem. Én messziről jöttem ide, és nem azért, hogy megmérgezsem az itteni szellem kútjait. Én onnan jöttem, ahol...

APÁCZAI: Tudjuk: első Károly! A véres feje!

II. RÁKÓCZI: Nyughasson, doktor úr, mert itt nem maga győzött! Nem maga győzött! Várjon a végére!

APÁCZAI: Bocssásson meg, nagyságod: nem tudtam, hogy a győztes ügyében még nem ítéltkezett.

BASIRIUS: Igen, onnan jöttem, s ha százszor is csúfolkodik velem, s ha unának is az urak, én vállalom azt is, vállalom, hogy kinevessenek, és azt mondom: látniuk kellett volna. Aki egyszer látta, sosem felejtheti el. Ez az, amit nem lehet nem elismételni: az, amit ott láttam. Amit én láttam. És engedjék meg, hogy azt mondjam: aki presbiteri, nyíltan presbiteri, az — ahogyan nagyságod mondta — legjobb úton halad a függetlenkedés felé. Aki a gazok királygyilkosságát zsarnok-ölésnek kereszteli el, az az — enyhén szólva — én tudományos vitát nem folytatok. Ez, uram, nem tudományos tárgy, ez már élet és történelem. Itt már mások a fegyverek. Én az azal nem vitatkozhatom, aki Cromwell-lel egyetért, mert én gyűlölöm Cromwellt, a királygyilkost.

APÁCZAI: De azt tán megkérdezhetem a professzor úrtól, hogy ebben az

érthető és nyilván jogos nagy gyűlöletében miért nem maradt ott, hogy megbosszulja királyának halálát, az istentelenek cselekedetét?!

BASIRIUS: Bár a kérdés nem ide tartozik, de mégis válaszolok: úgy véltem, innen jobban harcolhatok ellenük.

APÁCZAI: Igaza van, professzor úr: biztonságos fedezékből mindig jobban lehet harcolni. De ebből, amit most mondt, arra is következtethetek, hogy én a professzor úrnak egy afféle kis próba-Cromwell vagyok, afféle bábu, akire a katonák lödöznek, akin célozni tanulnak, hogy mesterségüket jobban értsék majd. Vagy talán én vagyok Cromwell maga? Válaszoljon, mester, ne titkolja, ha tud valami bizonyosat. Én vagyok itt, Gyulafehérvárott Cromwell Olivér?

BASIRIUS: Nem! Még nem! De ahogy látom, a legjobb úton halad. (*A fejedelem felé*) Már megbocsásson kegyelmed, de ha tudom, hogy egy nyílt és színtvalló karteziánussal és presbiterivel kerülök szembe, akkor ezt a vitát minden igyekezettel elkerültem volna.

(*Csend*)

APÁCZAI: Talán már a halálneemet is kigondolta a mester? Megmondaná, hogy melyik testrészet kívánja elveszejteni?

II. RÁKÓCZI: De Apáczai uram, itt ne ragadtassa el magát, mert ha jól látom, én is itt vagyok.

APÁCZAI: Bocssásson meg, nagyságod, ha kijöttem a sodromból, de mit tehetnék, amidőn látom, hogy Basirius mester mennyire szeretné az én presbiteri elveimet a függetlenkedőkkel összevarnálni.

II. RÁKÓCZI (*komoran*): Apáczai János — ezt a kettőt tudtommal én zavarтам össze.

(*Kis csend*)

APÁCZAI: Kegyelmes uram, nagyon jól tudta, hogy amit mondott, miért mondta.

II. RÁKÓCZI: Nagyon is jól, de kelmed nekem itt nem fog a presbiteriek mellett kardoskodni. Amíg én itt ülök, addig kelmed sem presbiteri, sem karteziánus, sem függetlenkedő elveket itt többé nem hangoztat. Ki itt a zsarnok, hogy erről itt beszélni kelljen?

APÁCZAI: Kegyelmes uram, én az angliai eseményekről szóltam.

II. RÁKÓCZI: Akkor hagyja, hogy azok hirdessék, akik ott élnek, akik pedig itt vannak — hirdessenek mást! Magát, doktor úr, az az egyház taníttatta, amelyik-

nek a régi bevált rendjét most fel akarja forgatni! De amíg én itt vagyok, ezt meg nem teszi!

APÁCZAI: Presbiteriánus vagyok, de nem függetlenkedő. Descartes-ot vallom, de Istenben hiszek. Az ész hatalmával Isten hatalmát szolgálom és mondom.

II. RAKÓCZI: De maga itt nem tesz nekünk hitvallást a tanai mellett! Ha maga nem veri ki most rögvést a fejből ezeket, én a toronyból vettetem le, Isten engem úgy segéljen! Ez az utolsó szavam! *(Felugrik, haragosan siet el, valamennyien követik Apáczaít és Keresztúrit kivéve, Basirius még tétován áll.)*

BASIRIUS *(észbe kap, hogy egyedül maradt Apáczaiékkal, szinte rémülten a fejedelem után kiált):* Kegyelmes uram! Kegyelmes uram! *(Indul)*

APÁCZAI: Siessen, mester, nehogy leessen a kegyelemről.

BASIRIUS *(megtorpan, gyűlölettel):* Nem titkolom: meg fogom neki mondani, hogy inkább azok nyaka szakadjon, de hamar, akik ilyesmiket hirdetnek, semmint az övé. *(Felnéz)* Istenem, segíts! Nekem épp elég volt meghalni látni egy királyt. *(Sietve el)*

(Csend)

KERESZTÚRI: János, miket beszélt itt, János!

(Folytatása következő számunkban)

Könyvsajtó, 1568 körül

APÁCZAI *(csendesesen):* Hagytam volna a vádakat? És ha hagytam volna, nem ugyanide jutok?

KERESZTÚRI: Átkozott nyakasság! Ez vert meg minket! *(Indul)*

APÁCZAI: Menjen maga is, professzor uram, nem jó egy megbélyegzettel kettesben túl sokáig lenni.

KERESZTÚRI *(megtorpan):* Beszéljen csak, magát verni teremtette az Isten! *(El)*

(Csend)

APÁCZAI *(áll egyedül egy darabig, nézi az üres termet):* Mindenki elment. Barátok, ismerősök. Hogy lapítottak, Istenem! Titkolták, ó, hogy titkolták, hogy jelen vannak. De hiszen igaz is, csak a testük volt jelen: az eszük, a lelkük ki tudja, hol járt eközben! *(Kis csend)* Hadd idézzélek most, Istenem, ha már azt mondták, hogy tagadlak: „Az én magam mentésében senki sem volt mellettem, hanem mindnyájan engemet elhagytanak. Ne tulajdoníttassék ez bűnül önekik. De az Úr énneltem állott és engemet megerősített.“

(Csend)

Egy tornyot. Keresnem kell egy tornyot.

F ü g g ö n y

AZ ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH KÉT ÉVTIZEDE

Beszélgetés Kós Károllyal

— Nemsokára fél évszázada, hogy Ön megalapította az Erdélyi Szépmíves Céhet, a két világháború közötti romániai magyar irodalom nagy jelentőségű kiadvallalatát és műhelyét. Hogyan történt az alapítás?

— Voltaképpen tervezgetés, egyszerű „spekuláció” eredménye volt az egész. Már korábban próbálkoztam könyvnyomtatással Sztánán, ahol a háború után laktam. 1924-ben aztán megbeszéltük a Keleti Újságnál dolgozó barátaimmal: Kádár Imrével, Ligeti Ernővel, Nyíró Józseffel, Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal, hogy megpróbálunk csinálni egy kiadót. Azt terveztük, hogy csak erdélyi könyveket, színvonalas, értékes szépirodalmat jelentetünk meg. Persze, a munkát üzleti tervezetésnek kellett megelőznie. Arra gondoltam, hogy amatőr kiadást csinálunk, minden könyvbe névre szóló ex librist ragasztunk, és a kötetek végén kinyomtatjuk az előfizetők névsorát. Nemcsak az irodalom iránti érdeklődésre és a könyvek szeretetére építettünk, hanem az emberi hiúságra is.

Nekem voltak nyomdai tapasztalataim, és volt egy névsorom azokról, akiknek az érdeklődésére lehetett építeni. Kikalkuláltam, hogy ha tízíves könyveket adunk ki, kétszáz amatőr előfizetővel meg tud indulni a vállalkozás. Felhívást bocsátottunk ki. A sztánai kézinyomdán nyomtuk, mind a hatan aláírtuk, és elküldtük azoknak, akiknek előfizetésére számítani lehetett. Várakozásunkat meghaladó módon 250 előfizető jelentkezett. Meg lehetett indítani a kiadót. Weisz Sándor, a kolozsvári Lapkiadó igazgatója hitelezett nekem váltóra annyit, amennyiből a papírt beszerezhetjük, a nyomdaszámlát kifizethetjük. Egy év múlva már a saját lábunkon álltunk, betéti társaságot alapítottunk, volt tőkénk és volt hitelünk. Egyszer kerültünk csak bajba, 1931-ben, a gazdasági világválság idején, midőn a bankbetétek megszűntek, és 50 000 lej forgatókénk úszott el. Nem volt papírra pénzünk. Féltünk, hogy abba kell hagyni a könyvkiadást. Ekkor egy barátom, Sebők Elek, kolozsvári fás hitelezett 10 000 lejt, amiből papírt tudtunk vásárolni.

Ezután minden rendben ment. Húsz éven át készpénzfizetők voltunk. Minden költséget az előfizetésekből, a könyvek árából teremtettünk elő. Sem a banktőkéből, sem Bánffy Miklóstól vagy Kemény Jánostól nem kaptunk támogatást. Nagy tételekben, olcsón vásároltunk péterfalvi papírt, és minden évben árveréssel adtuk ki a nyomdáknak a munkát. Nekünk, persze, nem volt nagy iródnak, tekintélyes létszámú szerkesztőségünk és kiadóhivatalunk. Egy íróasztal a nyomdában: ez volt a szerkesztőség és a kiadóhivatal. Én voltam az igazgató, Kádár Ilus, Kádár Imre húga, Kovács László későbbi felesége volt a kiadóhivatali titkár, az expedíciót grátisz csinálta a nyomda. Később Kovács László lett a Szépmíves Céh lektora. Rá azért volt szükség, mert közben megindult az Erdélyi Helikon, és oda is kellett valaki. Ekkor már volt egy altisztünk is. Valamennyien sokat dolgoztunk, sokat leveleztünk az olvasókkal, javaslatokat is kaptunk tőlük. Volt munkánk elég.

— A Céh vállalkozását egy demokratikus párt: a Magyar Néppárt és egy lap: a Vasárnap alapítása előzte meg. Hogyan illeszkedik e kezdeményezések sorába a könyvkiadó? Hogyan felelt ez a vállalkozás a romániai magyar nemzetiség igényeire?

— A Néppártról és a *Vasárnapról* már beszéltem a múltkoriban.* Elmondtam, hogy megbuktam mint politikus. A politikára csak ráfizettem. A párt- és lapalapítás után ezért jött a kultúrmunka. Itt találtam meg igazán a magam lehetőségeit. És persze élni is kellett valamiből, a családot is el kellett tartani, újságírónak meg nem akartam beállni. Erdélyben akkor könyvek kellettek, szépirodalom. Nehéz dolga volt akkor az írónak. Áprily, emlékszem, maga gyűjtötte az előfizetőket verseskötetekre. Az írók kis nyomdákkal állapodtak meg, előfizetési ívekkel járták ismerőseiket, a barátaik segítettek előfizetőket gyűjteni. Tamási Áron első novelláskötete is úgy jelent meg, hogy kolozsvári menyasszonya gyűjtötte az előfizetéseket. Ő akkor Amerikában tartózkodott. Én rajzoltam meg könyvének címlapját, s tárgyaltam a nyomdával is.

Szükség volt tehát könyvkiadóra, méghozzá függetlenre, mert az egyetlen erősebb vállalkozás, a Minerva, a tőkés és egyházi konzervatív körök kezében volt. Ez a független, irodalmi érdeklődésű könyvkiadó lett az Erdélyi Szépművészeti Céh. A Céh az irodalom és az írók érdekében működött, és csak fennmaradásának biztosításáért, mintegy önvédelemből alkalmazott üzleti szempontokat.

— *Egy régebbi, Huszár Sándornak adott nyilatkozatában Ön a következőket mondja: „Minden jött magától, mindig az események szabták meg, hogy mit kell csinálnom, hová kell állnom.” A Céh alapítása is így következett volna?*

— Igen. A könyvkiadás a történelem és az olvasóközönség igénye volt. A folyóiratok nem mentek, sorra megbuktak mind. Még a pesti *Nyugatra* is ráfizettek a vállalkozók, pedig ez sokkal nagyobb olvasóközönségre számíthatott. Erdélyben addig élt egy folyóirat, ameddig futotta abból a pénzből, amit a tőkéből, a mecénástól kapott. Ahogy kifogyott az alaptőke, a hitel, megbukott a lap. Így járt a marosvásárhelyi *Zord Idő* is. A könyv iránt viszont érdeklődés mutatkozott, a könyvre szükség volt, a könyvet megszerezték és megőrizték az emberek. Közvetlen tapasztalatom, hogy Erdélyben van jó közönség, amely, ha megbízik a kiadóban, vállalja a vásárlást, sőt az előfizetést. Azt is tudtam, hogy sokan keresik az amatőr könyveket. Erre az érdeklődésre és erre a könyvszeretetre lehetett építeni.

— *Önnek már a Céh alapítása előtt is voltak könyvkiadói, könyvnyomtatói tapasztalatai. Hogyan alapította sztánai nyomdáját, milyen könyveket állított ott elő?*

— Ahhoz, hogy nyomdát csináljak, megvolt az ambíció és megvolt a nyomorúság is. Meg kellett élnem valamiből. Nyáron Sztánán műveltem a földet, télen könyveket csináltam. A család is dolgozott. A könyv azelőtt is „hobbym” volt, kedvenc szenvedélyem. De ez inkább iparművészeti szenvedély volt: a könyvgrafika érdekelt. Sztánán egész kis nyomdát rendeztem be. Azelőtt minden irodában, hivatalban „kopírkönyvet” használtak. Akkor még nem volt írógép. Ebben a könyvben sajtolás útján nyerték a szöveg másolatát. Nekem is volt olyan sajtóm, amellyel előállították a másolatot, még építész koromban. A kis kézinyomdát ennek a könyvnek a mintájára szerkesztettem meg. Sajtót magam csináltam, betűket a Lapkiadó nyomdájából kaptam: cicerót és garmondot. A könyveket laponként nyomtattam, s laponként a könyvgrafikákat: a linóleummetszeteket is.

A sztánai nyomda termékeiben tehát egyaránt szerepelt nyomtatott szöveg és metszetek. Három könyv készült el az idők során. Az első volt 1922-ben az *Erdély kövei*. Ez a könyv 200 példányban jelent meg. Majd az *Atila királrról ének* következett 1923-ban, 400 példányban. Végül 1925-ben, 250 példányban, a *Kalácsa Kalendárium*. Ehhez a kalendáriumhoz Szentimrei Jenő írta az akkor még rimes verseket. Valamennyi könyv igen hamar elfogyott, ma már alig találni meg őket valahol.

* *Korunk*, 1971. 10.

— *Ugy tudom, a Céh első könyvei közé az ön Varju nemzetség című regénye, valamint Kádár Imre, Gulácsy Irén és Ligeti Ernő művei tartoztak. Hogyan került sor ezeknek a könyveknek a kiadására?*

— Midőn a kiadó megalakult, könyvekre, kéziratokra volt szükség. Mi, alapító tagok, mind a hatan vállaltunk egy-egy könyvet. Ebből azonban csak Kádár Imre versei: a *Bújdosó ének*, Ligeti regénye: a *Fel a bakra* és az én *Varju nemzetségem* készültek el. A többiek nem adtak kéziratot. Így került be azután Gulácsy, majd Makkai Sándor könyve, később a váradí írók, a székelyföldiek. A sorozat szerkesztésében nagy szerepe volt annak, hogy minden íróval személyes kapcsolatban állottam. A váradí írókat például Tabéry révén ismertem meg. Így azután lassan kialakult a Szépmíves Céh írógárdája.

— *Milyen könyveket jelentettek meg még a Céh két évtizedes fennállása során? Kik voltak a Szépmíves Céh író-felfedezettjei?*

— A Szépmíves Céh húsz esztendő alatt, 1924 és 1944 között, körülbelül 160 könyvet adott ki. Az írókat általában személyesen ismertük, a kéziratokról gyakran beszélgettünk baráti társaságban, kávéházi asztaloknál. A beérkezett munkákat általában Kovács László olvasta el először, majd én döntöttem a kiadás felől. A Céh-nél jelentek meg az *Erdélyi Helikon* írói. Így Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Szentimrei Jenő, Bartalis János, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc versei, Molter Károly, Kuncz Aladár, Berde Mária, Makkai Sándor, Tabéry Géza, Tamási Áron, Nyíró József, Szántó György, Bánffy Miklós, Kemény János és Asztalos István regényei. A Szépmíves Céh fedezte fel például Karácsony Benőt, Hunyady Sándort.

Elsősorban szépirodalmat jelentettünk meg, de megpróbálkoztunk mással is: így kiadtuk Pálffy János és Barabás Miklós emlékiratait, Makkai Sándor több tanulmányát, Bánffy visszaemlékezéseit, Vásárhelyi Z. Emil tanulmányait erdélyi magyar művészekről, az *Erdélyi csillagok* című kétkötetes tanulmánygyűjteményt az erdélyi magyar művelődéstörténet nagy egyéniségeiről. A Céh sorozatán kívül jelent meg Szerb Antal magyar irodalomtörténete és Kádár Imre román drámafordítás-kötete.

— *Hogyan történt a román és a szász irodalom néhány művének kiadása? A Kádár Imre-féle román drámaavogatásra és Meschendörfer Coronájára gondolok.*

— A Kádár-féle román drámafordítások nagyon szép, művészi köntösben jelentek meg, de nem a Céh sorozatában. Szerettünk volna kiadni román írókat is, de ehhez kész fordítások kellettek volna. Ion Chinezu például jó barátunk volt, többször is részt vett a marosvécsi találkozón. Az erdélyi magyar irodalomról írta doktori dolgozatát. Meschendörfer *Corona* című szép erdélyi regényét nekem kellett lefordítanom. Ővele is hasznos kapcsolatunk volt, még az *Erdélyi Helikon* és a *Klingsor* közös találkozójáról, például a szász írók 1928-as kolozsvári és a magyarok 1929-es braszói felolvasásairól. A regény lefordítását én javasoltam, s minthogy nem akadt válalkozó, lefordítottam magam.

— *Ismeretes, hogy a Céh kétfajta könyvsorozatot hozott forgalomba: egy amatőr és egy népszerű sorozatot. Milyen eredményeket sikerült elérni így az olvasóközönség megszervezésében?*

— A Szépmíves Céh létezésének fundamentuma az amatőr-sorozat volt. Ez fa-mentes papíron, kötve jelent meg, átlagosan 250-en fizettek rá elő. Előfizetőink, még a nehéz időkben is, kivétel nélkül teljesítették vállalt kötelességüket. A népszerű kiadást félfamentes papíron, fűzve adtuk ki. Ebből is párszáz példány készült, amennyire szükség volt. Nagy részük könyvkereskedésekbe került, de erre is lehetett előfizetni. Több példányt küldtünk ingyen a nagyobb erdélyi könyvtáraknak, Kolozsvárnak, Sepsiszentgyörgynek. Érdekes, hogy az amatőr-előfizetők tábora hogyan

alakult át az idők során. Először talán ha két mágnás volt közöttük, többségükben polgárok, kereskedők, iparosok, ügyvédek, orvosok voltak. Később több mágnás került az előfizetők közé. A népszerű sorozat azonban nagyon sokfelé eljutott, az értelmiségi és a szegényebb rétegekhez is.

— *A Szépmíves Céh általában a marosvécsi Helikon könyveit adta ki. Kiadója volt az Erdélyi Helikon című folyóiratnak is. Hogyan alakult a kiadóvállalat és az íróközösség viszonya?*

— Más volt a Szépmíves Céh, és más a marosvécsi Helikon. Azok voltak a helikonisták, akiket Kemény János meghívott. A vécsi névsor több alkalommal is megváltozott. 1926-ban a vécsi találkozó résztvevői kijelentették, hogy szükség van egy magas irodalmi színvonalú folyóiraatra, amely a Helikon eszméit fejezi ki. A Szépmíves Céh azonban csak 1928-ban vállalhatta el a nagy anyagi áldozattal, állandó ráfizetéssel járó folyóirat kiadását. A találkozón egyszer javasolták, hogy az íróközösség vegye át a könyvkiadót. A Helikon azonban nem volt szervezet, csak baráti társaság. Én azt javasoltam, hogy a helikonisták mint tagok lépjenek be a kiadóba, fizessenek be 10—10 000 lejt, és legyenek a betéti társaság rendes tagjai. A befizetendő összeget levontuk volna a későbbi honoráriumokból. Ennek a javaslatnak azonban nem volt eredménye. Az írók különben többször elégedetlenek voltak a Szépmíves Céh dolgaival. Nagyobb beleszólást akartak az ügyek intézésébe. De elvégre ez vállalkozás is volt, aminek fenn kellett maradnia, el kellett tartania önmagát.

Ilyen körülmények között alakultak ki viták Marosvécsen Berdével, Tabéryval. Ők ekkor alakították meg az EMÍRT [Erdélyi Magyar Írói Rend], néhány könyv jelent meg itt, de hamarosan megbuktak. Az EMÍR íróinak egy része később a *Helikon*ból is kimaradt. Visszajöhettek volna a Szépmíves Céhhez is, de nem akartak.

Veszekedtünk néha, igaz, de ez nem számít, barátok maradtunk. Sok vitám volt például Tabéryval, de azért a legjobb volt a viszonyunk. Váradon sokat voltunk együtt, nála is szálltam meg.

— *Miben nyilvánult meg a Szépmíves Céh irodalompolitikája? Hogyan alakult a kiadóvállalat és a baloldali romániai magyar irodalom kapcsolata?*

— A kiadónak nem voltak politikai fenntartásai, elsősorban a szépirodalmi érték érdekelt. Értékes erdélyi magyar könyveket akartunk kiadni. Természetesen külsőjükben is szép könyveket. Arany János balladáinak Buday György fametszeteivel díszített kiadása elnyerte az év legszebb magyar könyve címet.

Nem zárkóztunk el természetesen a baloldaltól, azt mondtuk, adjatok be jó írásokat. A jobboldal azonban nem szerepelt nálunk. Gyallay Domokos a Minervánál adta ki könyveit. De baloldali íróink többen is voltak: Kacsó, Tamási, Szántó György, a fiatalok közül Szemlér Ferenc. És az irodalmi életen belül, ha vitáztunk is, ez nem érintette a baráti kapcsolatokat. Baráti viszonyban voltam például Gaál Gáborral. Szerettem őt, s azt hiszem, ő is engem.

— *Közel ötven esztendő távolságából hogyan látja, miként ítéli meg a Szépmíves Céh jelentőségét és eredményeit?*

— A megítélés nem az én feladatom. A kritikusok éppen eleget szidják és dicsérik. Helyesek ezek a viták, pró és kontra, végül is ezek tisztázzák a helyzetet. Én magam élvezettel csináltam, amit csináltam. Szükség volt a Szépmíves Céhre, erre vall az is, hogy húsz évig maradt fenn, nem bukott meg. A közönség szerette a Céh könyveit. Nem rossz közönség ez, mindig megmondja a véleményét.

A PULTON INNEN ÉS TÚL

Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy pályám során a könyv körforgását lépésről lépésre követtem: mint író, szerkesztő, könyvterjesztő és olvasó. A körből csupán egyetlen láncszem maradt ki — a nyomda. Sajnos, ezen a téren nem tudok versenyre kelni az erdélyi nyomdász-írók Heltai Gáspártól Kós Károlyig terjedő hagyományával. De gondolom, hogy a könyv technikai előállításának szakismeretei nélkül sem érdektelen végigkísérni a könyv útját a kézírattól a kirakatig. Még akkor sem, ha az ember nem tud egyformán tárgyilagos maradni régi és új foglalkozásaival szemben.

Pedig tárgyilagosságra valóban szükség van, mert az érdekek gyakran ütköznek. Az a tétel ugyanis, hogy „a könyvkiadó és a könyvterjesztő egyesült erővel bocsátja az olvasóközönség rendelkezésére a legjobb könyveket“, inkább jelszónak hangzik. A kiadó nem tekinti a tömegek könyvellátását csupán üzleti kérdésnek, hanem a társadalmi és honpolgári nevelés céljait helyezi előtérbe. Nem mondható, hogy a könyvterjesztőtől távol állanának ezek a célkitűzések, de a könyvterjesztés mégiscsak kereskedelmi tevékenység, az eladási tervet részleteiben és egészében teljesíteni kell. S legkönnyebb akkor teljesíteni, ha olyan könyvek jelennek meg, amelyekre — szaknyelven — „bukik a vevő“. És hogy nem mindig a legjobb, leghasznosabb könyvek a legnépszerűbbek, azt évszázados tapasztalat igazolja.

Kezdjük az olvasóval, akiért — úgymond — minden történik. Ha csak az utolsó fél századra tekintek vissza, attól kezdve, hogy Kolozsvár főterén Keszei és Lepage kirakatában kezdtem ismerkedni a könyvvel mint árucikkkel, folytatva a könyvnapisátorokon át egészen napjainkig — óriási módon megnőtt a könyvvásárlók száma. Ugyanazon a főtéren ma két nagykereskedés, egy antikvárium és mind több utcai elárúsító kínálja a könyvet, sajnos, gyakran ugyanazt. Egyetlen város — mégpedig az egy főre eső könyvvásárlás terén vezető város — könyvpiacán is túlkröszdik a hivatalos statisztika mutatószáma: hazánkban ma másfélszer annyi könyvet adnak ki hétszer annyi példányszámban, mint egy emberöltővel ezelőtt.

S vajon mindez csak azért van, mert húszmillióan vagyunk, s helyi viszonylatban Kolozsvár lakossága is fél század alatt majdnem háromszorosára emelkedett? Statisztikai adatok nélkül is megállapítható, hogy az olvasók számaránya ma jóval nagyobb, mint régen. Ha csak a belvárosból ítélnék meg a helyzetet, hajlandók volnánk arra gondolni, hogy az egyetem és a főiskolák ifjúsága vásárolja össze a könyvek zömét. A diák azonban nem a legjobb könyvvásárló. Minek is vegyen annyi könyvet, amikor ott a kitűnő egyetemi könyvtár? A régi és új főiskolák népes serege legfeljebb a tankönyv- és jegyzetvásárlást lendítette vagy lendítené fel, ha egyetemi jegyzetek nagyobb számban jelennének meg.

Minőségi ugráshoz az vezetett, hogy könyvvásárlóvá vált az üzemek munkássága, technikusai és tisztviselői kara. Könyvvásárló lett az, aki régen analfabéta volt, akinek régen nem telt könyvre, aki régen egyébre költötte a pénzét. S ezeknek a rejtett tartalékoknak a felderítésében nagy szerepe volt az üzemek és intézmények önkéntes könyvterjesztői hálózatának. A „standosok“ munkahelyre szállítják, részletre is árúsítják a könyvet. A Kolozsvárt eladásra kerülő munkák fele üzleten kívül, üzemi és utcai standokon kél el.

Az olvasó is ezerarcú, akárcsak a színházi néző. Ember legyen a talpán, aki eligazodik rajta! Megérdemelné a rendszeres piacutatást, nemcsak egy panaszkönyvet, ahova beírhatja sirámain és átkait. Szereti a könnyű szórakozást — miért csak a könnyűzenét szeretné? A divatos könyvek után tőri magát — de hisz a fiatalabbja az öltözködésben sem akar elmaradni a divattól! Ha teljesen rábíznók magunkat, többet kellene megjelentetni nőíróktól, a két Brontë, Margaret Mitchell és Agatha Christie könyveiből. De szerencsére nem teljesítjük minden kívánságát, legfeljebb türelemmel viseltetünk kaland- és szentimentalizmus-igénye iránt. A könnyű olvasmány részoktatja az olvasásra az átlagolvasót. Egy tekintetben azonban mégis egyet kell értenünk vele, sőt az egyszerű olvasó véleményét kell elfogadnunk irányadónak. Bármilyen helyes és jószándékú is a könyv, ha nincs jól megírva, neki nem kell.

S ha már a széles körű olvasótáborból indultunk ki, sohasem szabad megfeledkezni arról, hogy a könyv nem az értelmiség kiváltsága, a könyvet az írók nem egymásnak írják, a könyvnek az egyszerű ember kezében a helye. Ebben a körben pedig nagyon keresett cikk az úgynevezett irodalomalatti irodalom, a műveltség ABC-jét népszerűsítő kiadvány, mint a hangversenykalauz és az aforizmagyűjtemény, a művészeti album és sportlexikon, az autós könyve és a szakácskönyv. Mindez mosolyt válthat ki azok részéről, akik csak a kiváltságosak számára írnak. De nem kell elfelejteni, hogy az ilyen nagy példányszámban megjelenő, ismeretterjesztő jellegű munkák haszna teszi lehetővé a természetüknél fogva kis példányszámú kiadványok megjelenését, amelyek az irodalmat és a tudományt előre viszik, ha most még csak kísérletek is. A könyvkiadásnak ugyanis nagyjából kifizetődőnek kell lennie.

A vásárló-olvasó akkor kerül kapcsolatba a könyvterjesztővel, amikor bemegy az üzletbe, és ott igen gyakran azt a választ kapja, hogy a **keresett könyv vagy még** nem jelent meg, vagy már elfogyott. Ilyenkor vagy megkérdi, hogy mégis mikor lehet számítani rá, vagy felteszi a szónoki kérdést: miért éppen az a könyv nem kapható, amelyet keres, és miért van olyan sok más könyvekből? Biztosan nem rendeltek eleget ama bizonyos könyvből, vagy elfekettették a pult alatt — fogalmazódik meg gondolatban, s nemegyszer szóban is, a gyanúsítás.

Persze, a pult túlsó oldalán másképpen tevődik fel a kérdés. Ott rendszerint egy kislány vagy egy asszony áll, mert a férfi lassan kikopik ebből a szakmából is, akárcsak a tanügyből. Két műszakban dolgozik: délelőtt és délután; a harmadikat otthon a család tölti ki. Munkahelyén elvárják tőle, hogy kedvesen ajánlani tudja a könyvet; ehhez olvasottságra, irodalmi műveltségre, **szóközségre van szükség.** De a fizetési lista szerint ő is csak elárúsító, mint az, aki a zöldségesboltban a krumplit méri; s ott elég, ha átvételkor megtapogatja és megszagolja az árut. Nem mondom, az irodalom terén **szükség van jó szimatra,** de ezt nem örököltük „vizsla őszüktől“.

Elárúsítóink elenyésző százaléka járt könyvkereskedői szakiskolába, s ott is inkább az ügyvitelhez szükséges szakismereteket sajátítják el. Hogy is lehetne az általános iskola elvégzése után pár év alatt egyforma jártasságra szert tenni a politikai és tudományos irodalom, a szépirodalom és a tankönyvek, a művészeti munkák és az együttélő nemzetiségek irodalmában? Ez a hat témakör minden könyvesbolt és raktár állományának alapfelosztása a maga sokféle alosztályával.

Valóban demokratikus intézkedés az, hogy a kiadók tervjavaslatait elküldik az ország valamennyi könyvkereskedésének, s az elárúsítók és üzletfelelősök tetszés szerint rendelhetnek. De a kiadói terv rövid, és gyakran sablonos könyvismertetéseiből nem olyan egyszerű dolog megállapítani, hogyan „fog menni“ ama bizonyos könyv. Azt, hogy a *Gondolatok a szerelemről* című aforizmagyűjtemény még a kirakatba sem kerül ki, mert az áruátvétel után azonnal felvásárolják — előre lehetett tudni. De azt, hogy a polcokon porosodó *Önkéntes rózsák Sodomában* után

a Zokogó majomért a vevők ostrom alá veszik az Egyetemi Könyvkereskedést, csak az öreg időjósok sejtették előre. A rendeléseket pedig a könyvterjesztő látatlanban végzi, ennek is, annak is, a meghallgatásával, hol a téma érdekessége szerint, hol névbecsülési alapon, empirikus módszerekkel, hozzávetőleges valószínűséggel, s a végleges példányszám beírásakor döntő szerepet játszik a „spuri“.

Nagyobb üzletekben, ahol minden elárusítónak van egy vagy két témaköre, a becslések szilárdabb talajon mozognak. A kislétszámú vagy egyszemélyes boltokban viszont polihisztor legyen a rendelő! Természetesen ő sincs magára hagyatva. A Könyvterjesztő megyei központjai felülvizsgálják, irányítják, ellenőrzik a rendelést. De a megyei bizottság sem nyújtózhat tovább, mint ameddig a takarója ér. A takaró itt a hitelkeret. Ezért nem rendelhet mértéken felül az úgynevezett „bomba-tételek“-ből, bár tudja, hogy a rendeltnél sokkal többet eladhatna belőlük. A hitelkeretet az úgynevezett előirányzaton felüli, el nem adott árukészlet is befolyásolja. Ha lejár a könyv eladásának határideje — ami különben elég rövid —, ha „norma“ fölé emelkedik a „stokk“, a bank szűkebb keretet biztosít az újabb könyvvásárlásra.

Közben újjászervezett kiadóink valósággal elárasztják a terjesztőt és a piacot kiadványaikkal. Napjainkban olyan tömegével jelennek meg a könyvek, hogy ha a megyei terjesztőközpont mindegyikből csak a protokollszerű 5 példányt rendel meg, vagy annál is kevesebbet, már ezzel kimerítette hitelkeretének jelentős részét. Az élv pedig az, hogy lehetőség szerint mindenből rendelni kell; legyen minden megyében minél teljesebb a „szortiment“-nek nevezett választék.

Ezek még csak a rendelés nehézségei. De további kérdés a pulton innen, hogy a rendelt áru megjelenik-e, s ha igen, a rendelésnek pontosan tesznek-e eleget. Hányszor történnik meg, hogy az egyik címből a rendeltnél többet, a másikkal sokkal kevesebbet kap az üzlet. Ezt „levágták“, azt „ránk sózták“ — mondják szakmai tolvajnyelven. Ha pedig megjön a rendelt könyvmennyiség, az sem mindegy, hogy mikor jön meg. A terv — havi terv. Az elárusítási tervet csak akkor lehet teljesíteni, mikor az ellátás ritmikus. Ha kiadó és nyomda év végén akarja behozni rohammunkával a lemaradást, s év közben az ellátási tervet nehezen eladható vagy stokkon heverő könyvekkel töltik fel, akkor az elárusító duzzog. Nincs prémium, csökken a fizetés.

Így látja a terjesztő. De a kiadónak is megvannak a maga érvei. A tervben szereplő munkák ugyanis nem állanak még készen, amikor a kiadói tervet meghirdetik. A kiadó az írók ígéreteit teszi közzé. Szerződést köt az íróval, s ha a kézirat nem készül el idejében — felbontja a szerződést. De abból még nem lesz könyv. Vannak munkák, amelyek éveken át szerepelnek a kiadói tervben, mégsem jelennek meg. Különösen kollektív munkákról van szó, ahol egyetlen munkatárs akadályoztatása vagy pontatlansága megbénítja az egész közösséget. S ha a kézirat elkészül, még mennyit kell csiszolni rajta, amíg belőle könyv lesz! Fehér holló számba megy az a szerző, akinek a munkáját egyszeri olvasás után továbbítani lehet. A lektor legtöbbször nem is lektor, azaz olvasó, hanem szerkesztő; „bele kell másznia“ a szövegbe. Akkor aztán a könyv kiesik a tervből, és „jön“ a tartalékterv. De tartalék-csapattal még futballmérkőzést sem lehet nyerni.

Az irodalmi mű nem mérhető egyéb árucikk mértékével. Szerződésre író és kiadó között természetesen szükség van, de jogi kényszer hatása alatt nem lehet írni, vagy az olyan is. Ezt nem tudja az, aki csak eladni próbálta a könyvet, bár olyan megjegyzést is hallottam a pult mellett, hogy „ezt a könyvet könnyebb megírni, mint eladni“. Móricz Zsigmond szerint, aki nemegyszer árusította saját

könyveit utcai sátorban, „könyvet írni művészet, eladni — kunszt“. Az elárusítók számára a művészet éppen olyan idegen, mint az írók számára a kunszt.

A pulton innen azt tudják, hogy a könyv nem közszükségleti cikk, nehezebb eladni, mint a kenyeret, cipőt, gyufát. A könyv szellemi táplálék, s a mai világban fel kell vennie a versenyt a rádióval, televízióval, magnóval, lemezjátszóval — ezeknek az élvezete kevesebb erőfeszítést kíván, mint az olvasás. A pulton túl azt tudják, hogy a szellemi javak termelője sem olyan termelő, mint azok, akik a közszükségleti cikkeket ipari méretben előállítják. Az irodalmi munka, ha valóban az, nem szorítható a megjelenési határidő, a rendelkezésre álló papírmennyiség és a nyomdai tér korlátai közé. S akkor is megíródik, ha kiadására nincs lehetőség.

Itt lép be az író és a terjesztő közé a kiadó, aki a művészetet a kunszttal egyezteti, s a szellemi termelés megszervezésére, a könyvpiac igényeinek kielégítésére törekszik. Gyakran teszik fel a kérdést: miért nem nyomtat kiadó többet egyik vagy másik keresett könyvből? Egyszerűen azért, mert a kiadó csak annyi példányban nyomathat ki egy könyvet, ahányban azt a terjesztő megrendeli. S ha az napok alatt elfogy? Akkor a terjesztő újabb rendelést ad. Ha a szedést még nem dobták szét, jön az utánnyomás. Ha az ólmot már beolvasztották — a nyomda nem tarthatja sokáig —, jön az új kiadás. Jön, ha jön. Mert a kiadónak is fontolóra kell vennie, mire használja a papírt és a nyomdát. Egyik sem korlátlan. Egy újrakiadás „elúszthat“ két más könyvet.

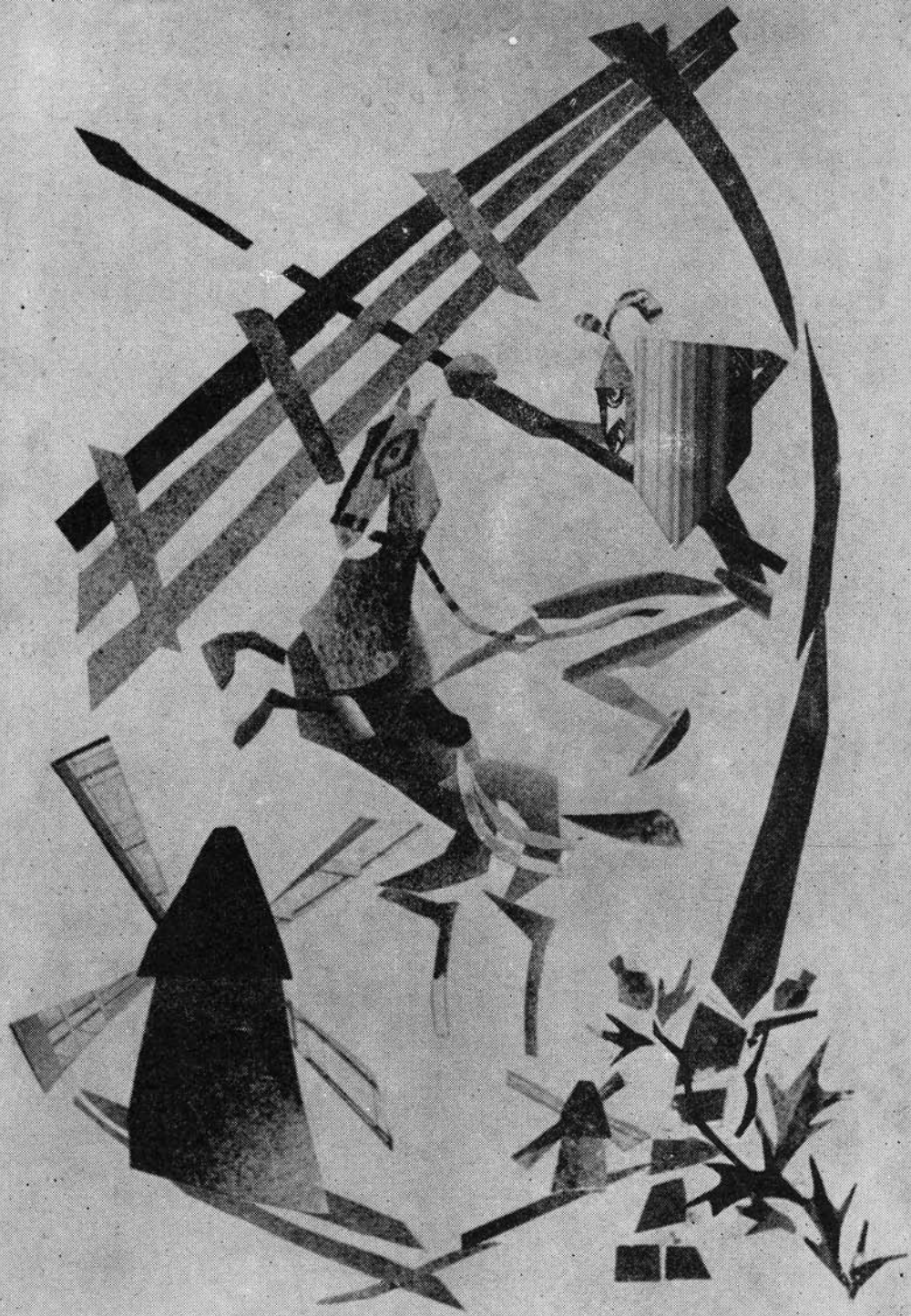
A kiadó ívekben, tonnákban, tarifában gondolkozik: vagy sok művet jelentet meg kis példányszámban, vagy keveset nagyban. S rendszerint az előző megoldás felé hajlik. Hadd virágozzék minden virág! Ennek érdekében még anyagi áldozatokra is hajlandó. Hiszen tizenöt-húszeszes példányszámban kell megjelennie egy könyvnek ahhoz, hogy kifizetődjék, hogy „megfőjön a saját zsírjában“. A szakmunkások és verskötetek példányszámát nem ezekben, hanem százakban mérik.

De természetesen a ráfizetésnek is megvan a maga előirányzata, s a kis példányszámban megjelenő, költséges könyvek mennyiségét csak addig lehet szaporítani, amíg az alap ki nem merül. Az alap a kiadók profilja szerint változik, ugyanis a tudományos munkák megjelentetése általában többbe kerül, mint a szépirodalomé. Ezért sem jelentethet meg szépirodalmi profilú kiadó szűk körnek szóló tudományos munkákat, legfeljebb tudományos esszéket tehet közzé.

A könyvkiadás és a könyvterjesztés sűrűjében az egyszerű olvasó és vásárló természetesen csak fától fáig tapogatózik, s gyakran nem látja a fától az erdőt. Neki csak az a fontos, hogy megkaphassa a könyvet, amire szüksége van. Az egyszerű vásárlón, a magánkönyvtárat gyűjtő elvtársan nemcsak azt értem, aki nyitáskor már ott vár a bolt előtt, hanem azt is, aki nyitáskor a maga munkahelyén dolgozik, s mire hazamegy, már elfogyott a boltban a könyv, vagy azt, aki falun, munkatelepen keresi kenyerét, ahova el sem jut az a könyv, amelyet el szeretne olvasni.

Egy elkeseredett olvasó adta fel a kolozsvári *Igazságban* a következő hirdetést: „Bármilyen árat megadok Tamási Gáspár Vadon nőtt gyöngyvirág című könyvéért“. S ha már a magam részéről nem tudom kiszolgálni, mert én viszont a saját egyetlen példányomtól semmi áron sem válok meg, kérem a „javaslati és panaszkönyv“-et. Hogy oda olyant írjak be, amit az én panaszkönyvembe nem írtak: *Intra muros peccatur et extra*. Igaz, hogy Horatius ezt Trója falaira értette, de a pult is fal, s rajta belül is, kívül is lehet vétkezni.

Mi hát a teendő? Az adott keretek között. Elsősorban a kiadói és könyvterjesztői tevékenység harmonikusabb összhangjára van szükség. Örvendetes, hogy

1. SURÁNY ERZSÉBET: DON QUIJOTE-ILLUSZTRÁCIÓ

2. DEÁK FERENC: BENEDEK ELEK-MESÉILLUSZTRÁCIÓ

újabbban a könyvterjesztő a rendelés véglegesítése előtt meggyéenként meghallgatja a kiadók képviselőit. De a törvény lehetővé teszi, hogy a kiadók terjesztők is legyenek, üzletet nyissanak, ott saját kiadványaikat árusítsák. Ebben az esetben természetesen a kiadó a maga számára is nyomtathat könyveket azon felül, amit a terjesztő rendel tőle. Sajnos azonban, a törvénynek ez a helyes szándéka még nem ment át a gyakorlatba.

De ha lesz Kriterion és Dacia, Albatros és Ion Creangă könyvkereskedés, akkor sem oldódik meg a könyvtárak ellátásának fájó kérdése. Hálás riporttéma a falusi könyvtárak ellátása vagy ellátatlansága, sokat írtak már arról, hogyan aránylik a könyvtárállomány az olvasók igényéhez. A könyvtárak, és nemcsak a falusi könyvtárak, ellátásakor a gyakorlatban kisebb szava van a könyvtárosnak, mint az egyéni könyvvásárlónak, s amíg a könyvtáros rendelése megjárja az összes fórumokat, gyakran a visszájára fordul.

Az egyéni könyvvásárlónak mindegy, hogy milyen úton kapja meg, amit keres, neki arra a biztonságra van szüksége, hogy ha valami okból (betegség, szabadság, külföldi út) nem mehet be naponta, hetente a boltba, mégis hozzájuthasson kedvenc könyvéhez. Könyvet félretenni ugyanis nem szabad. A könyvesboltban is érvényes a kereskedelmi elv: az árut addig kell mérni, amíg vevő akad. Ezt az elvet azonban „rugalmasan“ szokták alkalmazni, hiszen minden boltban van egy bizonyos törzsközönsége, az elvárja, hogy jól kiszolgálják, s ennek fejében havi könyvvásárlásával biztosítja az eladási terv teljesítését.

Egyes könyvekre előjegyzéseket lehet végezni, de itt is hátrányban van a vidéki könyvvásárló. Az ő számára létesítették a postai könyvszolgálatot a maga, eddig még kis mértékben kihasznált lehetőségeivel. Működése nehézkes, nagy utánajárással (levelezés, csomagolás, űrlapok kitöltése) aránylag kis forgalmat lehet így lebonyolítani. Legtöbbször ugyanis olyan könyvet kér a levelező, amely már nem kapható. De mégis ez a módja annak, hogy a vidéki tanár, orvos, agrár-mérnök hozzájusson szükséges olvasmányaihoz. Jól megszervezett vidéki könyvterjesztéssel is csökken a távolság falu és város között.

És az előfizetések! Néhány balsikerű kísérlet után elment a kedve tőle eladónak, vásárlónak egyaránt. Pedig ha előfordult is, hogy a könyv, amelyre előfizetéseket gyűjtöttek, nem jelent meg vagy nem jutott el az előfizetőhöz, miért ne lehetne ezt a rendszert legalább a sorozatokra fenntartani? Tömegével jelentkezének előjegyzők és előfizetők például a Tanulók Könyvtára vagy a TÉKA-sorozatra. Nincs bosszantóbb ugyanis rendszeres könyvgyűjtő számára, mint ha a sorozat foghíjas. Vagy az előfizetésekkel is várjunk, amíg a kiadónak saját könyvesboltjuk lesz?

Aki a pultnak mindkét oldalán állt, az tudja, hogy az élet közben tovább halad. Ha valaki nem restell időt és fáradságot, csak hozzájut — kerülő úton is — a könyvhöz, amit keres. Aki pedig nem jut hozzá, az panaszol. Amíg ő is hozzá nem jut. Közben azonban könyvek maradnak olvasatlanul azoknál, akik csak divatból vásárolnak, s akinek munkaeszköze, de kevésbé élelmes, kénytelen kölcsönkérni a szóban forgó könyvet. Még jó, hogy van antikvárium, ahol aztán a könyvek gazdát cserélnek. Ez már a könyv útjának utolsó állomása, mielőtt a papírbegyűjtő könyvtemetőjébe kerül.

Szerencsére nem minden könyv kerül oda, és a legtöbb olvasó számára a könyvvásárlás nem lánckereskedelem. Volt egy vevőm, egy diáklány, aki mindig pénteken jött vásárolni, mert a véradó központban akkor fizettek. Vére árából gyarapította könyvtárát. De ez az eset már nemcsak az elárusító figyelmére érdekes, hanem az író tollára kívánczok.

TUDOMÁNY ÉS HATALOM

A tudomány—hatalom, a tudomány—politikai hatalom korreláció nyilván a haladás, a történelmi fejlődés legfontosabb, legidőszerűbb fő eleme, egyben a társadalomtudományok egyik legizgatóbb kérdése. A korszerű termelési folyamatba közvetlenül beavatkozó, termelőerővé vált, a társadalom lényegbeli funkciójának tekinthető tudomány anyagi és szellemi erő, s ezt nem minimalizálhatja egyetlen állam sem, amely „ad magára“, tekintélyére és jólétére, hanem éppen ellenkezőleg: az államnak a tudománnyal kapcsolatban egyértelmű álláspontra kell helyezkednie (az elismerés és a sokoldalú támogatás pozíciójára), mégpedig egy bizonyos fajta politika, a tudománypolitika kidolgozása révén. Az állam tudománypolitikája az illető rendszer tudománnyal kapcsolatos álláspontjának a kifejeződése.

Nem mai keletű e korreláció, az egymástól való függőség problémája. De egy ideje hevenyebb formában jelentkezik, kiváltképpen a második világháború óta, a tudományos-műszaki forradalom, a két koegzisztáló társadalmi-politikai rendszer versengésének feltételei közepette.

A tudomány—politika (tudomány—állam) korreláció számos bonyolult vonatkozásának tisztázása több kormány szervet, sok kutatóintézetet, nem egy politikust, szociológust, filozófust, közgazdászt foglalkoztat. Rengeteg vélemény alakult ki, s egymástól nagyon eltérők a kidolgozott tézisek; e foglalatosságok valóban változatos formákban intézményesülnek.

De a kérdés egyértelműen megoldottnak távolról sem mondható.

A tudomány—hatalom, tudomány—politika, tudomány—állam korreláció kérdésének tisztázását az is megnehezíti, hogy — bizonyos teoretikusok véleményétől eltérően — a jelenkor ezen égető problémájával kapcsolatban sem Marx, sem Engels nem hagyott örökül semmiféle sajátos és közvetlen útmutatást.

A jól ismert képlet, amely szerint a tudás hatalom, már rég közkincs; de nem egyből jutott méltó helyére az emberiség tudatában: a valóság felismerése századok műve. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a régmúlt századokban sikerült volna tisztázni a két tényező egymásbahatolásának, egymással való átítatódásának a mechanizmusát is; még kevésbé lehetett tudatosan értékesíteni a társadalom javára e felismerés potenciálját.

Nem való ezzel összefüggésben az antik görög világ állapotát felidézni, hiszen túlságosan nagy a különbség az ókor és a mi korunk tudománya között. A régi görögöknél nem mutathatók ki a kapcsolatot a között, amit tudománynak nevezhetnénk, s a hatalom között, noha hiba volna tagadni, hogy az egykori görög demokrácia érdeklődést tanúsított például az asztronómia és a matézis iránt. Sőt: tudomány és polisz viszonya már akkor sem volt mentes minden kértelműségtől, a sűrűlódásoktól. A tudománytörténet bizonyos kutatói nem egészen alaptalanul hangoztatják, hogy Szókratész „ügye“ és az Oppenheimer-ügy között némi párhuzamosságok tapasztalhatók.

Az azóta eltelt két évezredet kétségtelenül az a félreismerhetetlen és megfelelőbbetetlen irányzat is jellemzi, hogy a tudomány mindinkább függővé vált a politikai hatalomtól.

E vonatkozásban az első történelmi korszak az ókori tudománytól a XVI—XVII. század tudományos forradalmáig terjed. A középkort is magába foglaló másfélezer év során mindinkább megnyilvánul tudomány és állam dialektikus korrelációja. Miközben a politikai hatalom mindinkább — és mind tudatosabban — arra törekszik, hogy a tudományt céljai megvalósítására szolgáló eszközzé tegye, a tudomány viszont megkísérli a politikai hatalmat saját fejlődésének eszközévé tenni. Lényegében egymást hasznosítják. Egyezségük hallgatólagos. Ugyanis az állam nyújtotta segítség a cserében kapott szolgálatok függvénye, ám a tudomány

saját haladása kielégíthetetlen vágytól fűtve mind nagyobb állami támogatást igyekszik megszerezni.

Természetesen a dolgok valóságos alakulása nem ilyen idillikusan egyszerű, a volt és jelen célok nem olyan áttetszőek. Kiváltképpen bonyolultak az ügyek, ha az elvont elmélet síkján megmaradt tudományról van szó. Amíg nem került sor a kutatások gyakorlati alkalmazásaira, amíg tehát a tudomány nem tett anyagi bizonyosságot önére jéről, amíg nem was materializálódott műszakilag, a tudományos kutatások tudatos felhasználása a politikai hatalom által csak eléggé zavaros formában valósulhatott meg. Ebben a korszakban „a tudományos kutatás igényt tartott ugyan az állam támogatására, de igyekezett az állam intézményeit önmagától minél távolabb tartani...; szolgálatait csak abban a mértékben ajánlotta fel, amilyen mértékben ettől még fenntarthatta önmaga ügyeinek ellenőrzését” (Jean-Jacques Solomon: *Science et politique*. Paris, 1970. 15.). Persze ez a helyzet sem egyeduralkodó. Kölcsönhatások már abban a korszakban is ismereteseek. A társadalomtól független tudomány, amely nem óhajt a társadalom hasznára lenni, s elefántcsonttoronyba zárkózik — még tulajdonképpen nem is tudomány, legalábbis a szó jelenlegi értelmében nem. Ebben az összefüggésben utalunk a reneszánsz korára, amikor felmerül a nemes eszméje annak, hogy a megismerésnek és a hatalomnak kéz a kézben kell haladnia az emberiség javára, jóléte és boldogulása irányában. Ez az az eszme, amely évszázadok elteltével a tudomány társadalmi szerepére vonatkozó szocialista felfogásban bontakozik ki.

A megismerés hasznosságának eszméje, az elmélet és a gyakorlat viszonyának eszméje szoros kapcsolatban áll a különféle tudományágakban lezajlott forradalmakkal, s főként Kopernikusz, Galilei, Descartes és Newton nevéhez fűződik: abban a harcban érvényesül, amelyben a történelmi szintéren megjelenik és kifejlődik egy új osztály, a polgárság. Természetesen egyáltalán nem véletlenszerű, hogy — a történelemben első ízben! — a francia forradalom éveiben a forradalmi kormány tudósokból álló tanáccsal igyekszik megvalósítani kiváltképpen katonai jellegű politikáját. Most első ízben részese a tudomány az állam ügyintézésének: a tudomány politizálódásának kezdete ez. A folyamatot az indította meg, hogy mindinkább a politika dönt a tudomány dolgaiban. A tudomány és az állam egymáshoz közeledésének ezen első megnyilvánulása egy olyan folyamat elindulását jelzi, amely később sokkal hangsúlyosabb. S minél szorosabb állam és tudomány kapcsolata, a politikai hatalom annál gyorsabb eredményeket vár el a tudománytól. Elkezdődött a tudomány alárendelése a hatalomnak.

A tudomány politizálódása és a politika szcientizálódása: az idők során egymásba átsapó, egymáshoz közeledő, konvergens jelenség és folyamat; de a kettő soha nem azonos.

A XIX. században zajló ipari forradalom, amely bizonyos országokban a tőkés termelési viszonyok végleges győzelmét biztosítja, a modern kor legfontosabb jelenségeként és folyamataként felforgatja a történelmi fejlődést. A hatalom által a tudományra gyakorolt — mind erősebb, egyre nyilvánvalóbb — kényszerítéssel egyidejűleg kibontakozik a tudósok mind tudatosabb és hatékonyabb harca azért, hogy az állam ismerje el a hivatalos tudománypolitika kidolgozásának a szükségességét. A politikai hatalom, a hatalomra jutott polgárság mindjobban megérti, hogy az iparfejlesztés érdeke, a profit növelése megköveteli a tudományos kutatások bátorítása és elősegítése politikájának kidolgozását. Ebben gyökereznek a polgárság tudománypolitikájának területei is: a burzsoázia a tudományt a maga szűk osztályérdekeinek rendelné alá, ami azonban a tőkés iparosítás és a későbbiek során is csak részben sikerülhet neki. Csak később, a második világháború idején, de főként utána következnek el a tudományos kutatás elismerése az általános politika kiegészítő részeként.

A helyzet kettőssége nagyrészt abból ered, hogy a tudományos kutatások közvetlen hasznossága, az alapkutatások eredményeinek alkalmazhatósága még nem elég világos (a tudomány még nem válik teljes mértékben közvetlen termelőerővé), hogy a technika még nem a természettudományok terén folytatott kutatások materializálódásának tűnik, hanem tulajdonképpen a tudományra való támaszkodás nélkül, a tudománnyal párhuzamosan fejlődik.

Ebből nem az következik, hogy a XIX. században csak csekély tudományos haladás lett volna. Kiváltképpen a múlt század második felében, a század végét és a XX. század elejét jelző esztendőkből nagy volt a pezsgés, sok olyan elmélet és korszakalkotó felfedezés született, amely már a tudományos-műszaki forradalom és a jelenkori második ipari forradalom előfutárának tekinthető. Ezek a tudomá-

nyos megvalósítások abban különböznek a maiaktól, hogy általában még nem vezetnek oly gyorsan gyakorlati alkalmazásokra, mint a mai felfedezések. A végérvénység igénye nélkül elmondható, hogy az első ipari forradalom még nem anynyira a tudományos haladással, hanem inkább csak találmányokkal, a műszaki haladással kapcsolatos. John Bernal joggal állíthatta, hogy a XIX. század végéig a tudomány fejlődése inkább függ az ipar fejlődésétől, mint az ipar fejlődése a tudományétól (*Science and Industry in the Nineteenth Century*. London, 1953. 87.).

A nagy világválság, az első világháború évei és a két háború közötti időszak a tudomány—hatalom korreláció határozottabb módosulásához vezetnek: tudomány és hatalom közelednek egymáshoz, kölcsönös összefüggéseik szorosabbá válnak. Ez a tendencia kivételesen erőteljesen nyilvánul meg a második világháború idején és a háborút követő években. Megszűnik a tudomány semlegessége, és a tudósok már nem gördítenek akadályt felfedezéseik politikai jellegű felhasználásának útjába (persze a dolgok ez esetben sem zökkenésmentesen alakulnak így). De immár a hatalom sem hozhat politikai döntést a tudósok meghallgatása nélkül (ami nem azt jelenti, hogy mindig törődik is a szakemberek véleményével). Ebben az új korszakban mindinkább érvényesül a tudománypolitika kidolgozásának kedvező irányzat, ami szintén annak bizonyosága, hogy a jelenkori társadalom a tudománypolitikát lényegbeli funkciói egyikének tekinti, és — kiváltképpen a szocialista országokban — megkísérli valóban tudományosan megalapozni.

A tudományos—műszaki forradalom feltartóztathatatlan kibontakozása a két világrendszer versengésének feltételei közepette a szóban forgó korreláció új fejlődéséhez vezet. Közvetlen termelőerővé válásával egyidejűleg a tudomány a hatalom egyik legerősebb eszközévé válik. S viszont: a politikai hatalom a tudomány fejlődésének eszköze.

Ez a korreláció nem azonos a két társadalmi rendszerben. Ártalmas az az imperialista országokban kialakult helyzet, amelyben a tudományt a kizsákmányolás politikájának szekere elé fogták, ahol a tudomány kiszorult a politikai hatalom előszobájába, s a hatalom bent pöffeszkedik a tudomány szalonjában. Arra hivatottak, hogy egymást kiegészítő részei legyenek egy szerves egésznek, s ne alá- vagy fölérendeltségi, vagy éppen egymással ellenzéki viszonyba kerüljenek, hanem egymás kölcsönös megértése kalauzolja a feleket.

A tudományos kutatásoknak — az utóbbi évtizedekre jellemző — ipari méretűvé válása végképp megváltoztatja a múlt egyenletét: a tudomány visszavonhatatlanul és jóvátehetetlenül a hatalom pártfogása alá helyezte magát, s politikai jellegű döntéseitől függővé vált.

Korunkban a tudomány céljai mindinkább a társadaloméival azonosulnak. A tudományt felhasználják az anyagi javak termelési folyamatának tudományos megszervezésében s a társadalom tudományos megszerzésére, hogy a tudományosan szervezett társadalom még tudományosabban szervezhesse meg magát a tudomány-termelést. A tudomány és az ipar Bernal felismerte korrelációja visszájára fordult: a tudományos—műszaki forradalom feltételei közepette nem is a tudomány fejlődése függ az iparétól, hanem mindinkább az ipar fejlődése függ a tudományétól.

*

A tudomány—hatalom korreláció általános fejlődését tekintve nem hagyhatjuk figyelmen kívül a békés és a katonai jellegű kutatások korrelációjának alakulását az idők során.

Ez utóbbi korreláció nem volt mindig azonos az elmúlt évszázadokban, hanem fejlődött, s a második világháború idején aztán gyökeresen megváltozott.

A második világháborúig békés tudományos potenciált hasznosították a háború kitörésekor a katonai vonatkozású megvalósítások legszilárdabb alapjaként. A katonai jellegű kutatás a „békes”, „civil” potenciált a háború szükségleteihez idomította. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem létezett már békeidőben is tulajdonképpeni katonai jellegű kutatás. De fajsúlya viszonylag csekély volt a tudományos kutatások összességén belül.

Gyökeresen megváltozik a helyzet a második világháborúban: bekövetkezik a szerepcseré. A hadi szükségletek megkövetelte katonai jellegű kutatások eredményeit utólag alkalmazzák békés célokra. Elegendő az atomenergiára, a radarra, a DDT-re utalnunk.

A tudomány és a hatalom kapcsolatai alakulásának — ez ideig elégtelenül tanulmányozott és nem teljesen tisztázott — folyamata merőben új dimenziókban alakul a második világháború ama pillanatától kezdve, amelyben Einstein — a fizikusok egy csoportja nevében — Rooseveltnek felajánlja az atomenergia katonai célokra történő hasznosítását. Ekkor a tudomány visszavonhatatlanul és visszafordíthatatlanul állami ügygé, élet-halál kérdésévé válik. A politika behatolása a tudományba előfeltétele a tudomány behatolásának a politikába. Bizonyos értelemben a háborúhoz fűződik a valóságos tudománypolitika létrejötte: a háború, nem pedig a béke szülötte.

A tudomány és a politikai hatalom háború idején létrejött (jobban mondva: nagyon komolyan megszilárdult) szövetsége, szimbiózis, frigye többé már nem szűnik meg a háború befejezésekor, hanem éppen ellenkezőleg, felerősödik. A katonai kutatásokban tevékenykedő tudósok leszerelésével egyidejűleg nem szabadul a tudomány is a katonai szolgálattól.

A háborút követő időszakban a tudomány eladdig ismeretlen arányokban militarizálódik.

A polgári és a katonai jellegű kutatás között már nem merev a választóvonal, miként eltűnt az alkalmazott kutatást az alapkutatástól elválasztó határ is.

Mindéből az is következik, hogy egy eljövendő világháborúban (ha mégis sor kerülne rá) a fontos, a döntő nem a békegazdálkodás háborús gazdaságra való átállítása lenne, miként a múltban történt, hanem a létező és mozgósítható tudományos potenciál.

*

A tudomány—politikai hatalom korrelációban felmerül a tudomány állami parancsteljesítővé való alárendelésének veszélye; annak a veszélye, hogy a tudomány a politikai hatalom alárendeltjévé válik, mégpedig nem a politikum prioritásának értelmében, hanem a politikum abszolutizálásával a tudománnyal szemben: ez egy objektív viszony (voluntarista) eltorzítása, aminek negatív, rendkívül káros hatásai vannak. Ez történt olyankor, amikor a tudományos igazságot alárendelték a hivatalos ideológiának. A relativitáselmélet kiűzése a hitlerista Németországból, a rasszizmus hivatalos nézetét emelése fékezte a tudomány fejlődését Németország és az egész világ viszonylatában.

Sajnos, a szocializmus sem teljesen védett a parancsosztogató tudomány-politika kísértéseivel szemben. Igaz, a szocializmusban a pressziók annak az egyébként nagyon is érthető váagnak tulajdoníthatók, hogy minél gyorsabbá váljék a tudományos felfedezések gyakorlati alkalmazása. A hozam és a kutatások hatékonyságának hajszolása azonban néha mindenképpen súlyos bonyodalmakra, esetleg éppen zsákutcába vezet.

A tudományra (a természettudományra, de főként a társadalomtudományokra) csupán az apologeta szerepét kiosztani — ez többek között azt is jelenti, hogy másodlagos, alárendelt hivatást szánunk neki. A stratégia, az elmélet alárendelését jelenti tisztán taktikai vagy főként taktikai szempontoknak. Azt jelenti, hogy a tudományt közönséges és vak szolgájává akarják tenni egy olyan politikának, amelyről végül is kiderül, hogy saját érdekeivel sincs tisztában. A tudományt felhasználni bizonyos pillanatnyi taktikai érdekek igazolására: ez nemcsak azt jelenti, hogy fordítva ülnek a lóra, hanem azt is, hogy rossz irányban nógatják a gebét. Elmélet és gyakorlat, stratégia és taktika között tisztázott a viszony, s a csúfos kudarc lehetősége nélkül senki sehol sem zavarhatja meg.

Nem hallgatható el: a stratégia és a taktika fogalmának összecszerelése néha annak tulajdonítható, hogy az elmélet lemarad a társadalmi gyakorlat szükségletei mögött; ilyenkor a politikusnak anélkül kell döntenie, hogy a szükséges elméleti, stratégiai ismeretre alapozhatna. A legtöbbszor (talán mindig) az ilyen eljárás végső kimenetele — a kudarc. Persze nem minden vak tyúk hal éhen, hiszen az is talál szemet.

Az ilyenszerű problémákban lényegében mindig az illető ország általános helyzete tükröződik. A társadalmi rendszer milyenségétől, a világnézettől, a társadalomtól, a gyakorlatba ültetés módjától függ, milyen viszony alakul ki a tudomány és a hatalom között. Az ismert szólást parafrazálva mondhatnók: minden társadalomnak olyan tudósai vannak, amilyeneket megérdemel.

Néha bizonyos — főként tőkés — országokban a tudós és politikus viszonyát a kölcsönös intolerancia jellemzi. Főként egyes politikusok (rögtön

tegyük hozzá — egy eufémizmushoz folyamodva —: a kevésbé éleleszűek) tagadják, hogy a tudósok hasznosak lehetnek politikai jellegű döntések kidolgozásában. Velük semmire sem lehet menni, mindig mindent összezavarnak — állítják egyes hebehurgya politikusok. Pedig éppen ennek az ellenkezője igaz. A tények tagadhatatlanul igazolják, hogy sok mindent nem lehet már a tudomány mellőzésével művelni.

A tudomány és a politika ellentmondásairól szólva meg kell említenünk még, hogy eltérések nemcsak akkor merülhetnek fel, amikor a tudós politikai síkon száll szembe a hatalommal, hanem akkor is, amikor tisztán tudományos problémákban ellenkezik.

A korreláció kérdése már nem is abban az értelemben merül fel, hogy tudomány és hatalom kivonhatja-e magát egymás büvköréből (a felelősség kérdésében), hanem inkább azt kellene tudnunk, vajon milyen mértékben lehetnének viszonylagosan függetlenek anélkül, hogy megtagadnák egymást. Jó ismerni együttműködési relációik alapelveit, hogy megfelelően intézményesített együttműködésben szolgálhassák a haladás általános érdekeit.

*

A tudós — akár tetszik neki, akár nem — többé nem maradhat a politikán kívül. Vonatkozik ez nemcsak a tudománypolitikára, hanem az általánosabbra is: annak az országnak a politikájára, amelynek a tudós állampolgára. Nem lehetséges a társadalomban élni, s nem törődni a társadalom bonyolult szükségleteivel. Egyesek szerint kétféleképpen lehet viszonyulni a politikához: a politikáért élni, vagy a politikából megélni. Persze, vannak akik felismerik, hogy létezik egy harmadik módzat is, és — úgy vélem — ez vonatkoztható a mai tudósokra: a politika közegében élni, átélni, megélni a politika, a történelem nagy parancsolatait.

Mind világosabban tudatosodik, hogy a tudomány a hatalom és a függetlenség forrásává vált, hogy a fejlődés, sőt, a továbbélés napjainkban döntő mértékben a tudománytól függ; ez arra vezet, hogy a politikai hatalom a tudósokat abszolút szükséges, nélkülözhetetlen társaknak tekintti.

A korreláció ily módon kettős függőséget jelez: nemcsak a tudósok függnek mind nagyobb mértékben a politikai hatalomtól, hanem a politikusok is a tudománytól, hiszen a gazdasági, társadalmi, politikai célok megvalósulása egyre inkább a tudomány függvénye.

Ez a magyarázata annak, hogy szüntelenül növekszik a különböző profilú kutatóintézetek száma, mind több a tudományközi bizottság meg a kormányzati tudományos szerv, egyre nagyobbak a pénzalapok, s nemcsak az ezen intézményekbe sorolt kutatók száma nő szakadatlanul, hanem a világ különböző országaiban intézményesült az államfők vagy a kormányok mellé rendelt tudományos tanácsadói funkció. A korszerű államban ezek az állampolitika szempontjából döntő fontosságú területeken szakosodott tanácsosok nélkülözhetlenné válnak. A tudományos tanácsadói tisztség feddhetetlen emberséget követel meg, s nagy politikai felelősséggel jár. Ez még nem azt jelenti, hogy a tudományos tanácsadónak politikai döntési joga van. De befolyása minden vonatkozásban figyelmet érdemel: nem teljesen elhanyagolható esetleges negatív hatásának kérdése; szakemberi kompetenciája alapján ártalmatlan is befolyásolhatja a politikai döntést.

Nem szándékszunk hosszasan foglalkozni ezzel a kérdéssel, csupán annyit jegyzünk meg, hogy az említett jelenség is a tudománynak a társadalmi-politikai életbe való mind erőteljesebb behatolásában leli magyarázatát; „a tudomány mint anyagiasodott technika“ (Marx) teszi, hogy vezető tisztségekbe előszeretettel nevezik ki azokat, akik „értékesítik“ a tudományt, azokat, akik „a megismerés materializálódott hatalmának“ (Marx) az exponensei.

Most már — ebben az összefüggésben — ideje hangsúlyozni a politika elsőbbségét a tudománnyal szemben. Még ha úgy véli is a tudós, hogy nyomást gyakorolhat a politikumra, a hatalom a célok meghatározóinak kezében marad, s a tudományos kutatás a már meghatározott célok elérésére törekszik. Bármennyire fontosak bizonyos tudományos megoldások, bármily nagyok az esetleg korszakalkotó felfedezések távlatai, a materializálásukra vonatkozó döntés a politikai tényezőktől függ, ez határozza meg a prioritásokat és az opciókat, amelyek örökké politikai fogantatásúak.

A tudományt a hatalomhoz fűző új relációkkal még nem föltétlenül jár együtt a tudósok politikai illetékességének az elismerése, mégha egyesek vagy sokan közülük harcos magatartást tanúsítanak is. Ami viszont nem azt jelenti, hogy ne vehetnének részt a politikai határozathozatalban, például a szocialista országokban.

Sohasem tévesztendő össze a tudományos megismerés a társadalmi gyakorlattal. Azt hinni, hogy a tudományt, minden tudományt közvetlenül meghatároznak a társadalmi célok, megbocsáthatatlan hiba, dogmatikus álláspont tükrözése. Szűk praktikizmus a tudományos kutatást szigorúan utilitarista szempontoknak alárendelni; rövidlátó politika az ilyen, amely megfosztja a jövő nemzedékeit a tudomány áldásaitól. Hiszen a tudomány társadalmi felelőssége nemcsak a mára, hanem főként a holnapra vonatkoztatva is érvényes.

*

A tudomány—hatalom korreláció fejlődésének összehasonlító tanulmányozása a tőkés és a szocialista országokban megköveteli két realitás megállapítását. Egyrészt kimutathatók a fejlődés hasonlóságai mindkét ország-csoportban; itt is, ott is határozottan közeledik egymáshoz e két tényező, áthatják egymást; ez azt tanúsítja, hogy e vonatkozásban mindkét rendszerben felfedezhető közös törvényszerűségek (egyébként a közgazdaságtannak is vannak közös kategóriái: ár, piac, pénz és így tovább). Másrészt viszont e törvényszerűségek megnyilvánulási formái rendszerenként különbözők: a társadalmi rendszerek milyensége határozott — s világosan felismerhető — befolyást gyakorol erre a korrelációra, a módozatokra, amelyek szerint ez a korreláció megnyilvánul. Mindinkább kiderül, hogy csak bizonyos — haladó, szocialista — társadalmi viszonyok megléte esetén bontakozhatnak ki szabadon, hatékonyan és az általános érdekeknek megfelelően a társadalom alapfelményének és technostruktúrájának nagy forradalmi folyamatai (a tudományos-műszaki forradalom), csak e viszonyok alapján fejlődhet normálisan a tudomány—hatalom korreláció.

Ezt az igazságot mind több tudós és politikus felismeri a tőkés országokban. Michel Rocard írja *A tudományos kutatás válsága* című cikkében: „A kutatás szektora más részlegeknél manapság jobban bizonyítja, hogy az ország politikai-gazdasági struktúráinak teljes megváltoztatása — vagyis a forradalom — az egész társadalom haladásának szükséges feltétele“ (*Le Monde*, 1970. V. 17—18.).

A tudomány—szocialista hatalom korreláció kétségtelenül az új, szocialista társadalom gyors, sokoldalú és harmonikus haladásának egyik fő feltétele.

Értelmetlenség azt hinni, amit egyesek (Nyugaton) hisznek, hogy tudniillik (a szocialista országokban) az államhatalom csak olyan mértékben támogatja a tudományos kutatásokat, amilyen mértékben a kutatások a politikai vezetés kifizette célok megoldására szorítkoznak. Ez a nonszensz arra a hamis feltevésre épít, hogy a szocialista országokban két megkülönböztethető hatalom létezik, s a két hatalom alapvető érdekei nem egyeznek, hanem egymástól eltérők, s közöttük — bizonyos közös érdekű kérdésekben — kereskedelmi jellegű egyezkedés lehetséges.

Hamis egyes marxista szociológusok ama nézete is, amely szerint „a szocialista országokban a társadalomtudományok nem harcolhatnak a társadalmi haladásért, ha nem teljesen függetlenek a politikától és a hatalomtól“.

E korreláció helyes értelmezése (a szocialista országokban) megköveteli, hogy az állam és a tudomány bizonyos közös érdekeinek, közös világnézetének, a társadalomról vallott közös jellegű felfogásának a felismeréséből induljunk ki. Nem szólhatunk két külön, autonóm „hatalomról“, amelyek ellentétesek és kölcsönösen gyanakszanak egymásra. Csakis közös munkáról és harcról lehet szó, s ezt egy olyan tudományos politika határozza meg, amelynek koordinátái megszakasokor szem előtt tartják „az élet objektív törvényeinek, dialektikus logikájának követelményeit“, miként erre Nicolae Ceaușescu elvtárs rámutatott (*Előre*, 1971. szeptember 4.).

Állam és tudós viszonya nem taktikai, hanem elvi jellegű.

A szocialista országokban (elvben) nem lehet szó tehát „munkamegosztásról“, az illetékességek megosztásáról abban az értelemben, hogy egyesek — a politikai fél — kijelölik a feladatokat, s mások — a tudományosság — megoldják a kijelölt feladatokat. A tudósok — mind pártvonalon, mind állami vonalon — részt vesznek a politikai döntések kidolgozásában és meghozatalában is. A döntések kidolgozásának és meghozatalának mechanizmusa nem azonos a szocialista és a tőkés országokban. Elavult az a princípium, amely szerint az igazság a „tiszttség“

függvénye; minél magasabb tisztséget visel valaki, annál igazabb „igazságok” tudója. Az adminisztratív módszerek mind kisebb szerepet játszanak a tudományos munka irányításában és vezetésében.

A tudósok „világa” és a szocializmus „világa” között bensőséges a konkordancia, hiszen maga a tudományos szocializmus az új rendszer tudományos jellegének a tükrözője. Mindenki tudatában egyre világosabb: ahogyan a munkásosztály is csupán a szocializmusnak a tudománnyal való egyesülésével egyidejűleg vált a történelem mozgató erejévé, ugyanúgy a szocialista országokban hatalomra jutott munkásság is csak a szocializmus és a kor tudományának egyesítésével őrizheti meg vezető szerepét. Ezért sem kell tartaniuk a tudósoknak a szocializmustól.

A jelenkori feltételek közepette — és főként a szocializmus feltételei közepette — egyáltalán nem kötelező, hogy a tudóst a politikustól átléphetetlen határ válassza el (ezzel nem vonjuk kétségbe magának a politikának a tudomány-jellegét). Ellenkezőleg: a tudomány és hatalom érdekei konvergálnak, hiszen a tudomány kompetensen és hatékonyan támogatja a politikát, a politika viszont biztosítja a tudomány fejlődési lehetőségeit.

A konvergencia e jelensége minden fejlett országban felismerhető, de a szocialista országokban nemcsak elfogadott, hanem alapelvnek tekintett: legelőször a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után érvényesült, miután a társadalom céljai azonosultak a tudományéival. A tudomány és a politika nemcsak együttműködik, hanem tartós szövetség van közöttük. Ezt az igazságot pártunk nemegyszer erőteljesen hangoztatta, így például a legutóbbi kongresszus dokumentumaiban is.

Természetesen a helyes, tudományos politikából még nem következik önmagától a komplex tudományos kutatások eredményessége; a kettő nem azonos, nem tévesztendő össze. A helyes tudományos politika csak egyik — valóban rendkívül fontos — feltétele a sikernek, de nem maga a siker.

Néhány szót a társadalomtudományok és a politikai hatalom viszonyáról.

A szocialista országokban a tudományok vonatkozásában érvényesülő tudományos politika a hatalmon levő forradalmi pártok általános politikájának szerves része. A tudománypolitika és az általános politika viszonya — a közös nézetek és célok következtében — a harmonikus együttműködés jegyében érvényesül, konvergensek; de *a priori* bizonyos eltéréseik sem zárhatók ki.

A társadalomtudományok kettős jellege magyarázatul szolgál arra, hogy mennyire komplex vállalkozás véleményt megkockáztatni a társadalomtudományok szerepéről a szocialista rendszerek fejlődésében a politikai hatalom iránti magatartásukról. A társadalomtudományok kettős jellege abból adódik, hogy hivatásuk kettős: egyrészt fel kell tárniuk a valóság különféle aspektusait és a társadalmi fejlődés objektív törvényeit; másrészt a társadalomtudományok osztályjellegűek, ideológiai természetűek.

A jelenkori társadalom fejlődésében a társadalomtudományok betöltötte szerep kérdését csak bonyolítja, hogy föltétlenül számolnunk kell a következőkkel: a társadalom dialektikája nem tévesztendő össze, nem azonosítható gépiesen a természet dialektikájával; e vonatkozásban meg kell birkoznunk egy — többek szerint — nehéz örökséggel, Engels vonatkozó tézisének vitathatósága miatt is. A társadalom dialektikájának gépies azonosítása a természetével nem alkalmas a társadalomtudományok sajátos problémáinak a megoldására, hiszen téves utakra, hibás következtetések felé terelheti a társadalmi gondolkodást, negatív befolyást gyakorolhatna a politikai hatalomra.

Olyan probléma ez, amely még mindig nem eléggé tisztázott, holott ennek negatív következményei lehetnek mind a természet-, mind a társadalomtudományok viszonylatában; tisztázása viszont egy dilemma jó megoldását segítené elő. Arra a dilemmára utalunk, amely mind a tudósokat, mind a politikusokat hosszabb ideje foglalkoztatja: a tudomány két alakpárga (természettudományok — társadalomtudományok) közül tulajdonképpen melyik maradt vissza a fejlődésben?

A jelenkori szociológia egyik lényeges problémája ez, s megoldani nem is olyan könnyű. Miként Hegel mondotta, Minerva baglya csak alkonyatkor, a csata végeztével repdes. A megismerés az emberi tudás hosszantartó halmozódását követi.

Nem kétséges, hogy a szocializmusban történelmi szükségszerűség a társadalomtudományok és a marxista pártok stratégiai koncepciójának a minél valóságosabb harmóniája, egymásba hatolása, szoros kapcsolata, egysége. De azért mind-

ennek távol kell maradnia az apologetikától. A társadalomtudományok arra hivatottak, hogy mindennekelőtt a szocialista társadalom, de általában a jelenkori társadalom alapvető folyamatait tanulmányozzák; szerepük a társadalmi fejlődésben nem annyira taktikai, mint inkább stratégiai jellegű. A társadalomtudományoknak nem apologetikusoknak, hanem elemzőknek és bírálóknak kell lenniük.

A társadalomtudományok és a politika a problémák tanulmányozásának és megoldásának módjában is különböznek egymástól. A marxista társadalomtudományok különféle tételket dolgoznak ki, de — rendszerint — nem hivatottak a döntésre. A politikai hatalom köteles cselekedni, döntéseket hozni, ez létének lényege. A társadalomtudományok olyan feltevéseket fogalmaznak meg, amelyek bizonyossága nem apriorisztikus, csupán utólag kell bebizonyosodnia. A marxizmus minden összetevője (közgazdaságtan, filozófia, a tudományos szocializmus elmélete) állandó fejlesztése szükségességének elismerése a szocialista hatalom részéről annak a meggyőződésnek a tükrözése, hogy a világról és az életről kialakított képet szüntelenül forradalmasítani kell a mindenkori tudományos ismeretek színvonalának megfelelően, hiszen ez szolgálja legjobban a szocialista hatalom politikájának megvalósítását. Míg a társadalomtudományok csak részlegesen tanulmányozhatnak egy-egy jelenséget, egy-egy folyamatot, a politika köteles lehetőleg a jelenségek, a kialakult helyzetek egészét figyelembe venni. A társadalomtudományok kidolgozhatják a lehetséges változatokat egy adott helyzetre; a politikum eldönti, melyik megoldás alkalmazandó.

Ne feledkezzünk meg arról, hogy ha — egyoldalú, hiányos, rossz irányú elemzések alapján — a társadalomtudományokban dolgozók téves téziseket dolgoznak ki, negatívan befolyásolhatják a döntésre jogosult politikai tényezőket, s így súlyos politikai torzulásokat okozhatnak. Világosan meg kell mondani, hogy a marxista társadalomtudományok, a marxista elmélet még adós a jelenkor nem egy nagy kérdésére adandó válasszal: nem érte utól a világon végbement nagy változásokat. S világosan ki kell mondani még valamit: a marxista elmélet keretében nemcsak egyértelmű válaszok lehetségesek; a még nem tisztázott kérdéseket illetően elkülöníthetetlenek az egymástól alapvetően különböző válaszok. Noha egyetlen objektív valóság létezik és egy objektív igazság van, sok út vezethet ehhez az egyetlen igazsághoz.

A társadalomtudományok kutatói a közös ideológián és módszeren belül is különböző utakon kereshetik az igazságot, egy-egy kérdést eltérő módon tehetnek vizsgálódásaik tárgyává, s természetesen különböző eredményekre is juthatnak. Tulajdonképpen a különböző eredményeket lehetővé tevő különféle megközelítési és vizsgálati módok jelzik a társadalomtudományi kutatások alkotó jellegének egyik fő kritériumát. A kutatás ezen axiómájának elfogadásakor arra is rá kell mutatnunk, hogy az alkotómunka e sokrétűsége nem vezethet semmiféle végérvényességekre. A vélemények megütözése nem öncél, hanem eszköz; a marxizmus ön-maga elé tűzött célja: a környező valóság mind tökéletesebb megismerése.

A marxizmus nem valamiféle vallás és nem zárt rendszer; fejlődése során hibák is elkövethetők. A fontos: tisztaságán őrködni, hiszen csak a maga tisztaságában lehet hasznára a politikának. S az is szükséges, hogy a bírálat jogát fel-erősítse a kritikára való válasz joga.

A marxizmus torzulásai miatt (a személyi kultuszra is utalunk) a marxisták egyik fő feladata a visszatérés a marxizmushoz; ám ez csupán kezdeti szakasza az átfogóbb fejlődésnek, amelynek feltétlenül el kell jutnia a tudományos szocializmus elméletének az alkotó fejlesztéséhez, ami már magában foglalja a történelmi fejlődés meghaladta tézisek revidálását is. E folyamatban Marx tanítása csupán ösztönzője lehet az állandó és gyors változásban levő új realitások elmélyült tanulmányozásának; ezen belül aztán a forradalmi gyakorlatnak nemcsak a jelenkori marxizmus fő ihletőjévé, hanem ugyanakkor kérielhetetlen kiigazító-jává (bírájává) kell válnia. A dogmatikus, szektás nézetek bírálta — az alkotó gondolkodás ezen elemi kötelezettsége — nem jelentette, nem jelentheti a marxizmus feladását, hanem éppen regenerálását, a jelenkor parancsoló szükségleteivel egybehangzó fejlődési lehetőségének a megalkotását.

*

A szocialista országok tudománypolitikájának egyik lényeges, égető kérdése a tudomány szabadságának, általában az alkotás szabadságának a problémája. Pártunk álláspontja a lehető legvilágosabb: a tudományos kutatás területén semmi sem

lehet tabu, minden hipotézis megengedett. Mi azt valljuk, hogy szükséges minden tudományág alkotó fejlesztése; a marxizmusé is, hiszen a marxizmust csakis útnutatlásnak tekinthetjük, nem pedig olyan dogmának, amelynek középpontjában sarkítétszerű igazságok trónolnak. Véleményünk szerint szükségesek a nemzeti és nemzetközi szintű véleménycserék a jelenkori folyamatokról és jelenségekről; álláspontunk idegen az élő gondolkodás mindenfajta betokosodásától, megmerevedésétől. Mindez feltételezi magának a szocialista társadalom fejlődésének a kritikai elemzését, amivel pártunk nem is marad adós. Az apologetikus és az igazolások előállítására alkalmazott ideológia — amelyet a múltban nemegyszer igényeltek — nem lehet gyümölcsöző; az ilyet a történelmi tapasztalat bírálatával kell helyettesíteni, a marxista tudománynak a jelenkor problémáival lépést tartó fejlesztésével. S ez egyértelmű a kutatások szabadságával minden területen, a jelenkor legégetőbb kérdéseiről folytatandó szabad viták és véleménycserék megszervezésével. Világnézettünk, a gazdagabbá, tartalmasabbá vált marxista elmélet csakis ily módon járulhat hozzá a valóban szocialista társadalom felépítéséhez.

Nem kétséges, hogy a fáradságos úton egyesek hibákat is elkövethetnek. Mi azonban úgy véljük, hogy a kutató egyik elvitathatatlan joga — a tévedés joga. Csak az nem vét, aki nem kutat. Ha ezt a szempontot nem tartjuk tiszteletben, a mulasztást megszenvedni a kutató, megsínylik az eredmények.

Ebben az összefüggésben emlékeztetünk szabadság és szükségszerűség korrelációjára. Az ember a társadalom terméke, tehát ez a korreláció megfordíthatatlan. A marxizmus ellenzi mind a mechanisztikus determinizmust, mind az indeterminizmust. Elutasítja a gépies determinizmusból eredő fatalizmust, és a voluntarizmust is, amelyet az indeterminizmus szül. Tudatosan hatva a környező természetre, saját társadalmi meghatározottságára, az ember persze nem számolhatja fel társadalmi objektív törvényszerűségeit, de igenis hatást gyakorolhat a különféle történelmi folyamatokra, felgyorsíthatja őket.

Arról sem feledkeztünk meg, hogy a kutatás szabadsága semmiképpen sem tévesztendő össze az egyensúlyozás akrobatikájával. A kutatás szabadságát nemcsak anyagiak korlátozzák (a pénzügyi alapok, a tervezett kutatások anyagi feltételeinek biztosítása), hanem más természetű tényezők is. Kiváltképpen a társadalmi jellegű kutatásokra vonatkozik ez; e téren a felelősség problémája rendkívül jelentős: útmutató alapelv az, amit már Saint-Just megfogalmazott: semmiféle szabadságot a szabadság ellenségeinek! A szabadság korlátozása a szabadság ellenségei számára olyan princípium, amelyről a szocializmus nem mondhat le a kutatás területén sem, hacsak nem akar lemondani magáról a szocializmusról. De ez nem azonos a szektássággal, ami olyannyira jellemző az úgynevezett személyi kultusz időszakára.

A szocialista társadalom minden szempontból való szüntelen erősítése egyben a kutatási szabadság korlátainak szüntelen tágítását is jelenti. De a szabadság ugyanakkor megköveteli a magas fokú politikai felelősséget, a szigorú és következetes önellenőrzést. A kutatások szabadsága korlátozásának mellőzése azt is jelenti, hogy ne tűrjük meg e téren a „monopóliumokat“ és a „monopolistákat“, a „kasztokat“ és a „fejeseket“, hiszen pusztá létük önmagában már merénylet a kutatók szabadsága ellen. Bizonyos feudumok kialakulása és továbbélése nemcsak egyes tudósok becsvágyának tulajdonítható, hanem a politikai vezetés bizonyos hiányosságainak is. A jelenség néha a körülmények összejátszása nyomán is felütheti a fejét: egyes tudósok politikai tisztségeket is betöltenek, tudományos funkciójukra politikait halmoznak. Ez mindkét irányban negatívan érezhető hatását: a tudós a politikusra, a politikus a tudósra.

Pártunk e vonatkozásban is hatékony intézkedéseket dolgozott ki, ami viszont egyáltalán nem azt jelenti, hogy lehetetlenné vált volna tudományos iskolák léte (ezek az „iskolák“ rendszerint kiváló tudományos személyiségek köré csoportosulnak).

Megjegyzendő még, hogy a „monopóliumok“, a feudumok ellenzése azt is jelenti, hogy nem válik lehetővé az erők túlméretezett összpontosítása egy-egy intézetben, hanem az erők inkább problémánként, a konkrét feladatoknak megfelelően összpontosulnak.

Tanulmányunkban csupán néhány elgondolást vázoltunk a tudomány—hatalom korrelációról. Komoly, elmélyült, sokoldalú kutatásokra van még szükség a probléma tisztázásához, ahhoz, hogy kielégítő következtetésekre juthassunk.

Részletek egy nagyobb tanulmányból.

FÉMFÓLIA ÉS AZ OLVASÁS JÖVŐJE

„Habent sua fata libelli“, valljuk közel kétezer év óta Terentiuusszal, ám a könyvek tényleges sorsát — több-kevesebb részletességgel — csak az időtengely nulla pontjától balra eső szakaszon ismerjük. Hogy milyen lesz a XXI. században, mit és hogyan fognak olvasni unokáink, nehezen tudnók megjósolni. Pedig nem kétséges: forradalmi változások küszöbén állunk. Az egyetemes emberi kultúra legfőbb hordozója, mindennapi szellemi táplálékunk, a könyv, jelenlegi formájában már nem elégíti ki mindenben a vele szemben támasztott, egyre fokozódó igényeket.

Gutenberg „negyvenkét soros bibliája“ óta (1455) — mely a maga idejében egyedülálló műremek volt — lényegét tekintve alig változott a könyv. Ma is két keményebb tábla közé fűzött, sok vékony, könnyen beszakadó, sérülékeny lapból álló, összességében túlonúl nehéz, terjedelmes, tárolási problémákat okozó alkotás. Egyedeiben tehát a könyv — még a népszerű zsebkönyv is — az optimális méreteket sokszorososan meghaladja. Könyvtári léptékben vizsgálva azután a kérdést, még sokkal sötétebb képet kapunk mind a raktározás, mind a könyvekben őrzött információk visszakeresése szempontjából. De ugyanezt a fojtogató szorítást érzi — ha leszűkítettebb keretek között is — minden valamirevaló könyvbarát, aki magánkönyvtárának szaporodó darabjait egyre nehezebben tudja elhelyezni a könyvekkel már amúgy is zsúfolt lakásban.

A jövőt fürkésző futurológusok megpróbálták választ találni a könyvtárak és könyvbarátok legégetőbb problémáira. John F. Kemény, az amerikai Dartmouth Egyetem matematikatanára valószínűségszámítással végzett műveletek eredményeképpen már tíz évvel ezelőtt arra a következtetésre jutott, hogy a 2000. év körül egy-egy nagy tudományos könyvtár állománya legalább tízmillió kötet lesz, további száz év múltán pedig 300 millióra fog emelkedni. Legkésőbb a XXI. század folyamán tehát jelenlegi könyvtáraink berendezése végleg elavul. Szerinte ilyen tömegű könyv raktározása csak mikrofilmtechnika segítségével lehetséges, úgy, hogy egy-egy könyvoldal terjedelme ne haladja meg az egy négyzetmillimétert. Feltevéseiben még tovább is megy, és úgy véli, hogy a könyvek olvasása telefonnal kombinált televízió közvetítésével történik majd. Mihelyt a telefonon a kívánt könyv kódszámát feltárcsázták, a mű megjelenik az olvasóterem munkaasztalaira szerelt egyik képernyőn, és a kutató kívánságának megfelelő ideig közvetíti a filmtekercs-könyv lapjainak szöveg- és ábraanyagát.

Ez a prognózis csak első látásra tűnik utópisztikusnak, hiszen például a fotocellás távszedőgépek már sok éve működnek; a nagy világlapok szedésoldalait több ezer kilométer távolságra továbbítják, hogy klisékbe öntve egyidőben jelenhessenek meg szerte a világon. A feltételezett, telefonnal kombinált televíziós információfeltárás sem jelenthet problémát a technika mai színvonalán. Több mint egy évtizede, hogy elkészültek már a „mikrokönyvek“ prototípusai is. Ötletért — mint annyi más esetben — a távoli múltba kellett visszamenni; így lettek az

ultramodern mikrokönyvek ismét „tekercs-könyvek“*. Alapanyaguk, persze, gyökeresen különbözik az ókori papirusztól: rendkívül vékony fémfóliára, esetleg celofánfilmre, fotoelektromos úton vagy ofszet-nyomással viszik át a szöveget és az ábrákat. A filmtekerccszerű, erősen kicsinyített könyveknek kívül (egy-egy 6×9 cm-es felületre 16 normál könyvoldal is ráfényképezhető), amelyeket természetesen csak mikroleolvasó közbeiktatásával lehet használni, készítettek olyan törpekönyveket is, amelyeknek szövegbetűi ugyanolyan nagyságúak és ugyanolyan jól olvashatók szabadszemmel, mint a jelenleg forgalomban levő könyvekéi. És még ebben az esetben is több ezer oldalnyi szöveget lehet egyetlen átlátszó fedelű, 12×8×2,5 cm-es műanyagtokban tárolni, vagyis a ma szokásos könyvek terjedelmének legalább öt-tízszeresét. Súlyja pedig alig haladja meg a 100 grammot, tehát ezek valóban „zsebkönyvek“. Egy közepes méretű kézitáskába játszi könnyedséggel be lehet csomagolni 200 kötetet. Olvasása pedig — a beépített két hengerhez kapcsolt gombok forgatásával — ugyancsak könnyedén megoldható. Egyelőre furcsának tűnhet a böngésző lapozgatást gombpörgetésre váltani, ez azonban csupán beidegződés kérdése, melyre átnevelődni igazán nem jelentene problémát.

Am a mintadaraboktól a teljes átállásig még hosszú út vezet. Az sem bizonyos, hogy a legsürgetőbb feladat az említett könyvek tömegtermelése lenne. A legtekintélyesebb dokumentációs szakemberek véleménye legalábbis megoszlik e tekintetben. Josef Stummwoll, az Osztrák Nemzeti Könyvtár főigazgatója az „információrobbanás“ felvetette problémák megoldására egyelőre a hagyományos könyvkiadás és könyvtári normák megőrzését javasolja, de hangsúlyozza, hogy csakis a rutinmunkák teljes automatizálásával, az elektronikus információtárolás és visszakeresés messzemenő alkalmazásával remélhetünk elfogadható eredményeket.** Hans Baer, egy másik nagytekintélyű osztrák szakember ugyanakkor egyértelműen kijelenti, hogy „nincs és nem is lesz soha önműködő könyvtár, mert századunk végére az információfeldolgozó gépek gyökeresen — elvileg! — mások lesznek, mint a ma használatos eszközök“***. Egy dologban azonban mindkét tanulmány szerzőjének azonos az álláspontja, nevezetesen abban, hogy az emberi értelem koordináló szerepének elsőrendű fontosságot tulajdonítanak. Hangsúlyozzák: a legtökéletesebb elektronikus gép is csak előre betáplált program alapján szolgáltathat tájékoztatást, s bárhová fejlődjék is működési kapacitása, sosem lesz képes az embertől független partnerként dolgozni. De az elvi kérdésektől eltekintve, egyelőre főleg a pénzügyi lehetőségek jelentik a legnagyobb akadályt a teljes automatizálás felé vezető úton, hiszen a kibernetikus adatfeldolgozó és „memória-gépek“ előállítása és beszerzése akkora befektetést jelent, amely jelenleg könyvtári vonalon még nem térül meg.

Az egyes munkafolyamatok (leírás, tárolás, adatfeltárás) korszerűsítésére már eddig is számos példa van. „Dokumator“ típusú mikrofilm-felvevő és -olvasógépek szerte az országban működnek (részletes leírásukat lásd Semlyén István: *Korszerű technika a könyvtárban*. *Korunk*, 1963. 11.), s a Xerox típusú gyorsmásoló gépek bevezetése is nagyot lendített a könyvtári munkafázisok átfutási idejének rövidítésében. Az ennek révén felszabadult könyvtárosi munkaidő szinte kézzelfogható haszna pedig a bibliográfiai tájékoztatás tökéletesedésében mérhető le.

* Schmidt, Hans: Vom Rollbuchmodell zum Industrieprodukt. Dokumentation, Fachbibliothek, Werksbücherei. 8. 1959/60/1. 5—7.

** Stummwoll, Josef: Die Bibliothek der Zukunft. Automationsprobleme im Bibliothekswesen. *Biblos*. 14/1965/1. 1—13.

*** Baer, Hans: Bibliothek, Fachbibliothek, Dokumentation. Vom Katalog zum Automatic Information System. *Biblos*, 12/1963/4. 121—135.

Tévedés volna azonban azzal áztatnunk magunkat, hogy a félig automatizált könyvtár valamiféle átmenetnek számít a hagyományos és a teljesen kibernetikus gépekre alapozott, önműködő könyvtár között. Még az eljövendő években-évtizedekben használandó elektronikus készülékek sem egyebek belső munkaeszközöknél, alkalmazási területük pedig korlátozott. Amint nincs olyan bibliográfia, mely többet nyújtana, mint az a személy, aki összeállította, úgy az elektronikus gépekbe betáplált adatok alapján létrehozott katalógus sem szárnyalhatja túl megalkotójának ismereteit. Végző következtetésként tehát a már idézett J. Stummwoll megállapítja: a könyvtárak hagyományos betűsoros és szakkatalógusai a kutató számára egyszer s mindenkorra nélkülözhetetlen munkaeszközök maradnak.

*

A sokat hangoztatott „Gutenberg-galaxis“ egyik legszorongatóbb következménye az, hogy a mai művelt ember érdeklődési körébe vágó *olvasmányanyag* sokszorosan meghaladja olvasási kapacitását. Van-e remény valamelyes javulásra?

Érdekes, gondolatébresztő glosszát olvashattunk már évekkal ezelőtt Gadó György tollából *Rakétatempóban — végig a könyveken* címen (*Könyvtáros*, 1962. 3.). Szkeptikus felhangokkal ugyan, de tényként közli a *Süddeutsche Zeitung*ban megjelent adatok alapján, hogy Kennedy elnök „különleges »edzések« révén percenként átlag 1200 szót tud *elolvasni* és *felfogni*“. Ha ezt a számot összehasonlítjuk azzal a közismert pszichológiai adattal, hogy a gyakorlott, művelt olvasó olvasási sebessége legfennebb 250—500 szó percenként, nem szorul bizonyításra, hogy a fent jelzett „edzések“-hez hasonló kurzusokra érdemes benevezni. Azóta a szakajtóból és az újságokból, sőt a rádióból is többször hallottunk hasonló tanfolyamokról, melyek külföldön biztató eredményekkel működnek.

A baltimore-i Reading Dynamic Institute keretében már 1959-ben megszervezték az első *olvasástechnikai kurzust*, mely Evelyn Wood 1956-ban kidolgozott rendszere alapján működött, és azóta is növekvő érdeklődés mellett tartják fenn. Végzettjeik olvasási készsége 50—150 százalékkal növekszik. Jelenleg az Egyesült Államokban száznál több Wood-intézet működik, de egyre gyakrabban hallunk európai gyorsolvasási tanfolyamokról is. Ami pedig külön hangsúlyozásra érdemes: a jelzett százalék nemcsak az időegység alatt elolvasott szövegrész mennyiségének növekedésére, hanem az anyag megértésére is vonatkozik.

Felvetődik a kérdés: van-e egyáltalán szükség irányított gyorsolvasási gyakorlatokra? Van! Amint a *gyorsírás* nem azonos a *gyorsan írással*, hanem *minőségileg is magasabb rendű* tevékenység, ugyanúgy a *gyorsolvasás* is többet jelent egyszerűen *gyorsan olvasásnál*, melyet csak szakszerű beidegzetéssel lehet elsajátítani, és, ha szabályai még nem kristályosodtak is ki annyira, mint a gyorsíráséi, már jelentős eredményekkel dicsekedhet. Persze, tény marad az, hogy a figyelem összpontosítása önmagában is serkentőleg hat a lelki folyamatokra, esetünkben tehát gyorsabb olvasásra készítet, a kényelmes „böngészés“-sel pedig szétszóródik, megoszlik a figyelem. De a sorrend felcserélésével szintén igaz a tétel: a gyorsabb olvasási ütem fokozza a figyelmet. Nos, a gyorsolvasás módszertanának építménye elsősorban éppen ezekre a tényekre alapozódik. Munkaeszközei között a projektorral kombinált tachistoszkóp foglalja el a fő helyet. Segítségével tetszés szerinti rövid ideig, akár csak ezredmásodpercekig, lehet a kiválasztott szövegrészeket képernyőre vetíteni. A megvilágítási idő fokozatos csökkentése kiküszöböli a szokványos olvasás két leggyakoribb hibáját:

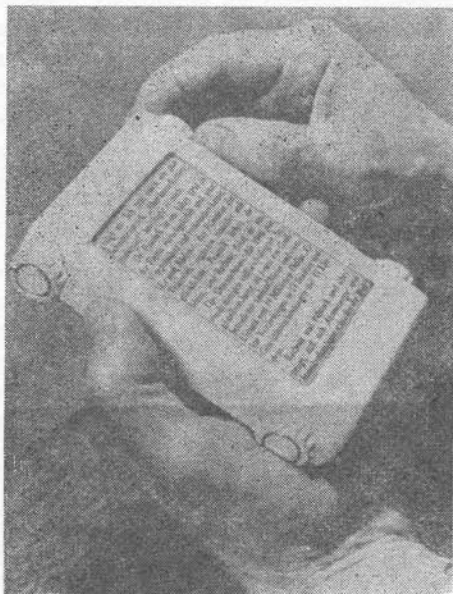
1. szavak olvasása helyett szócsoportok megragadására kényszerít, így a tekintet felesleges „harmónikázó“ mozgásai megszűnnek, ami egyszerre jelent időmegtakarítást és a szem izmainak kímélését;

2. lehetetlenné teszi a már elolvasott szövegrészre való visszatérést.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy magánúton is jó eredmények érhetők el egyszerű eszközökkel. A bonyolult tachisztoszkópot ez esetben egy felülről lefelé növekvő sebességgel mozgatott kartonlap helyettesíti, a 2. pontban említett feltétel biztosítására. Az 1. pontban foglaltak elérésére nagyon erős önuralom, akarat és figyelemkoncentráció szükséges, hiszen a sorok végigolvasása helyett az *az* közepére tekintve, globálisan kell a lényeg megragadni, és úgy olvasni függőlegesen, fentről lefelé. Arról nem is beszélve, hogy a szavak hangtani megfeleltetésének leképezését még gondolatban is teljesen le kell „vetközni“.

A gyorsolvasási készség elsajátításának következő lényeges feltétele — mind fntézeti, mind magánúton végzett gyakorlatok esetében —, hogy a szövegben rejlő gondolati tartalmat a lényegkiemelő logikai munkával igyekezzünk szimulán érzékelni. A csak stíláriis elemeket tartalmazó „töltelkyszöveg“ rögzítésére tehát ne pazaroljunk sem időt, sem energiát. Mindezek ellenére le kell szögeznünk, hogy a többlet, amit a gyorsolvasás készségének elsajátítása nyújt, elsősorban „látásérzékelési szoktatásból“ ered, és ennek csupán következménye az olvasótér bővülése, a felfogóképesség hajlékonysága.

Be kell azonban vallanunk, hogy ez a módszer még csak jól körülhatárolt területen alkalmazható, olyan szövegek olvasására, melyeknek csupán információs jellegük van, mentesek minden művészi vonatkozástól. Műelvezetet nyújtó, érzelmi-esztétikai tartalmú szépirodalmi műveket ilyen „rakétatempóban“ olvasni nem lehet, és nem is szabad! Ez a megszorítás pedig minden bizonnyal érvényes a jó értelemben vett bibliofília esetében is: az ultramodern mikrokönyvek aligha fogják kiszorítani tékáink polcáról sok évszázados hűséges társunkat, a jó és szép könyvet.

A tekercskönyv mintapéldánya

KÖNYV ÉS TÖMEGKÖZLEMÉNY

Még a századforduló előtt megjelent és csaknem világszerte az információterjesztés szolgálatába állott az első tömegközleményes eszköz, az újság, amely az 1830-as évek olcsó sajtójának örököséeként már 1900 előtt átlépte az egymillió példányszámot. Ötven év múlva pedig az angol sajtó minden addigi rekordot megdöntött 1000 lakosra jutó napi 600 példányával. Messze Anglia mögött következtek a 400-as példányszám kategóriájában a skandináv államok, Ausztrália és Luxemburg, 300-zal Új-Zéland, az Egyesült Államok és Belgium, majd 100—200-zal mintegy húsz gazdaságilag-műszakilag fejlett ország — voltaképpen ezek között oszlott meg a világon forgalomba hozott újságok papírmennyiségének fennmaradó része.

1955 táján volt a tetőzés. Azokban az országokban, amelyeknek kulturális lemaradást kell behozniuk, az újság továbbra is fejlődik, de lassabban, míg másutt hátrózkodott visszaesést mutat*. Az ok: komoly versenytársai akadtak — a film, a rádió és a televízió. Hiszen ezeknek az új tömegközleményes eszközöknek olyan lehetőségeik vannak, amelyekkel az újság nem rendelkezik: nemcsak információterjesztésre alkalmasak, hanem művészi kifejezésre is. A XIX. században ugyan az újság is megkísérelte, hogy eltulajdonítsa a könyv irodalmi szerepét, de az irodalmárok sohasem rajongtak a tárcaregényért. Bármily rangos is, az újság hatása jóval csekélyebb, mint egy filmé, rádióműsoré vagy a televízióban sugárzott előadásé.

A második világháború öt esztendejét leszámítva, az első világháború befejezése óta az audio-vizuális tömegközleményes eszközök megszakítás nélkül egyre nagyobb mennyiségű információt és művészi anyagot szállítanak (igaz ugyan, mindkettő minősége ingadozó) a kulturális szempontból mindeddig teljesen elhanyagolt társadalmi rétegekbe. Végső soron a televízió, amely helyet kért magának a lakásokban, a legmagasabb rendű művészetet juttatja el oda, ahol az analfabetizmus, a tudatlanság és a nyomor megátolták, hogy a könyv megvesse lábát.

Amellett, hogy sokoldalúak és mindenütt jelen vannak, ezeknek a tömegközleményes eszközöknek még két előnyük van a könyvvel szemben: viszonylag olcsók és kiállításuk tetszetős. A szép könyv viszont drága, az olcsó pedig — jellegtelen borítólappjával, szürkés papírrjával, gyatra nyomdai kiállításával — rendkívül lehangoló és csúnya. Ezért aztán a mozi, a rádió és a televízió egyidejűleg gazdasági és esztétikai nyomást gyakorol a könyvre. Amikor bármelyik külvárosi moziban egy munkaóra bérével egyenlő árért két órán át elegáns és kényelmes környezetben nézhet végig bárki egy szép történetet, miért fordítaná három, négy vagy éppen több munkaóra bérét arra, hogy ugyanazt a történetet elolvassa olyan könyvben, amely annál visszataszítóbb, minél olcsóbb.

E szempontok közül talán a szépség a legfontosabb. A második világháború óta a műanyagok használata és az ipari esztétika térhódítása révén az alsóbb néposztályok is tetszetős ruhákba öltöztek. A kereskedelemben ez a fejlődés még a háború előtt megindult a *prix unique* típusú (filléres) áruházakkal — az angol-amerikai

* Az 1000 lakosra jutó példányszám Angliában 1962-ben 560-ra esett. Ausztrália, Norvégia és Dánia 350-nél tart, Svédország megőrizte a 462-t és Luxemburg a 445-öt. Az „élre törők” között szerepel Japán, amely elérte a 416-ot (szemben az 1952-es 224-gyel) és Új-Zéland, amely szerényen 365-ről 406-ra ugrott.

Woolworth-oknak ezekkel a megszépített változataival. A szerény fogyasztónak hatalmas érzelmi sokkot jelentett, hogy a derűsen kivilágított áruházban, halk zeneszó mellett jól fésült és manikűrözött elárúsítónők szolgálják ki.

1935-ben jelent meg sok országban az áruházak fiókhálózata, s ezzel a szépség egy fajtája amolyan közszolgáltatásként vonult be a közösség életébe. Nem indoklatlan talán emlékeztetnünk arra, hogy a moszkvai földalatti, amelynek rokokó mintájú aranydíszítései egy eltérő társadalmi rendszerben hasonló, a mindennapok megszépítésére irányuló szerepet játszottak, szintén 1935-ben épült.

És ugyancsak 1935-ben alapította meg Angliában sir Allen Lane a Penguin kiadót. A Penguin-könyvek talán nem voltak rendkívül szépek, de ezeknek a hat pennys *paperbacks*-eknek (fűzött köteteknek) a vörös-fehér borítólapja a hasonló kategóriájú könyveknél szokatlan derűt árasztott. Németországban a nagymúltú Tauchnitz kiadónak rövidesen alkalmazkodnia kellett a fiatal versenytárs képviselte új ízléshez, és könyveinek komor borítólapját élénk, az irodalmi műfajokhoz illő színekkel kellett felrészítenie.

A Penguin nem kívánt tömegkönyv lenni. Sőt, a kiadó vezetői némi sznobizmussal hosszú ideig úgy tettek, mintha megtagadnák ezt a szerepet, s talán csakugyan nem volt szándékukban azt vállalni.* De ember tervez, s a történelem végez. Ismét az történt, hogy egy változás a kellő időben következett be, s a Penguin-könyvek megjelenése egybeesett a tömegkönyvnek kedvező történelmi helyzettel. Néhány évvel előbb Franciaországban Payard és Ferenczi hasonló szellemben és valószínűleg kedvezőbb pénzügyi körülmények között megszületett kísérlete nem hozta meg a várt eredményeket. J. Ferenczi *Livre moderne illustré* című sorozatát, amely Colette, Mauriac és Giono bestsellerjeit jelentette meg, már 3,50 frankért árusították — hozzávetőleg egy shillingnek felel meg —, amikor a Penguin-könyvek megjelentek. A sorozat minden bizonnyal azért állt le, mert a kiadó hátat fordított a népszerűsítés szándékának.

Ezzel szemben a Penguin kiadó vállalkozása fellendült, és olyan irányban is elterjedt, amelyre talán alapítója nem is gondolt. Szándékosan vagy sem, azzal, hogy a kellő történelmi pillanatban vágott neki a kísérletnek, sir Allen Lane kitérte a kaput a tömegkönyv előtt. Olyannyira, hogy jelenleg részben a Penguin kiadó fedezi a birminghami egyetem keretében működő Centre for Contemporary Cultural Studies költségeit — az intézmény éppen az alsóbb néposztályok olvasmányainak kérdéseit tanulmányozza. Ezek a kérdések világszerte — az NSZK-ban és Belgiumban, Franciaországban és Egyesült Államokban, Japánban és a szocialista országokban — érthető módon nemcsak a kiadók és a könyvkereskedők, de a szabad idő vagy a kultúra jelenségeit tanulmányozó szociológusok, valamint a gazdasági szakemberek érdeklődésének homlokterében állanak, hanem — s ez még fontosabb — rendkívüli mértékben foglalkoztatják az irodalomtörténet és az irodalomkritika szakembereit. A huszadik század második felében ezekben a kérdésekben rejlik a könyv új igazsága.

A folyamatot meggyorsító tényezők hatására a változás rövid idő alatt ment végbe. A legfontosabb tényezők: a háború, a szocialista rendszer győzelme a könyvtermelő országok jelentős hányadában, a gyarmatok felszámolása s ennek kulturális következményei.

Szükségessé vált, hogy bőségesen ellássák olcsó olvasmánnyal a világ minden táján szétszórt több milliányi amerikai katonát — valószínűleg ez keltette fel az

* A kiadó 1964-ben megjelent prospektusában figyeltünk fel az alábbi, sajátosan smugness-izú (öntelt) kijelentésre: „Nem mintha a tömegeknek szánt termésről lenne szó. Ha egy év alatt 11 millió Penguin-könyvet adnak el Angliában, az azt jelenti, hogy minden ötödik angol vásárol egyet. A Penguin-könyvek viszonylag nagyszámú kisebbségnek, az elit-kisebbségnek készülnek.”

Egyesült Államok kiadóinak érdeklődését a paperbacks iránt. Ideológiai irányulásától függetlenül mindegyik ország törekszik arra, hogy külföldön megismertesse szellemiségét — ez is ösztönözte a nagy példányszámok és alacsony árak megvalósítását. A nagyhatalmak külföldön székelő kulturális központjai több százezer könyvet osztottak szét. Végül pedig azokban az országokban, ahol a kultúra fejlődése megelőzte a gazdaságét, egyedül a tömegkönyv elégíthette ki az új olvasók szükségleteit.

Így született meg az új könyvtípus, amely 1950 óta gyakorlatilag az egész világot meghódította, Franciaországot is beleértve, ahol a kiadók között sokáig tartotta magát az a meggyőződés, hogy nincs mit tanulniuk másoktól a fűzött könyv terén. Egyszerű, de tetszetős papírra nyomják, fűzése tartós, borítólapja pedig színes, túlnyomórészt illusztrált. Példányszáma nem marad több tízezer alatt, ára pedig kötetenként nem haladja meg egy munkaóra bérét. A megjelentetett művek kiválogatásában nincs egyeduralkodó szempont, bestsellerek és eredeti művek egyaránt szerepelnek köztük. Nyitva áll a klasszikusok, a regényújdomság, a műszaki kézikönyv, a tudományos szakmunka vagy akár a segédkönyvek — szótárak és bibliográfiák — előtt. Szellemi rugalmassága korlátlan: egy amerikai katalógus 1961-ben több mint 11 000 paperbackben megtalálható művet sorolt fel.

1960-ban a National Book League rendezte londoni kiállítás 1000 paperbackset mutatott be harminc nyelven különböző országokból, köztük az NSZK-ból, az NDK-ból, Kanadából, az Egyesült Államokból, Franciaországból, Indiából, Indonéziából, Iránból, Hollandiából, Pakisztánból, Angliából, Svédországból, a Szovjetunióból. Csupán ízelítő volt ez, s néhány hónap múlva túlhaladott lett. Forradalom zajlott.

Horváth Andor fordítása

Részlet a szerző *La révolution du livre* című könyvéből

Diskay Lenke fametszete

DEMÉNY DEZSŐ

FORDÍTÓGÉP, NYELVÉSZET, KOMMUNIKÁCIÓ

Technoszociológiai vázlat

Sok mai műszaki alkotás jellegzetessége, hogy működésében izomorfikusan az emberi agy viselkedését közelíti meg. Ebben egyrészt a dialektikus fejlődés tudomány- és technikatörténeti igazolását kell látnunk, másrészt az analógiával kapcsolatos lenini nézet helyességét, mely szerint a természet egysége a jelenségek különböző területeire vonatkozó differenciális egyenletek meglepő analógiájában nyilvánul meg. A kibernetikus gépeknek arról a válfajáról van szó, melyet W. R. Ashby szellemi erősítőnek (intelligence power) nevez, s melynek szerepe nem anyagi-energetikai gyarapodás, hanem az ember szellemi képességeinek és értesülés-alakzatainak felerősítése. Jellemvonása e találmányoknak az is, hogy igazságos társadalmi rendezettséget igénylő jellegük folytán adott esetben társadalmi ellentmondások kiéleződését idézhetik elő, s ideológiai bizonytalanságot is kiválthatnak. Ezzel nem mitizálni kívánjuk a modern technikát, sem öntörvényűen működő erővé nem akarjuk fetisizálni. Inkább azt szándékozunk hangsúlyozni, hogy a technika közömbös ugyan saját lehetőségeivel szemben, de a mindenkori társadalmi erőktől függően belső lehetőségeinek érvényesülése a polivalens logika síkján történik. Pozitív vagy negatív értékeinek forgalmazásában hatalmi struktúrák sokfajta magatartást tanúsíthatnak, de egyáltalán nem közömbös, hogy döntéseik indítékrendszerét — például — elfogulatlanság vagy sovén csoportérdek hatja át.

„Titkos forradalom“

A fordítógép kibernetizálódó civilizációnk egyéb szülöttjeivel együtt észrevétlenül vonult be napjaink műszaki-szellemi világába. A. A. Moles kifejezésével élve, a kibernetika „titkos forradalma“ hozta el, mely az ember hatalmát soha nem sejtett mértékben sokszorozza meg, s a csokoládé-automatákon, telefonközpontokon és pénztárgépeken keresztül mindennapjainkba szinte rejtve szivárgott be. A beszivárgás észrevétlen volt ugyan, de az ipari társadalom s a tudományos-műszaki forradalom szakavatottjai (J. D. Bernal, G. V. Oszipov, Radovan Richta, Raymond Aron, Jánossy Ferenc, Valter Roman, C. W. Mills) fővonalakban már feltárták ennek a forradalomnak törvényszerűségeit, s számos biztató és lehangoló embervonatkozású távlatát is jelezték. Az új forradalom nem volt véletlenszerű. A történelem előtti idők termelő gyakorlatáig visszavezethető technológiák sorára épül, s ennek megfelelően van igaza G. Childe történésznek abban, hogy például a fémeknek a nukleáris fizikusok megvalósította átváltoztatásában nagyobb szerepe van az őskor ügyes fazekasainak, mint a középkor alkímistáinak. Mindez nem jelenti azt, hogy az automaták nem hordoznak magukban csodálatra méltó elemet.

A fordítógép lappangó és nyílt potenciáit a közvetlen érdekeltség folytán elsősorban a nyelvészet érzekelte. Kezdetben a klasszikus nyelvészeti gondolkodás keretei között, ma viszont már a kommunikációtan széles távlatában. A mai helyzet ugyanis az, hogy a gépi fordítással kapcsolatos nyelvészeti vonatkozásokat maguk a nyelvészek is nagy jelentőségűeknek ítélik, és a fordítógép által „feladott” nyelvészeti problémák határstúdiumként intézményesedtek a dokumentációban alkalmazott nyelvészet területeként. Jelentős mind a szűkebb értelemben vett nyelvészet, mind pedig a kommunikációkutatás számára. A nyelvészet ugyanis egyrészt ezen a területen át érintkezik a rendszerelmélettel, informatikával, kibernetikával és dokumentalisztikával, másrészt az idevágó kutatások melléktermékeként tör előre a filológia gépesítése (Szépe György: *A nyelvészeti diszciplínák és kommunikációkutatás*. Szecső Tamás—Szépe György szerkesztésében: *Nyelv és kommunikáció* I—II. Budapest, 1969).

Nyelvészeti vonatkozásai mellett a fordítógép szociológiai tartalmakat is hordoz. Szálait a megközelíthetőség alacsony értéfkoka ellenére az etnikumközi érintkezés társadalompolitikai problematikájáig is érdemes nyomozni.

Nyelv és kommunikáció

A nyelv sokirányú beágyazottságát a társadalmi létbe már a kommunikációelmélet első képviselői (Karácsony Sándor, G. H. Mead) érintik. Funkcionalitásának hatáskörébe vonja az embert antropológiai teljességében: testiségében és pszichikai mivoltában, logikumában és társadalmiságában egyaránt. Elvontan fogalmazza meg ezt a tényt a materialista szemléletű kommunikációelmélet (Szecső Tamás: *Kommunikációkutatás és strukturalizmusok*. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1969. 3.), amikor hangsúlyozza, hogy a kommunikáció társadalmi-történelmi jelenség, s mint ilyen objektív viszonyok kifejeződése. Másodlagos struktúra ugyan, mely objektív szerkezetet tükröz, de a két szerkezet szint elképzelhetetlen egymás nélkül, mert minden társadalmi viszony az emberközi jelváltás (kommunikáció) mozzanatával jut teljes értékű léthez. A nyelv, illetve a beszéd az így értelmezett kommunikáció alapvető formája és eszköze, mely társadalomontológiai státusa folytán eleve tudományközi területnek minősül.

Az általános és nyelvi kommunikáció mikro- és makrovilágának összefüggéseit mélyíti el az emberközi jelváltás jelenségeinek információelméleti kategóriák (kód, kódolás, dekódolás, hír, csatorna, visszacsatolás) alapján történő megközelítése. Ez a szemlélet világosabbá teszi nemcsak az egyidejű (szinkron) és egymás utáni (diakron) egyéni, csoport és ösztársadalom szintű kommunikáció összefüggéseit, de modellekben érzékelteti a nyelvi jelrendszer kultúrafelvevő és kultúraőrző, -hordozó és -átadó, illetve -forgalmazó és -alkotó funkcióit a nagytársadalom információs hálózatrendszerében. Az így értelmezett kommunikáció térségeire szélesítve ki a nyelv funkcióit az egyidejűség és a történetiség síkján, a nyelv tudomány feladatrendszerébe ma már ekképp alakul: 1. a nyelvi szerkezet vizsgálata; 2. a nyelvi szerkezet és az ontológiai művelődésstruktúra összevetése; 3. a nyelvstruktúra és a szociológiai szerkezet egybevetése; 4. a nyelvi szerkezet és a műfajok szerkezetének összevetése (Károly Sándor). A feladatsor megfogalmazásából első tekintetre megállapítható a korszerű igényesség, illetve az a tény, hogy a Ferdinand de Saussure utáni posztklasszikus nyelvészet számos feladatát a nyelv társadalomontológiai szerephelyzete folytán csak a segéd- és határtudományok alkotó együttműködésével oldhatja meg. Ugyancsak ezt bizonyítja a fordítógép, illetve a gépi fordítás problematikája is.

„Homo informationicus“ és „homo communicans“

Napjaink filozófiai antropológiájától nem idegen az ember meghatározása „homo informationicus“-ként. Elvont-fogalmasítása ez annak az evidenciának, hogy az emberi döntések hatékonysága az értesülések mennyiségétől és minőségétől is függ. Specifikumként lépett előtérbe az embernél ez a vonás az újkori fejlett társadalmakban, s főként fejlődésük posztindusztriális szakaszában a tudományos-műszaki forradalom keretei között. Ebben a szakaszban ugyanis a termelés társadalmi szerkezete túlmegy a *hagyományos* ipari szerkezeten: automatizálódik, kibernetizálódik és energetizálódik. Ezzel egyidejűleg tudományipar alakul ki, mely mindegyre újabb tudományos ismereteket termelve, a társadalom valamennyi szintjén a döntések variánsaihoz a legmegfelelőbb mennyiségű és minőségű értesüléseket szállíthatja.

Az embernek „homo informationicus“-ként való jellemzése azonban egyoldalúan pszichomorf jelleget hangsúlyoz. Értelmet ez csak a tevékenység, az együttműködés és az érintkezés dimenzióinak szociológiai szintű bekapcsoltságában kap. A tájékozódási szükséglet ugyanis csak következménye a nagytársadalom világméretű kommunikációs hálózatrendszerében kiépült közlésformáknak, gazdasági és egyéb összekapcsoltságnak. Következmény ugyan a tájékozódási szükséglet, de elégséges oknak mutatkozott arra, hogy biztonsági cézzalattal társadalmi szükségletté és hatalmi érdeké váljék. Az érdekeltek a jólétesültség biztosítása céljából semmi áldozatot nem sajnálnak. A lényegre tapint az a megállapítás, mely szerint a gyors és megbízható információ a fennmaradás elemi feltétele. Egy statisztikai adat szerint csak a kivonatoló szolgálatok évi költségvetése világviszonylatban 200 millió dollár.

Kibernetizálódás

Az optimális tájékozódást azonban egyrészt az információáradat állandó növekedése, másrészt az információk soknyelvűsége akadályozza. Az ember már nem képes a hatalmas mennyiségű értesüléstömeg felvételezésére, kiválogatására, feldolgozására és értékelésére. A problémamegoldás egyetlen járható útjának itt is a kibernetizálás bizonyul. Az egyetemes jelentőségű feladat érdekében a társadalmi gyakorlat megfelelő műszaki-tudományos erőket (matematika, információelmélet, elektronika, automatika, matematikai logika, biológia) mozgósított, s a megoldásra váró feladatot kardinális részét, az információk nyelv-, illetve etnikumközi forgalmazását tudományos-műszaki forradalmunk az elektronikus számítógép és a nyelvészet új irányvétele alapján a fordítógép útján próbálja megoldani.

A szocialista és tőkés társadalmakban egyaránt állami szinten foglalkoznak a kérdéssel. Kísérleteket először egy moszkvai csoport — N. A. Kolmogorov irányításával —, valamint Warren Weaver és A. D. Booth angol mérnökök végeztek. Elméleti és műszaki tervezetések és kísérletezések után a döntő fordulatot 1954 hozza meg Az IBM (a cég neve: International Business Machines) georgetowni telepén univerzális elektronikus számítógépen elkészül az első használható gépi fordítás oroszról angolra. A számítógépet az orosz szavak felismerésére programozták. A gép a szavakat a tárolt orosz—angol szótárban kikereste, a kimenő felismerő áramkörbe juttatta, és ez az angol szavakat az orosz szövegnek megfelelően állította össze. A sikert lázas munka és újabb eredmények követték. N. A. Kolmogorov munkacsoportja francia szöveg orosz fordítását programozza, s kidolgozza a kínai—oros, indonéz—oros, hindu—oros, japán—oros, burmai—oros, arab—oros, török—oros és spa-

nyol—orosz gépi fordítás szabályzatát (Papp Ferenc: *Matematikai nyelvészet és gépi fordítás a Szovjetunióban*. Budapest, 1964). A kísérletezések folyamán az egyetemes gépi fordítás munkálatait mozdítja elő az orosz—magyar gépi fordítás szabályzatának elkészítésével I. A. Melcsuk nyelvész és logikus. A magyar nyelv ismeretének birtokában ugyanis arra figyelte fel, hogy ez a nyelv különböző nyelvcsaládok tulajdonságait egyesíti magában, s a magyar—orosz gépi fordítás szabályzata más nyelvek esetében is megkönnyíti a fordítói munkát (I. A. Melcsuk: *O masinom perevogye vengerszkovo jazika na russzki. Problemi Kibernetiki*, 1958).

Nyelv és matematika

A fordítógép egy találó meghatározás szerint automatikus nyelvtannal felszerelt automatikus szótár. Munkája azzal a feladattal egyenlő, hogy a kiinduló nyelvben kódolt információt át kell kódolni egy másik nyelvrendszerre, a célnyelvre. A fordítógép ezt a feladatát nyelvi vonatkozásban a klasszikus nyelvészet talaján nem oldhatta meg. Tudománytörténeti kutatás (D. I. Panov) kimutatta, hogy a gépi fordítás esetében a gyakorlat előzetesen kidolgozott nyelvelméleti alap nélkül talált rá a megoldásra. A kortárs nyelvészet ugyanis ehhez a feladathoz elméletileg nem nyújthatott segítséget, mert a gyakorlatnak ettől a vonulattól távol tevékenykedett. A hagyományos nyelvtudomány a nyelvtanítás, az irodalmi fordítás, az irodalom, társadalom és nemzeti történelem szolgálatában állott, s ez meghatározta a nyelvészeti kutatások munkaprogramját. A kor társadalmi, termelési, vezetési és irányítási gyakorlatában mutatkozó igények és lehetőségek azonban szükségképpen kikényszerítették a nyelvészet szerkezetének, szemléletének és kutatási módszerének hozzáhangolódását a kor elvárásaihoz, s elvezettek a matematikai nyelvészet kialakulásához. A nyelvészetben a gépi fordítás szerzett számára érvényt. A két terület alkotó kapcsolatba került egymással: a gépi fordítás egyik ihletőjeként a nyelvi anyag matematikai feldolgozásának, a matematikai lingvisztika pedig a nyelv statisztikai szerkezetének információelméleti feldolgozójaként. Tárgyi vonatkozásban a matematikai nyelvészetet a nyelvi anyag szinkrónrendszere érdekli. Statisztikai szemlélet alapján a nyelvben az extenzionális jellegű összefüggések irányában kutat. Ebben a vetületben ugyanis a konkrét nyelvet matematikai jelrendszerbe lehet átirni, és ebben a formában a számítógépbe is betáplálható.

A matematikai nyelvészet létrejöttének ösztönzői között a gépi fordítás mellett jelentős szerepe volt más tényezőknek is. Így: a hírközlő vezetékekben közlésre szánt híranyag mennyiségi növelhetősége kérdésének, az olvasó- és gyorsírógépek bevezetésének, továbbá a tudományos ismeretanyag gépi recenzíójának, a híranyag-feldolgozó információs gépeknek s a gépek nyelvi vezérlésének. A gépi fordítás abban az értelemben a legfőbb indíték, hogy gyakorlata a nyelv struktúrájának egészét érinti, és sajátos formában fogalmaztatja újra a nyelv alapvető hangtani, szótani, mondattani és jelentéstani kérdéseit. Nagy területen lett ihletője a nyelvtudománynak, új területek felé irányítva érdeklődését. A társadalmi szükséglet vonalán a gépi fordítás világszerte matematikusok, kibernetikusok és nyelvészek termékeny tudományközi együttműködését eredményezte.

Ideológia és hatékonyság

A gépi fordítás tényével a materializmus megerősítette és kiterjesztette hatályaikat egy olyan területen, ahol az idealizmus szeretett csodát láttatni. A gépi fordítás megvalósításával a szellemi munka egy újabb területen csodátlanodott és vált az ember számára természetessé. Az ember ugyanis ezekben a gépekben, ha vázlat-

san is, önmaga értelmi folyamatait reprodukálja, s ezzel a gép megmechanikájában tárgyiasult szellemi munkafolyamatok anyagi jellegű alapjai bizonyíthatók. Éppen ezért a fordítást végző gép mint a szellemi munka, illetve a szellemi munka fiziológiai alapjainak fizikai modellje az embertudományok egyike számára sem lehet közömbös. Az agy és a gép szerkezeti és működési analógiája alapján egyes filozófusok elvben nem látnak különbséget a gép és az emberi agy között. Elmossák a különbséget a tudatos gondolkodás és az anyag alacsonyabb mozgásformái között, holott a gép az ember tudatos alkotása az elektromechanikus mozgásforma szintjén, s mint ilyen az emberi aggyal minden esetben csak származékos viszonyban állhat.

A legtöbb szakértő (Norbert Wiener, Y. Bar-Hillel, A. I. Kulagina, A. A. Moles, Tarnóczy Tamás) szerénységre int. A gépi fordítás ugyanis nem gazdaságos minden vonatkozásban. A nyelvészet s a kérdésben érdekelt műszaki és elméleti tudományok azonban világvizonylatban erőfeszítéseket tesznek tökéletesítéséért. Elméleti és műszaki tudósk szervezetten harca folyik a másodpercekért és a minőségért. A fordítások szöveghatárát illetően az eddigi tapasztalatok szerint a gépi fordítás elsősorban a természettudományok szűkebb területéről vett szövegből előnyös. Az irodalmi szövegek fordításának a művészi képek és egyéb körülmények miatt akadályai vannak. A kezdetben alkalmazott közönséges univerzális gépeknél 1000 szavas szótár esetében egy szó megkereséséhez szükséges idő 0,1 másodperc volt, egy mondat megszerkesztéséhez pedig 2—3 perc. Ma már különleges fordítógépek működnek, melyeknek memóriaegysége 100 000-nél több szót is tárol, különleges utasításokkal programozhatók, s bemenő és kimenő egységeik jóval gyorsabban működnek. Új lépcsőfok a nyomtatott szöveget olvasó berendezés vagy az a műszaki újítás, mely főlegessé teszi a gépirónó perforáló munkáját. Megoldódott kísérletileg a szóbeli fordítás kérdése is.

A haladás csakugyan kimutatható. De Norbert Wienernek *Isten és Gólem* című munkájában tett megállapításai még érvényesek. Hangsúlyozza, hogy az automata fordítógép magában nem képes kielégítő munkát végezni, s megfelelő eredményt egyelőre a géprendszer ellenében a gép—ember rendszer jelenthet. Meggyőződése ugyanis, hogy hiteles gépi fordítás szaknyelvész, illetve szakfordító közreműködése nélkül nem valósítható meg.

Polivalencia

A tudományos-műszaki forradalom és a proletárforradalom a modern történelem egységes folyamatának két arca: az egyik a termelőerők, a másik a termelési viszonyok vonatkozásában megmutatkozó jelenség; az egyik az embernek a természethez való viszonyában jelent forradalmat, a másik emberközi viszonylatban. A szocializmusnak a tudományos-műszaki forradalom kérdésében a kapitalizmustól a forradalom eredményeinek alkalmazásában kell különböznie. Abban, hogy a tudományos-műszaki forradalom talaján létrehozott kultúrával a dolgozó ember emberibb életét szolgálja, jogot biztosítva mind a hagyományos, mind pedig a forradalom talaján alkotott pozitív értékek felhasználására. Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert egyetértünk azzal a nézettel, mely szerint a modern műszaki alkotásokban nemcsak a manipulálhatóság, de a földi paradicsom lehetőségei is benne vannak (Heller Ágnes: *A technika mítoszai ellen. Érték és történelem*. Budapest, 1969). Marcuse szerint a művészetben egyre inkább érezhetőek a nyelvi kommunikáció korlátai. McLuhan véleménye az, hogy a nyomtatott nyelvet (a Gutenberg-galaxist) az elektromos tájékoztató eszközök (a Marconi-konstelláció) váltják fel. G. Steiner pedig azt vallja, hogy a valóság alapvető összefüggéseit ma már nem a verbális nyelv hordozza. Ezek a megállapítások fejezhetnek ki részgizagságot, de az is tény, hogy egy nyelv csak ott veszítheti

el kultúrahordozó, -közvetítő és -alkotó értékét, ahol használatát valamilyen oknál fogva korlátozzák, vagy azok számára veszítheti el, akik a gondolatartalmakhoz nem öntevékenységek eredményeként, hanem manipulált helyzetben manipulációs eljárások útján jutnak el. Nem egészen véletlen tehát, hogy a tudományos-műszaki forradalom polgári változatához illeszkedő manipulációk sodrában létrejött fenti megfogalmazásokban a nyelv értékeivel szemben negatív álláspont jut kifejezésre.

Szociológiai vetületek, futurologia

Világosan nem láthatók, de sejthetők a gépi fordítás társadalom- és művelődéspolitikai kihatásai. Következtetésekre jogosítanak a fordítógép természete s a tájékoztatói igényre vonatkozó számadatok is.

Ami a gép természetét illeti, a lényeg az, hogy a gépi fordítás gyakorlata fokozott igénnyel lép fel a nyelvészettel szemben, s arra készíti, hogy a nyelvi törvények feltárása céljából az eddigiéknél elmélyültebb, finomabb és főleg egzaktabb eljárásokat használjon. A nyelvészet ezt az igényt csak átfogó, tudományközi együttműködés alapján elégítheti ki. A nyelvtudománynak más tudományokkal karöltve mozgósítania kell minden erőforrást, hogy az emberek közötti érintkezés legértékesebb eszköze, a nyelv, hathatósabb módon szolgálja az ember igazát. A feltárt nyelvi törvények széles körű tudatosítása, tervszerű átvitele a beszéd és írás gyakorlatába olyan folyamatot indíthat el, amely a nyelvtudományi, illetve nyelvi műveltségnek a szocializmushoz méltóbb szintjét fogja eredményezni. A gépi fordítás nyomán kialakult szükségletek messzemenően meghaladhatják az alkalmazott nyelvészet eddigi formáinak (helyesírás, helyes ejtés) hatékonyságát, s magasabbra emelhetik a nyelvhasználat logikai, erkölcsi, mentálhigiéniai és esztétikai színvonalát. Más szóval: a gépi fordítás objektív műszaki körülményként indokolhatja a szabatosabb és helyesebb nyelvhasználatot, a nyelv törvényeivel történő visszaélés szofista s demagogikus változatainak csökkenését, a beteges tünetek és az élősdiség elleni küzdelem fokozását s nem utolsósorban a szabatos fogalmazás és beszédstílus tudományosabb megalapozását.

Az emberi nyelvek sorsát és a fordítógép társadalmi kihatását illetően figyelemre méltó következtetésekre jut A. A. Moles kibernetikus (*A fordítógépek*. Budapest, 1967). Egyik megállapítása, hogy a fordítógépek használata folytán a tudományos eredmények késedelem nélkül nemzetközivé válnak. Véleménye szerint többé nem történhet meg az a botrány, ami az amerikai atomkutatókkal esett meg, akik négy évvel a hidrogénbomba elkészítése után fedeztek fel fontos számításokat, melyek időközben könyvtárak polcain heverték. Alapvető konklúziója, hogy a fordítógép egyetemes nyelvet alakít ki. A nemzeti nyelvek feloldódnak egymásban, és egységes nyelv jön létre. A. A. Moles konkrét társadalmi és történelmi összefüggéséből kiszakítja a nyelvet, ezért elgondolásai több vonatkozásban megalapozatlanok. Szocialista viszonyokat feltételezve, az esetleges egyetemes nyelv funkciója véleményünk szerint nem az lesz, hogy kiszorítja a forgalomból a nemzeti nyelveket, hanem általános etnikumközi eszközként természetes jogi határai közé helyez minden élő nyelvet, beleértve az úgynevezett „világnyelveket“ és „államnyelveket“, s egyetemes bilingvizmust honosít meg mindenfajta nyelvi kolonializmus, anyanyelvi korlátozás és idegen nyelvi túlterhelés kizárásával.

A történelmi fejlődésnek ezt az irányát jelzik a tömegkommunikációnak, illetve közművelődésnek a tájékoztatói igénnyel, hírközlési eszközökkel s a megjelent nyomtatványok nyelvi megoszlásával kapcsolatos adatai. Köztudomású, hogy napjainkban a társadalom művelődését olyan alapvető tendenciák és körülmények befolyásolják, mint a tudományos-műszaki forradalom, iparosodás, társadalmi átrétegződés, városia-

sodás s egyéb demográfiai és szociológiai tényezők. *Emberi és társadalomontológiai jelentésénél fogva az anyanyelvi humán és műszaki kultúra joggyakorlati állapotát mindenki számára döntő tényezőnek kell tekintenünk.* Az UNESCO 1967-es adatai szerint (*Annuaire statistique 1967*) 1966-ban 1000 lakosra átlagban 3000 könyv, 104 nappal, 179 rádiókészülék és 59 televíziókészülék jutott. Egy 1957-es kimutatás szerint 1948—1955 között átlagban 250 000 mű jelent meg 5 milliárd példányban. A nyelvi megoszlás tekintetében a könyvek 90%-a azonban nyolc világnyelven jelent meg. Ezek az adatok világviszonylatban a tájékozódási igény ugrásszerű növekedési irányzatát jelzik, a kiadványok nyelvi megoszlása pedig a politikai és nyelvi kolonializmus művelődésgátló törekvéseit is.

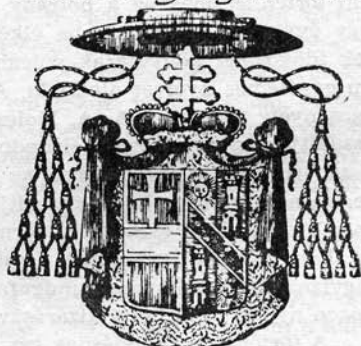
A fordítógép mindenfajta mítosz kizárásával, a hatalmas erők természetétől függetlenül, magában hordozza azt a lehetőséget, hogy műszaki oldalról siettesse a nemzeti kultúrák felvirágzásának folyamatát, s hozzájáruljon minden élő nyelv jogi helyzetének igazságos rendezéséhez. Ennek a lehetőségnek valóra váltását segíthetné elő az UNESCO egyik legutóbbi tervezetének (H. Brabyn: *Világot átfogó tudományos információk szolgálat. New Scientist and Science Journal*, 1971. III. 11.) gyakorlati alkalmazása. A tervezet kimondja, hogy az egész világot átfogó tudományos tájékoztatási szolgálat létesítése nemcsak szükséges, hanem meg is valósítható. Az UNISIST-ről van szó, mely alapelveiben kilátásba helyezi a közzétett tudományos információk akadálytalan nyelvközi cseréjét s együttműködési egyezmények megkötését nemzetközi információfeldolgozó rendszerek között. Az UNISIST-et fokozatosan kívánják világméretű rendszerre kiépíteni, és a soknyelvűség akadályait fordítóközpontok felállításával és átfogó mesterséges számítógép-nyelv kialakításával tervezik áthidalni.

Ezek szerint a kibernetikai gépek nemcsak a kozmikus távolságok, hanem az emberek, népek és fajok közötti távolságok legyőzésének a lehetőségét is magukban hordozzák. Ahhoz azonban, hogy ez a lehetőség valósággá váljék, a hatalmas struktúráknak etnikum- és egyéb csoportközi kérdésekben hozott döntéseikben diszkriminációmentes értékmércét kell alkalmazniuk.

Batthyány Ignác és Migazzi bíboros (a Batthyaneum törzsszanyaga első tulajdonosa) ex librisei

DÓMINVS aſſumpti me.

Chriſtophorus S. R. E. Preſbyter Cardinalis i Migazzi de Waal & Sonnen-thurn S. R. S. Princeps Archi-Epiſcopus Viennenſis Episcopatus Vaciſis perpetuo Adminiſtrator Cathedraliſ Cæſerianum Tridentina, Briſtanſis & Olomucenſis Canonice, nec non utriuſque Sacraſſiſſima Cæſarea & Regia Apoſtolicæ Majeſtatis actualis intimus, Statiſ Conſiliarius.

ÍRÁSJELEK

Minél kevésbé hordoznak az írásjelek, elszigetelten véve, jelentést vagy kifejezést, minél inkább ellenlábasai a nyelvben a neveknek, annál biztosabban nyeri el bármelyikük jellegzetes helyi értékét, sajátos kifejezőerejét, amely ugyan nem választható el a mondattani funkciótól, azonban egyáltalán nem merül ki benne mégsem. Zöld Henrik szemlélete, aki megkérdezte a német nagy P-ről, felkiált: hiszen ez Pumpernickel [német kenyérfajta], elsősorban a központozás alakzatainál érvényesíthető. Nem hasonlít-e a felkiáltójel a fenyegetően fölemelt mutatóujjhoz? A kettőspontok Karl Kraus szerint kitátják a szájukat: jaj az írónak, aki nem lakatja jól őket. Szemre a pontosvessző lecsüngő bajuszra emlékeztet; mi több, még nyerses szagát is érzem. Nagy ravaszul és önelégülten nyalogatják ajkukat az idézőjelek.

Forgalmi jel mindahány; végtére ezeket az ő mintájukra alkották meg. A felkiáltójel piros, a kettőspont zöld, a gondolatjel megállj-t parancsol. Azonban a George-féle iskola tévedése volt összekeverni őket emiatt a közlekedési jelekkel. Inkább olyanok, mint az előadásai; nem az olvasóval való nyelvi érintkezést szolgálják serényen, hanem saját útjukon-módjukon hieroglifikusan egy olyat, amely a nyelv bensejében játszódik le. Főlöszleg ezért főlöszlegessékként megtakarítani őket: ekkor pusztán elrejtőznek. Minden szöveg, még a legsűrűbben szőtt is, megidézi magában őket, nyájas szellemeket, melyeknek testetlen jelenlétével él a nyelv teste.

Egyetlen elemében sem olyannyira zeneszerű a nyelv, mint az írásjelekben. A vessző és a pont a fél- és az egész zárlatnak felel meg. A felkiáltójel olyan, akár egy hangtalan cintányérütés, a kérdőjel, akár az emelkedő dallamív, a kettőspont, akár a domináns szeptim akkord; és a vessző meg a pontosvessző közötti különbséget csak olyasvalaki érezheti igazán, aki érzékeli a többé vagy kevésbé zárt dallamegység eltérő súlyát a zenei formában. Azonban az idioszinkrázia az írásjelekkel szemben, amely ötven éve lépett föl, és amely alól egyetlen figyelmes szemlélő sem vonhatja ki magát egészen, talán éppen nem egy díszítőelem elleni lázadás, inkább az csapódik le benne, milyen hevesen igyekszik szétválni zene és nyelv. Mindazonáltal aligha tekinthető véletlennek, hogy a zene érintkezése a nyelvi írásjelekkel a tonalitásnak egy időközben felbomlott sémájához kapcsolódott, és hogy az új zene fáradozásait jó okkal lehetne a tonalitás nélküli írásjelekért valókként feltüntetni. Ha azonban a zene arra kényszerül, hogy az írásjelekben megőrizze tulajdon nyelvszerűségének mását, a nyelv azáltal engedheti át magát zeneszerűségének, hogy bizalmatlan az írásjelekkel szemben.

A különbség a görög pontosvessző, ama megemelt pont között, amely a hang leereszkedését kívánja megakadályozni, meg a német között, amely a ponttal és az alsó meghosszabbítással véghez viszi az ereszkedést, és mindamellett azáltal, hogy magába fogadja a vesszőt, lebegőben hagyja a hangot, valóban dialektikus kép — ez a különbség mintha az. ókor közöttinek és a keresztény kor, a végtelentől átjárt végesség közöttinek a mása volna; ha ugyan a ma használatos görög jelet nem a tizenhatodik század humanistái találták ki csupán. Az írásjelekben a történelem ülepedett meg, ez pedig sokkal régebbi a jelentésnél vagy

a nyelvtani funkciónál, amely mindahányból, megmerevedve és enyhén borzongatóan, kitetszik. Kevés kell hozzá, és valódiaknak csak a gót betűs írásjeleket tartanók, amelyeknek grafikai képe allegorikus vonásokat őriz, az antikváéit pedig pusztá szekularizált utánzatoknak.

Az írásjelek történeti jellege abban nyilvánul meg, hogy bennük éppen az avul el, ami egykor modern volt. A felkiáltójel elviselhetetlenné vált a tekintély gesztusaként, amellyel az író kívülről próbál a dologból magából nem adódó nyomtatékot tenni, míg a felkiáltójel zenei megfelelője, a sforzato, ma még éppoly nélkülözhetetlen, mint Beethoven korában, amidőn a szubjektív akarat betörését jelezte a zenei építménybe. A felkiáltójelek azonban a tekintélyuralom bitorlóivá, a fontosság bizonygatásaiavá alacsonyodtak. Ők alakították ki mégis a német expresszionizmus grafikai képét. Halmazódásuk a konvenció ellen lázadt, és egyúttal tehetetlenségre vallott a nyelvszerkezet belülről való átalakításában, ehelyett kívülről bolygatták meg. Az eszme és a megvalósítás közötti szakadás tüneteiként maradtak fenn ama korszakból, és gyámoltalan fogadkozásuk óvja meg őket az emlékezetben: kétségbeesett írásos gesztus, amely hiába szeretne felülkerekedni a nyelven. Benne lobbant ki az expresszionizmus; a felkiáltójelekkel írta a maga javára saját következményét, és emiatt ez bennük puffogott el. Ma már az inflációs német bankjegyek milliós számaira emlékeztetnek az expresszionista szövegekben.

Az irodalom dilettánsai arról ismerhetők föl, hogy mindent mindennel egybe akarnak kapcsolni. Szüleményeik logikai partikulákkal abrongozzák össze a mondatokat anélkül, hogy ama partikulákkal tételezett logikai összefüggés fennállna. Aki semmit sem képes egységben elgondolni, annak szemében elviselhetetlen mindaz, ami a töredékesre, szaggatottra utal; csak aki az egészen uralodik, az tud cezúráról. Ezeket viszont a gondolatjelről lehet fölismerni. Benne ébred töredékes jellegének tudatára a gondolat. A fokozódó nyelvromlás korában nem véletlenül mellőzik éppen ezt a jelet ott, ahol betölti hivatását: ahol széjjelválasztja azt, ami összetartozást mímel. Ha még helye van, hát csak azért, hogy gyerekes módon fölkészítsen a meglepetésekre, amelyek éppen emiatt nem meglepetések immár.

A komoly gondolatjel: Theodor Storm volt páratlan mestere a tizenkilencedik század német irodalmában. Ritkán esik meg, hogy ezek az írásjelek a tartalommal oly mélyen egybeforrottan legyenek néma vonalak a múltban, redők a szöveg homlokán, mint az ő novelláiban. Az előadás hangja gondterhes hallgatásba merül velük: az idő, amelyet két mondat közé ékelnek, a nyomasztó örökség ideje, és a földézett események között pőrén és meztelenül meg kell érintenie valami természeti borzalmat és valami szégyenleteset. Ily diszkrétan rejtezik a mítosz a tizenkilencedik században; a tipográfiában keres menedéket.

A nyelvromlásból a központozásra háramló károk közé tartozik a ferde vonal eltűnése, amely például elválasztja egymástól egy prózai műben idézett strófa sorait. Strófának szedve barbárul megszagatná a szöveget; egyszerűen prózának tördelve humoros hatásúak a verssorok, mert a mérték és a rím faviccszerű véletlenné tünik; a modern gondolatjel pedig túl otromba, semhogy azt nyújtsa, amit ilyen esetekben nyújtania kellene. Ámde az ilyen különbségek alaki érzékelésére való képesség a feltétele az írásjelek mindenkori helyes használatának.

A három pont, amellyel a hangulattá kommercializált impresszionizmus évadján volt szokás jelentősen nyitva hagyni a mondatokat, a gondolatok és a gondolatársítás végtelenségét sugallja, de ez éppen a sznobból hiányzik, akinek arra kell hagyatkoznia, hogy az írásképpel keltse ezt a látszatot. Ha azonban az arit-

metika végtelen tizedes törtjeitől orzott pontoknak a számát kétfőre csökkentik, miként a George-féle iskola tette, akkor hitük szerint tovább is büntetlenül igényt tarthatnak a képzeletbeli végtelenségre azért, hogy pontosnak álcázzák azt, aminek tulajdonképpen értelemben pontatlannak kell lennie. A szemérmetlen sznob központoszásánál nem különb a szemérmesé.

Theodor Häcker joggal szörnyülködött el azon, hogy kivész a pontosveszsző: ebben annak a jelét látta, hogy senki sem tud immár körmondatot írni. Idevág az óvakodás az oldalakra terjedő szakaszoktól, amit a piac szült; a vásárló, aki nem hajlandó megerőltetni magát, és akihez létük fenntartása végett előbb a szerkesztők, majd az írók is alkalmazkodtak, mígnem saját alkalmazkodásuk betetőzéseként olyan ideológiákat találtak föl, mint a világosságé, a tárgyi szigoré, a tömör pontosságé. Am e törekvésnél nem választható külön nyelv és tárgy. A körmondat föláldozásával kislélegzetűvé válik a gondolat. A prózát jegyzőkönyvvé, a pozitivisták kedvencévé züllesztették, a tények pusztá lajstromozásává, és miközben a mondattan és a központoszás lemond tagolásukról, alakításukról, elbírálásukról, a nyelv már föl is készül a fegyverletételre a pusztán létező előtt, mielőtt még a gondolatnak ideje volna önszorgalomból másodsor is végrehajtani ezt a fegyverletételt. A pontosveszsző eltűnésével kezdődik, s azzal végződik, hogy a minden hozzávalóból kikopott ésszerűség szentesíti a gyengeelméjűséget.

Az író érzéke a központoszáshoz a közbevetett mondatok kezelésében mutatkozik meg. Aki elővigyázatos, arra hajlik, hogy gondolatjelek közé tegye őket, ne pedig zárójelbe, mert a zárójel teljesen kirekeszti a mondatból a közbevetést, mintegy enklávékat teremt, holott semminek sem volna szabad hiányoznia az összépítményből, ami csak helyet kap a jó prózában; az ilyen nélkülözhetőség megengedésével a zárójelek hallgatólagosan föladják a nyelvi forma sérthetlenségének igényét, és leteszik a fegyvert a kicsinyes pedantéria előtt. Ezzel szemben a gondolatjelek, amelyek kiugraszttják ugyan a közbevetést a folyó szövegből, de nem zárják börtönbe, a kapcsolatot és a távolságot egyaránt megtartják. Mint ahogy azonban illuzórikus volna vakon hinni ennek biztosítására való képességükben, amennyiben a pusztá eszköztől várnök el azt, amivel csakis a nyelv és a tárgy maga szolgálhat, a gondolatjelek és zárójelek alternatíváján megfigyelhető, mily ingatagok a központoszás elvont szabályai. Proust, aki nemigen nevezhető kicsinyesnek, és pedantériája semmi egyéb, mint nagyszerű részletező képességének a vetülete, habozás nélkül használta a zárójeleket, feltehetőleg azért, mert a nagy körmondatokban a közbevetések oly hosszúra sikerültek, hogy már pusztá terjedelmük hatálytalanította volna a gondolatjeleket. Tartósabb gátakat tesznek szükségessé, nehogy az egész körmondatot eláraszszák és ama káoszhoz vezessenek, amelytől e körmondatok mindegyikét lélekszakadva csikarták ki. A prousti központoszás jogosultsága azonban csakis regényalkotása egészének a figyelembevételével igazolható: az elbeszélés látszólagos folyamatosságát áttörik, s mindahány ablaknyílásán hajlandó bemászni az aszociális elbeszélő, hogy a homályos temps durée-t átvilágítsa a távolról sem olyannyira önkéntelen visszaemlékezés tolvajlámpájával. Zárójelbe tett közbevetései, amelyek mind az írásképet, mind az előadást megszakítják, ama pillanatok emlékét őrzik, amikor a szerző, ráunva az esztétikus látszatra és bizalmatlanul az egyébként is csak önmagából kibányászott előzmények önelégültsége iránt, nyíltan kezébe veszi a gyeplőt.

Szemközt az írásjelekkel az író örökösen bajban van; ha az ember tökéletesen ura volna magának írás közben, megérezné, mennyire lehetetlen egyiküket-másikat helyesen használni, és teljesen felhagyna az írással. A központoszás szabályainak meg a szubjektív logikai és kifejezési szükségleteknek a követelmé-

nyei ugyanis nem egyeztethetők össze: az írásjelekben óvatolásra kerül az a váltó, amelyet a tollforgató a nyelvre intézvényez. Sem a sokszor merev és durva szabályokra nem hagyatkozhat, sem figyelmen kívül nem hagyhatja őket, hacsak nem akar egyfajta önellátásra jutni, hacsak a színtelen kiszínezésével — és a színtelenség életeleme a központosításnak — meg nem akarja tagadni lényegét. Fordítva azonban, ha komolyak a szándékai, semmit abból, amire törekszik, nem szabad fölálдоznia valami általánosnak az oltárán, amellyel ma egyetlen tollforgató sem érezhet együtt maradéktalanul, és amellyel egyáltalán csak az archaizálás árán tudna azonosulni. Az ellentétet mindannyiszor föl kell oldani, és sok erőre vagy sok ostobaságra van szükség, hogy az ember el ne veszítse emiatt a bátorságát. Ajánlatos volna mindenesetre úgy bánni az írásjelekkel, mint a muzsikusk a hangzatok és szólamok szabálytalan átvezetésével. Bármely írásjelzésről, akár csak bármely ilyen átvezetéséről, megállapítható, vajon szándék rejlik-e mögötte, vagy pedig csak lomposság; és finomabban fogalmazva, vajon a szabályt durván áthágja-e a szubjektív akarat, vagy pedig vele is figyelmesen számol a mérlegelő érzékenység, és továbbbrezgeteti, amidőn felfüggeszti. Ez kiváltképpen a legszíntelenebb jeleknél, a vesszőknél igazolódik be: az ő mozgékonyaságuk időmul leginkább a kifejező szándékhoz, azonban éppen az ilyen alany-közelségben hívják ki a tárgy bosszúját és válnak különösen érzékennyé olyan követelmények iránt, amelyeket nemigen vonatkoztat rájuk az ember. Mindenesetre ma alkalmazást az jár a legjobban, aki az inkább kevesebbet, mint többet szabályához igazodik. Mert a nyelvet tagoló és ezzel a betűt a hanghoz hasonító írásjelek, logikai-szemantikai önállósulásuk révén, mégis elszakadtak emettől, akár csak a betűk, és ellentétbe kerültek tulajdon mimetikus lényegükkel. Ebből próbál jóvátenni valamit az aszkézis az írásjelek használatában. A betű tiszteleg mindahány gondosan került jellel a hang előtt, amelyet megfojt.

K. Jakab Antal fordítása

Péter Rózsa grafikája

HAT TÖRTÉNÉS AMERIKÁRÓL

„A nemzet állapotá“-nak vigyázását az amerikaiak nem tekintik választott elnökük privilégiumának: történészek, a társadalomtudományok művelői, a publicisták szüntelenül foglalkoznak vele, a legilletékesebből, a közemberről nem is szólva.

Mi ez? „Nemzeti hipochondria“ tünete? Nem. Közélet.

Válogatásunk Amerika hat legismertebb jelenkori történészenek egy-egy esz-széjére épül. Az esszéket — „történelmi versenyben“ — válaszképpen írták a Newsweek című folyóirat felkérésére.

Valóban felismerhetők a szellemiség válságtünetei az Egyesült Államokban? Ha nincs válságban a szellemiség, mi okozza azt a rossz közérzetet, amely még-giscsak olyasmit sugall, hogy „valami nem megy jól“? A jelenleg megnyilvánuló nyugtalanság az egészséges elégedetlenség, vagy pedig, éppen ellenkezőleg, a ha-nyatlás jele? Ezek az alapkérdések.

Staughton Lynd, Eugene D. Genovese, Daniel J. Boorstin, Andrew Hacker, Arthur M. Schlesinger Jr. és Richard Hofstadter vallomásai nem megnyugtatók. Talán nem kenyerük a történelmi andalítás, s nem is hallgatnak „a kellő törté-nelmi távlat“ ürügyén: valóban élő történelmet írnak, minthogy azon frissiben még tévedni is hasznosabb.

A vissza-visszatérő motívumok szextettben újszerűen hatnak: kihallani az „ős témát“, amelyre — 1972-ben, a választási évben — a publicisták számtalan va-riációt írnak.

(Összedíltásunk a Newsweek LXXVI/1. száma alapján készült.)

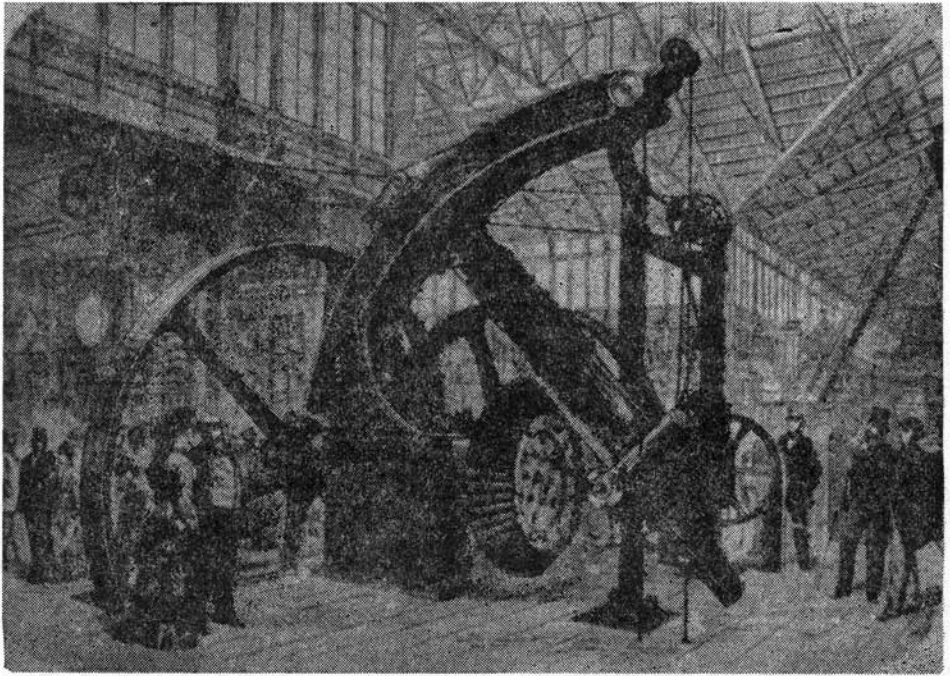
STAUGHTON LYND

Egy szellemiség?

Megtévesztő „amerikai szellemiségről“ vagy a szellemiség hanyatlásáról szólni egész Amerika, az egész amerikai nem-zet viszonylatában. Az amerikai társa-dalomban különböző, egymással ellentét-ben álló csoportok léteznek — és min-dig is voltak. Bizony, ezek a csoportok

egyidejűleg, de különféleképpen élnek éle-tüket. Az amerikai indián vagy az ame-rikai néger szellemi válságai az utóbbi 350 esztendő során sokkal mélyebbek és súlyosabbak voltak azoknál, amelyeket ugyanebben az időszakban az amerikai fehérek megértek. A történészek viszony-lag keveset tudnak még a fehér mun-kásosztály életéről is: a forradalom éveinek tengerészeiről és földbérleiről, a bevándorolt ír munkásokról, akiknek tes-tén — Thoreau mondásával élve — épül-tek az amerikai vasutak, a Kelet-Európá-ból bevándorolt acélgyári munkásokról, akik Pittsburghben és Garyben napi tí-

Technológia 1870-ben ...

zenkét órát dolgoztak, s huszonnégyet minden második vasárnapon. [...]

Nem állítom, hogy nincs válság az amerikai társadalomban. De alapvetően gazdasági, nem pedig szellemi jellegű; a lélek és a szellem birodalmában csak másodlagosan nyilvánul meg. Bizonyos általánosítások — például az „elidegenedés” — csupán elégtelen tükrözései azoknak az egymástól teljes mértékben különböző szellemiségi válságoknak, amelyek a különféle társadalmi osztályok, fajok és korcsoportok egymástól eltérően élnek át. [...]

Felületességre vall és hamis hangsúlyozásról tanúskodik az amerikai szellem válságáról általánosságban szólni. Megtévesztő az az irányzat is, amely ki-választja a jelen válság valamely egyedi vonatkozását, hogy aztán mechanikusan összemérje a múlt egy-egy ellenpéldányával. Nem vonható kétségbe, hogy a nemzet legalább olyan mélyen megosztott volt a polgárháborút megelőző években, mint ma, s hogy a polgárháború után a gyilkosságoknak és a munkakonfliktusoknak egy, a második világháborút követő faji konfliktusokéhoz hasonló időszakát követtezett, s volt még példa történelmünk folyamán a fiatalság

kiábrándultságára és lázongására is. Az ilyenszerű összehasonlítások implicite azt a tételt igyekeznek alátámasztani, amely szerint: ha állta a régi viharokat, az állam jó öreg hajója valahogy csak kibírja napjaink nagy háborgásait is. Vannak, akik akkor is rituálisan ismételtetnék ezt a mélyértelmű igazságot, amikor már összezsapnak fejük felett a hullámok. [...]

A hazai felvevőpiac reklámok útján való bővítésére irányuló erőfeszítés legalább olyan fontos, mint a tőke kivitel és az áruexport. A tizenkilencedik század kapitalizmusáról talán elmondható, hogy nagyjából mindenfélét termelt, amire az embereknek szükségük volt (jóllehet termékeit nem azok között osztotta szét, akik a legjobban rá voltak szorulva). Most viszont az a helyzet, hogy a szükségleteket gyártják hirdetések útján, majd „a kereslet fedezésére” előállítanak kétséges társadalmi hasznú termékeket. Példa: az autók karosszériája, a változó női divat, mindaz, amit a fiatalok az amerikai életforma „alakítható” elemeinek neveznek. Ez az „alakítás” a tévé és a tömegkultúra többi eszközeinek a szerepe. Akik „az amerikai szellemiség válságáról” szólnak, a tévét jel-

képesnek tekintik. Rámutatnak, milyen csomagolásban, hogyan bocsátják áruba az erőszakot a képernyőn: azonnali és intenzív hatású, ám ugyanakkor távolinak is tűnő és mesterséges. Mi következik ebből? Hogy az ilyen műsorokon nevelkedett nemzedék kész szemrebbetés nélkül gyilkolni, s — anélkül, hogy megborzna és mindent elkövetne a háború befejezéséért — eltűri a háború behozatalát lakásába. Valamit azonban elmulasztanak kellőképpen hangsúlyozni: azt nevezetesen, hogy a tévé — mint művelődési jelenség — csupán származéka a tévének mint hirdetési eszköznek. A tévé kulturális műsora töltelék a tévéreklám időközzeiben.

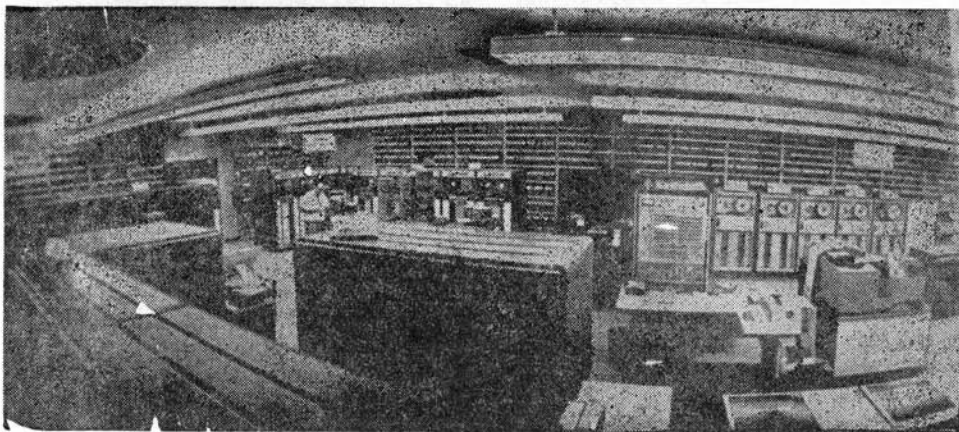
A tengerentúli Coca-Cola- és napalm-imperializmussal „belső imperializmus” párosul, amely arra törekszik, hogy olyasmik megvásárlására készítse az embereket, amire semmi szükségük. De semmiféle kereslet-növelő terv nem oldhatja meg a problémát. Az amerikai nemzetgazdaság termelőkapacitása mellett eltörpül mind a belföldi, mind a külföldi lakosság fizetőképes kereslete. A legfontosabb út, amelyen az Egyesült Államok arra tör, hogy valamiképpen megbirkózzék termelőkapacitásával: a háború. Pontosabban: egyfajta permanens hadi készütség, amely évről évre növeli a valószínűségét annak, hogy a háborúk végül csak bekövetkezzenek.

Mínt hogy nemzetgazdaságunk fő hivatása az igények alakíthatóságának, valamint a halálosan veszélyes ócskavasnak (a fegyverzetnek) a termelése, az amerikai fiúk és leányok úgy nőnek fel, hogy egy pillanatig sem hihetik komolyan: a felnőttek társadalma elvárja tőlük va-

lamiféle hasznos munka végzését. Paul Goodman *Felnőtté válni abszurdum* című művében leírja, hogy Amerikában aztán nincs beavatás a felnőttkorba, a kamaszkor megszűnt inaskodás lenni a teljes értékű honpolgárrá válás előtt; már nagyon kevés olyan felnőttkori foglalkozás van, amelyet szegyenkezés nélkül vállalhat az ember. A bűnözés és a lázadozás minden formája a munkanélküliségben gyökerezik; de a munkanélküliség nemcsak a fizetett munka hiányának, hanem a hasznos munka-nélküliségnek állapota is. Sok amerikai úgy munkanélküli, hogy közben eléggé sok pénzt keres. Jól keresnek, de pénzkereső munkájuk emberi képességeiknek csupán kis hányadát igényli. Sok amerikai a munkát nem tekinti ugyan utálatosnak, csak unalmasnak, megalázónak és valamiképpen embertelennek. A fiatalok joggal lázadnak az olyan felnőttkor ellen, amely meggyalázza őket.

A nevelés arra törekszik, hogy a fiatalokat a felnőttkori embertelen munkás-életmódra szoktassa, s az ifjak éppen ezért magát a nevelést is célba veszik. A felsőoktatás második világháború után bekövetkezett gyors fejlődése az ipar technológiai változásainak tulajdonítható. Az automatizált és komputerezált iparnak mind több fiatal férfira és nőre van szüksége, olyanokra, akik a fehérgallérosok tanultságával bírnak, de akik a kézzubonyosoktól elvárt engedelmességet tanúsítanak. A „multiversity”-k, amelyekben hétmillió college-diákból oly sok tanul, a magas képessétsűket alkalmazkodásra nevelik. A diák — akárcsak a munkás, amivé válnia kell — agyát is, kezét is használja, de nem alkotóan,

...és száz év múlva

nem saját kezdeményezéséből, hanem a fentről lefelé továbbított utasításoknak megfelelően. Ilyen a modern tőkésipar, ilyennek kell hát lennie a modern felsőoktatásnak is.

Tökéletesen igazuk van azoknak, akik azt állítják, hogy Amerika válsága — nem tekintélyválság; de másképpen van igazuk, mint ahogyan ők képzelik. Amikor úgy határozott, hogy fegyverkezési kiadásokkal vet gátat a gazdasági pangás súlyosbodásának, az Egyesült Államok eldöntötte, hogy a változást erőszakkal igyekszik gátolni. Ahelyett, hogy társadalmunk lépést tartana az élettel, mereven szembeszegül vele, mint egy rendőr. A megtorlás és a tekintélyelvűség hulláma emelkedőben van Amerikában, mert a társadalom — legmagasabb szintjein — ragaszkodik ahhoz, hogy a dolgok a hagyományos úton haladjanak, megszokottak és ellenőrizhetők maradjanak; ez a társadalom úgy véli, jobb (másoknak) meghalni, mint megváltozni. Így aztán minden intézményen, minden korosztályon belül, minden gyűlésben, ahol a több hatalommal bírók a kisebb hatalmúakkal összekerülnek, valóban válságos helyzetbe kerül a törvény és a rend. Erről azok szónokolnak a legtöbbit, akiknek a kezükben a hatalom, tehát a törvény és a rend, és semmi szükségét nem érzik a változás-

nak. Az ilyenek készek inkább tönkretenni a világot, semhogy eltűnjék, hogy nekik nem-tetszővé válják; ez esetben nem is George Wallace-ra utalok [Wallace volt elnökjelölt, kormányzó; reakciós politikus. — A fordító megjegyzése], hanem az előkelő Ivy League-egyetemek végzettjeire a Wall Street-en és a kormányzatban.

Végző soron a szocializmustól tartanak: attól, hogy a gazdasági életet többé nem vállalati vezérigazgatók kinevezte igazgatók fogják irányítani, hanem a nép által demokratikusan megválasztottak. A veszély — ahogyan a Harvardról vagy a Yale-ről s ez utóbbiak különböző egyetem-nyúlványairól érzelik — az, hogy Mozambik vagy valamelyik amerikai kisváros illetéktelen népe még komolyan veheti a Függetlenségi Nyilatkozat ékes szövegeit, s megkísérelheti ő maga irányítani gazdasági életét. Ennek megakadályozására minden eszköz bevetésére készek az uralkodó osztályok jólnevelt sarjai, akik egy ilyen szerű kimenetelben nem dédelgetett hatalmuk és profitjuk, hanem a szabadság, Isten, az ország, a világ végét vélik felismerni.

Marx talán nem is tudta, milyen nagy igazságot fogalmazott meg, amikor kimondta: a szocializmus és a barbárság között kell választani.

EUGENE D. GENOVESE

Hatalmas üzemzavar

Amikor a nemzet ifjúságának egyre nagyobb hányada hangosan hirdeti, hogy immár hűtlenné vált mindenhez;

amikor már a leghagyománytisztelőbb és legkonzervatívabb egyetemeken is állandósul a lázongás;

amikor két egymás után következő elnök panaszkolja fel a „bizalmi válság”-ot (ami szépítő kifejezése annak, hogy jelentős számú amerikai tulajdonképpen hazugnak hiszi Elnökét);

amikor a négerék úgy érzik, hogy két szék között a pad alá estek: a megígért integráció csödbe jutott, de a fehérek ellenzik a néger közösségek négerék által való ellenőrzését;

amikor a fehérek nagyjából két tá-

borra szakadtak: az egyiknek büntudata van a négerék miatt, a másik viszont leplezetlenül gyűlöli a négert (a régi típusú fehér rasszizmus megnyilvánulása mindkét variáns, de azért a kettő közé egyenlőségi jel nem tehető);

amikor a világtörténelem leggazdagabb nemzete képtelen tiszta ivóvizét megőrizni és a levegő tisztaságát biztosítani a maga számára, s még kevésbé képes felszámolni a szegénységet;

amikor nagy városokkal tudatják, hogy immár kormányozhatatlanok, arról nem is szólva, hogy lakhatatlanok;

amikor az országot félelem, rossz előérzet és reménytelenség gyötri — akkor már jobb, ha a szellemiség válságáról szólunk, hiszen ha nem erről beszélünk, ki kellene jelentenünk, hogy az ésszerűtlenség, a dekadencia, a zűrzavar a mi normális és kedvelt nemzeti állapotunk. [...]

A háború okozta kiábrándultság önmagában azonban csak nem porlaszthatta volna el ilyen gyorsan sokat hangoztatott nemzeti erényeinket és mindenha-

tóságunkat. Hatása bizonyára tompítottan és csak később jelentkezett volna, ha nem kereszteződik a négerkérdés válságával, városaink hanyatlásával, a hivatalos és a népi erőszak emelkedő hullámával s más megnyilvánulásaival annak a ténynek, hogy olyan uralkodó osztályunk van, amely képtelen, de nem is igen akar valóságosan uralkodni. (Van jobb elnevezés, mint az uralkodó osztály, annak a maréknyi embernek a jelölé-

DANIEL D. BOORSTIN

Nemzeti hipochondria

Leleményes, a legeslegutolsó divat szerinti, gazdag demokráciánk mind újabb megpróbáltatásoknak teszi ki az ember értelmét. A nevelésügy, a hírközlés, a „haladás“ ezen eszközei napról napra nehezítik helyzetállásunkat a nagyvilágban, a történelmi sodrásban, a múltjukkál szoros kapcsolatot tartó népek univerzumában. Az egyik új ár, amelyet amerikai életszínvonalunkért fizetünk kell: bebörtönöztségünk a jelenbe.

Ez a bebörtönöztség önmagunkkal való beteges foglalkozásunk, vagyis hipochondriánk oka. A hipochondria — lexikális meghatározása szerint — az az abnormális állapot, amelyet a rossz kedély és a betegségről való képzelgés jellemez; az egészségi állapotunkkal való túlzott foglalatalkozás, a közérzetünkről való túl sok beszéd. Azt hisszük, velünk kezdődik és velünk végződik a világ. Aminek aztán az a következménye, hogy a képzelgés kiszorítja érdeklődésünk köréből a nemzetet és az életet, erőnk tudatát s minden valóságos bajunkat és bánatunkat.

Országos méreteket öltött hipochondriánktól csak úgy szabadulhatunk, ha előbb elfogadjuk azt a divatjamúlt lehetőséget, hogy sok nemzeti bajunk lényegében képzeltek, s ami valóságos, az sem olyan komoly, amilyennek hisszük. Amíg tudomásul nem vesszük, hogy igenis megérjük a reggelt, nem láthatunk hozzá az egészséges élet mindennapi teendőinek intézéséhez.

Elhatalmasodik rajtunk a pillanatnyi szenzáció, az, ami a reggeli újság szalagcímében szerepel, amit éppen ebben az órában sugároznak az adók. Ettől nem látjuk a körülöttünk levő valóságos vi-

sére, aki kezében tartja a nemzet gazdaságát és a hatalom emeltyűit?) Amikor szellemiségünkre gondolunk, először rendszerint ifjúságunk politikai és kulturális hitehagyottsága jut eszünkbe. Csakhogy ifjaink hátat fordítása szüleik, iskolájuk, közösségük értékrendszerének nem csupán a háborúra, hanem sokkal többre való reagálás, és nem nagyon lehetünk abban, hogy a háború befejezése egyben hűtlenségük végét is jelenti majd.

lágot. Nem érzékeljük hosszú életű „nemzettestünk“ valóságos állapotát. S így fel sem fedezhetjük, ha valóban van valami komolyabb bajunk.

Egyszóval: elvesztettük történelmi érzékünket. Iskoláinkban nemzetünk történelmét kiszorították a „társadalmi tanulmányok“, vagyis az, ami éppen most fáj nekünk. Templomainkban az embert *sub specie aeternitatis* láttatni törekvés helyét átvette a „társasági pletyka“, vagyis a polemizálás napjaink feltételezett bajai körül. Könyvkiadóink és folyóirataink már nem az időn felül lebegőt, a tartósat kutatják, hanem inkább hasztalan hajszolják az *à la mode* „társadalmi kommentárt“, aztán imádkozhatnak, hogy el ne avuljon a két hét alatt, amíg a szám a nyomdába kerül, vagy a hat hónap alatt, amíg könyv lesz a kéziratból. Szorosan semmi sem köt már a múlthoz: sem az iskolai tananyag, sem a prédikációk, sem a könyvek, sem a dolgok, amelyek között, sem a házak, amelyekben leéljük életünket. A „rövid lejárát nemzeté“—vé váltunk. [...]

Megengedvén magunknak azt a fényűzést, hogy foglyul ejtsen a jelen, tulajdonképpen alábecsüljük magunkat, lehetőségeinket. Azt képzeljük, hogy képességeinket megtélhetjük napjaink sajtós megpróbáltatásai alapján. [...]

Történelmi érzékünk feltámasztása nem panacea minden mai bajunkra. De legalább csillapító szer. Annak a felfedezésében is segítségünkre lehet, hogy mi az, ami gyógyítható; hozzájárulhat a lehetőségek menetrendjének megállapításához, s így talán azzá válhatunk, amik nem vagyunk. A történelem nem panacea ugyan, de a legjobb gyógymód a panaceák utáni vágyódásra. Az utópizmus egyetlen kipróbált ellenszere.

Az irracionális szerepét cseppet sem lebecsülő Freud mondotta 1928-ban: az értelem hangja suttogó, pedig hangosnak kellene lennie, amíg meghallgatják; de

végül — számtalan elutasítás után — csak figyelemre méltatják; azon kevés tények sorába számítható ez is, amelyek indokolják a derűlátást az emberiség jövőjét illetően.

A jelen fülhasogató hangja mögül

ANDREW HACKER

Rossz közérzet

Az amerikai szellemiség rossz közérzetért nem okolható a téveszméihez csökönyösen ragaszkodó politika vagy az adminisztráció ostobasága, még csak napjaink elégedetlenségei megértésének hiánya sem. Az okok sokkal mélyebben rejlők, mondhatnám történelmieket; annak az emberfajtának a sajátjai, amivé váltunk. Korunkat azért neveztem „az amerikai korszak végé”-nek, mert — mint egyedek — többé már nem rendelkezünk azokkal az adottságokkal, amelyek pedig a honpolgári minőség előfeltételei. A mi esetünkre vonatkoztatva: képtelenek vagyunk rászálni magunkat a hazai rend és a világpolitikai tekintély megkövetelte személyes áldozatok vállalására.

Rövidre fogva: olyan magánszemélyek laza halmazává váltunk, akik a közösségi törekvésekkel szemben mindenkor előnyben részesítjük egyéni javunkat. Az amerikaiak többé már nem fitogtathatják azt a szellemiséget, amely a népet állampolgári öntudatra emeli és a földrajzi területet nemzeti területté változtatja. Ilyenkor óhatatlanul elkövetkezik

halljuk ki az értelem szűnni nem akaró suttogását. Csak akkor halljuk, ha figyelmesen fülelünk. Nyelvezete szokatlan, gyakran egyenesen archaikus. Minden régi idők és helyek nyelvén — a történelem nyelvén szól hozzánk.

az az idő, amelyben az egocentrikus foglalatosságok a népszerű figyelmét elterelik közösségi kötelezettségeiről, s már nem is olyan nyilvánvaló, vajon akarják-e még az emberek, hogy kormányozzák őket. A mi esetünkben elkövetkezett ez az idő.

Az ázsiai elkötelezettséggel kapcsolatos nyugtalanságok tünetiek. De még így is sokat elárulnak nemzeti karakterünkről.

Mi nem szeretjük a katonai szereplést, pedig számos nemzet katonai hődításokkal vált naggyá. Persze, az ilyen sikerek eléréséhez olyan állampolgárok kellene, akik készek a halálba menni anélkül, hogy megkérdéznék: miért sorozták be őket katonai szolgálatra. Imár csupán az amerikaiak — főként a fiatal amerikaiak — egyre elenyészőbb kisebbségénél tapasztalható a hazafiságnak az az elvakultsága, amely a katonát hősi tettekre vezérli. Persze Vietnam nagy amerikai értékek tanúsága is volt. Rendszeresen átnéztem a kitéüntetettek névsorát, amelyben mindig több a kisvárosból való katonára, holott lakosságunk döntő többsége nagyvárosban él.

Jól jegyezzük meg, hogy az átlag vietnami szabadságharcos (a vietkong) vitéz harcossá, aki kész az általa szentnek vélt ügyért helytállni.

S a vietkong meg más, hozzá hasonlók lesznek a mi ellenségeink számos következő esztendőben.

ARTHUR M. SCHLESINGER JR.

Száguldó történelem

Amerika kétségtelenül rendkívüli bizalmi válságot él át. Az sem kétséges, hogy ez nem képzelt krízis, még akkor sem, ha bőséggel, társadalmi gyarapodással és tudományos csodákkal egyidejű. Több forrásból fakad, de okai közül — véleményem szerint — semmi sem fonto-

sabb a társadalmi változás ütemének szüntelen és visszafordíthatatlan gyorsulásánál.

Henry Adams volt az első amerikai történész, aki felhívta a figyelmet a történelem szüntelenül gyorsuló száguldásának minden lehengerlő fontosságára. „A történelem 1800-tól 1900-ig nem megkétszerezte vagy megháromszorozta menetgyorsaságát, hanem — a tudomány bármely szabványa szerint mérnök is, lőerőben, kalóriában, voltban, az anyag tömegének akármely egységében — a társadalmi feszültség, a társadalom vibrációja és

ügynevezett haladása 1900-ban jó ezer-szerese lehetett az 1800. évinek. A tudomány és a technológia növekvő impulzusától hajtva a társadalom feszültsége és vibrálása manapság összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint Adams idején volt. Hacsak gyökeresen nem módosulnak az emberi értékek és képességek, a belátható jövőben nem is várhatjuk a változás ütemének mérséklődését.

A történelmi fejlődés sebességének növekedése rányomja bélyegét a jelenkori élet minden aspektusára. Mindenekfelett ez okolható világunk soha nem tapasztalt instabilitásáért. A tudomány és a technológia hétről hétre alakítja, oldja, újraépíti és tágítja környezetünket: egy újtized alatt többet változik a világ, mint régebben egy évszázad alatt. Felszívódtak a megszokások, azok az irányítószlopok, amelyek előző nemzedékek életét stabilá tették. Miután már tudják, hogy életük másmilyen lesz, a gyermekek nem tekinthetik többé szüleiket modellnek és tekintélynek. A változásban mindig van valami riasztó: feltérképezetlenül, ellenőrizetlenül mélységesen demoralizáló lehet. Nem csoda, hogy mi, mai emberek úgy érezzük, már soha sem fogunk tudni kiigazodni, egyensúlyba kerülni; elbizonytalanodtunk eszményeinket és intézményeinket illetően, bizonytalanok vagyunk ember-társainkhoz, a társadalomhoz és a történelemhez fűződő viszonyunkban, céljainkban és — önnön azonosságunkban.

A tudomány és a technika haladásának további következményei is vannak. Az egyik például abból a paradoxonból fakad, hogy pontosan az a gépi civilizáció, amely a tömegek jóléte megteremtésének irányában fejlődött, egyben az egyén szorongásának okává vált. A ma-

gas technológiájú társadalom mindenképp föllött az alapos szervezés társadalma. A fejlett nemzetek esetében a nagy szervezetek — a kormányzati, az ipari, az oktatási, a hírközlési, a szállítási, a szak-szervezeti, a kereskedelmi szervezetek — válnak a társadalmi energia egységeivé. Miként Galbraith hangsúlyozta, ezek a szervezetek önálló életet kezdenek, kialakítják saját világukat és a maguk igazságát; az egykor szuverén fogyasztó minden területen behódolni kényszerül a termelő szuverenitásának, s ezen egymásra épülő struktúrák árnyékában a ma embere töpörödöttnek és gyámoltalannak érzi magát.

Valóban, a személyi hatalomvesztéségnél, szorongatottságnál és a körüvált-ságnál, valamint az üldözöttségénél erősebb társadalmi érzet ma nincs is.

Egy további következmény magából a technológiai folyamatból következik. A tudomány és a technológia belső logikája a gépi korszakból az elektronikaiba hajt bennünket, az elektronikus hírközlő rendszerek és elektronikus ellenőrzési mechanizmusok — a televízió és a számítógép előrevetítette — új korszakába. Nem föltétlenül kell meggyőződéses McLuhanistának lennünk, hogy elismerjük Marshall McLuhan érvelését, amely szerint a történelem menetét jelentősen befolyásolják a hírközlés eszközeiben bekövetkezett változások. Nem nagyon kétkelhetünk abban, hogy ez elektronikus korszaknak mély hatásai lesznek nemcsak a társadalmi szerkezetekre és folyamatokra, hanem magára az egyéni felfogás reflexeire is. Kollektív jellegével és egyidejűségével a televízió máris felerősítette a politikai önkifejezés és a magamutogatás vágyát, s széleskörűvé tette az egyidejű reagálás állapotát és az azonal eredmény elérhetőségének remélését.

RICHARD HOFSTADTER

Az ostobaság kora?

A krízis egyik fontos eleme a fiatalok hivatástudatának a válsága. Ez életbevágóan fontos a jelenlegi helyzetben, s jelentősége az idő haladtával egyre nyilvánvalóbb. [...]

A fiatalok előtt nincs semmi, amiben kedvük volna részt venni. Az eddigiék-

től eltérően, kultúránk képtelen volt átörökíteni egyik nemzedékről a másikra a vágyat valaminek a véghezvitelére; úgy vélem, ebben kell keresnünk a főiskolákon megnyilvánuló elégedetlenség gyökereit. A diákok nem győzik eleget hangoztatni, hogy tulajdonképpen nem is tudják, mi keresnivalójuk a college-okban. Részben azért is kevésbé hajlandók szabályszerűen viselkedni, mert már nem az az érzésük, hogy értelmes életet élnek. Azt hiszik, hogy „át-ejtették” őket, hogy saját életvitelükbe semmi beleszólásuk. De az az igazság,

hogy sok esetben életoéljukat ők maguk sem képesek megfogalmazni.

Véleményem szerint a hivatásválság éppen a tevékenységre hajlamos egyedek, tehát azok esetében, akik nem passzívak, akik a nagy megoldást nem a kábítószerben keresik, abban a vágyban tetőzik, hogy a politikában leljék fel az egzisztenciális értékmérőét. Véleményem szerint ez nagyon veszélyes. Veszélyes a politikai jobboldal esetében. Megfigyelhető ez azoknál, akik néhány esztendővel ezelőtt még csak egész egyszerűen szó szerint értelmezték a bibliát, de manapság már hajlamosak világméretű kereszties hadjáratot követelni az „ateista kommunizmus” ellen. De baloldalon* is megfigyelhető — s ez most feltűnőbb —, hogy bizonyos fiatalok egzisztenciális okfejtéssel magyarázzák a polgári engedetlenséget, a violenciát, az erőszakot. Szerintük főlöszleges magyarázgati a célok, a programot, ha egyáltalán van ilyen. A cselekvés önmagában elegendő, hiszen következményei úgyis kiszámíthatatlanok. [...]

Azt hiszem, mindig is voltak, akiknek ugyanolyan bizonytalanságérzetük lehetett, amilyenről manapság panaszoknak egyesek. Henry Adams és a múlt század kilencvenes éveit értelmiségének a fele, ha nem több, nagyon aggódott az ország akkori állapota miatt. Ez az ország az önmagát ki nem élte elit hazája: legalább a tizenkilencedik század elejétől gyűrűzik történelmünkben az effajta családottság. De nem hinném, hogy volt még kor, amelyben oly általános lett volna az értelmiség egyetértése saját elidegenedettsége tekintetében, mint manapság. Tanúi lehetünk az „ellen-kultúra” kialakulásának (Lionel Trilling), majdnem minden értelmiségi ide sorolható. Jobb értelmiségi körökben a társadalomtól elidegenedettek már nem is vitakoznak azokkal, akik hajlandók volnának a társadalom védelmére kelni. Mondhatni: az egész értelmiségi közösség elégedetlen. A radikálisizmus ellenállhatatlanul divatos. [...]

A fiatal „cselekvők” olyan elit-feltételek alapján fejthetik ki tevékenységüket, amelyeknek ők maguk nincsenek is tudatában, amelyeket azonban a dolgozók nagyon világosan felismernek. Ezek a srácok két heti szabadságot kérhetnek

az egyetemről, hogy idejüket a politikai tevékenységnek szentelhessek. Vagy vizsgálalasztást kaphatnak, mert nem volt idejük felkészülni. De akik az irodákban dolgoznak vagy a futószalag mellett, azok nem alkudozhatnak ilyesmiről, s ha mégis megtehetnék, megéri a zsebük. Ezek az egyetemista srácok olyan engedékenység hasznélvezői, amely másoknak nem osztályrésze ebben a társadalomban. Ezeknek a fiataloknak cseppet sem tetszik ugyan az a gondolat, hogy elit módjára gondolkodnak és cselekszenek, de a valóságban ez a helyzet.

Elitségük erkölcsi felháborodásra épül, mindenkiel szemben, aki nem közülük való. Mit látnak? Demokráciát hirdető, de — ahogyan ők nevezik — rasszizmust gyakorló országot. Látják a háború borzalma; ezek azok a tények, amelyek alapján eldöntik, hogy mi is ez az ország. Azt viszont nem nagyon érkelek, hogy mindennek előzményei vannak, vagy hogy párhuzamos hiányosságok más országok történelmében is felismerhetők. S nem érzékelik megfelelően, hogy azért ebben az országban valami pozitív is csak megvalósult. Ezek a fiatal „cselekvők” tulajdonképpen nem tartják valóban rossznak elődeiket, csupán úgy vélik, hogy anyagi jólétük valamiképpen korrumpálta és felületessé tette őket. Bizonyos mértékig igazuk is van. Nem akarnak olyanná válni, amilyenek szüleik és oktatóik. Am rokonszenves alternatív modellre nem lennek, s ezt sínyli meg hivatástudatuk. A kultúrában van valamelyes alternatívájuk. Dzsessz helyett a rockot imádják, alkohol helyet kábítószer fogyasztanak. [...]

Amerika egyik kiemelkedő jellegzetesége a következő: ahhoz képest, hogy olyan társadalom, amelyben annyi a baj, s amelyben annyi ok van az elégedetlenkedésre a háború és a faji problémák miatt, viszonylag kicsiny az erőszak-szervezet, és az ország nagymértékben nyitott a békés jellegű egyet nem értés előtt. Akik elnyomást hangoztatva ordítóznak, s azt mondogatják, hogy Amerika már fasiszta ország, azoknak fogalmuk sincs arról, mit beszélnek.

Az aztán más lapra tartozik, hogy végső soron súlyosbodhat és valóban komollyá válhat az elnyomás.

* A szerző feltehetően az anarchizáló baloldali elemekre utal. — A fordító megjegyzése.

Könyvtár és személyiség

Minden intézményes csoportosulásnak és minden személyiségnek a múltban is volt házi könyvtára. Begyűjtő köreiket, sajátos szerkezetüket természetesen áttörte, átfogta a demokratikus haladással járó közkönyvtárrendszer, de a kisköri és magánjellegű könyvtáralakítások egyáltalán nem szűntek meg, legfeljebb bizonyos — ösztönös vagy tudatos — viszonylatba kerülnek a helyi és országos összefüggésben mindent tároló állami bibliotékákkal. Ha tehát közelebről társadalmi magyarázatot akarunk adni házi használatú kiskönyvtárainknak, szükségképpen eljutunk személyiség és kisközösség jellegzetes tájékozódási forrásaihoz. Azt az esetet ugyanis, amikor a véletlenség, az üzlet vagy a hozzánemértés cél nélkül halmoz könyvet könyv mellé („ömlesztés“-nek mondjuk ezt, s nem egy könyvtár tragédiája), éppen úgy mellőzhetjük beszélgetésünk köréből, mint valami elmekörtani megnyilvánulást épp tehetségvizsgálat közben.

A jó magánkönyvtár értelme nem a gyűjtő-hobby (ahogyan vannak bélyegyűjtők vagy autogramvadászok, hogyné volnának különleges könyvhalmozók is), az igazi magánkönyvtár mindenkor tulajdonosának érdeklődési iránya, egyéniségének szakmai alakulása, baráti tájékozódásának, problémaviselésének változása és mélyülése szerint rétegződik, bővül s rögződik jellegzetes személyiség-vallomássá. Mintegy folytatása, kiegészítő része egy-egy agybeli gondolatrendszernek, arcélnak, pályatvnek. Ezért gondolja külön minden valamirevaló közkönyvtár is a ráeső örökségeket, világegyért sem keverve össze a sajátos egyéni összetételű más lelki rendszerek, személyi csoportosítások hagyatékával. Külön őrizzük és tanulmányozzuk ma is Teleki Sámuel vagy Bölöni Farkas Sándor házi könyvgyűjteményét, kibányászatlan dokumentáció még a Korunk nagy szerkesztőjének ismeretéhez a családi Gaál Gábor-könyvtár, együtt kell megőriznünk Jancsó Elemér könyveit, s a szatmári városi könyvtárat is idejében figyelmeztetnünk kell, hogy a birtokába jutott híres Kölcsey-könyvtár anyaga (mely az írói hagyatékából egy iskola-fejlődés történelmi gazdagodásával hatvanezres különegységgé kristályosodott) nemcsak vagyont érő darabjaiban*, hanem egészében is irodalomtörténeti érték.

Igazán nem akarok alsóbbrendűségi szorongásokat kiváltani nagy példák sorolásával. Minden értelmiségi dolgozónak (s ide tartozik ma a magára adó szakmunkás is) kialakul a megfelelő otthoni könyvtára, ha szigorú

* Arisztophanész Comedia novája (Velence, 1495), egy 1608-as Machiavelli-kiadás, Köleséri Sámuel Arany almája (Debrecen, 1673), Merliano Ambrosio Theatrum politicuma (Köln 1691) első belenyúlásra kiemelhető az inasiskola raktárhelyiségébe hordott könyvhalmazból.

logikával azt szerzi be és őrzi meg, ami pályájához szükséges, érdeklődését kielégíti, tudatos társadalmi szerepét alátámasztja. A felelősség, a foglalkozás, a népszolgálat követelményei szerint egyre bővülnek az olvasmányi követelmények, egy jó házi könyvtár azonban mindig benső összefüggésben marad a személyiséggel, mintegy annak öntörvénye szerint fejlődik. Felesleges polcra rakni egyszeri olvasásra való, soha többé nem kellő anyagot, csak helyet foglal el, s esetleg mástól von el értékes információkat. Ezzel azt is megmondtam, hogy a házi könyvtár eszményi esetben csak kézi könyvtár, már abból a megfontolásból is, hogy szükség esetén eligazít a közkönyvtárak igénybevétele felé. Közkönyvtárba küldenék minden olyan művet, melyet gazdája nem használ. Nem való a házi anyagba olyan mammutsorozat, ritkaság, sokszor idegen nyelvű mű, mely a tulajdonos számára semmiképpen sem komoly szükséglet. Valahogy úgy képzelem el, hogy saját könyvtárát ki-ki csak kiindul pontnak, garádicsnak, bevezetőnek tekintse a munkájához nélkülözhetetlen nagykönyvtári kutató munka felé. Szótárak, lexikonok, átfogó történeti munkák azért jók házi használatban is, mert a Nachschlagebuch (utánanézésre való könyv) szerepét töltik be további tájékozódás céljából.

Az elmondottak szellemében vagyok a gáttalan könyvkölcsönzések ellen-sége. A nagykönyvtárban — közkönyvtárban, akadémiai és egyetemi könyvtárban — mindennek ott kell lennie, tehát annak is, amit én idehaza gyűjtök magam köré, ott mindenki mindent megtalál (pontosabban: találjon meg); ami azonban nálam állott össze gyűjteménnyé, az az én agyrendszerem függvénye, az én mindennapi lélegzésem, gondolataim materializációja, munkaeszközöm, benső láncreakcióim variatúrája. Ezt ne szakítsa meg senki, ha csak vendégként bele nem telepszik, mintegy velem lépve eszmecserébe. Ilyenkor még feketével is megkínálom. Szigorúságonnak egyik oka az is, hogy nagyon sok könyvemet dedikálta szerző, s nem egy ilyen ajánlott munka elvesztését siratom már. Ráadásul: szimultán olvasó és író vagyok, vagyis egy-egy cikk ellenőrzéséhez tíz-húsz forrást is megmozgatok. Nem mondom, helyesen tesszük (különösen vidéken), ha külön könyvtári részleget teremtünk a többoldalú baráti kölcsönforgalom számára is, különösen folyóiratok tekintetében, kialakítva ezzel házi könyvtáraink meghittebb együlttelését. Máig feledhetetlen számomra az 1944-es könyvcserre Benedek Marcellal Kisbácón és Vargyas között.

Házi könyvtárammal úgy vagyok, hogy újságtírói, szerkesztői, tanári pályám, közírói fejlődésem és munkám szerint kortörténeti rétegződéssel alakultak ki irodalmi, irodalomtörténeti, helytörténeti, szociológiai és ideológiai részletei, bő az Ady- és Móricz-irodalmam, érdeklődésem és harcaim szerint színes a népi, szociográfiai anyag, van csehszlovákiai gyűjteményem, s itthonról eleve el tudok igazodni minden olyan kérdésben, melynek tanulmányozására — főleg a romániai magyarság ötvenéves múltjával kapcsolatban — az egyetemi könyvtárba elindulok. De már a művészettörténeti részt kiemelte mérnök fiam, aki külön építészeti házi könyvtár alapításába kezdett, s ami színdarab akadt nálam, átvándorolt másik fiam, a volt színi növendék új kézikönyvtárába, mely egyéni beszerzéseivel korszerű színház-történeti és rendezői válogatássá bővült. Szükség szerint most egymás könyvtáraiba járunk feketére.

Ami pedig a személyiség-könyvtárakra áll, az érvényes az intézmények, kutatóállomások, tanszékek, szűkebb munkakörök esetére is. Egy iskola, egy

üzem könyvtára sem közkönyvtár, hanem a maga sajátos szűkségei szerint fejlődik, zárt láncolatban. Itt már a szakfolyóiratokra és a részletekbe menő dokumentációkra is szükség van, e szeűbb könyvtárak különleges feladata a gyorsan elévűlő könyvkultúránál dinamikusabb, időszerűbb, mai viszonyaink között gyorsabban informáló folyóiratoktúra tárolása. Itt már nem egyetlen agy gondolati hálózatáról van szó, hanem a kisközösség összértelméről, közgondolkodásáról, egyűttes célirányáról. A jó szakkönyvtáros (maga is szakember) az érdekelt munkaegyűttes feladataiban járatos, ennek megfelelően gyarapítja az állományt s készíti el tematikai kimutatásait, cikk-regisztereit, tárgymutatóit az érdeklődési szférák és pályavonulatok szerint. A ráutalás a további, még teljesebb tájékozódást nyűjtő közkönyvtárrendszer felé itt is helyénvaló: előre kidolgozott s mindenkor rendelkezésre álló könyvészeti lajstromok formájában. Egy-egy ilyen szakkönyvtárnak — például egy-egy tanszék vagy egyesűlet gyűjteményének — felelőtlen beolvasztása a nagykönyvtárakba nemegyszer okozott már jóvátéhetetlen károkat, ma azonban szerencsére a könyvtárak szakosítása felé tartunk, és a darab szerinti besorolások veszedelme eűlt.

Egyén, kisközösség, nagyközösség szerepkörei szerint tagolódnak a könyvtárak is, akárcsak a társadalmi mozgásszférák, nem elég tehát, ha érdeklődésűnk a könyvtárak iránt szűken vett „könyvészeti“ gond. Felelőségűnk legyen árnyaltabb: egyfelől minden személyiség és munkaegyűttes sajátos könyvtáralapítását segítűk elő, másfelől törekedűnk a közkönyvtári szolgálát tökéleteségére.

Balogh Edgár

Holtig tartó szerelem

Mikor is kezdődhetett? Hogy az első ember beleszeretett az első könyvbe. Nem a szerzőjébe, nem a tartalmába, hanem a Könyvbe. Ebbe a minden csodák legcsodálatosabbjába. Emberek és gondolatok halhatatlanságának megörzőjébe.

Persze, az ízlésesen megkopott bőrkötésbe is bele lehet szeretni. Olyan könyvbe is bele lehet szeretni, amelyet a tulajdonosa soha el nem olvasott. Perverzitás lenne ez? Aligha. Attól a pillanattól fogva, amikor érzelmi viszonyba kerültűnk nem csupán a rögzített gondolattal, valakinek a rögzített mondanivalójával, mondókájával, ha úgy tetszik, hanem a mondandó rögzítőjével is, már létrejött annak lehetősége, hogy a tartalmazót elvállasszuk a tartalmától, és önmagáért, a funkciójáért szeressűk. Amikor pedig a tetzeszős köntösét feltaláltuk, attól kezdve már ebbe is belehabarodhattunk. Hiszen a kötés a könyvet jelképezi, a könyv pedig a táblái közt esetleg csak megsejtett szépséget és igazságot. Hogy ezek a dolgok mennyire összefűggenek, arra egyetlen kiagyalt példát hoznék fel. Adj a könyvbarát kezébe egy szemlátomást több százéves könyvet. Attól, hogy egy számára teljesen ismeretlen nyelven nyomtatták, még értetlenűl is kellő áhitattal fog belelapozni. De ha minden oldala makulátlan hófehér, amilyennek egyes mutatóvány-példányokat kötnek be a nyomdák, teljes kiábrándultsággal teszi le. De hiszen egyik esetben sem szűlt hozzá a könyv — ám az egyikben legalább szűlt. Ime, hogy a funkció hiánya mint oszlatja el a kölcsűn iránti vonzal-

mat, amelyről kiderül, hogy csak látszólag felületes. Nem olvasó, ritkán olvasó könyvbolondot el tudok képzelni, de írástudatlant soha.

Ennek a veszélyét nem nehéz füllöncsipni. A könyv illúziót kelt, a bölcsesség és a gyönyörűség illúzióját, amelyet — jól tudjuk — nem minden esetben igazol a tartalma. De ez is csak azt jelenti, hogy vannak élőködő könyvek, és hogy van min élőködniük...

Ennyi általános locogás után hadd térjek már rá arra a bizonyos múlt századbeli Kun Dánielre, aki antikvárius lévén, annyira szerette a könyveit, hogy ha valaki egy-egy kedvesebb darab ára iránt érdeklődött, könnyes szemmel rimázkodott, ne fosszák meg tőle. A vevők között már híre is ment ennek a bolondériájának: ilyen esetben egyszerűen ellopták tőle a könyvet, és postán küldték meg saját becslésük szerinti árát.

Ezzel már helyben is volnánk, méghozzá a legrokonszenvesebb helyen, az antikváriumban. Amely abban különbözik a nyilván előkelőbb világkönyvtáraktól, hogy itt szabad préda vár a látogatóra, a könyvkereskedéstől pedig abban, hogy a ritka kincsre bukkanás ígéretével kecsegtet. Aki nem nyit be az útjában álló antikváriumba, az nem szereti igazán a könyvet. Aligha tudnám megmondani, hogy ezt vagy amazt a könyvemet melyik könyvesboltban vásároltam. De hogy melyik antikváriumban, azt igen. Az az antikvárium például már rég nincs meg, amelyben egy Amstelodamban nyomott Károli Gáspárt találtam egyszer — s már ez sincsen meg rég, oda kellett adnom Bölöni Gyuri bácsinak, mert az utolsó lapjára fel volt jegyezve, hogy a múlt század elején melyik esztendőben, melyik hó hanyadikán született „a kitsin fiam Bölöni György“, akiben Gyuri bácsi valamely őst sejtette. Noha azt az öt rhénusi forintot már nem kaphatta meg, amellyel valami Balogh vagy Balázs tartozott a családnak, s följegyezték ugyanoda.

Az arra érdemes vendégnek mindig megmutatom a Bécsi Magyar Kurirnak azt a fél évfolyamát, amelyben eredeti tudósításokat olvashat Roberts-pierre (sic!) múlt heti beszédéről, vagy egy másik fél évfolyamot, az Életképekét első közlésű Petőfi-versekkel. Vagy azt a Berzsenyimet, amelynek még Helmecki M. a' TT. 's Bölcselked. Doct. írta előljáró beszédként értekezését az úgy nevezett Újításokról a' Nyelvb. Vagy Valois de la Motte grófnő, Mária Antónia nevezetes nyakéktolvajának emlékiratait, amelyeknek egy londoni német fordítása van a birtokomban 1789-ből, s ha nem hamisítvány (Csehi Gyula nézte annak), akkor bizony ritka példány, hiszen Paul Barras, a direktórium tagja már mintegy 140 esztendővel ezelőtt megírta, hogy a francia király az egész francia kiadást fölvásárolta és elégettette, s hogy már akkor alig néhány német példány forgott közkezen...

Szeretjük a könyvet, a rongyosat is, ha olyan a tartalma, és a díszkötésűt, még ha történetesen gyöngécske is, elnézzük neki, mert a nyomdászt is szeretjük, meg a grafikust, meg a könyvkötőt. Ilyenkor arra is gondolhatunk, hogy szegény nyomdász nem tehet róla, nem élt Heltai Gáspár idejében, mert amilyen gonddal és szeretettel kinyomta a díszes albumot, talán jobban is meg tudta volna írni, ha hagyják, ha a munka megosztása, tagolódása nem lett volna olyan parancsoló ütemű. Szeretjük a könyvet, tiszta és holtig tartó szerelemmel, a legtisztábbal minden szerelmek közül.

Megsimogatnók-e valaha is, ha nem éreznők eleven, ugyancsak érző lénynek?

Majtényi Erik

Csalnak a reprók, de szeretjük őket

A Skirák, a drága, szép, szélehozza egyforma kötésű könyvek egyike — telített színű reprodukciókkal — Fra Angelico száz festménye van a kezemben egyszerre. Megnézhetem, átnézhetem az életművet előre és visszafelé, de melyik Skira tudja felidézni azt a döbbenetet, amelyet a firenzei San Marco kolostor lépcsőin felmenve a folyosó faláról teljesen váratlanul feltűnő Angyali üdvözet idéz elő?

A Mona Lisát reprodukálták minden elképzelhető technikával, láttam rézkarcban és acélmetszetben, heliogravúrral és legmodernebb színes reprodukciós technikával sokszorosítva. Azt hittem, ismerem valamennyire. Ebben a hitben írtam róla, és beszéltem, bizony nyilvánosan is. Mikor végül ott álltam előtte, a Valódi előtt, meglepődtem: hát ez ilyen hosszúka? Nem a szín, nem a tónus, hanem a kép méretaránya különbözött attól, ami bennem élt. A látszólag legegyszerűbb, legkönnyebben visszaadható dolog. Csalnak a reprodukciók, de szépek, és szeretjük őket.

Szeretjük őket, mert képet adnak a képről, a szoborról, a városról, mely fantáziánkkal csiszolva, alakítva élő és igaz, míg meg nem halunk — vagy találkozunk az eredetivel.

Ákár többet, akár kevesebbet, de mindig mást ad a reprodukció. Gior-gione Alvó Vénusza három különböző kiadó művészettörténetében három-féleképpen fest. Vigaszul szolgálhat, hogy a drezdai képtárban függő eredetihez mindhárom hasonlít. Az album, a monográfia, bár fogalmat ad, horizontot tágit, kicsit öncél is. Elválva az eredetitől — gyakran saját magában hordja az értékét, mint egy bravúros, de hűtlen átköltés.

Paradoxon, ám az is előfordul, hogy többet ad az eredetnél.

Ott van a polcaimon tucatnyi folyóméteren a Musée imaginaire, mind-annak, de legalább jó részének a képe és leírása, amit emberek, magányos zsenik, népek építettek, faragtak vagy festettek, amit civilizációk hagytak maguk után. „Mélységesen mély a múltnak kútja”, leszállhatok belé, a könyvek a lépcsőim. Sok köztük az ingatag.

A „tükör-könyvek”: létrejön egy-egy könyv, mint a kristály vagy gyöngyszem; gondolatmag köré alakul lassan, talán egy élet alatt, majd fényleni kezd. A fényt visszaveri egy másik könyv, megsokszorozza vagy elhomályosítja. Ezt ismét másik, és így tovább a csalfa végtelenségig, mint a szembenálló tükrök. Lassanként a kiindulópont kevésbé lesz érdekes, mint a hozzá fűződő irodalom. Ez viszont bizonyos bibliofileknek gyűjtési alanyul szolgálhat.

Mert a könyvet nemcsak dicsérni és szidni, hanem olvasni, sőt gyűjteni is lehet. Van, aki e műveletek közül csak az egyiket vagy másikat végzi. A gyűjtés nem a legutolsó élvezet azok közül, amelyeket a könyv nyújthat. Gyűjteni a legkülönbözőbb indítékokból lehet; gyakran maga a gyűjtő sem fogalmazta meg magának. Ezek között lehet olyan, többé-kevésbé mágikus elképzelés, hogy „ha bírom a könyvet, bírom a tartalmát is”. Legalább egy kicsit, mint ahogy az elemista gyerek, ha már nem tanult, legalább éjszaka párnája alá teszi a könyvet, hogy másnapra tudja a leckét. Jőmagam is több könyvet szedtem össze eddig, mint amennyit egy normális szabású ember-élet alatt el lehet olvasni. De azért — ki tudja, miben bízva — továbbra is hordogatom haza őket. Hiszen Salamon királynak állítólag nyolcszáz felesége volt, és semmiféle megbízható adat nincs arra, hogy mindegyikkel

közelebről is megismerkedett volna. *Habent sua fata libelli* — mondja a régi jó közhely. A könyvnek azonban nemcsak sorsa van, hanem lelke, sőt teste is. Van, amelyiknek nemcsak a lelkét szeretem, hanem a testét is. Az 1682-es *Vulgata* — amelyet egyetlen hadizsákmányként hoztam hetedhét országon keresztül haza abból a háborúból, melynek szele szétfújta addig gyűjtött könyveim jó részét — gyémántbetűi szép tiszta nyomásán kívül fatáblára vont pergamen kötésével, ahányszor kézbe veszem, olvasás közben taktilis élvezetekkel is szolgál.

Hasonló örömeket ad az Elsevierek *Republica* sorozatának csodálatos formátuma, pergamenkötése.

Az erdélyi könyvkiadás egyik díszé Gy. Szabó Béla *Liber miseroruma*. Szomorú címe és nyomasztó tartalma mellett még mindig örömet ad annak, aki kezébe veszi, akárcsak a másik művész-könyv, az Atila királról ének, melyet Kós Károly írt, illusztrált, szedett és nyomtatott remekbe. Ha az ember érdeklődik Shakespeare iránt, néhány évi utánajárással megszerzi a klaszszikus magyar fordításokat és az újabbakat is hét kötetben; élvezet összevetni a Shakespeare összes művei egykötetes angol kiadásának szövegével. Mellettük rangosan áll a Val Munteanu tervezte és illusztrálta, a költő négy-századik születésnapjára megjelentetett angol-román, kétnyelvű válogatás. Kiállításában jóval szerényebb a Meridiane kiadó művészeti sorozata, de igényes válogatása és praktikus, kellemes formátuma miatt sokan gyűjtik.

Mert a formátum is sokat számít. Mégiscsak más az, ha az ember villanyfénynél folio-formátumban lapozza Dantét, olyan kiadásban, melyben csak a főszöveget magyarázó kommentárok szedettek kis betűvel. A laponként néhány soros főszöveg pedig egészen nagy betűvel van nyomva. Ulrico Hoepli az 1921-es Dante-évforduló alkalmából gondoskodott egy mellényzsebbe tehető Dante-kiadásról is. Ugyanebben az évben adta ki Kner Izidor könyvnyomtató, Gyomán, Giovanni Boccaccio Dante-dicséretét. Ha az embernek szerencséje van, akkor éppen egy olyan példányt lapozgat, amelyben a néhai tulajdonos román anyanyelvén írta be, hogy olvasta ezt a könyvet. És van még egy másik fajta könyv, a *livre de chevet*, a kedvenc könyv, amit az ember valahol az ágy fejénél helyez el. Karinty vagy Thomas Mann. Mikor már csend van, és mindenki alszik, akkor lehet legtisztábban érteni a könyvek beszédét, éjszakáról éjszakára folytatni a hangtalan dialógust.

Ditrói Ervin

A zenei könyv hasznáról

Zenei írás mindaz, ami a zenét dallam helyett „prózában” magyarázza. E magyarázat szempontja lehet természettudományos, szociológiai, muzikológiai, irodalmi, esztétikai; ide tartozik tehát a zenei szakkönyvektől a regényes életrajzig minden. A kérdés nem is az, hogy mi a zenei könyv, hanem hogy kell-e egyáltalán.

A hallási élmény a látási élmény részletgazdagságához képest szegényesebb, de ugyanakkor általánosabb és elvontabb. Ennek az élménynek a szubjektívációjára, majd stilizált reobjektívációjára való törekvés úgynevezett hangzásbeli képszerűséget teremt, vagyis a hangzásélmény — jelen esetben a művészi hangzás — vizuálisan ábrázolható jelentés-szerkezetként mutatkozik. A zenei hangzás tehát, mint időben és (virtuális) térben való mozgás-

folyamat, rendelkezik bizonyos fajta vizualitással. Arisztósz szerint két dologból áll a zene megértése: „érzékelésből és emlékezésből. Érezni a keletkezőt kell, emlékezni pedig a megtörténtre“. A zenei mozgásfolyamat konkrét időben való folytonos keletkezés és elmúltság. Az emlékezés állandó összevetés, a zenei funkciók időben és térben, vagyis ritmikában és hangmagasságban való összehasonlítása. A hang magassága és időtartama csak az öt megelőző és követő hang értelmében kap meghatározott funkciót, ez pedig dallamvonalként, illetve harmóniasikként jelentkezik a tudatban egy térszerű zenei építmény képzetében. A hallás éppen a hangzás állandó felülvizsgálatával osztja (periodizálja, vagyis ritmizálja) a zenei mozgásfolyamat idejét, és ezzel egyéni élménnyé avatja.

A zene különössége éppen az egyéni hallásokban történő folytonos összevetésben jut kifejezésre. Ezért lényegének a megértése, valamint művészeti terméként való „fogyasztása“ az alkotó, előadó és hallgató részéről állandó jelenlétet, erőfeszítést igénylő részvételt jelent. Nem közvetíthető papíron — a kottaanyagtól eltekintve, ami a zenei hang lehetősége —, szóban; ahogyan Jagamas János egyik előadásában megfogalmazta: a zenét szavakkal csak körülírni lehet, kifejezni nem. Le lehet írni azt a fizikai — ha úgy tetszik: technikai — folyamatot, amely egy adott műalkotás létrejöttét, illetve újraalkotását, bemutatását feltételezi, de a kifejezett tartalmat csak érzékelteni lehet, és azt is pontatlanul. Nyilván, ha megfogalmazható volna, nem lenne szükség magára a zenére. Ahogyan az irodalom mai formájának elsődleges létezési módja az írásbeliség, és csak másodsorban a szóbeliség (az is csak versnél), úgy a zene ennek negatívja: elsősorban hangzó, és csak másodsorban írott művészet. Ahhoz, hogy valaki egy írott kottaképet „szárazon“ élvezni tudjon, előzetes hangzáskultúrára, kifinomult belső hallásra van szüksége.

A zenei alapismeretek elsajátításához persze bőséges szóbeli és írásbeli magyarázat szükséges. Az erre vonatkozó szakkönyvek — valamint a népszerűsítő kiadványok — szükségessége kétségtelen. Esztétikai értelmezésben azonban, bizonyos technikai (értsd: dallami, ritmikai, harmóniai, formai) elemeknek, fordulatoknak — többé-kevésbé önkényesen — meghatározott jelentéstartalmat tulajdonítva, már egy sajátos jelrendszer használatos. És erre a jelrendszerre nemcsak a legkortársabb zenemű előtt esetleg tanácstalanul álldogáló műtésznek lehet szüksége, hanem mindazoknak, akiknek a zene megértése folyamán el kell sajátítaniuk valamilyen módszert. Pontosan ez a zenei gondolkodásmód teszi például Lendvai Ernő könyveit olyan hatásossá. Bartók zenei világképéről írott három könyve, valamint Toscanini Beethoven-interpretációjáról szóló munkája olyan lehetőségeket tár fel a zeneesztétikában, melyek lehetővé teszik a „szűk“ zenei tárgyon túlmutató esztétikai rendszer kidolgozását is. Az eddigi esztétikák próbaköve amúgy is a zene volt; ez esetben a zeneesztétika módszerét lehetne kiterjeszteni. E könyvekben arról a zenetörténeti pillanatról van szó, melyben az addig összebékíthetetlennek vélt két alkotási mód szimultán van jelen egy nagy életműben. És mint kiderül, nemcsak a bartóki életműben, hanem... és itt következik a magyarázat.

Mert magyarázatra szükség van. Főként, ha az ember nem hisz a flúlének.

Balla Zsófia

Könyvművészet és képzőművészet

Talán egy képzeletbeli interjú-kérdéssel jelezhetnénk leghívebben könyv és képzőművész összetartozását: „Milyen érzés a grafikus számára műveivel rendszeresen az olvasóközönség elé állni?” Mert egy izzig-vérig könyvgrafikusnak állandó tárlat-lehetőséget jelent a könyvkiadás. Ha pedig egyúttal az ideális könyvgrafikus fogalmát is tisztázni szeretnők, úgy a változatos feladatok sokszínű megoldására képes alkotóról ejtenénk szót. Hiszen a könyvkiadók „műsorán” régi és új művek egyaránt szerepelnek, a műfajok egész sora váltakozik, így a könyvek küllemének megjelenítése szintén sokszólamúságot igényel. Ha a könyvkiadók változatoság-igénye mellett a sajátos stílusjegyekre való törekvést is hangsúlyozzuk, akkor máris körvonalazódott a képzőművészet feladatköre a könyvkiadásban.

Hogy a könyvgrafika stílusváltozásai milyen érzékenyen reagálnak a képzőművészetek általános stílustörekvéseire, azt lépésről lépésre nyomon követhetjük, a szecesszió gazdagon áradó ornamentikájától az „izmusok” jelentkezéséig és a népművészeti értékek motívumtárának felhasználásáig. Ezzel párhuzamosan nyernek polgárjogot a csak tipográfiai eszközökkel megoldott, puritán egyszerűségükkel ható borítólapok, hogy azután újra a festőbb, színesebb grafika váljék uralkodóvá. A hullámvásznak ma is tanúi vagyunk, terveinket a többrányú keresés jellemzi. Hazai könyvtermésünk — stílusban és színvonalban egyaránt — a lehető legváltozatosabb. Ebbe a körképbe szorosan illeszkedik a Kriterion-könyvek arculata, a díjazott könyvektől a kevés dícséretet érdemlő megoldásokig.

Paradoxális helyzet, de tény: szép könyv helyett csak szép borítóra és szöveggépre futja kiadónk kelléktárából. Furcsa a megállapítás, hiszen minden védőlap egy-egy könyvet takar, és az illusztrációk szöveget kísérnek. Miért ez az elkülönülés? Azért, mert minden egyéb, ami egy szép könyv tartozéka (igényes kötés, változatos tipográfia, gondos nyomás), minden esetben elmaradt a tetszetős külső mögött. Az elmondottakból következik, hogy szívesebben nyilatkozik a művészeti szerkesztő a sikerült védőlapokról, szövegekői rajzokról, mint a technikai szerkesztőség és a nyomdák szelmalomharcáról. Sok szép könyvgrafikai feladat megoldása során állandósult kiadónk kapcsolata a művészmunkatársak egy csoportjával. Mondanunk sem kell, magasabb osztályzatra azok jogosultak, akik nem csupán kereseti forrást látnak a megbízatásban, hanem nemes hivatásnak tekintik a könyvtervezést. Sem a kiadó, sem az olvasó szempontjából nem közömbös, hogy a művészeti szerkesztőnek „alkatrész”-ként szállított rajzból kell-e a borítót megterveznie, vagy egszemes stílusban befejezett grafikai alkotást illeszthet a maga helyére. A „mellékjövdelem”-ért vállalt könyvgrafika súlyos következmények okozója lehet: sok esetben tájékozatlanságot tiltkröz az itthon és külföldön már elért vagy éppen túlhaladott színvonal ismerete terén, ugyanakkor újabb és újabb megoldások keresésére sem ösztönöz.

A szöveggépek tekintetében — bár aránylag keveset közlünk köteteinkben — már megnyugtatóbb a helyzet. Talán az önálló képgrafika készítéséhez szokott alkotóink bátrabban, otthonosabban mozognak ezen a területen. Bizonyításul elég a Szarvasokká vált fiúk, a Don Quijote, a Homokóra illusztrációra gondolni, de a felsorolást folytathatnók a Két koldusdiákkal és sikerült meseillusztrációkkal.

Örvendetes tény, hogy az utóbbi időben sajtó és más hírközlési eszközök egyre többet hangoztatják a szép könyv iránti igény növekedését. Nem szorul bizonyításra, hogy esztétikai tömegnevelő ereje szinte felbecsülhetetlen. Ahhoz azonban, hogy feladatát méltóképpen teljesíthesse, a legtehetségesebb alkotóművészek szívvel és lélekkel végzett, odaadó munkája szükséges.

Deák Ferenc

Könyvtervezés és nyomdatechnika

Korunk civilizációja természetesen a nyomdaiparban is érezteti hatását. A mai nyugdíjas nyomdász inas korában még mint az egyik legtípusosabb kézműves mesterséget tanulta a betűszedést és könyvkötést. A többi iparág fejlődésével párhuzamosan a nyomdaipar is nagy léptekkel halad előre. A kézi szedést helyettesítette a gépi szedés, nagymértékben fejlődött és automatizálódott a magasnyomás, sokat fejlődött és előtérbe került az ofszetnyomás (már napilapok is készülnek ofszet-eljárással), s a könyvkötés területén szintén egyre több munkafolyamatot gépesítenek. A könyv egyre inkább ipari termék lett, akárcsak a cserép, a téglá vagy bármelyik közhasználati cikk.

A könyv előállításának módosulása természetesen kihat a kész könyvre. Ha egymás mellé helyezünk egy nem is olyan régi — csak e század eleji — és egy napjainkban készült könyvet, lényeges különbségeket láthatunk tipográfiájában, nyomásában, a kötésmunka és a felhasznált anyagok tekintetében. Talán a legszembetűnőbb jelenség az egyszerűsödés. Ez az egyszerűsödés már-már a sablonosság határát sűrölja. S a könyvgyűjtők és az olvasók egyre szélesedő tábora joggal kifogásolhatja a „szép könyv” hiányát. Joggal, hiszen a technikai feltételek egyre tökéletesednek, kezdve a felhasznált anyagok előállításától a könyv gyártásáig, és e fejlődési folyamat természetes velejárója kellene hogy legyen a nálunk és ma előállított szép könyv.

Biztos, hogy a mai modern nyomdaipari körülmények között is lehet szép könyvet előállítani. A műszaki feltételek adva vannak, s mégis nagyon sok a gyenge minőségű anyagból készült, rosszul nyomtatott és gyengén reprodukált képanyagot tartalmazó könyv. A hibák okait keresve elsősorban a szakemberek hiányára kell rámutatnunk. A régebbi nyomdaipari berendezések megvoltak a maguk szakemberei is. Az új műszaki feltételek új szakembereket kívánnak, s ezek képzése elmaradt a technológiai fejlődés gyors üteme mögött. A szakemberek képzése lassúbb folyamat, s úgy érezzük, hogy az illetékesek nem fordítanak erre kellő gondot. Csak egy tényről említsünk: az utóbbi években hazánkban egész sor lap és folyóirat indult; a könyvigény napról napra nagyobb; az igények kielégítésére az új technikát is biztosítja államunk; a szakemberek nevelése viszont egyre nehezebben oldható meg.

Ugyancsak sok gondot okoz a könyvtervezőknek a felhasználandó anyagok választékának hiánya. A nyomdaipar mai anyagellátási körülményei között nagyon nehéz például egy többéves sorozat tervezése, mert az anyagellátás folyamatossága és rendszeressége nincs kellőképpen biztosítva. Hasonló nehézséget okoz a választék hiánya a betűanyag tekintetében. Lényegében

ugyanazzal a két-három betűfajtaival szedetjük minden könyvünket. Szinte tarthatatlan állapot például az, hogy nyomdáinkban nincs egyetlen olyan betűfajta sem, amelyből a 6 pontos nagyságtól a 48 pontos nagyságig minden fokozat és változat megjelenne.

Egy rövid jegyzet keretében lehetetlen e kérdések részletes elemzése; horderejük is oly jelentős, hogy országos szinten kellene megvizsgálni és megoldani őket.

Bálint Lajos

Falusi olvasók

Sok komoly-okos szó esett már a falusi könyvtárakról. Hivatásos népnevelők, szerkesztők, írók, könyvterjesztők mondták el, írták le észrevételeiket, javaslataikat. Ki-ki a maga státusa, népszolgálati hite-felelőssége szerint. Legutóbb a Falvak Dolgozó Népében (1971. 38.) a barcaújfalusi könyvtárról olvastam nagyon szép riportot (Csak falusi könyvtár). Hadd mondjam meg rögtön: a szóban forgó témáról sem azelőtt, sem azután bátrabb, őszintébb írás nem járt a kezemben. Tollhegyre került minden hiányosság: a lelakatolt könyvtár, a lakosság nemzetiségi összetételére nem figyelő könyvelosztás, a könyvhiány. Remélem, hogy elolvasták az illetékesek is (Brassóban székelnek), hogy igazat adtak ennek a (nagyon) fiatal újságírónak — Zágoni Attilának, s azt, amit elmondott, elfogadják — nem tudom hányadik érvként — annak bizonyítására, hogy szocialista társadalmunkban minden tudatbefolyásoló eszköznek az emberi személyiség sokoldalú fejlesztését kell vizsgálnia. A könyvnek, a könyvtárnak is. És nem utolsósorban: falun. Mert itt is érvényes az, amit országunk első embere az anyagi alap és a tudat viszonyáról mondott. Ahhoz pedig, hogy a tudat az anyagi alap szintjére emelkedjék és maga is mozgósító erővé váljék, a Küküllők mentén, a Hargita alatt éppúgy, mint az egész országban, sok hitre, munkára, pártunk nemzetiségi politikájának következetes, alkotó alkalmazására van szükség.

MIT OLVAS A FALU? — Túlzás volna azt állítani, hogy a könyv a kultúra egyetlen forrása, de a sok közül a legfontosabb. Hogy miért, azt elmondják mások e lapszám keretén belül is. Itt csak annyit, hogy közműveltség, korszerű kultúra, népnevelés — amelyre ma nagy szükség van — könyvek, könyvtár nélkül aligha képzelhető el. Az önművelésnek sincs ma még hatásosabb eszköze, mint a leírt szó, mint az olvasás.

A falusi ember egyelőre keveset költ könyvre. Regény, novella vagy verses kötetet csak akkor vásárol, ha már előzőleg ismeri, megszerette, ha szívesen olvassa újra meg újra. Monda-, népmese-, balladagyűjtemények olcsó (de régi) kiadványai a legtöbb falusi háznál megtalálhatók. Előkerül egy-egy díszkötésű, műlenyomatokkal teli könyv is — dicséret a néhai vigéceknek.

A tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő kiadványok esetében már jobb a helyzet. Megvásárolják, ha mindennapi, gyakorlati kérdésekre érthető és alkalmazható feleletet találnak benne. A borász, gyümölcsstermesztő, méhész vagy virágkertész még külföldről is meghozatja a szakkönyvet. A legtöbb kis-mama már „könyv szerint” táplálja-gondozza gyermekét; sütéshez-főzéshez, varráshoz sem elég az öregasszonyok tudása.

De maradjunk a könyvtárnál. Milyen könyveket keres és milyen könyveket talál ott az olvasni akaró falusi ember?

Nem kell szociológiai mélyfúrás ahhoz, hogy felállítsuk a legtöbbet olvasott írók névsorát. Gondolkodás nélkül mondja el akár a balavásári, akár — száz kilométerrel tovább — az olthévízi könyvtárosnő: Jókai, Mikszáth, Móricz, Gárdonyi, aztán... nem írók, hanem könyvtárak következnek. Persze, a sorrend néha változik; az Egri csillagok filmváltozata után mindenki Gárdonyit kért. Jól sikerült irodalmi összeállítás, könyvismertetés új nevekkal gazdagíthatja a névsort, egy új könyv iránt ébresztett kíváncsiságot, de előbb-utóbb visszaáll a régi rend: Jókai, Mikszáth... A balavásári könyvtárban — az Idegen könyvek feliratú polcokon! — ronggyá olvasott kötetek láttán ötlött fel bennem a kérdés: miért „idegen” nekünk Arany János vagy Ady Endre? És: hány évenként kellene újra és újra kiadni a magyar irodalom remekműveit? Még szerencse, hogy szorgos pionírkezek néha-néha borítóba fogják; összefűzik a széthulló lapokat. De egy községi könyvtár polcai előtt azon is el lehet gondolkodni, hogy miért olyan szegény a jelenkori hazai magyar parasztirodalom. Hány olyan regény született az elmúlt huszonöt esztendőben, amelyben a paraszti világ ábrázolása, a maga változó valóságával, gyötrelmeivel, örömeivel és tragédiáival gondolati és szépségélményt tudott sugallni a paraszt-olvasónak is? Az ötvenes években írt-fordított-kiadott falutárgyú regények, elbeszélések közül kevés vált népszerűvé.

A községi könyvtárak látogatójában — még ha ismeri is mindazt, amit eddig a faluról írtak — önkéntelenül felmerül a gyanú: kiadóink megfeledeztek arról, hogy a hazai magyarságnak legalább a fele még falun él. Ez a rohamosan művelődő tömeg egyre növekvő igényvel fordul az irodalom felé. És természetes, hogy érdeklődése elsősorban saját sorsa, múltja, jelene és jövője felé fordul. Irodalmunk az utolsó évtizedekben város-centrikussá vált, a könyvkiadók hangsúlyozottan értelmiségi olvasóknak „termelnek”. Ez még nem baj. Én csak azt kérném számon, ami hiányzik, amire már-már égetően szükség van: több falunak való könyvet — falura! Nem anekdotát, nem valósághamisító fércmunkát — irodalmat a javából. Talán egy könyvsorozat is elkélne. Vajon nem növelné az Előre-kiadványok hatását, népszerűségét, ha a válogatáskor a szerkesztők elsősorban a falusi olvasók igényeit tartanák szem előtt?

A könyvellátás régi, bürokratikus formáit lassan átlépjük. Évekkel ezelőtt a megyei szervek küldték a könyveket, azt, amit akartak, ami éppen volt, csak ritkán az igények számontartásával; az utóbbi időben a könyvtár vezetője, a kiadói terv alapján, maga jelölhette ki azt, amire — úgy gondolta — szüksége van. Így is sok nem kért könyv került a könyvtárba, s kimaradt a csomagból az, ami nagyon kellett volna. (Legtöbb községi könyvtár egy példányt kapott Sütő András Anyám könnyű álmot ígér című könyvéből.) Ebben az évben már a könyvtáros megy a könyvekért, és megszabott pénzkötegen belül vásárolhat.

A könyv csak akkor tölti be hivatását, ha olvassák. Másképp holt leltári tárgy. Az elmúlt évek alatt — éppen a túlzottan központosított könyvelosztás hibájából — a növekvő szükségleteket is messze túlhaladó mennyiségben jutott román nyelvű szépirodalmi vagy tudományterjesztő könyv a magyar lakta községek könyvtáraiba. Vajon másfelé nem hiányoznak ezek a könyvek? El kellene indítani őket a maguk útjára, a tényleges olvasók felé.

KIK OLVASNAK FALUN? — Mindenütt meglepően nagy a könyvtári olvasók száma. Balavásár 1215 lakója közül 612 nyilvántartott olvasó, Olt-hévizen, Arva Bethlen Kata falujában is hasonló számmal büszkélkedik a könyvtárosnő. De módosul a kép, ha belepillantunk a személyi lapokba. Egy kicsit sajnáljuk is, hogy szétfoszlik a napilapokban annyiszor meglövigolt „minden második ember olvas“ illúziója.

Mindenütt az iskolába járó fiatalok olvasnak a legtöbbet, a legrendszerebben. Alig akad köztük olyan, aki havonta legalább egyszer ne fordulna meg a könyvtárban. Erre kötelezi őket az iskola, de sokakat fűt a továbbtanulás, a kiemelkedés, a státusz-változtatás vágya. A sokat olvasók közé tartoznak a városban tanuló, de otthon vakációzó diákok is. A kötelező olvasmányok mellett ők kérik az „újdonságokat“.

De vajon az, aki iskolás korában megszerette a könyvet, aki sokat olvasott, az „életbe lépés“ után be-bekopogtat-e a könyvtárba?

Keressük a választ az előbb idézett két könyvtárban.

Balavásáron a 18 és 45 év közötti férfiak nagy többsége bejáró munkás. A falut nem hagyták el, de Marosvásárhelyen, Szovátán, Segesváron vagy még távolabb, Medgyesen dolgoznak. A napi 3—5 órás utazás nemcsak szabad idejüktől fosztja meg őket, de az önművelésre fordítható energiájuktól is. Megelégszenek azzal, amit a napilapokban találnak, vagy amit a televízió nyújt.

Olt-hévizen jobb a helyzet; az ingázók a közelben dolgoznak; délután öt óraker már otthon vannak.

Önművelésre is jut idejük. Meg is látszik ez a község kulturális életében... Nemrég bővítették a művelődési házat, tevékeny színjátszó csoportjuk van, a fiatalok este a klubban gyűlnek össze, sakkoznak, előadásokat hallgatnak, nézik a televíziót.

A negyvenöt-ötven év felettiek közül kerül ki a legtöbb olvasó. Nem egy olyan is akad, aki hetenként megjelenik a könyvtárban „valami jóért“. Önismeretet szolgáló történelmi műveket kérnek, olyan könyveket, amelyekben a falu nem csupán illusztráció, hanem valóság.

KÖNYVTÁR ÉS TERMELŐSZÖVETKEZET. — kell néhány szót mondani a lét feltételeit biztosító gazdasági egység és a tudatformáló kulturális intézmény kapcsolatáról is. De egyáltalán van-e kapcsolat köztük? Hiszen egymástól függetlenül léteznek, s hiába keresnök azt a közös szervet, amely munkájukat összefogná. Az mtsz-alapszabály előírja ugyan, hogy az összjövedelem másfél százalékát kulturális célokra kell fordítani, de a végrehajtás a vezetőség dolga, s mindig akad valami fontosabb. A „minden bannak megvan a helye“ alapon elzárkóznak a „fölösleges“ kiadások elől. Könyvet vásárolni a gazdaság pénzén? Folyóiratokra, újságokra fizetni elő a könyvtár részére?

Igen, ez még új. De talán sor kerül rá. A régi életforma gyökeres megváltoztatása, a falu városiasodása, a mezőgazdaság gépesítése, szakosítása csak kulturált, „gazdászok“ műve lehet. Ezt szolgálja a megélenkült népművelő munka, ennek eszköze kell hogy legyen a könyvtár, a könyv is.

Kassay Miklós

Vezetés és olvasás

Nicolae Ceaușescu elvtársnak az RKP KB november 3—5-i plenáris ülésén elhangzott eszmegazdag és gondolatébresztő expozéjában néhány érdekes számadat ragadta meg figyelmemet. 1970-ben, tehát egyetlen évben, 59,3 millió könyv jelent meg hazánkban. E szám is jelzi, hogy az ország lakossága szomjúhozza az olvasnivalót. Művelődni, lelkiileg-szellemileg felfrissülni akar nemcsak színházban, hangversenyteremben, moziban, művelődési otthonban, rádiót hallgatva vagy televíziót nézve, hanem könyv nyújtotta intellektuális-érzelmi élményt is keres. És ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a jelzett évben 1333 millió példányban jelentek meg újságok, folyóiratok és más időszaki kiadványok, 3,075 millió rádió- és 1,484 millió televízió-előfizetőt tartottak nyilván, joggal elmondhatjuk: immár olvasó, tájékozódó, kulturális érdeklődésű ország vagyunk össznépi viszonylatban.

Persze, azért még akad elgondolkoztató jelenség is. Erről kívánok néhány szót ejteni. Ha bárki — akiben egy kis szociológiai érdeklődés mocorog — elindulna házi használatra statisztikát összeállítani az olvasókról, sok könyvbarátra bukanna (gyakran még az egyszerű emberek soraiban is). De ugyanakkor találna diploma szerint olyan értelmiségit is, aki éveken át nem vesz kezébe szépirodalmi kötetet, úgy vélvén, elég, ha hivatásába vágó folyóiratot járát, s olykor átlapoz egy-egy szakkönyvet. Terepjáráskor magam is találkoztam ilyen értelmiségivel, vezető beosztásúval is, akinek keze alatt több száz ember dolgozott. A szakbarbárságról már több mint egy évtizede sokat írnak, vitatkoznak pro és kontra világszerte. Erre itt nem térek ki. De arra már igen, hogy mi a jelentősége az olvasásnak a vezetők számára. Közismert, hogy a párt messzemenően szorgalmazza a tudományos vezetés alkalmazását társadalmi életünk minden szférájában. Ismeretesek a gazdasági és állami funkciókat betöltő vezetők politikai-ideológiai, tudományos felkészítésével kapcsolatos pártkezdeményezések.

Am mit is jelent vezetni? Nemcsak fontos műszaki, közgazdasági problémákban dönteni, hanem mindenekelőtt embereket irányítani, hatékony, célirányos tevékenységre készíteni. Önkéntelenül felvetődik a kérdés: a demokratikus, emberközpontú vezetéshez elegendő-e az ideológiai pallérozottság, a politikai tájékozottság, a magas szintű szakismeret, avagy mindezt még szervesen ki kell egészítenie valaminek. S ez a valami az emberismeret, az emberekkel való differenciáltbánni tudás. A korszerű tudományágakban, információelméletben, valószínűségszámításban, piacutatásban, futurologiában szerzett jártasság minden bizonnyal hasznára van a vezetőnek, de nem nélkülözheti az alapvető pszichológiai ismereteket sem. Ezért a legújabb intézkedések szerint nem véletlenül iktatnak be lélektani előadásokat is a vezetőképző kurzusok tananyagába. De ne feledjük, hogy a tételszerű pszichológiai ismeretek elsajátításából nem következik szükségszerűen a mélyre hatoló emberismeret, az a jártasságunk, hogy a személyközi kapcsolatok roppant bonyolultságában kielégítően tájékozódhassunk. Márpedig e két fontos követelmény nem mellőzhető azok kiválasztásakor, akikre emberek kisebb-nagyobb csoportjainak vezetését bízzák.

Nem mondok újat, ha azt állítom, hogy az árnyalt emberismeretre, életbölcsségre, a mindennapi életben elkerülhetetlenül adódó külső és belső konfliktusok megértésére az egyéni tapasztalatokon, a filozófiai, szociológiai

vagy lélektani műveken túl a szépirodalom tanít a legközvetlenebbül. Lelki, érzelmi kultúrára csak akkor tehetünk szert, ha az irodalmi-művészeti alkotásokból merítünk szüntelenül. S hogy mily gazdag élet- és emberismeretet tartalmaznak a nagy alkotók művei, elég, ha Shakespeare utolérhetetlen bűvárkodására gondolunk az ember lelki életének rejtett titkai között, avagy Flaubert, Dosztojevszkij, Thomas Mann, Proust imponderábilis rezdületeket is kifejező lélekrajzaira, Móricz Zsigmond, Sadoveanu lényegét megragadó emberlátására. Még sorolhatnám véget nem érően az emberi sorsproblémákat gyökeréig ismerő, gondolkodó írásművészeket.

Egy pillanatig sem vitás, ha nem töltekezünk rendszeresen az ilyen művekből, akkor csak beszűkülten viszonyulhatunk embertársainkhoz, csak hézagosan érzékelhetjük az emberi világ dolgait. Szemléltetésül talán elég egyetlen példa. Hogy mi a faszizmus, megtanulható politikai tanulmányokból, történelemkönyvekből. De ha valaki mindehhez elolvassa Zaharia Stancu Şatra című regényét is, a művészi képalkotás síkján szerez kitörölhetetlen benyomásokat a faszizmus népiirtó brutalitásáról. Ily módon szilárdabbá válik a politikai tudat és harcosabbá az ember letiprására feszülő barbár erővel szemben.

A tanulás egyszerű: a szépirodalom olyan, mint a mindennapi kenyér, nem mondhatunk le róla. S ez az igény még inkább vonatkozik a társadalmi ranglétra bármely fokán álló vezetőkre. A sok hasznos és nélkülözhetetlen diszciplínán kívül életbölcsséget is kell tanulniuk. Ennek könnyen hozzáférhető forrása: az értékes szépirodalmi mű, mely gazdagítja és nemesíti az ember szellemi életét. S élménynyújtó erejét nem helyettesítheti sem szaktanulmány, sem mass media.

Lázár József

Stettner Béla metszete

Lehetséges, valószínű, kívánatos

Bizonyos kötetek egykor gyanúsan hosszú ideig díszeltek a könyvesboltok kirakataiban, porosodtak a könyvtárak polcain. Már-már azt hihette volna az ember, hogy a műfajban van a hiba, hogy talán nem is létezik külpolitikai best-seller. Aztán változott a világ, s nem egy könyvet egykettőre szétkapkodnak. A kielégíthetetlen kereslet miatt végre e téren is bekövetkezett a pult alatti manipuláció, ami általában mélységesen megvetendő, de a mi esetünkben kifejezetten örvendetes jelenség.

Általában az olvasás kultúrpolitikai állásfoglalás. Sajátosan, a politikai irodalom olvasása politikai tett, az olvasás politizálás (láthattuk: a nem olvasás is). Ágaskodva: van történelemalakító olvasás és történelemformáló nem olvasás.

A nemzetközi élet szociológiájába minden belefér, s azon kívül sok egyéb. Még a külpolitikai könyv szociológiája is. Ha majd megírják, már az első fejezetekben, az újjáéledés örömteli elismerésekor, bizonyára főként a sokkal őszintébb kérdésfelvetést méltatják, s nem utolsósorban a gyakori használattal koptatott fogalmak tartalmi feltöltését.

Politikai Könyvkiadónk nem egy teljesítményét sorolhatnók a legkelendőbbek kategóriájába. Például Edwin Glaser románul megjelent remek kis esszéjét a kis és közepes nagyságrendű államokról a nemzetközi életben (*Statele mici și mijlocii în relațiile internaționale*).

Miért jó ez a könyv?

Főként azért, mert a kis és közepes államokról szólva játszi könnyedséggel felismerteti a nem szakmabeli olvasóval az erőteljesen lanszírozott fogalmak sok árnyalt jelentését; elegánsan pergő, pedig majdnem teljes a tudományos apparátus.

Az állampolitikai rezon teljes érvényesülésének, „anyagi erővé válásá“-nak bonyolult a mechanizmusa, számtalan rugóra jár.

A „kis és közepes“ kétségbevonhatatlan népszerűségét a minden vonatkozásban érvényes, mind teljesebb demokráciára törekvés bizonyosságának tekintjük. De hiszen a könyv alaptétele a marxi tézis: az ember ember által való kizsákmányolása felszámolásának mértékében felszámolhatjuk egyik nemzet kizsákmányolását a másik által.

Nem teketóriázik, frontálisan — fogalmaz (igen, a „frontális“ mögé a „támad“ illenék, de pontosan ez az, ami nem kenyere a nemzetközi jognak, ha nem ököljog).

A kérdés lényege — amelynek alapos tisztázásával nemegyszer adósok maradnak az illetékes tudományágak és a nehézkes történetírás előtt kifulladás lóháló külpolitikai publicisztika — lényegében mégiscsak így hangzik: milyen mértékben érvényesülhet még mindig népek, országok és államok viszonylatában a ténybeli és a jogi egyenlőtlenség?

De a találó kérdések célbajuttatásához többlépcsős logika szükséges, s a következő fokozat motorjai már erre a kérdésre kezdenek működni: hogyan bánhatnak (vagy éppenséggel bánhatnak el) nagyságrendjétől függően egyik-másik állammal?

Igazságos-e, hogy egy kisebb vagy közepes államnak a joga is kisebb vagy közepes legyen?

Már benne is vagyunk a nemzetközi élet sűrűjében.

S valósággal felüdülten tapasztaljuk, hogy a kérdés megtermékenyítette gondolkodás nem torz végeredményességet szül. (A végérvényes maradt egykor a polcon, sokszor egy-két évig, végérvényessége lejártáig.)

A kérdésnemzés előjátékához tartozik a nagyságrendiség bonyolult kritériumának az ingerlése. Hol a határ a kis és a közepes államok kategóriája között? A nagyságrenddel kapcsolatban miért nem országról, miért inkább államról szólunk?

És egyáltalán: összemérhető entitásokkal van dolgunk? Igen, még ha minden nemzet, minden állam leginkább csak önmagához hasonlítható, csak önmagával mérhető is.

S a *la grande nation* értékítélet tartalmára utalva válik még világosabbá, hogy semmi összefüggés sincs a nagyságrend és a népek „minősége” között.

Szüntelenül visszatérő motívum a belpolitikai és külpolitikai egyneműség hangoztatása, a minőségileg új, a szocialista államiság hangsúlyozásával, s ezzel összefüggésben a belső jog vagy a belső viszonyokat értelmező marxista szociológia szempontjainak a hangoztatása. Valamely állam belső joga vagy „szociológiája” nem különbözteti meg az embereket testalkatuk szerint: elvben egyenlők, magasságtól, testsúlyuktól függetlenül.

Hogy ez a könyv nem kedveli a fétist meg a tabut, az nem erőltetett belemagyarázás.

„A marxista tudomány nem fetisizálja a kifejezéseket, nem ismerhet »tabu« szavakat. A nagy hatalmi sovinizmust leleplező Lenin persze ismerte, leírta és elemezte az ő idejében létezett nagy hatalmak viselkedésmódját, jellemző vonásait, alkotó elemeit, geneziséit. Kirekeszteni a szótárból a »szuperhatalom« fogalmát, s a jelenkori — egyenlőtlen — államok státútumának elemzésekor figyelembe nem venni a »szuperhatalom«-kategóriát, arra vezetne, hogy elhanyagolnók a nemzetközi viszonyok megértésének, az államok cselekményei megítélhetőségének lényeges elemét: osztálytartalmukat. Az Egyesült Államok vietnami agresszióját nem azért ítéljük el, mert egy »szuperhatalom« cselekszi, hanem mert ez a szuperhatalom semmibe veszi az etika és nemzetközi törvényesség normáit, a vietnami nép szent jogát, hogy maga döntsön sorsáról. Helyeseljük — s erőnkhez mérten támogatjuk — a vietnami nép megsegítését a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság által, de nem »mert«, s nem »noha« szuperhatalmak, hanem mert igaz ügyet védelmeznek.“

A nagystílusú egyszerűsítők sokallják a nemzetközi élet alanyainak, az államoknak a számát. S ha már olyan sokan vannak, legalább ne „nyüzsoágnének” a diplomáciában — ez az, amit például a „technokronika” nagymestere, a nemzetközi élet szociológiája egyik főmumusaként emlegetett Zbigniew Brzezinski hirdet *The Demise of Diplomacy* című esszéjében, amelyben elsősztályú pompával elparentálta a diplomáciát: „Ha nem volnának külügyminisztériumok, nem is kellene kitalálni őket“. (A diplomaták kihívhatnák párbajra: „az ENSZ bárjaiban ödöngő frakkos hordákról“ ír...)

Cseppet sem demokratikus a diplomácia lejárataának ez az igyekezete. A „reálpolitikára“ hivatkozva kísérleteznek vele, azzal az ürüggyel, hogy a nemzetközi élet alanyai, a kis és közepes rendű államok nagy száma miatt nehezebb az összehangolás, a harmónia megvalósítása a világpolitikában.

Persze, ismeretesek az összhang-teremtésnek más előjelű kísérletei is, amelyek a nemzetközi élet, a külpolitikai relációk valóságos tervszerűsítésének igényével, impliciten az alanyok (az országok) nagyságrendtől független egyenlőségének a tudomásul vételével keresik a megoldást, arra utalva, hogy a tervszerűsítés egyik feltétele valamiféle megbízható előrejelzés: külpolitikai prognosztika.

A *Mezsdunarodnaja Zsizny* már több mint tíz esztendeje franciául és angolul megjelenő kiadásában J. Szevosztyanov talán éppen ezért konkretizálja napjainkra vonatkoztatva a lenini külpolitikai prognosztika tanulságait. Nehéz feladatra vállalkozott, hiszen a szintén szovjet J. V. Besztusev-Lada elkényeztetett e tárgykörben hozzáférhető igazán érdekes elemzéseivel.

Szevosztyanov tanulmányából (*La prospective scientifique léniniste en politique étrangère*) a nagy tanulság a külpolitikai demokrácia igényének jelentkezése a nemzetközi jog-alanyok, a világszínpadon érvényesülő tendenciák nagy számának és változatosságának valóság-hű tudomásulvételével. Itt most már nem „a diplomaták karneváljáról“ esik szó, hanem arról, hogy „a külpolitikai prospektíva hatékonysága mindenképp a szóban forgó állam társadalmi-gazdasági rendszere milyenségének a függvénye“.

A politikai prognosztika háromféle jövőt különböztet meg: a valószínűt, a kívánatos és a lehetőséget. A „kívánatos“ könnyű volna meghatározni. De mi a különbség a „valószínű“ és a „lehetőség“ között? A valószínű akkor válna valóssá, ha már ma nem hatnánk tudatosan az események alakulására. A lehetséges? Átmenet a kívánatos és a valószínű között. A tudatos ráhatás eszközei különbözők: hatunk a jövőre magával a prognosztikával, a mi esetünkben többek között a nagyságrendiség tudatosításával, ami közelebb visz ahhoz, hogy a lehetőség az eszményi felé tendáljon.

Ha az irodalomban felhangzik egy téma, s időszerűsége valóságos, érdemes fűlelni, mert föltétlenül vissza-visszatér, mégpedig szép variációkban.

Milyen tanulságos, hogy Lukács György megszólalt a politikai prognózisok lehetőségéről. Még életében a nyugatnémet *Futurumban*, halála után pedig a *Valóságban* megjelent beszélgetésben éppen Lenin egy könyve apropójára is nyilatkozott.

Beszélgető partnere emlékeztette, hogy Ernst Bloch a prognosztikát a marxizmus polgári pótszerének minősítette, amit „a marxizmusnak kellene felváltania, mivel a marxizmus egyaránt tartalmazza mind az előrelátás, mind a politikai gyakorlat elemeit“.

Lukács György erről szóló válaszát a következőkkel zárta:

„Blochnak igaza lenne, ha ez az igazi marxizmus már megszületett volna, de nincs egészen igaza a mai marxizmusnál, noha a régi marxizmus is sok tekintetben fölényben van a burzsoá elméletekkel szemben. Valós értékű prognózisokat majd azután adhatunk, amikor már igazi marxista tudományossággal feldolgoztuk az utolsó évtizedek kapitalizmusának alakulását. Sajnos, ez még nem történt meg. Vannak ugyan itt-ott egyéni próbálkozások és kutatások, de az új kapitalizmus elmélete még várat magára.“

Igyekezünk hát.

Farkas László

A közgazdászok nyelvi kihágásairól

Minden társadalomtudomány, sőt általában a megismerés minden rangosabb ágazata közül — lehetetlen nyelvezete miatt — a közgazdaságtannak a legrosszabb a híre. A művelt laikus nem győz eleget háborogni a közgazdászok zsargonja miatt. Más tudományok szakemberei — saját terminológiai túlzásairól megfelelkezve! — gyakran szemére vetik a közgazdásznak, hogy kiváltképpen hajlamos a blablára.

Ha egy közgazdász érthető stílusban megír egy könyvet vagy akár csupán egyetlenegy cikket, már nem is nagyon törődnek azzal, amiről szól, hanem azonnal hálásan körülujjongják, mert mellőzte kartársai halandzsa-stílusát. Kollégái viszont éppen ezért azonnal neheztelni kezdenek...

Maguk a közgazdászok is — önvizsgálataik során — gyakran tépelődnek belső vívódásunk nagy kérdésén: vajon egyáltalán van-e olyan, aki megérti őket. Megérti-e, amit mondanak, a diák? Hát a politikus? S a nagyközönség? Időnként maguk a közgazdászok bizottságokat hoznak létre azzal a feladattal, hogy megvizsgálják: milyen mértékben sikerült megértetniük magukat azokkal, akikhez szólnak. S ezek a bizottságok mindig csak arra a következtetésre jutnak, hogy elkerülhetetlenül szükséges a hozzáférhetőbb nyelvezet használata.

Nem árt áttekinteni a vádakát, s felmérni súlyosságukat. Pontot bizonyára nem tehetünk a vita végére, beérjük hát a pontosvesszővel. Nem teljességgel lehetetlen, hogy sikerül bebizonyítani: az ismereteiket közlő közgazdászok nyelvi kihágásai az esetek nagy többségében tulajdonképpen nem is olyan kárhozatosak.

A felelősség jó része ugyan éppen azokat terheli, akik a leghevesebben tiltakoznak, holott jóhiszeműségük hiánya és figyelmetlenségük a bajok legfőbb oka.

A társadalomtudományok általános problémája ez, nemcsak a közgazdaságtan.

Azoknak, akik oly előszeretettel hangoztatják, hogy a közgazdászok nem jó stíliszták, a következőket válaszolhatjuk: talán nincs még egyetlen olyan — a művészetekkel és az irodalommal rokonságot nem tartó — diszciplína, amelynek anynyi kitűnő nyelvezetű szerzője lett volna, mint éppen a közgazdaságtan.

Az ízlések igen-igen különbözők: ahány kritikus, annyi irodalmi értékmérce. A közgazdászok elbírálásához talán a következő kritérium sem mellékes: a szakmai kiválóság valójában sok egyébért kárpótol.

Ezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy mellékes a nyelvezet életereje, gazdagsága, a stílus eredetisége. Hiba volna a tudományosság ürügyén megkövetelni az értekező próza merev egysíkúságát, hiszen minden nyelv alkalmas nagy tudományos teljesítmények közvetítésére is. Nem attól tudományos és megbízható a szöveg, hogy lapos és emészthetetlen.

Az a jó szöveg, amelynek áttanulmányozása után az olvasó úgy érzi, hogy tartalma személy szerint is fontos számára. Jól jegyezzük meg ezt a gazdaságpolitikai értekezésekkel kapcsolatban. Nem elegendő valamit szárazon elmagyarázni. A szerző agyában kirajzolódott képeknek át kell vetülniük az olvasó gondolatába: joggal mondhatjuk unalmasan elvontnak azt a szöveget, amely alkalmatlan a képek átadására.

Nem lehet jó közgazdász az, akinek nincs humora. Nem mintha olvasói szórakoztatása és mulattatása volna az ökonomista feladata. De mi sem idegenebb a minden tudományos tartást jellemző kálvinista cicomátlanságtól. A humor arra vall, hogy a kutató képes kitörni kutatási tárgya bűvköréből, felülemelkedni is tud, ami nagy tudományos adottság. S kiváltképpen fontos, hogy humorérzéke legyen

a közgazdaságtannal foglalkozónak, mert mindenki jól tudja: a gazdasági életben nem hiánycikk a nevelés.

Sok, angol nyelven közlő közgazdász írásai megfelelnek a humor követelményének. A lajstrom élén Adam Smith vezet. A stílus tisztaságát és keresetlen egyszerűségét, valamint a mondat mesterre való bővülését illetően kétségtelenül alulmarad John Stuart Mill-lel szemben. Ám Millnél leleményesebb, és választott tárgya — érezhetően — őt magát is mindenkor szórakoztatja...

De ne csak a klasszikusokról szóljunk, hanem a kortársakról is. Nem hallgathatjuk el, hogy a bonyolult nyelvezet és az igen magas matematika már nemcsak a szaklapokban dívik, hanem a szélesebb körhöz szóló írásokat is eluralja. Ez nem csupán nyelvezet kérdése. Igen gyakran előfordul, hogy bizonyos cikkek eltávolodnak a valóságtól: akadnak szakemberek, akik arra törekcsenek, hogy tetés szerinti és csakis általuk megismerhető világot konstruáljanak. Ebben a világban aztán már nemcsak a nem közgazdászok cselenek-botlanak. Néhány évvel ezelőtt, amikor Samuelson professzort az amerikai közgazdászok egyesületének elnökévé választották, székfoglaló beszédében megemlítette: már az előző három székfoglalót is a gazdasági matematika szidalmazásának szentelték, s minél csípősebbek voltak a matematikát bíráló megjegyzések, a szónokot annál lelkesebben megtapsolták közgazdász hallgatói.

Mindez tulajdonképpen már túlmutat a közgazdaságtan nyelvezetének kérdéskörén, már inkább a tudományszociológia, a mi esetünkben: a közgazdaságtan szociológiájának a kérdéskörébe tartozik. Ha értetlenségét sikerül tudományszociológiai síkra emelnie, a laikus is mindjárt megértőbbé válik azzal kapcsolatban, ami számára hozzáférhetetlen.

A hivatásos közgazdászok, akárcsak a bűnszövetkezetek, a vallásos kongregációk, a néptörzsek, az angol gárdaezredek, az elegáns klubok tagjai vagy a diplomáciai útlevelek boldog birtokosai, helyzetük természeténél fogva hajlamosak arra, hogy nagyon gondosan ügyeljenek ama határvonalak áthághatatlanságára, amelyek őket a be nem avatottaktól elválasztják. Ezt az irányzatot többféle elnevezés alatt leírták már: törzsi ösztön, cég-szellem, arisztokratikus szellemiség, genszter-mentalitás és a többi.

A csoporthoz tartozók megkülönböztetése a csoporthoz nem tartozóktól szükség szerűen kiegészül a csoporton belüli hierarchiával, amely mind merevebbé válik. A csoporton belül mindenki a csoporthoz tartozó, de van, aki a csoporthoz tartozóbb... A csoport önmaga által történő megkülönböztetése a csoporthoz nem tartozóktól előfeltétele a csoporton belüli hierarchia kialakulásának, ez viszont a csoport fennmaradásának feltétele.

Amikor aztán a csoport tagjaiban már kellőképpen tudatosodott csoporttagságuk, s eléggé kirajzolódott az őket a világ más részétől elválasztó határok, akkor a csoport tagjai számára maga a csoport — a világ. A csoport tagjainak szellemi horizontja a csoport határaiig terjed. Ebből következik, hogy a csoport tagjai számára a legfontosabb a csoporton belüli hierarchia. Egy kolostorban a rendfőnök a legnagyobb tekintély, hiszen a szerzetesek azt sem tudják, mi történik a külvilágban. S ez a helyzet például azokkal is, akik a Fehér Házban élnek.

A csoport olajozott működésének előfeltétele a csoporton kívüli történések teljes kirekesztése.

A közgazdász-klán tekintélyelvi rendszere nem minden ok nélkül utalja a ranglétra alsó fokaira azt az ökonomistát, aki a mindennapok kérdéseivel foglalkozik. Ugyanis az, aki például valamely új adó kívánatosságát firtatja, vagy megkérdőjelezi a deficitcs termelés létjogosultságát, hamarosan a politikai és er-

kölcsi értékítéletek kavargásába kerül. S máris belesodródott „az élet sűrűjébe“. Ezzel pedig éppenséggel a klánt a társadalomtól elválasztó határvonalat lépi át, amivel viszont már a *métier* tekintélyét veszélyezteti. Tevékenységét nem a hasonzorűiek, hanem kültagok ítélik meg. Ez megnehezíti beskatulyázását a szakmai hierarchiába, ami ismét csak a legkényelmesebb megoldásra, az alsóbb fokozatra utalás oka. Az Egyesült Államokban így járnak — többek között — a diákjaikkal magukat jól megértető professzorok. Amíg élt, magát Keynes is megmosolyogták, hiszen túlon túl érdekelték a gyakorlatias ügyek. Schumpeter hasonló megfontolásokból mérsékelte Ricardo iránti csodálatát...

Meglehetősen középszerű besorolás az osztályrésze annak is, aki megtartóztatja ugyan magát tehetsége gyakorlatiasabb gyümölcsöztetésétől, de át-átmerészkedik rokonszakmák területére: a városszociológiába, az oktatásügy szociológiájába, a fiatalkori bűnözés gazdasági okainak vizsgálatába.

A számkivetettség okai ez esetben sem felismerhetetlenek. Az átmerészkedő közgazdászok veszélyeztetik a demarkációs vonalat, hiszen sikereik, eredményeik megítélése ismét csak nem közgazdászok feladata. Semmi keresnivalójuk tehát a törzsi hierarchiában. Űgy tekintik őket, mint a klérus a kiugrott papokat.

A közgazdaságtan a legmagasabb csúcson teljesen elszakad a gyakorlati kérdésektől, a matematika és a statisztika kivételével semmilyen más diszciplínától nem hagyja befolyásoltatni magát. A közgazdaságtudomány hierarchikus struktúráját kúp alakúnak képzelhetjük: az alap közelében fala áttetsző, és sok-sok nyílás teszi lehetővé a kommunikációt kintről befelé és fordítva; minél magasabbra jutunk, annál vastagabb és áthatolhatatlanabb. A csúcshoz közeli pontok teljesen védettek minden külső hatással szemben. Ez már a tiszta tudomány birodalma. Itt már nem fertőznek a külső problémák, még más diszciplínák közvetítésével sem!

Odafent már csend honol, bírálat nem hallik.

John Kenneth Galbraith nyomán

Buday György fametszete

Tavaly márciusi, súlypontja szerint a sajtótudománynak szentelt számunk széles körű népszerűsége bebizonyította, hogy olvasóink élénken érdeklődnek a sajtó időszerű kérdései iránt. Ebből a tapasztalatunkból kiindulva határoztuk el, hogy FÓRUM rovatunkban — e számtól kezdve — a romániai magyar időszaki kiadványokat, munkájukat, főbb problémaköreiket, jellegzetes tematikájukat, esetenként közízlés-formáló grafikájukat stb. tesszük havi rendszerességgel beható elemzés tárgyává.

Indításul dr. Koch Ferencnek, a kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem előadótanárának A Hét természettudományi rovatáról írt értékelését adjuk közre, ezt a problémát vélvén a legidősebbnek akkor, amikor a fiatal, de igen népes olvasótáborral rendelkező lap — némiképp az útkeresés jegyében — nemrég maga is a tudományos ismeretterjesztés elvi és gyakorlati kérdéseit vitatta.

KORUNK

A Hét természettudományos írásai

Megjelenése óta A Hét heti rendszerességgel közölt tudományos cikkeket, ismertetéseket is, s így képet alkothatunk arról — ezúttal csak a természettudományos közleményeket vizsgálva, az első számtól kezdve a tudománynépszerűsítés kérdéseivel foglalkozó vita kezdetéig (II. évfolyam, 47. szám) —, hogy milyen irányban halad a lap ezen a téren; melyek az elért eredmények, s hol és hogyan lehetne jobb munkát végezni.

Induljunk ki abból, hogy milyen feladatokat vall magáénak A Hét általában és tudomány-rovata különösképpen. Erre vonatkozóan irányadó Huszár Sándor főszerkesztő néhány mondata az I. évfolyam 1. számának vezércikkéből: „A lap oldalainak jelentős részét a szellemi kultúra, a tudományok és művészetek szolgálatába állítja“, és: „úgy érezzük, csonka az a világnép, amelyből hiányoznak a modern tudományok vívmányainak ismeretelméleti és általános emberi vonatkozásai. Az ország és a nagyvilág tudományos eredményeinek összefoglaló közvetítésével, elemzésével és magyarázásával (kiemelés tőlem — K. F.) a lap a harmonikusan fejlett ember szocialista eszményét igyekszik szolgálni.“ Ennek a célkitűzésnek és megvalósításának általános hatását foglalja össze Földes László a fent említett vitát indító kerekasztal-értekezleten: „A Hétnek sokan azért örvendenek, mert olyasmit hoz, amit eddig a romániai magyar sajtóban csak a Korunk szorgalmazott: a tudományos, elméleti tájékozódást.“ Ugyanő fejti ki azonban a továbbiakban a következő, úgy érzem, vitatható véleményét: „A Hét, eredeti elgondolásunk szerint, nem tudományos ismeretterjesztő lap“ — ti. az előbbiekből az következne, hogy a lap, legalább részlegesen, ezt a feladatot is vállalja.

A Hét nehéz feladatot vett a vállára és bizonyos értelemben úttörő szerepre vállalkozott. Ez nemcsak a mi észrevételünk; már az I. évfolyam 6. számában így ír róla Barabás Endre: „az a sajtótermék, amely biztosítani kívánja olvasói számára az állandó jellegű és igényes tudományos tájékoztatást, nagy fába vágja a fejszét“, mert „a tudomány kérdéseiben laikus, de sajtópraktikákban rutinos közírók és szerkesztők értékrendje a tudományos problémák megítélésében különbözik a tudós szerzőétől“.

Mint a vállalt feladatok megfogalmazása alapján vártuk, A Hét-ben gyakorlatilag is megjelentek a humán- és természettudományok „kereszteződéséből“ adódó közlemények, különös tekintettel az oktatás és a tudományos etika, tudománypolitika kérdéseire (Tudományos oktatás; A tudományos kutató hivatásáról; Kutatás és tervezés, valamint hasonló című — és tárgyú — cikkek). A II. évfolyam 4. számának vezércikkében (Világunk és a tudomány) is jelentős helyet

kap a tudományos munka általános bemutatása, és ezt a vonalat követve az egyes szaktudományok körébe vágónak látszó cikkek is sokszor pedagógiai, szociológiai természetű problémákat tárgyaltak. Felvetődik a kérdés, hogy vajon e kétségtelenül hasznos ismertetéseken túl nem volna-e szükség konkrét — egyesek szerint talán „száraz” — ismereteket is közölni? A kolozsvári *Igazság*, *A Hét* megjelenésének első évfordulója alkalmából, lényegében ugyanezt feszegette, amikor így írt: „a műszakiak a műszaki tudományok, a természettudósok a természet-tudományok, a társadalomtudományok művelői a társadalomtudományok jelenlétét keveslik vagy a közölt anyagok színvonalát firtatják, valljuk meg, nem mindig alaptalanul.”

Ez az értékelés azonban jócskán szűkkeblű, hiszen a lap lehetőségein belül a szerkesztő kollektíva igen sokat tett azért, hogy biztosítsa színvonalas, érdeklődésre számítható írások megjelenését. Tanulságos, hogy a probléma nem újkeletű: maga *A Hét* tudósít arról a II. évfolyam 27. számában (ifj. Szabó T. Attila cikke), hogy 125 évvel ezelőtt Kolozsváron egy tudományos folyóirat jelent meg *Természetbarát* címmel, s már annak a szerkesztőségi beköszöntője felállította az újságíró és tudós ellentétpárját.

Szerencsés megoldásnak tartom a szakszerűség és az olvashatóság, a tudományos tények és az általánosabb emberi-társadalmi vonatkozások összehangolását abban a formában, ahogyan *A Hét* többször tette, amikor érdekesen megfogalmazott kérdésekkel fordult — személyesen vagy levélben — jeles hazai és külföldi szakemberekhez. Kiemelném itt a II. évfolyam 8. számában a neves rakétakonstruktőrrel, Hermann Oberth-tel készített interjút, mint aki „egyszemélyben” hazai és külföldi (Segesváron született 1894-ben és jó pár évig volt Megygyesen a fizika és kémia tanára), valamint azt a tényt, hogy az interjú két szerző írja alá. Ez azért figyelemre méltó, mert a modern tudományt mindinkább *kollektívák* viszik előbbre; a tudományos szakközlemények is egyre gyakrabban több szerző közreműködésével jönnek létre; — miért ne lehetne ezt a tudományos tárgyú publicisztikában is megvalósítani? Az újságíró-tudós együttes talán legyőzi a felmerülő akadályokat, hiszen kevés tudományos kutató van „megáldva” a költői kifejezésnek olyan képességével, mint mondjuk Márki Alpár (*A gén személyazonossága*, II. évfolyam, 5. szám).

A tudomány-rovat — és a két természettudományi oldal — jelentős részét a *Periodica* felcímmel közölt folyóirat- és az *Ex libris* felcímmel közölt könyv-szemle foglalja el. Összeszámoltuk: a természettudományi oldalakon mintegy 30 folyóirat egyes tudományos anyagait ismerteti *A Hét*. Különös preferenciája nincs a recenziéseknek; a folyóirat-címekből alig néhány tér vissza kétszer, legtöbbször háromszor az illető oldalakon. Az anyagok változatosak, érdekesek, a baj csak akkor kezdődik, ha az érdeklődés felkeltése túl jól sikerült, s az olvasó szeretne most már részletesebben is tájékozódni az eredeti anyagról — de az sokszor még a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban sem található meg. Természetesen a széles körből „merítő” tájékoztatásnak is megvannak a maga előnyei (főleg az érdekes-ség), tehát nem javasolom, csak *felvetem*, hogy nem volna-e jobb bizonyos rendszeresség és az, hogy a lap több hazai tudományos folyóirat tartalmát, illetve egyes cikkeit ismertesse. (Azt viszont már rossz néven veszem, hogy a Babeş—Bolyai egyetem *Studia* című folyóirata, a hazai tudományos kutatás egyik jelentős publikációs fóruma egyetlen szemlét sem kapott a tudomány rovatban.)

Az elmúlt évben sokkal több fontos természettudományos könyv jelent meg, mint amennyire az *Ex libris* — mindössze néhány alkalommal — felhívta a figyelmet. Pedig ennek nagy haszna volna az olvasók zöme szempontjából, hiszen főleg a vidéken élő érdeklődők vagy éppenséggel érdekeltek sokszor nem is tudják, hogy román, magyar vagy német nyelven megjelent ez vagy az a tudományos könyv.

Visszatérve a tudományos rovat törzanyagára, a cikk jellegű közleményekre, ezek tárgyi szerinti megoszlása a mondott időszakban a következő volt (a számok a megjelent cikkek számát jelzik): biológia — 21; orvostudomány — 15; agrár-tudomány — 15; fizika — 15; vezetéstudomány — 14; asztronómia és űrhajózás — 12; jövő kutatás — 8; tudománypolitika, tudományos etika — 8; technika — 7; farmakológia — 2; kémia — 2. Ugyancsak a rovat törzanyagához tartoznak az egyéni vagy kollektív — pl. egy-egy kongresszus alkalmából készített — *interjúk* és egyes tudományos személyiségek nyilatkozatai (16), valamint a *megemlékezések* jeles hazai és külföldi tudósokról (9). A lapnak — általában jónak mondható szerzői gárdája, tehetséges fiatal munkatársai mellett — sikerült jelentős nagyságrendű tudományos tekintélyek tollából is cikkeket közölnie, így például Grigore Moisil

neves matematikustól (II. évfolyam, 4. szám), Victor Mercea és László Tihamér kolozsvári fizikusoktól (I. évfolyam, 2. szám, illetve II. évfolyam, 10. szám) és másoktól. A fenti statisztika készítése közben merült fel az a gondolat — annak kapcsán, hogy számos cikk szerzőjéről semmit sem tudunk a szöveg alá nyomtatott névén kívül —, hogy nem kellene-e a szerzők neve mellett feltüntetni a foglalkozásukat, munkahelyüket is, sőt esetleg (ahogy nem egy külföldi tudományos folyóiratban látjuk) rövid életrajzukat? Noha az írások önmagukért állnak helyt, így *hitelüket* a szerző személye is némiképp garantálná, hiszen például a plazmáról (fizika) nyilvánvalóan jobban ír majd az, aki megfelelő kutatóintézetben dolgozik, mint egy diák.

A fizika tárgykörébe vágó ismertetésekkel, cikkekkel és más jellegű közleményekkel valamivel bővebben foglalkoznék; jómagam ezen a területen dolgozom a kolozsvári Babeş—Bolyai egyetemen. Köztudomású, hogy a modern fizika fejlődése az egész tudományos gondolkodásra és a filozófiára is kihat. Ebből kiindulva, biztos vagyok benne, hogy *A Hét* fizikai tárgyú cikkeit sokan érdeklődéssel olvasták, és határozott szellemi nyereségként könyvelhetik el például Victor Mercea vagy László Tihamér fentebb említett írásainak tanulmányozását (*Atomkor és gazdaság*, illetve *A napfogyatkozások és az ionoszféra*). A szerkesztési, írási gyakorlat érzik Heinrich László *Lándzsák, árbócok, távvezetékek* című cikkén (II. évfolyam, 17. szám), s az ugyancsak jótollú Szabó Árpádnak a hógépek-ről szóló, fordulatos ismertetésén.

A fizikai tárgyú cikkek egyik — érzésem szerint megoldatlan — problémája az ábrák és képletek közlése. Nyilvánvaló, hogy sokkal szemléletesebb és meggyőzőbb valamely ismertetés, ha néhány ábra kíséri. Némi „szakmai féltékenységgel” állapítom meg, hogy biológiai tárgykörben *A Hét* többször közölt jó képanyagot (pl.: *Kízdelem az élő anyag mikrovilágában*, II. évfolyam, 25. szám), a fizika területén viszont, ha volt is néha jó képanyag, nyomdatechnikai kivitelezés tekintetében elég sok kivánnivalót hagyott. Kétségtelen, hogy Bódi Sándor *Kvantumelektronika* vagy Farkas Anna *Izotópok és izotópia* (II. évfolyam, 26., illetve 25. szám) című cikke néhány szemléletes ábrával több olvasót vonzott volna — vagy több olvasóval értette volna meg a szóban forgó problémát.

Néhány szót külön szólnék Toró Tibor munkáiról. Temesvári kollégánk sokoldalú, sokfelől és sokfelé tájékozódó cikkeivel többször is hozzájárult *A Hét* tudományos oldalainak vonzóbbá tételéhez. *Bolyai és a modern fizika* című, tudományos igényű írt cikke (II. évfolyam, 26. szám) élvezetes olvasmány. *Kvantumfizika — művészet — filozófia* című értekezése viszont (II. évfolyam, 36. szám) fizikus szemmel nézve talán túl „bölcseleti”; gondolok itt arra, hogy nem elég világos, miképpen értékesíthetjük a gyakorlatban a felvetett gondolatokat, amelyek különben rendkívül érdekesek.

Megítélésem szerint *A Hét* fontos feladata, hogy a különféle szakterületek helyes magyar szakterminológiáját használja és terjessze; és megállapíthatjuk, hogy a lap mindeddig igen jól és funkcionálisan látta el ezt a feladatát. Különösen fordítások közlése esetén azonban olykor nem ártana még tudatosabban vigyázni erre. A fizika tárgykörénél maradván, egy franciaországi riportban például az atomreaktor „szívéről” olvastunk (*coeur*, ami a franciában szakkifejezés), a magyar szakirodalom viszont ugyanezt a reaktor *aktív zónája*-ként ismeri (ha metaforáról volna szó, a kifogást visszavonnám); míg máshol — ugyanebben a riportban — az „atommag reakció” hevességéről beszél a szerző, egy meglehetősen tartalmatlan kifejezésben vonva össze több fizikai folyamat megjelölését.

Összefoglalóan örömmel állapíthatjuk meg, hogy az eddig közölt anyagok a széles olvasóközönséget rendszeresen tájékoztatják a tudományos kutatás mai eredményeiről. Ezzel az elemzéssel és itt-ott jelzett kifogásaim előadásával a közölt anyag hatásának erősödését és a közlendő cikkek még alaposabb, dokumentáltabb előkészítésének ügyét remélem szolgálni.

Koch Ferenc

Az újjáéledt Miszt-tótfalusi Kis Miklós

Senki sem próféta a maga hazájában. Ha valakire, akkor Miszt-tótfalusi* Kis Miklósról, a XVII. század egyik legnagyobb európai betűmetsző művészeire valóban illik ez a mondás. Amszterdami tündöklése után — ahol a betűmetszést a század vég legmagasabb hollandi szintjére emeli, ahol a nagy gonddal korrigált magyar nyelvű *Aranyos Bibliát* a saját költségén jelenteti meg, ahol hírneve folytán egész Európából, még a messzi Moszkvában, számkivetettségben élő grúz fejedelemtől is, a rendelések sora érkezik hozzá — visszatér Erdélybe. 1690-ben Kolozsvárt telepedik le, ahol gáncsoskodás, megalázás, szakmai lehanyaglás, betegség, majd bénaság lesz osztályrészé. A fejedelemségből osztrák kormányzósággá alakított, hanyatló Erdély farizeusi göggel telt, maradi potentátjai „gondoskodnak“ a teremteni, fejleszteni akaró génusz elorsvasztásáról, munkakedve felőrléséről. Az egyetemes emberi művelődésnek és a magyar kultúrának e megrendítően balsorsú nagyja, a nemzete jobbításáért jövedelmét feláldozó önzetlen lélek, aki hivatásának tartotta, hogy „könyvekkel bővítsem és olcsóítsam e Hazát“, zátonyra fut.

*

1698-ban „az Irégyek ellen, kik a közönséges Jónak ezaránt meggátolói“, kiadja *Mentségét*, ezt a megrázó erdélyi korrajzot. Elemi erővel tör fel soraiban ennek az igazságszerető, prométheuszi léleknek őszinte, megdöbbentő haragja: „illendőknek nem ítélem, hogy ilyen drága mesterségeket ingyen közöljek olyan háladatlan Hazával, melly javára igyekező fiát illy betstelenül tractálja, és ha lehetne, magából kivetné“; „Nem tsak arra mentem (megvallom) hogy méltónak ne ítéljem e Hazát mesterségeimre, hanem arra is resolváltam volt tsak tavaly is magamat, hogy vég bútsút vegyek tőle: lehetetlennek látván itt tovább subsistálnom. Sőt még nem tsak erre resolváltam volt magamat; hanem hogy, ha ugyan exiliumban kell men-nem, egy Apológiával úgy elhíresítem Erdélyt egész Európában, és valahol járok kelek, a hamis hitet úgy a fejekbe tsapom, hogy bizony Erdélynek legjobb kővár-ért fel nem vennék: és mennél nagyobb devotioval voltam eleinten Nemzetemhez, annál nagyobb aversioval lézsek ezután [...]“ Komoly önvizsgálatra intő, könyörte-len mondanivaló ez a kortársak felé. Emiatt Galilei sorsa vár rá.

A *Mentségben* foglaltak miatt találva érzi magát Erdély kormányzója, a kapzsi, részeges Bánffi György is. Ekléziakövetést kíván Kistől, nyilvános bocsánatkérést. Kis Miklós 1698. június 13-án megjelenik a református zsinat előtt Nagyenyeden a száz templomban. Bocsánatot kér, visszavonja *Mentsége* állításait, visszavonólevelet, *Retractatio-t* ír, ki is nyomtatja, beléfoglalva, hogy *Mentsége* minden példányát előadja, hogy megsemmisítsék (csak két példány marad az utókorra) a bibliája védelmében 1697-ben írott *Apológiájával* együtt. A perc-emberkék dárídója teljes. „Alig hogy meg nem siratom ez embert“ — írja az ekléziakövetésről öreg papok-tól nyert értesülés alapján sok évvel később Hermányi Dienes József (1699–1763) nagyenyedi református lelkész az 1943-ig kiadatlanul maradt munkájában, a *Nagyenyedi síró Heraklitusban*.

* A szerző kérésére Kis Miklós nevét a régi helyesírás szerint írjuk.

A megtört lelkű, „réz“- és „vasmíves“-nek csúfolt Kis Miklós sorsán már nem sokat változtat az, hogy az eklézsiakövetés után négy hónappal az egyháztanácshoz benyújtott, sérelmeit összegező folyamodványra adott, Bethlen Miklós fogalmazta végzés sok mindenben számára kedvezően határoz. Nem sokkal ezután szélütés éri, s három év múlva élete véget ér. Halála után tudós barátja, Pápai Páriz Ferenc 1702-ben 78 versszakból álló *Életnek könyve. Mellybe bé-iratott példás emlékezetre méltó Neve, a nemzetes, tiszteletes, tudós, M. Tótfalusi Kis Miklós uramnak* című költeményében foglalja össze az elhunyt jelentőségét. Első kiadása nem maradt fenn. Bod Péter jegyzetekkel kiegészítve 1767-ben jelenteti meg újra *Erdélyi Féniks* címen. Hadd idézzük néhány részletét:

- (45) Ki e Mesterségnek nem tsak színén kapott,
Hanem bellyeb mély titkaira bé-hatott,
Amsterdamban vetvén oly Fundamentumot,
Hogy az ő munkája tsudálatnak még ott.
- (46) Mindenféle nyelvben és minden formában
Betüt metszhet vala nagyobbban s apróbban;
Ugy jár vala tudós keze az atzélban,
Mint másnak a könnyen engedő viaszban.

-----

(49) Enged, és hozzá-fog, s Betüt minden pontban
Metsze mesterséggel a kemény atzélban,
Mellyből Matrixokat vere réz táblákra;
Florentia ma is ditsekedik abban.

- (50) Innocentius is, ki tizen-egyedik
E nevet viselő Pápa, igyekezik,
És minthogy mind akar, mind ki is telhetik,
Ezen munkára Kis Miklós szállíttatik:
- (51) Mentül szebb Betüket készítsen számára
Melly lenne mind bőven és minden formába,
Hogy az intéztetett szép Tipográfia
Ezekből keljen fel a Vaticanumba.
- (52) De mind ezek után, a mi nagyobb benne,
Betses szép munkája Ásiára mene;
Georgia Országnak nagy fejedelme
Illy szándékkal lön, hogy új dolgot kezdene.
- (53) Tudniüllik, állítna egy Typographiát,
Szemlélvén idegen Nemzetek példáját,
Metszené ki az ő betűjök formáját,
Követvén született nyelvének mivóltát.

-----

(62) Édes Hazájának mivel kormos füstje
Világosbnak tetszik, mint más Nemzet tüze,
Honnyában keserű édesb, mint más méze,
Vágyakozik haza forró szeretete.

-----

(69) Illy jó szándékának nem lön tellyes vége;
Mert változó időnk szerentsétlenségbe
Borítá, bús, bajos és gondos életbe:
Igy sok változási ejték betegségbe.

-----

(72) Sirassátok Skólák benne károtokat,
Tudósok illy ékesgető tagotokat!
Nem nézi idegen szükült sorsotokat,
Nem óltsítja, mint ez, Könyvbéli árukat.

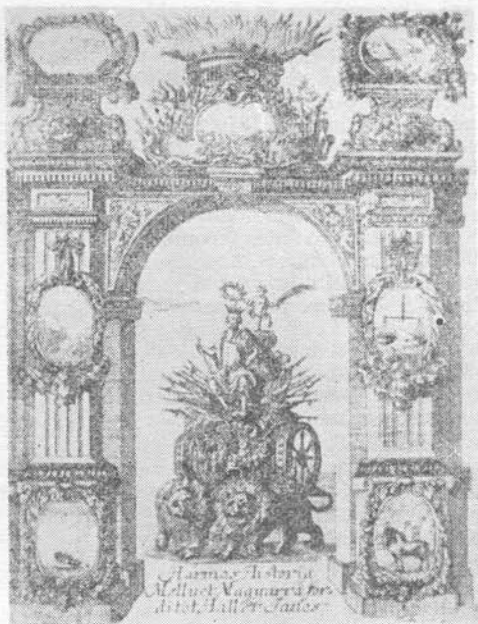
(77) Tótfalusi Miklós nyugoszik ez helybe;
Magyar-Ország szülte, Erdély felnevelte;
Hollandia nagy dolgokra készítette;
De, a mint intézte, nem adta szerentze.

(78) Mondjad úton-járó, Nyugodjék meg teste!
Búsult lelkének lett Isten Békessége:
Idegenségünket az Isten ne nézze;
Támasszon Hazánknak inkább mást helyette.

Ezután száz évi feledés következik, mintha csak az idő múlása irigyeit igazolná. De 1866-ban Toldy Ferenc, a magyar irodalomtörténetírás atyja felismeri Kis Miklós helyesírás-reformáló jelentőségét, s kiadja a *Régi magyar nyelvészek (Corpus grammaticorum)* című gyűjteményben Kis 1697-es *Apologia Bibliorum* III. részét, a *Ratiocinationem de Orthographia eo modo instituendam* (Számvetés az ilyen módon létesítendő helyesírásról), amellyel Toldy szerint tulajdonképpen újkori nyelvészetünk kezdődik. Kis elve szerint jó tipográfus csak jó ortográfus lehet. Az *Apologia Bibliorum* I. részét kivonatolva, III. részét pedig teljesen — először — Kiss Géza fordította le magyarra 1954-ben, a Bukarestben a *Mentséget* is magába foglaló kiadott kötetben. Kis Miklóssal mint tipográfussal 1896-ban Ferenczi Zoltán foglalkozik *A kolozsvári nyomdászat történetében*, 80 kiadványát sorolva fel. Kis emlékének másik méltó megörökítője a fáradhatatlan Gyulai Farkas, aki 1892-ben Kolozsvárt újra megjelenteti a Kis által az 1697. május 6-i nagy kolozsvári tűzvész alkalmából írt és megzenésített *Siralmas panaszt*, 1902-ben, halála 200 éves fordulóján pedig ugyancsak Kolozsvárt a *Mentséget* betűhű kiadásban. Kis Miklós sír emlékét méltó ünnepség keretében szintén 1902-ben leplezik le a kolozsvári házsongárdi temetőben. Az *Erdélyi Féniks* szelleme megelevenül, elfoglalja helyét a magyar művelődéstörténelemben; ezt elősegíti Dézsi Lajos 1898-ban kiadott, nagy gonddal megírt Kis-életrajza is, amely mellé Pápai Páriz Ferenc életrajzát is csatolja.

1940-ben, a könyvnyomtatás feltalálásának félszázados évfordulóján Kner Imre, a XX. század legnagyobb magyar nyomdása Gyomán az eddigi legszebb kiadásban jelenteti meg újra Kis *Mentségét*. Az eredetinel valamivel nagyobb formában, kéziszedéssel készült; Kner a szöveget a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban őrzött eredetivel négyszer egyeztetti. Kner Imre másik elévülhetetlen érdeme Kis Miklós amszterdami betűmintalapjának felkutatása. Ez ügyben 1942-ben Gyomáról Kolozsvárra utazik, ott Kelemen Lajos könyvtári főigazgatótól megtudja, hogy a mintalap eredetije Budapesten, az Országos Levéltárban van az erdélyi Hatfaludi család iratai között. Ezt a nagy újságot megírja Szentkúty Pál nyomdatörténésznek, aki a Hatfaludi-kötegekben megleli a mintalapot, és 1942-ben a *Magyar Könyvszemle*ben publikálja. A mintalap Kistől való származását a lap alján a következő szöveg igazolja. „Begeert iemandt Ef-slagen of Matryzen van deeze Letters, nu eerst gesneden door Nikolaas Kis, adresseere zich aan den voorn. Meester, woonende t'Amsterdam, op d'Achter Burg-wal, over de Brouwery van de Zwaan, ten huize van Warner Warnersz. zal de zelve voor een redelijke prys bekomen“ (Ha valaki levonatokat [betűket] vagy matrixokat kíván e betűkről, most először Kis Miklós által metszve, forduljon előbb nevezett mesterhez, aki Amszterdamban, az Achter Burg-walon, a Hatyú sörfőzdén túl, Warner Warnersz. házában lakik, azokat méltányos áron fogja megkapni). A betűmintalapok reklámul szolgáltak abban az időben, az egymással versengő betűmetszők és betűöntődék áruikat így hozták a vevők tudomására. Szentkúty Kner érdemét a mintalap fellelése körül cikkében igaztalanul meg sem említi; ez csupán 1957-ben történt halála után derül ki a Knerrel folytatott levelezéséből. E levelezés alapján Haiman György újra megleli Kis mintalapját a Hatfaludi-iratok között, és 1964-ben jelenteti meg a Kis Miklóssal foglalkozó *A betű mestere* kötetben. Kis *Mentségét* 1952-ben Budapesten újra kiadják, Kis *Mentsége* tehát 1902 óta négy ízben került kiadásra.

**Haller János Hármas históriájának
Misztótfalusi nyomdájában készült,
1695-ös kiadása**

Igy hát, mondhatni, századunkban „fellendült“ Kis Miklósnak mint szerzőnek és nyomdásznak újramegjelentetése, értékelése mind Romániában, mind Magyarországon. Erdemes azonban rámutatni, hogy ez az újrafelfedezés Nyugaton is megkezdődött. Mint olyan erdélyi származású ember, aki évtizedek óta élek Rotterdamban, és szenvedélyem e nagy egyéniség és alkotó tevékenységének a felmérése, e tekintetben egészíteném ki az újabb kutatások adataival a Kis Miklós-képet.

Kis *Mentsége* 20. szakaszában ezt írja: „Ezt is véteknék magyarázzák, hogy szándékomat említem, hogy Lipsiából [Lipese] haza hozassam matrixaimat [...] Hogy mégis e Haza a nélkül ne maradjon, minthogy lejövetelmemkor eladó szándékul Lipsiában egy rendbéli matrixokat hagytam volt, és szerentsémre (minthogy valami defectusok vannak benne) meg nem vötték, lehozatom (látván, hogy itt én mind annyit készíteni nem érkezem) azokat, és elkészítvén azokat, megtanítom discipulusimat, mint kell vélek élni, az-az a Fusoriara perfecte [öntésre nézve hibátlanul], és azok eltartanak két vagy három seculumig, ha jól procuralják. [...] Legjobb tehát énnékem, hogy még-is e Haza abból boldogúlhasson, haza hozatni azokat: és így e Haza szolgálatjára fordítani. A mely matrixokat Amsterdamban hagytam volt is, a végre hagytam volt ott, hogy ha vagy halál, vagy egyéb casus engem meggátolna, hogy czéлом szerint e Hazának nem készíthetnék, még pedig azoknál jőbbakat; azokat lehozassam onnét, (minthogy azok többire készen vóltnak) a minthogy mikor én halálra betegedém, T. Némethi Uramék előtt az Erdélyi Ekklesiának legáltam volt azokat [...]“

Az idézetből kitűnik, hogy Amszterdamban is, Lipcsében is hagytott hátra Erdélybe való visszatérésekor matrixokat. Ez az anyag az alapja a közelmúltig Janson-típusnak nevezett betűknek. A kérdés tisztázása végett kissé részletesen kell foglalkoznunk e helyütt a nyugat-európai nyomdatörténettel.

Anthoni Janson (1620—1687) ostfrieslandi német, miután éveken át Amszterdamban tanul betűöntést, Lipcsében az első önálló betűöntődét létesíti s vezeti haláláig. 1674-ben kétféle antikvából arab és samaritánus mintalapot, 1678-ban pedig újabb Speciment (mintalapot) ad ki különböző antikva és kurzív (álló és dől) típusokkal. Halta után Johann Karl Edling, majd művezetője, Wolfgang Dietrich Erhardt veszi át az öntődét, tőle egy mintalap maradt 1710-ből. Utódai az öntődét „Erhardtische Giesserey“ néven vezetik tovább. Johann Christoph Erhardt 1720-ban mintalapot ad ki antikva és kurzív betűkkel, amelyek Janson 1678-as betűinél sok-

kal sikeresebben és finomabban metszettek. Ezeknek a betűknek néhány matrixa a mai napig fennmaradt.

Az 1831-ben Lipcsében alapított Wilhelm Drugulin-féle betűöntőde 1868-ban egy, *állítólóg Hollandiából beszerzett matrixokból* (!) készült mintalapot ad ki *Renaissance-Holländisch* címmel. Ezeket a matrixokat a Drugulin-cég 1919-ben eladja a Majna-Frankfurtban működő David Stempel betűöntődének, amely (tévesen) Janson-típusnak nevezi el őket. De a Janson-típus nemcsak német földön, hanem másutt is fellelhető. Így Angliában, ahol az oxfordi egyetem mintalapján (1695-ből) az „angol kurzív” Janson típusú. Az 1930-as években Updike egy Firenzében 1691-ben Giovanni Filippo Cecchi nyomtatta könyvben egy „megkülönböztetett modern” romana (latin) betűtípussal szedett szöveget talál. *Printing Types* című műve 2. kiadásában (1935) Updike megjegyzi, hogy ez a könyv a szép tipográfia igényével készült. A. F. Johnson, aki 1938-ban részletesen kifejti, hogy a Janson-betűk nem Janson kezétől erednek, helyesen írja 1946-ban Updike-ről: az nem veszi észre azt aényt, hogy a Janson-betűket legelőször használó egyik nyomdász Firenzében működött. Cecchi-ről ismeretes, hogy acélbetűket, matrixokat és egyéb anyagot hozott Hollandiából, s ezt Firenzében az egész XVIII. század folyamán használták. Meglepően hasonlítanak a Jansonnak tulajdonított németországi betűkhöz, ám keskenyebbek, könnyebbek, s nagyobb szabotossággal metszettek. A. F. Johnson mellett Stanley Morison (a lipcsei betűöntéssel foglalkozik) az, aki a Janson-betűk Jansontól való eredetét elveti. Morison 1940-ben ezt írja: „A Drugulin—Stempel-féle betűk olyan betűmetsző keze műve, akinek a tehetsége csaknem a Garamondéval vagy Granjonéval egyenrangú”, továbbá: „a kétségtelenül Jansontól való anyagnak és a régi hollandi mintáknak egy és ugyanazon kéztől való származtatása nem tartható fenn”.

Az angol, német, olasz földön lelhető Janson-típusok Kis Miklóstól való eredetét Kis Miklós Budapestén őrzött mintalapja bizonyítja. G. W. Ovink holland nyomdatörténész hívja fel Harry Carter és Buday György figyelmét e mintalapra, és a budapesti Országos Széchényi Könyvtár fényképmásolatot ad a mintalapról számukra. 14 különböző méretű antikva, 15 kurzív, egy hangjegyminta, görög és háromféle méretű héber betűminta található e 46,5×34,5 cm nagyságú lapon. Az antikvák és kurzívok az Erhardt-féle 1720-as mintalap mintáival való azonossága minden kétséget kizáróan felismerhető. A Janson-betűk rejtélye tehát megoldódott: Kis Miklós metszette őket. Carter és Buday 1954 márciusában a *LinoType Matrixban*, az *English LinoType Company* házi lapjában teszik közzé megállapításaikat *The Origin of the Janson Types; with a Note on Nicholas Kis* címmel. Az 1957. évi Gutenberg Jahrbuch-ban pedig *Nicholas Kis and the Janson Types* címen összegezik ismét kutatásuk eredményét, Kis és Stempel betűi 3—3 mintáját reprodukálva.

Hogy az 1720-as Erhardt-mintalap, a *Holländische Schriften* matrixai miként kerültek Erhardt elődjéhez, Edlinghez, nem ismeretes, és az sem, hogy az 1868-as Drugulin-mintalap, a „Renaissance-Holländisch” matrixai miképp jutottak Drugulin elődei birtokába. Hogy Kis Miklós amszterdami vagy lipcsei anyagából valók-e, erre ma nem lehet választ adni. De az kétségtelen, hogy Erhardt is, Drugulin is Kis Miklós matrixaiból készült betűket nyomtatott mintalapjára. Német részről ugyan kétséget fejezett ki Helmut Presser, a mainzi Gutenberg Museum munkatársa, 1955-ben közölt *Die Janson-Antiqua (Rätsel um eine Druckschrift)* című cikkében: „Janson 1678-as mintalapja és a »Holländische Schriften« közti nagy hasonlóság arra enged következtetni, hogy e típus szellemi szerzője Janson volt. Talán e holland jellegű betűtípusok metszését az Amszterdamban élő betűmetszőre, Kisre bízta. A kutatás figyelmét e kérdésre felhívtuk, és reméljük, hogy újabb leletek e kérdést tisztázzák.” Presser feltételezésének azonban ez ideig semmi bizonyítéka nincs.

Kis tanítómestere Amszterdamban Dirk Voskens (1647—1689?) volt, aki 1678-ban Blaeu betűöntődjét Johannes Adamsz.-szal együtt megvette. Voskens apja, Bartholomeus is betűmetsző volt. Róluk írja *Mentsége* 8. szakaszában: „Az én Mesterem Apja szép Német Betűket tudott mettzeni; de Deák Betűt nem; az én Mesterem Romana vagy Rotunda Betűt meglehetőst mettzett; de Cursívát nem: hanem én velem tsináltatta, ha mi defectus vólt is matrixaiban.” Mesterét szakmailag tehát nem tartja magas színvonalúnak; rövidesen túl is szárnyalja a betű-

CHARACTERUM ET PROVUNKULYSHORZVLIWS

Liber Sicut Durpum At videmus Elector DEC

In Mara Enim iste pondis, DN. **SPECIMEN**

Aphortamur vos fratres, ut abundetis magis, & in hoc studiose incumbatis, ut quieti sitis, & propria AGATIS. AD. MDCC.

Credimus, nos salvari per gratiam Domini Jesu CHRISTI, quemadmodum & Patres salvari sunt.

Er fermo ille caro factus est & commoratus est Inter nos & gloriam eius gloriam quam ut unigeniti egredi abcedi illi fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEH

idem & nos maleolis illi tydropica sui laboribus opprobriare iure possimus quomodo vos Ecclesie vrate gloriam Christo fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

biennium est, & quod excurrit cum rogatu prececlentium non nullorum Academiarum nostrae Euditionum indulgentiam, ut Adir ABCD

Profane atque Officiu Salvatoris CHRISTI spiritum quem de carnis annis distulca Fylofophia Ecclesiastica nullo perperam, de ferentur tandem a maiis abluantur exoni deportantur et

Desim nervo vidit unquam impetibus esse fissus qui est sine patris ille nobis exposita Et hoc testamento kalamia quando miserantur Iudaei

Orti beatorum est nobis per fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

Non ulla fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

Videbit in prima fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

FRANSA in ceteris partibus fiffiffghlllmnopqrstllllllluxyz AADDEEHIIIIIIIIII

Erhardt-betűmintalap, Lipese, 1720

művészetben. A már akkor különböző szakokra különült, könyvnyomtatáshoz szükséges mesterségekről szintén a *Mentség* 8. szakaszában szól: „aki stempelyt, azaz acél Betűt metsz, csak abban gyakorolja magát; más az, a ki matrixot azaz réz Betűt tsinál véle; harmadik az, a ki önti a Betűt; negyedszer osztán úgy következik a Typographia. Még pedig a mi a metzést illeti, még csak abban is ki egyre, ki másra alkalmas.”

Kis Miklós mind a négy szakot elsajátította: az acélbetű (stempel) metszését; a matrix-(betűnegatív)készítést az acélbetű rézagyba ütése által; a betűöntést, az öntőanyag matrixba töltése révén; s a nyomdászatot, a kiöntött betűk szedése és nyomtatása útján. A betűöntést tanulja meg először Voskenskél, utána a metzést és matrixgyártást (Pápai Párizhoz írt levele, 1681. január 15.), a nyomtatást meg a Blaeu nyomdában, melynek betűöntődjét Voskens és Adamsz. vette meg. „Blaeu Uramat” keresi először, mint járatlan, tájékozódni a nyomdászat felől, miképp lehetne jó tipográfus. Blaeu kérdésére elmondja, hogy Erdélyben ugyan vannak tipográfiahoz értő emberek, de „nintsen alkalmas Typusunk”. Ezért Blaeu „javallá, hogy egyebeket hát félre tévén, a Typus készítésnek mesterségét kellene

oda vinni. Azonban a pénz a feje a dolognak. Mert ha pénz elég vagyon s ezse az embernek, könnyű (úgymond) jó Typographussá lenni az értelmes és tudós embernek“.

Igy állt neki Kis Miklós, hogy a betűöntést, betűmetszést, matrix-készítést megtanulja, s jó típusokat alkothasson Erdélynek. Elsőrangú módon sajátítja el mindezt, úgyhogy három év múlva a tanítvány már óriási konkurenciát jelent Voskensnek. A Debrecenből 1681-ben a nyomdászat megtanulására Hollandiába küldött Töltési István hiába próbálkozott, hogy Voskensnél tanuljon, „az semmi-képen fel nem vállalá“, mire Kis ezt mondja Töltésinek: „Édes Barátom, ha tetszik, én valamit vöttem annyi pénzen mesteremtől (noha ő ezt olyan nagyra betsűli mint mondám, hogy 100000 forintért nem tanítana meg egy Belgát, és most is olyan nagyra tartja magát) mindent ingyen communicálni kész vagyok.“ Egy másik erdélyi magyar pedig, Gávai, aki másfél évig lakott Voskensnél, nem tudta a mesterséget jól megtanulni, „Mert a mostani delicatum seculumban — írja Kis — mind tsak a leg-szebbre vágnak; azért a ki nem reméni, hogy perfectiot vehessen benne, hozzá se fogjon: mert azzal bizony el nem él. Egynéhány Sculptorokat láttam én imitt amott; de tsak mit sem kaphattak mesterségeikkel. Nem olyan tehát ez, mint a vargaság, hogy akárki megtanúlhassa. Száz közzül alig válik egy, a ki erre alkalmas.“ Kis kibontakozásának itt a nyitja: tehetőségét a legmagasabb színvonalra kell emelnie ahhoz, hogy az akkori Európa nyomdászati központjában, Hollandiában — ahol a XVII. században több könyvet nyomtattak, mint a többi országban együttvéve — érvényesülhessen.

*

Kis Miklós betűmetsző-mintaképe Christoffel van Dyck lehetett, a híres El-sevier nyomdászindusztria betűmetszője, aki feltehetőleg 1671-ig tevékenykedett. Halála után fennmaradt több betűmintaalapja, amelyet Leidenben, az Egyetemi Könyvtárban őriznek. Összehasonlítva azt Kis mintalapjával, megállapítható, hogy Kis Miklós továbbfejlesztí Van Dyck hollandi betűstílusát. Amíg azonban Van Dyck a barokk korra jellemző lendületes betűdíszeket bőven alkalmazza, főleg kurzívjában, addig Kis Miklós mintáján ezekkel nem találkozunk. De Kis modernül hat a mintalapján, betűinek erőteljessége és szépsége szembeszökő. J. W. Stauffacher találon jegyzi meg pompás, gyönyörködtető, „Janson“-betűkkel nyomtatott, 1954-ben kiadott könyvecskéje végén a következőt: „Az olvasó élvezete enél a — mint minden nagy — típusnál az, hogy jelenlétét nem mint valami speciálisat tudatosítja magában, mentes a szembeötlő járulékoktól, amelyek divatosak ma és értelmetlenek holnap. Janson — mint típus — egyetemes minta. Vonzóereje lassan bontakozik ki, a követelőzés bizarr lármája nélkül, a XVII. és XVIII. századbeli nagy európai humanitás szellemében gyökerezetten áll.“ E megbecsülés ismeretében, hogy Kis Miklós betűit ma szerte a világban, Európában és Amerikában finom nyomás céljára még mindig használják, nem hivalkodás vagy nagyozás az, hogy a *Mentsége* befejező (39., Kislénél a 33. szám kétszeri használata miatt 38.) szakaszában visszavág az egyházi formalizmus fensőbbeskedőinek, akik őt korlátoltságukban lekicsinyelik: „Hogy tsak egy hitván vas mives vagyok. Fel(elet). 1. Annak a hitván vas műnek vajki sok hasznát vette e világ, s vehette volna e haza is. 2. Tisztelem s betsülöm az ő Kegyelmeők hivataljokat, és a kiben Istennek valami donumát látom, ha lehetne kéznél fogva emelném fel, és én megvallom ő Kegyelmeők felől, hogy tiszteteknek dítséretesen megfelelnek; de Professorok s Papok jobbakkál jobbakk vannak; ilyen hitván vas műves pedig nem tsak Kolozsváratt, hanem egész Erdélyben; nem hogy Erdélyben, de az egész Magyar birodalomban nem hogy ott, de még az egész világon sintsen: mint fellyebb megmutogattam [...] Azzal a hitván vas művel, mennyi hasznót töttem, tudják az emberek. És mennyi hasznót tehetnék azzal másutt magamnak is, azt is tudják már alkalmasint. 3. Varia sunt dona. A szem nem fül, a kéz nem láb &c. Ha azért irégykedik a kéz a lábba, és azért, hogy az alatt a földön jár, alá valónak tartja, avagy rendesen argumentál-é? [érvel-é]. (Kis Miklós *Mentségében* Belgium, belga megjelölést használ Hollandiára s a hollandusokra. A vele foglalkozók máig is gyakorta Belgiumról, a belgákról írnnak, ami sajnálatos tudatlanság. Kis idejében a spanyoloktól 80 éves háborúval függetlenül [1568—1648] mai Hollandia, tehát az északi Németalföldek, latin neve „Belgicae liberae ac foederatae“ [Felszabadított és szövetségzett Belgiumok], míg a spanyol Habsburgok alatt maradt déli Németalföld — amely 1831-ben vált Belgium néven függetlenné —

„Belgica regia“ [Királyi Belgium] latinul. Ma tehát Belgium egészen mást jelent, mint Kísnél, aki az akkori Egyesült Németalföldek Köztársaságát, a mai Hollandiát nevezi így.)

A Blaeu családról is sok máig is a félreértés és tudatlanság. Ezt az Európá-hírfü térképész-dinasztiát, amely nyomtatást, könyvkiadást és könyvkereskedelmet folytatott, Willem Janszoon Blaeu (1571—1638) alapította. A híres dán csillagásznál, Tycho Brahenán tanult két évig, térképész lett, globuszokat készített. Amszterdamban 1596-ban telepedett le, nyomdát létesít, hírneve folytán később a gyarmatokat igazgató Kelet-indiai Társaság kartográfusává teszi. Fia, Dr. Joan Blaeu (1596—1673) folytatja és továbbfejleszti az üzemet, Gusztáv Adolf svéd király nyomdászává teszi szép és híres kiadványai miatt. Legjelentősebb kiadványa az 1662-től fogva latin, hollandi, francia és spanyol nyelven (9—12 kötetesek) megjelent hatalmas formátumú Blaeu-Atlas, melynek francia nyelvű faksimile-kiadását néhány éve adták ki. Apját követi mint kartográfus a Kelet-indiai Társaságnál. Amszterdam városi tanácsának tagja, a polgárőrség kapitánya, a városi erődítések és lőszerraktárak biztosa. A nyomdaüzemet 1672. február 23-án tűzvész pusztítja el, 335 000 guldenre becsülik a kárt. Ez a tűzvész a hanyatlás kezdetét jelöli. Fiai: Willem, Pieter és a Kis Miklóssal egyívású Joan viszik tovább az üzemet, 1685-ig Willem, Pieter és Joan Blaeu-cég néven, utána csak Joan neve alatt, akire a két idősebb fivér rábízta a vezetést. Hogy hármuk közül Kis kivel tárgyalt, azt nem tudjuk. Az üzem betűöntődjét már 1678-ban Dirk Voskens és Johannes Adamsz. vették meg, 1695. április 7-én pedig Blaeu eladja a Bloemgrachton levő nyomdát, és a nagyhírfü cég megszűnik.

Néhány szót kell szólnom az Elsevier nyomdászdynasztiáról is. A Leuvenben 1540 körül született Lodewijk az alapító, aki Antwerpenben a híres Plantin-nyomdában könyvkötő, de protestáns lévén, 1580-ban Hollandiába menekül s 1587-ben Leidenben telepedik meg mint könyvkereskedő. 1617-ben hal meg. Fia, Bonaventura (1583—1652) és unokája, Abraham (1592—1652) virágoztatják fel az 1617-ben Leidenben alapított nyomdát és könyvkiadóvállalatot. Bonaventura fia, Daniel (1626—1680) 1655-ben Amszterdamba megy, ahol az unokatestvére, Lodewijk (1604—1670) által 1640-ben alapított nyomdában dolgozik, amelyet 1664-től fogva egyedül vezet. Az Elsevierek duodecim, tizenkét rétü kiadványai igen keresettek voltak, e formát azért választották, hogy minél nagyobb közönség vásárolhassa. Hágában és Utrechtben is volt üzemük. Leidenben Bonaventura egyetemi nyomdász is lett. Betűiket többek között Christoffel van Dyck készítette. Daniel váratlan halála az amszterdami üzem felszámolásához vezetett. Özvegye, aki egy évvel élte túl, 1681 márciusában eladta a betűöntődjét, Christoffel van Dyck matrixaival együtt. A leideni üzemet Johan (1622—1661), majd özvegye, 1681-től pedig fia, Abraham (1653—1712) jog- és államtudományi doktor vezette, utóbbi alatt a nyomda teljesen lehanyaglott, s halála után, 1713. február 20-án a nyomdát eladták. E híres üzem is egy évszázad alatt elenyészett.

Kis Miklós 1680 őszutóján érkezett Amszterdamba. Sem Daniel Elseviert, sem a már korábban elhunyt Christoffel van Dycket, az Elsevierek betűmetszőjét tehát nem ismerhette. Mind a kettő művészete azonban hatással volt kiadványaira és betűire.

A Hollandia XVII. századi, főként amszterdami könyvkereskedelméről szóló okmánytár, melyet M. M. Kleerkooper gyűjtött össze, s halála után W. P. van Stockum egészített és adott ki Hágában (1914—1916), tartalmaz Kis Miklóst illetően három közjegyzői szerződést és egy Joan Blaeu által írott levelet. Az egyik szerződésben, 1685. február 6-án P. de Wit közjegyzőnél Kis szerződik Simon de Maly kereskedővel acélbetűk és matrixok készítésére. A másik okmány Kis eltávozása után 1694. december 2-án François Tixeraudet közjegyzőnél készült. Benne Gerrit Huijgens 75 éves könyvkötő Matteo Joannes örmény könyvnyomdász rekvizíciójára tanúsítja, hogy 8 vagy 9 éve Matteo Joannesszel felkereste „Nicolaes anders genaamt den onger“-t (Miklós, más néven a magyar) acélbetűk, matrixok és öntött betűk elkészítésére, melyre vonatkozóan később meg is egyeztek. Ez a két okmány holland nyelvű. A harmadik szerződés latin nyelvű, 1684. március 23-án P. de Wit közjegyzőnél készült. Benne Kis Salomon Benedictusszal szerződik Marcus Frenkel javára latin és német—héber matrixok készítésére és árára vonatkozóan. Joan Blaeu levele franciául Johan Gabriel Sparvenfeldt (1655—1727) svéd utazó- és kartográfushoz szól 1688. február 18-án. Blaeu Sparvenfeldt művei kiadására ajánlkozik. Említi, hogy „Sr. Nikolaskis“ mutatta neki Sparvenfeldt Kishez írott levelét, melyből látja, hogy Sparvenfeldt mennyire előrehaladt kevéssé

ismert tájak és nyelvek ismeretében. Blaeu egyúttal csatolja Kis válaszát Sparvenfeldt-hez.

Blaeu levelei, a Kisre vonatkozó is, s a szerződés ma a Stiftsbiblioteketben vannak, a svédországi Linköpingben.

Carter és Buday a Janson-betűkről írott cikkükben (1957, Gutenberg Jahrbuch) említik, hogy Carl Björkbom egy svéd szaklapban (Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekväsen) 1935-ben tette közzé a Sparvenfeldt által Kis Miklós-nál rendelt grúz egyházi betűk 1705-ben kiadott mintalapját háromféle méretű betűkkel. E mintalap ma Stockholmban, a Királyi Könyvtárban van. Björkbom Kisnek 1686—87-ben Amszterdamból latinul írott, ma a linköpingi könyvtárban őrzött két levelét is közölte. Kis jó latinsággal elmondja, hogy latin, német, héber, rabbinusi héber, német héber, görög, szír, szamarita, kopt és örmény betűket metszett, s hogy kínai írásjelek készítéséről tárgyalnak vele, ami „nem csekély szolgálat, sem nem közönséges kézimunka, hanem tényleg egyedülálló a manuális művészetek között”.

1951-ben Ovinck jelenteti meg emlékkönyvét az „Amsterdam“-betűöntőde — N. Tetterode alapítása — centenáriuma. Műve végén táblázatban az 1604—1857 közötti időben működött hollandiai betűöntődék családfáját közli, külön megjelölve azokat a betűöntőket, akik betűmetszők is voltak. A XVII. században Briot, Vallet, a Voskensek, Schmidt, Van Dyck, Van Kempen, Glauwe, Barentsz., Katzenberger, a Van Hogenackerek és De Jonge után 1685-ben ott áll Nic. Kis (den onger) is, megjegyezve, hogy betűanyagának sorsa biztosan nem ismeretes.

1962-ben Hellinga—De la Fontaine Verwey—Ovinck nagy monográfiája és atlasza jelenik meg a hollandiai nyomdászatról. De la Fontaine Verwey írja, hogy a magyar bibliát kiadó Kis Miklós az Amszterdamban létesült második örmény nyomda számára metszi a betűket. Hellinga tanulmányában az 1800-ig kiadott betűmintalapokat is felsorolja — amelyeket Hoeflake és Carter segítségével állított össze; Kis Miklósét is megtaláljuk az időrendi áttekintésben, 1685 körül. Hellinga azt írja, hogy az eredeti megsemmisült, egy fényképmásolata az amszterdami egyetemi könyvtárban van, s utal Carter—Buday és Stauffacher írásaira.

Hol lakott Hellinga Kis Miklós Amszterdamban? Erre, sajnos, kutatásom során nem kaptam választ. Betűmintalapja alján lakóhelyét így adja meg: az Achterburgwalon, a Zwaan (Hattyú) sörfőzden túl, Warner Warnersz. házában. Az amszterdami városi levéltárban Warner Warnersz.-ről mint háztulajdonosról semmi nyom nincs, valószínűleg bérlője lehetett a háznak. Az Achterburgwal mai neve Spuistraat (Zsiliplip utca), Amszterdam szívében, a főtér, a Dam közelében van. A Zwaan sörfőzde helyén ma egy nagy iroda-épület áll, Spuistraat 210—212. szám alatt, a Bungehuis. Hogy tehát a sörfőzden túl milyen irányban volt Kis lakása, az ma felderíthetetlen. Zavart kelt azonban Stauffacher, aki művében Kis mintalapja közlésekor az „over de Brouwery“ (túl a sörfőzden) szöveget „opposite the Brewery“-nek (a sörfőzdevel átellenben) fordítja angolra, amire semmi adat sincs, viszont ezt a tévedést már magyar szerzők is átvették.

Az amszterdami református egyház teljes egészében fennmaradt irattárában, amelyet ma az amszterdami városi levéltár őriz, semmi adat sincs Kolosvári István 1685. évi amszterdami akciójáról az egyháztanácsnál Kis ellen, hogy bibliakiadását megakadályozza. Nemesak Dézsi Lajos ír erről Kis-életrajzában, de maga Kis is említi *Mentsége* Előljáró beszédében: „mindenképen azon lévén, hogy engemet interturbáljon munkámban, Conciliumot (az-az az Amszterdami Consistoriumot) egybe-gyűjtötte ellenem, hogy legalább dehortáljanak, vagy másként orvosolják, hogy elő ne mennek a munkában.” A jelenlegi városi levéltáros úgy véli, hogy Kolosvári az egyháztanács egy vagy több tagjával értekezhetett, de formális ülést ez ügyben nem tartottak, amelynek írásos nyoma maradt volna. Ennek tisztázására szükséges volna Kolosvári jegyzeteit és Erdélybe küldött jelentéseit átnézni.

Két magyar is foglalkozik holland nyelven Kis Miklóssal. Antal Géza egykori dunántúli református püspök (felesége, az A.S.C. Wallis néven író Adèle Opzoomer fordította le kitűnően a múlt század végén Madách Tragédiáját holland nyelvre), aki Hollandiában is tanult, 1924-ben „Nicolas Witsen en de arme-nische drukkerij“ (N. Witsen és az örmény nyomda) című írásában Dézsi Lajos alapján összefoglalja az Artsil grúz király által kért és Witsen (1641—1717) híres

amszterdami polgármester ajánlatára Kis által metszett grúz egyházi betűk történetét. Idézi Karl Faulmann 1882-ben kiadott *Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst* című művét, valamint Lorck *Handbuch der Buchdruckerkunst* című könyvét. Szerintük Kis Firenzét és Amszterdamot ellátta grúz és szamarita betűkkel. Antal arra következtet, hogy Amszterdamban örmény nyomda állhatott fenn.

Antalnak Kleerkooper és Van Stockum 1914—1916-os művében kellett volna utánanéznie, amelyből kitűnik, hogy 1666-ban Matheo Avac örmény nyomdájában Christoffel van Dyck metszette betűkkel örmény biblia jelent meg, melynek betűire Avac és Van Dyck 1658. november 27-én szerződött. S hogy Kis idejében is létezett Matteo Joannes örmény nyomdája, azt az 1694. december 2-i közjegyzői iratból látni...

Witsen Artsil grúz fejedelem hozzá intézett levelét — melyet a Világ 7195. éve (grúz időszámítás, valójában 1686) december 17-én Moszkvából közhasználatra szóló mkhédruhi típusú grúz betűkkel írt — „Noord en Oost Tartarye“ (Észak és Kelet Tatarország, 1690; második kiadása 1705, belőle idézek) című művében faksimilében közli, hiányos holland fordítással: „Kötelességünknek tartottuk, hogy e levelünkkel Kitűnőségnek megköszönjük a vett fáradságot stb.-ben.“ Brosset azonban *Histoire de la Georgie* (Szentpétervár, 1850—1857) című művében Artsil levele teljes szövegét adja franciául, amelyet Dézsi idéz: „Továbbá megértvén Wlar báró úrtól, az Ön helyettesétől, hogy Ön fáradozott érettünk s kimetszeti nyelvünk betűit.“ Wlar báró neve elírás. Artsil moszkvai számkivetettsége idején a Németalföldek Köztársasága oroszországi követe Johan Willem van Keller báró volt, Moszkva székhellyel. Van Keller nevét formálta át Artsil Wlar-rá. Amszterdamban Wlar báró nevű polgármester-helyettes sosem volt. Akkoriban négy polgármestert választottak, egy évre, közülük egy a kormányzó-polgármester volt. Witsen tizenhárom ízben lett kormányzó-polgármester, Kis ottlétekor 1682-ben, 1685-ben és 1688-ban. Mikor Artsil köszönetet írt Witsennek, akkor, 1686-ban történetesen Witsen nem volt polgármester. Kis Miklós Artsilnak grúz egyházi, khuzuri betűket metszett, amint a stockholmi mintalapból is kitűnik, melyet Björkbom közölt.

A másik, hollandul Kis Miklósról író magyar szerző Miklós Ödön egykori nagycsepelyi (Somogy megye) református lelkész, egyháztörténész, aki szintén Hollandiában is tanult. Egy immár 1966-ban megszűnt könyvészeti folyóirat, *Het boek* (A könyv) 1917. évi folyamában közli *De hongaarsche bijbels in Nederland* (Magyar bibliák Hollandiában) című írását. Ebben 1645-től (Janssonius amszterdami magyar bibliája) 1794-ig (Pethe Ferenc utrechti magyar bibliája) foglalkozik tárgyával, s részletesen taglalja Kis Miklós bibliakiadásának létrejöttét. Említi Dézsi Lajos Kis-életrajzát, Kleerkooper—Van Stockum okmánytárát, Witsen csonka fordítását Artsil leveléről, Karl Faulmann Kisről szóló leírását, Kis amszterdami *Zoltároskönyvét*, *Új Testamentumát* s *Mentségét*. Miklós Ödön értékes szolgálót tett: Kisről hollandi szakemberek felé adott támpontokat.

Kis Miklós hatásának feldolgozása azokban az országokban, melyeknek betűt metszett, a jövő nagy feladata. *Mentsége* 27. szakaszában írja: „én nem tsak a szomszéd Országoknak, Lengyel Országoknak, Sveciának, Angliának, Német Országoknak, Olasz Országoknak szolgáltam sokat; hanem (híremet hallván) a messze való országok is requiráltak engemet szolgálatom iránt. Hol vagyon Amsterdambhoz képest Armenia? Azoknak sokat szolgáltam. Hol vagyon Georgia ad radices Caucasi? Azoknak soha nem lévén nyomtatások, hanem (mint a Törökök) tsak manuscriptummal élvén, reá vötte magát a Királyok, és maga leírván az Alphabutumot és valami contextust, úgy küldötte nekem Amsterdamba. Én pedig nem approbálván azt a formát; más módosabb Betűket tsináltam nékiek: mellyen igen örültenek. [...] az én specimenemet Bétsbe felvivén, ott mind a Betű készítő, mind a derék Jésuiták és egyéb tudós emberek admiráltak és megvallották, hogy szebbet affélét soha nem láttak.“ Íme: Angliától Georgiáig, Svédországtól Olaszorszáig hatalmas területen lehet Kis Miklós közvetlen hatása után kutatni.

Tisztázásra vár azonban jelentősége a hollandiai betűmetszés történetében is, melyben ő alkalmasint egy betűtermelési korszak fordulópontja s a speciális hollandiai fejlődés záróalakja. De a nehézség az, hogy Kis közvetlen hollandi elődei-

nek (Briot, Van Dyck, a Voskensek, Schmidt és mások) a produkciója még máig sincs kellően felderítve.

Miszt-tótfalusi Kis Miklós napjainkban újjáéledt. A világba szerteágazó munkásságának részletes vizsgálata azonban csak most, újjáéledésével kezdődik. Művelődéstörténeti nagyságához méltó munka ez.

Bóné Gyula

Az irodalomból:

M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének, és különös tselekedetinek Mentsége. Mellyet az Irégyek ellen, kik a' közönséges Jónak ezaránt meggátolói, Irni kényszerítettett. Kolosváratt, 1698. Esztendőben. — Betűhű kiadása Gyomán, Kner Izidor betűivel, 1940.

Retegi György: Emlékezetre méltó dolgok 1718—1784. Jakó Zsigmond gondozásában, Bukarest, 1970.

Dézi Lajos: Magyar író és könyvnyomató a XVII. században. Misztótfalusi Kis Miklós (1650—1702). — Pápai Páriz Ferenc (1649—1716). Budapest, 1899.

M. Tótfalusi Kis Miklós. Bukarest, 1954. Válogatta Tordai Zádor. Az Apologia Bibliorum-ot eredetiből fordította Kiss Géza.

Molnár József: Tótfalusi Kis Miklós — a betű művésze. (Sajtó alatt)

A betű mestere. Budapest, 1964.

Gustav Mori: Anton Janson. A D. Stempel majna-frankfurti betűöntőde által kiadott Altmeister der Druckschrift című kötetből. Évszám nélkül.

Harry Carter—George Buday: Nicholas Kis and the Janson Types. Gutenberg Jahrbuch. Mainz, 1957.

Jack Werner Stauffacher: Janson: a Definitive Collection. The Greenwood Press. San Francisco, 1945. „Janson”-betűkkel, tehát Kiss Miklós betűivel szedett könyv. Tartalma többek közt: Janson 1674. és 1678. évi mintalapja; Erhardt 1720. évi mintalapja; a Cecchi által 1691-ben nyomtatott könyv egy részlete; Kis Miklós amszterdami mintalapja; a Kis Miklós által Kolozsvárt 1695-ben nyomtatott Pax Corporis (Pápai Páriz Ferenc műve) egy részlete. A Janson-kérdés irodalmát összefoglalja Daniel Berkeley Updike: Printing Types. Két kiadás; a második 1935-ből.

A. F. Johnson: The „Goût Hollandois”, 1938.

A. F. Johnson: On Re-reading Updike. 1946. Alphabet and Image, 2.

Stanley Morison: Leipzig as a Center of Typefounding. Signature, 1939. 11.

Stanley Morison: Anton Janson Identified. Signature, 1940. 15.

Helmut Presser: Die Janson-Antiqua (Rätsel um eine Druckschrift). Imprimatur, 1954—55. XII.

G. W. Ovink: Honderd jaren lettergieterij in Amsterdam (A betűöntés száz éve Amszterdamban). Amsterdam, 1951.

W. Gs. Hellinga—H. de la Fontaine Verwey—G. W. Ovink: Kopij en druk in de Nederlanden. Atlas bij de geschiedenis van de nederlandsche typografie. (Nyomdai kézirat és nyomtatás a Németalföldeken. Atlasz a hollandiai nyomtatás történetéhez). Amsterdam, 1962.

M. M. Kleerkooper—W. P. van Stockum Jr.: De boekhandel te Amsterdam, voornamelijk in de 17e eeuw. I—II. (A könyvkereskedelem Amszterdamban, főképp a XVII. században). Den Haag, 1914—16.

B. van't Hoff: Joan Blaeu: Toonneel der Steden (A városok színtere). Dr. Joan Blaeu 1648-ban kiadott, a németalföldi városok térképét és leírását tartalmazó művének faksimile-kiadásához írt tanulmány. Amsterdam—Brussel, 1966.

Dr. W. J. van Hoboken városi levéltáros 1970. december 4-i és 1971. szeptember 30-i levele a szerzőhöz.

A mkhedruli és khutzuri grúz betűtípusok láthatók a The Gospel in Many Tongues. Specimens of 770 Languages (London, 1950) című műben is, „Georgian” címmel.

Biztosítsuk a jövő olvasóit

Jó néhány vitacikket írtam az ifjúsági és gyermekkönyvek kiadásának, terjesztésének különféle gondjairól, s mindig fölsejlett bennem a kételkedő gondolat: kell-e, amit írtam, valóban akkora jelentőségű-e az ifjúságnak szánt könyv ügye, amekkorának jómagam látom? Aztán betévedek egy-egy iskolai könyvtárba, ahol még a kötelező olvasmányok egy részét sem találja meg a kisdíák, beszélgetek fiatalokkal, akik nem hallották Benedek Elek, Móra Ferenc nevét, olvasom a szerkesztőségbe érkező, helyesírási és fogalmazási hibáktól hemzsgő leveleket, elfut a méreg, s megírom újabb cikkemet, ismét a gyermekkönyvről, a gyermekolvasóról. Mert lehet társadalmunknak számtalan gondja, ám ez senkit sem ment fel a fiatalokkal, a jövő nemzedékével való törődés alól, s nem elég csupán ételt, ruhát, lakást, anyagiakat biztosítanunk fiataljainknak, szellemi táplálékukról is gondoskodnunk kell. Utalnék az RKP KB-nak az eszmei-politikai nevelőmunka megjavításával foglalkozó júliusi plenáris ülésére, amely hangsúlyozta a felnőttek, a társadalom fokozott felelősségét a felnövő nemzedék nevelésének folyamatában. Világos hát, milyen jelentősége van az ifjúsági könyvnek könyvkiadásunk egésze, de szélesebb távlatban akár a jövő művelt, sokoldalúan fejlett, széles látókörű, műszaki és általános műveltségi kérdésekben egyaránt jártas honpolgára nevelésének szempontjából.

Kezdjük azzal, amink van. Réthy Andor könyvészeti jegyzéke Kántor Lajos—Láng Gusztáv *Romániai magyar irodalom, 1945—1970* című könyvében összesen 332 ifjúsági, illetve gyermekkönyvet sorol fel. Ezek közül 214 prózai írás, 107 verseskötet, 11 pedig irodalmi igényű tudománynépszerűsítő könyv. Az adalék azonban csak hazai magyar szerzők eredeti munkáit, illetve román nyelvű könyvek hazai magyar írók készítette műfordításait tartalmazza. Hiányoznak a jegyzékből a más nyelvekből fordított klasszikus vagy kortárs gyermek-, illetve ifjúsági irodalmi művek, valamint a Tudományos Könyvkiadónál megjelent, fiataloknak készült népszerűsítő könyvek. Ez utóbbiak arányára azonban néhány összehasonlítható adat birtokában következtetni tudunk. Nagy István közli *Ifjúsági prózánk néhány jelenségéről* című tanulmányában (NyIrK, 1962. 1.) az 1950—1961 között megjelent, ifjúsági „fogyasztásra” szánt hazai könyvek számát, s külön kiemeli, hogy a 97 eredeti mű közül 13 tudománynépszerűsítő. Az 1971-es ifjúsági kiadói tervek 66 magyar címet tartalmaznak. Közülük 44 munka kisebbeknek, 22 pedig 12—16 éveseknek szól. A tervezett könyvek között kifejezetten tudománynépszerűsítő kiadvány alig néhány van. A Creangă Kiadó egyébként 25 könyvet tervezett 1971-re, a Kriterion 19, a Dacia 13, az Albatros 5, a Politikai Kiadó pedig 4 ifjúsági könyvet számított megjelentetni az elmúlt évben. Ívszámban a Kriterion vállalta a legnagyobb áldozatot 150 ívnyi ifjúsági könyv megjelentetésével. Ehhez hasonló a Creangă, tehát a tulajdonképpeni gyermekkönyv-kiadó

vállalása; 150 ívnyi a Dacia részesedése, az Albatros 25, a Politikai Kiadó pedig 45 ívnyi ifjúsági könyvet adott ki magyar nyelven.

Ha tartalmilag vizsgálom a terveket, 25 kötet meséskönyv, másfél ivestől tíz-egynéhány ívesig. A klasszikus magyar gyermekirodalmat 4, a románt 1 cím képviseli, 7 gyűjtemény (játék, kifestőkönyv, énekeskönyv); 5 kötet a világirodalom legértékesebb ifjúsági könyveiből nyújt ízelítőt, 2 könyv pedig hazai, mai tárgyú ifjúsági regény. A nagyobbak számára tervezett 22 könyv közül 8 kötet a *Tanulók Könyvtára* sorozatból való, 3 a *Kismonográfia*, 5 a *Legszebb Versek* sorozatokat folytatja, 4 könyv kifejezetten politikai jellegű, s fennmarad két kötet, amelyeknek a „megboldogult” Árgus-sorozatot kellett volna képviselnie, ha útját nem állják a rosszízű, olcsó ponyvairodalomnak.

„Kapásból” ragadtam ki ezt a két évet, 1962 elejének összesítő adatait az arányok érzékeltetése kedvéért, 1971-et pedig a megváltozott körülmények (egyetlen egységes könyvkiadó helyett öt vállalat) következtében beállott helyzet bemutatására, ám a számok után a következőkben próbáljuk hétköznapi nyelvre lefordítani mindazt, amit tükröznek.

Ifjúsági és gyermekkönyv-kiadásunk föltétlenül irodalomközpontú. Ha megpróbálnám összehasonlítani, hány szépirodalmi mű (eredeti alkotás és fordítás) jelent meg az eltelt időszakban, s hány műszaki-tudománynpszerűsítő kötetet adott ifjúsági könyvkiadásunk az olvasóközönségnek, az arány körülbelül 10:1 volna. Nemzetközi vélemények szerint a műszaki könyv iránt mutatkozó igény 30—50 százalék körül mozog, ha tehát ifjúsági és gyermekkönyv-kiadásunk a kor színvonalára akar kerülni, alaposan meg kell növelnie a műszaki-tudományos gyermek- és ifjúsági kiadványok számát.

Ám magán az ifjúsági és gyermekirodalmon belül is felfedezhetünk aránytalanságokat. 214 prózakötet közül csak 98 szól a 12—16 éveseknek. Pedig ez a többség olvasó korosztály! Viszont könnyebb kisgyerekeknek szánt, néha akár a diletantizmus határát súroló mesekiadványokat megjelentetni, mint kielégíteni a kamasz vagy ifjú könyvigényét.

Ha a kisgyerekek számára kiadott könyveket teszem alaposabb vizsgálat tárgyává, azonnal észrevehető, hogy népmese-gyűjteményeink bizonyultak a leg-sikeresebbeknek. A Benedek Elek-sorozat kötetei, a *Napsugár*-könyvek, a tájjellegű gyűjtemények, az egy mesemondó „műveit” tartalmazó kiadványok bármely nagy könyvkiadónak is becsületére váltak volna. Nem tudom viszont dicsérni műmese-irodalmunkat. Néhány állattörténet, a *Csipike-könyvek* sikeresek, de a többi részük körülbelül azon a szinten mozog, mint az alábbi, a Ion Creangă Kiadónál megjelent *Melyik vagy te?* című könyvecskéből válogatott szemelvény: „Nincs pihenés, nincs nyugalom, / Folyton Ricsaj Ricsit hallom, / Szája soha be nem áll, / Ordít, mint egy vadszamar.”; „Szopka Dorka kicsi uja / Tán furulya, hogy úgy fújja, / Ha furulya, miért nem szól, / Vagy eldugult valahol?”

Sem a kiadó illetékeseinek hozzáértését, sem a rajzoló tehetségét nem vitatom. Lehet, hogy ez a könyvecske valóban nevelő értékű és szép munka, s megjelentetésére szükség volt, ám biztos vagyok abban, hogy ha választhatok „csengőbongó versikéi” és, mondjuk, a sokkal kevésbé „nevelő” tartalmú „Antanténusz” kezdetű mondóka között, mint szülő inkább az utóbbit adnám a gyermek kezébe.

De hagyjuk az óvodás könyveit, keressük ki inkább a gyermekkönyvek polcáról a kisiskolásnak való kiadványokat. Sajnos, bátor Cincogó Feliciánunknak nincs méltó párja, ha pedig azok könyveit keresem, akik nyelvzetűnkkel, mondanivalójukkal mintegy normát állítottak fel a magyar ifjúsági és gyermekkönyv-

kiadás számára, gondolok Móra Ferencre, Móricz Zsigmondra, fordítások esetében Karinthy Frigyesre, Benedek Marcellre, akkor hiába keresgélek. Mert például Maugli, Micimackó vagy akár Csilicsali Csalavári Csalavér régesrég kikoptak — a szó legszorosabb értelmében — kisiskolásaink könyvespolcáról. A korszerű, mai gondolatokat hordozó gyermekkönyvek pedig késnek, egyre késnek.

Térjünk át a kamasz könyveire. Vannak-e ilyen könyveink? Kevés, és ezeknek is egy része már elavult. Huszonöt év alatt 98 cím, évente átlag 4 kötet nem elegendő, s ha még közelebbről kezdem vizsgálni a kamaszkönyvet, kiderül, hogy sem hagyományos, sem korszerű kalandos könyvünk nincs, sem a tizenévesek igényeit kielégítő történelmi tárgyú regényünk; lányregényeink nagy része akár Cilike 1971-es kalandjai címét is viselhetné, a tudományos-fantasztikus műfaj amúgy egészében hiánycikknek számít, nincsenek igazi közösség-könyveink, ezzel szemben akad elég sok félsikerült féremunka, ál-ifjúsági könyv, s jobb híján ezeket olvassák a serdülők.

Nem szándéksom példálózgatni, s ezt korántsem szeméremből vagy kíméletből teszem. Az ifjúsági és gyermekirodalom nálunk is az irodalmi élet „külvárosa“, rangos író viszont ritkán merészkedik külvárosba. S ha egyik-másik írónk véletlenül mégis gyermekkönyvet, ifjúsági regényt ír, azt félve teszi. Am amíg az ifjúsági írók nem méltányolják a felnőttek számára alkotóhoz hasonlóan, addig kár azokon lovagolnunk, akik legalább írnak az ifjúságnak.

Mivel nemcsak a kamaszok, de az ifjúkor kezdetén álló tizenévesek is jobbra az ifjúsági irodalmat olvasnák, érdemes lenne néhány mondat erejéig ennek a csoportnak az igényeivel is foglalkoznunk. Nagyon kevés olyan könyvünk van, amely a tizenévesek eszéhez, szívéhez szólna, amely nagy és komoly kérdéseket tárgyalna megfelelő szinten, tehát még korlátozott, de már gyűlő társadalmi tapasztalatukhoz arányítva. Olyan könyvre gondolok, mint — hogy a román irodalomból vegyek példát — az *Otilia titka*. S 8—10 ilyen könyv nemcsak a tizenévesek megtartására lenne elég. Az iskolából lassan kikopó, dolgozni kezdő munkás- vagy parasztfiatal körülbelül ugyanezen a szinten áll meg olvasnivalója kiválogatásában. Ilyen könyvek segítségével azonban közelíthetni lehetne őt is a felnőtt szépirodalomhoz...

Hiánycikk-jegyzékemet még folytathatnám, de egyoldalú lenne a kép. Mert könyvkiadásunk a kamaszkönyvek, a serdülőknek és ifjaknak kiadott könyvek területén is szép sikerrel büszkélkedhet. Három rangos sorozata, a lassan kilencven kötetet számláló *Tanulók Könyvtára*, a *Legszebb Versek* s a *Kismonográfia*-kötetek olyan rangosak, hogy néha elfeledtetik velünk: a tanulóifjúság számára készült köteteket tartunk kezünkben. Sajnos, ugyanez elkeseredésünk forrása is. Mert ha akad kiadó, amely ilyen könyveket is meg tud jelentetni, akkor miért nem érvényesülnek ifjúsági irodalmunk egészében ezek a szempontok?

Hogy más példát ne említsek, az elmúlt kiadói évben egyetlen eredeti magyar ifjúsági regény, Méhes György *Tatárok a tengeren* című munkája szerepelt összesen öt kiadó terveiben, s a hosszabb lélegzetű, kortárs ifjúsági próza ezenkívül csupán egy fordítás, valamint két Árgus-könyv formájában jelentkezett. 1971-ben ez mégiscsak „túlzás“.

Legsúlyosabb azonban a tudománypszerűsítő könyvek gondja. Ha 1962-ig 13, évente egy-két tudománypszerűsítő könyv jelent meg, a tavalyi év viszont még ennyit sem adott. Legalábbis kifejezetten az ifjúságnak. Vegyük már

ésre: a Kriterion nem ifjúsági könyvek kiadására szakosodott kiadó; ha ilyen könyveket kiad, az csupán felelősségérzetének bizonyítása, de nem feladata!*

Nem akarom eltúlozni a helyzet komolyságát, ám tudománynépszerűsítésünk sehol sincs, s a fiatalok hovatovább arról is elfeledkeznek, hogy egyáltalán lehet ilyen, hogy hazai magyar tudósaink, szakembereink is vannak. Idézném az *Ifjúmunkás* egyik ilyen irányú felmérésének eredményeit. Három iskolában, egy kolozsváriiban s két székelyföldiben feltettük a diákoknak a kérdést: nevezzenek meg tíz hazai magyar kortárs tudóst, tudományos kutatót, illetve öt tudománynépszerűsítő szerzőt. A kolozsvári iskola tanulói átlagban 1,3 tudós nevét tudták feljegyezni papírlapjaikra — és nagyon sokat mond, kit hányan ismernek. Íme egy kis ízelítő belőle: Dr. Xántus János (113), Palocsay Rudolf (42), Dr. Sáska László (helyenként János; ismerik 40-en), Balogh Edgár (16), Sóni Pál (13), Csehi Gyula, Faragó József (helyenként Júlia; ismerik 12—12-en), Hamar Márton (helyenként László; ismerik 6-an), ugyanennyien ismerik Dáné Tibort, Jordáky Lajost, Péterfi Istvánt és Kós Károlyt, majd hosszú névsor következik azok nevéből, akiket csak egy-egy tanuló ismer: Starmüller Géza, Zsakó János, Gáll Ernő, Kántor Lajos, Barabás Endre, László V. Ferenc, Koch Ferenc, Szabó T. Attila, Jancsó Elemér, Zörgő Benjámin... Ugyancsak e nevek közül alakult ki a tudománynépszerűsítő szerzők névsora is, azzal a különbséggel, hogy a 254 értékelt kérdőívén összesen 128 adat szerepelt, tehát a tanulók fele még egyetlen tudománynépszerűsítő szerző nevét sem ismeri. S ez a helyzet Kolozsváron, ahol az említett tudósokat, tudományos kutatókat naponta láthatják, akár az utcán is. A székelyföldi, megyeszékhelyen működő reprezentatív középiskolában 89 értékelt kérdőívén összesen 7 név szerepel, a félreeső falusi középiskolákban pedig 81 megkérdezett tanuló csupán 2 tudóst ismer...

Mindezért természetesen nem kizárólag a könyvkiadás felelős. Ám ha könyvkiadóink igényelnék a tudománynépszerűsítő könyveket, fiataljaink is hamarabb megértenék, hogy irodalom mellett még rengeteg megismerni valójuk van.

Minden iskolánkban működnek színjatszócörök, énekkarok, táncsoportok, s születnének más együttesek is, ha lenne műsoranyaguk, illetve néhány vezérkönyvük. Vezérkönyvek, műsorfüzetek azonban nincsenek. Legfeljebb a Pedagógiai Kiadó ha rászánja magát néha ilyen kiadványok megjelenetésére. A színdaraboknál érthető a helyzet, kiadásuk ráfizetéses. De évi egy-két nagyobb válogatásra csak futná, ha másból nem, egy sikeres kalandregény hasznából... A népdalgyűjtemények, énekeskönyvek kiadása viszont nem egy esetben még kiadói siker lehet, amint azt a Kriterion bebizonyította. Nem lehet a műsoranyagok gondját teljesen a *Napsugár* vagy a népi alkotások házáinak gondjaira bízni.

Következzenek a sportkönyvek. Volt valaha repülőmodellezőknek szóló könyv és játékoskönyv, aztán kikoptunk az ilyen kiadványokból. Pedig szükség volna rájuk, ha másra nem, egy sportlexikonra, amely tartalmazná a legfontosabb sportjátékok szabályzatának kivonatát is. Nem hiszem, hogy ilyen könyv ne lenne népszerű. De ha sikere volt Tulogy János *Természetjárók* könyvének, sikere lenne bármiféle táborozási könyvnek és a regényes formájú sporttörténeti kiadványoknak is. A piac sokmindent felvesz, olyant is, amiről esetleg könyvterjesztő és könyvkiadó előzetesen azt állapítja meg, hogy eladhatatlan...

Éveken keresztül nagyjából kiszámítható volt, hány példány kell egy könyvből. Az utóbbi esztendőik azonban változást hoztak, felnőtt egy nemzedék, amely annyira igényli a könyvet, hogy minden — többé-kevésbé tudományos — pél-

* Cikkemet még az 1972. évi kiadói tervek megjelenése előtt írtam; azóta eldőlt az ifjúsági tudományos könyvek sorsa.

dányszám-jóslás, előjegyzési körültekintés ellenére pillanatok alatt felvásárol valamennyi megjelenő könyvet. A fiatalság pedig már ebbe a hangulatba nő bele; láttam középiskolásokat osztozkodni Mikó Imre Brassai-könyvén, tudok diákat, aki nyári túrájáról könyvekkel teli hátizsákkal tért meg, falun vásárolván meg mindazt, amit év közben odahaza nem kapott meg. A hagyományos példányszám-tervezés tehát utolsó napjait éli, ha szabad jósolnom, könyvadásunk mostani formája nem ér meg sok esztendő, elsepri az élet, a könyvterjesztés korszerű formája. Viszont miért ne az ifjúsági könyvkiadás volna az, amely könyvterjesztésünk korszerűsítését előmozdítaná?

Hogy mivel lehetne ezt megtenni? Az igények, a valós lehetőségek felmérésevel, hogy ne fordulhasson elő olyan helyzet, mint nemrég, két, jobbra iskolai célokat szolgáló, de iskolán kívüli igényeket is kielégítő könyvünk megjelenésekor, amelyeket néhány hónap után húszezres tételekben kellett utána nyomni, akkora volt irántuk az érdeklődés...

A jobb reklám, a diákkönyv bevitele az iskolába, az iskolai könyvterjesztőhálózat kiépítése, az előfizetési rendszer meghonosítása, a részletvásárlás elterjesztése előbb-utóbb sok ezer új vásárlóval növelné a könyvesboltok forgalmát. Miért nem élünk a modern eladási módokkal, miért még mindig a vásárló jár a könyv után, s nem a könyvet viszik szó szerint vagy átvitt értelemben a fogyasztóhoz?

Csaknem minden iskolának van saját könyvtára, ezenkívül üzemekben, klubokban, községekben, városokban is kisebb-nagyobb könyvtárak juttatják el az olvasnivalót a közönséghez. Természetes tehát, hogy gyermekkönyveink jelentős része könyvtári forgalomba kerül. Figyelembe véve mindezt, merem állítani, hogy legtöbb ifjúsági könyvünk már megjelenésekor kifogy, az egyéni vásárlóhoz csak a maradék jut el. Miért nem vesszük már egyszer figyelembe, hogy számolnunk kell az intézményesített könyvvásárlókkal is?

A könyvtárak igyekeznek minden megjelent könyvet megvásárolni. De mindig forgalmazzák őket? Amíg lehet, ameddig bírja a könyv. Puha fedelű kötésben 2—4 évig — évente 40—50 olvasóhoz jut el egy jó könyv, kemény kötésben 3—6 évig „él” egy átlagos könyv, s ha ismét bekötik, megismételheti még egyszer ezt az időszakot, utána azonban menthetetlenül megéri a papíralomra. Nem lehetne eleve hosszabb élettartamúra tervezni kiadványainkat? A nemzetközi gyakorlatban már nagyon kevés puha fedelű gyermekkiadvány található, miért jelenik meg legtöbb hazai gyermek- és ifjúsági könyvünk mégis puha fedéllel?

Félek, túl fekete a kép, amit rajzoltam, hiszen könyvkiadásunk elért eredményei a felsorolt hibákon túl is tekintélyesek. Am eredményeink köteleznek, másfelől pedig a hiányosságok hiányosságok maradnak, bármennyire is nehéz elismernünk őket. Viszont hagyjuk az akadémikusodást, a részletkérdések túlságosan bő taglalását. Ifjúsági és gyermekkönyv-kiadásunk most tart ott, ahol a felnőttek számára írott könyv kiadása állt a kiadói átszervezések előtt. Tisztáznunk kellene hosszú távon, mi is lehet ifjúsági és gyermekkönyv-kiadásunk kiindulópontja, össze kellene hangolni könyvkiadóink fiataloknak szánt kiadványait, gazdát kellene találni néhány teljességgel elhanyagolt könyvkategória számára, nevelők, kiadói szakemberek, olvasók, társadalmi szervezetek bevonásával ki kellene jelölni, mire is van szüksége a fiatal olvasóknak, s rá kellene térnünk egy hosszú lejáratú ifjúsági könyvkiadási program sürgős megvalósítására, amely végre kiegyensúlyozná a tartalmi és másfajta aránytalanságokat, és figyelembe venné, hogy tulajdonképpen az ifjúsági könyvkiadás biztosítja a jövő felnőtt olvasóját.

Kovács Nemere

TUDOMÁNYOS MŰHELY

Szerkesztőségünk mindenkor igyekezett olvasóinknak átfogó tájékoztatást nyújtani a jelenkorban zajló tudományos-műszaki forradalom hazai és külföldi eredményeiről. E számunktól és új rovatunk, a TUDOMÁNYOS MŰHELY első megjelenésétől kezdve — anélkül hogy az *interpretatív* tájékoztatás igényét feladnók, sőt azzal a szándékkal, hogy tovább fokozzuk igyekezetünket ez irányban — a *Korunk* hasábjain teret és megnyilvánulási lehetőséget szeretnénk biztosítani a *kreatív* tudományosság számára, alkotó tudósaink és technikus szakembereink eredeti, saját munkájuk tárgyköréből merített, a szakszerűség és a közérdekűség kívánalmait lehetőség szerint együtt kielégítő tanulmányai közlésével.

Tisztában vagyunk azzal, hogy folyóiratunk nem szaktudományos közlési fórum; hogy — egyszerű példával élve — valamely, tájainkon született felfedezést vagy műszaki találmányt nem a *Korunk* hivatott a világ tudomására hozni. Hisszük azonban, hogy alkotó munkája közben minden tudós-nak, szakembernek támadnak olyan, szakmai és közérdeklődésre egyaránt számot tartó gondolatai, felhalmozódnak olyan mondanivalói, amelyek a szakközleményekbe jellegükből következően nem kerülnek be, s amelyek éppen-séggel itt, a TUDOMÁNYOS MŰHELY rovatban válhatnak közkinccsé a legadekvátabb formában. Ilyen értelemben kérjük és várjuk a kéziratokat mind a régi, mind az ezután jelentkező munkatársaktól.

KORUNK

Tények és feltételezések

Reakciókinetikai vizsgálatok a komplex vegyületek terén

Manapság sok szó esik a tudományos-műszaki forradalomról, a tudományok termelőerővé válásáról. Ennek a folyamatnak lényeges eleme a kemizálás, a kémia hasznosítása a termelés legkülönbözőbb területein, a nehézipartól a mezőgazdaságig. Ahhoz, hogy a kémiai reakciókat a legeredményesebben és a leggazdaságosabban használhassuk fel, ismerünk kell mechanizmusukat és azt, hogy miként befolyásolhatjuk e reakciók végbemenetelét, hogyan gyorsíthatjuk vagy lassíthatjuk őket, hogyan terelhetjük a céljainknak leginkább megfelelő irányba.

Ezekkel a kérdésekkel a *reakciókinetika* foglalkozik, amely a kémiai reakciók időbeli lefolyását vizsgálja, és célja a reakciók intim mechanizmusának a felderítése, annak a megállapítása, hogy a kémiai átalakulások milyen részfolyamatokból tevődnek össze, mi történik az atomokkal és a molekulákkal a kémiai reakciók közben, és hogy milyen ezeknek

a folyamatoknak az energetikája. A reakciókinetikai kutatások tehát a tudományos-műszaki forradalom fontos láncszemei.

Mínt hogy reakciókinetikai vizsgálatokat a *komplex vegyületek* területén végeztem, mielőtt érdembeli tárgyalásukra térnék, célszerűnek tartanék néhány dolgot elmondani magukról a komplex vegyületekről.

Komplex vegyületeket főleg az úgynevezett átmeneti elemek alkotnak, amelyek valamennyien kevésbé reakcióképes fémek (króm, mangán, vas, kobalt, nikkell, réz és mások). A komplex vegyületekben e fémek atomjaihoz többnyire hat, ritkábban négy más atom vagy atomcsoport, úgynevezett *ligandum* kapcsolódik. Így például, ha vasat (Fe) nátrium-cianid (NaCN) oldatba teszünk, többek között keletkezik egy komplex ion $[\text{Fe}(\text{CN})_6]^{4-}$, melyben a vasatomhoz hat ligandum, azaz hat cián (CN)-gyök kapcsolódik, és azt mondjuk, hogy a vasatom *koordinációs száma* 6. Ha a vasatomot egy szabályos oktaéder középpontjába képzeljük, a hat szénatom az oktaéder csúcaiban helyezkedik el.

A komplex vegyületeknek számos ipari felhasználásuk van, fontos szerepet játszanak sok kémiai reakcióban, ahol közbeeső termékként keletkeznek; élettani jelentőségük illusztrálására pedig elég, ha megemlítjük, hogy a vörös vérsajt hemoglobinja vaskomplexet tartalmaz, a növényi klorofill magnéziumkomplex, a B-12 vitamin pedig kobaltkomplex. A vegyészek nemzetközi szervezete, az IUPAC felismerte a komplex vegyületek tanulmányozásának fontosságát, és két évenként nemzetközi komplexkémiai konferenciát rendez. A legutóbbi — tizenharmadik — ilyen konferenciára 1970-ben került sor Lengyelországban.

A komplex vegyületek terén a reakciókinetikai vizsgálatok alig két évtizedes múltra tekintenek vissza, de már több ezer tudományos közlemény és néhány monográfia is megjelent ebben a tárgykörben. A tanulmányok többsége az úgynevezett *ligandumcsere reakciók* kinetikájával és mechanizmusával foglalkozik. E reakcióknál egy vagy több ligandum kicserélődik más ligandumokra. A vizsgálatok a jelenlegi szakaszban az alap kutatáshoz tartoznak, tehát pillanatnyilag ipari alkalmazásuk nincs. Ha viszont szem előtt tartjuk a reakciókinetikai vizsgálatokról és a komplex vegyületekről általában elmondottakat, meg lehetünk győződve arról, hogy ez a kutatási terület is fontos gyakorlati eredményeket fog hozni a közeljövőben.

*

Az utóbbi hét-nyolc évben tudományos kutatómunkám nagy részét a ligandumcsere reakciók kinetikai vizsgálatának szenteltem. Hogy választásom erre a területre esett, ahhoz több körülmény is hozzájárult. Egyrészt a komplexkémianak hazánkban sok évtizedre visszanyúló hagyományai vannak. A romániai komplexkémiai iskola megteremtői, Nicolae Costăchescu és Gheorghe Spacu, a svájci Alfred Werner tanítványai voltak, aki koordinációs elméletével a komplexkémia alapjait fektette le. Doktori értekezésemet Ralucan Ripan akadémikus vezetése alatt készítettem, aki szintén a komplexkémiai iskola egyik képviselője. Várhelyi Csaba, aki ugyancsak a Babeş—Bolyai egyetemen dolgozik, a komplex vegyületek szintézise terén nemzetközi viszonylatban is számottevő eredményeket ért el: eddig ezer-néhányszáz új komplex vegyületet állí-

tott elő. Minthogy én inkább elméleti beállítottságú vagyok, Várhelyi kollégám pedig a laboratóriumi szintézisek mestere, elhatároztuk, hogy egyesítjük erőnket, és az előállított komplexeket fizikai-kémiai vizsgálatoknak vetjük alá.

Az első lépéseket egy „véletlenszerű“ körülmény határozta meg. Az ötvenes években Kékedy László professzor és munkaközössége egy termoméretet szerkesztett, amelynek segítségével Kékedy Lászlóné a Várhelyi előállította komplexek termikus bomlását kezdte vizsgálni. Arra az érdekes megállapításra jutott, hogy egy bizonyos komplexfajtnál, és pedig a *dimetilglioximáto-diamino-kobalt komplexek* halogenidjeinél és tiocianátjainál a termikus bomlás első lépése egy ligandumcsere reakció: eltávozik egy amin molekula és belép a helyébe egy halogén vagy egy tiocianát ion.

Hozzáálltam a mérési eredmények feldolgozásához a szakirodalomban leírt egyik számítási eljárás segítségével, de hamarosan rájöttem, hogy a módszer nem kielégítő, ugyanis a szerzők az eljárás alapját jelentő képlet levezetésekor olyan egyszerűsítést végeztek, amely a termikus bomlás körülményei között nem jogosult. A pontos képletet levezetni nem lehet, mert az utolsó előtti lépésnél nem integrálható kifejezéshez jutunk. Új eljárások kidolgozásával próbálkoztam, amelyekkel meg lehetne kerülni a kifejezés integrálását, s az egyik közülük jól bevált. Ismertetése e cikk keretében túl nehéz volna, az érdeklődők megtalálhatják az eredeti közleményt (*Journal of Physical Chemistry* 72, 2406/1968). E módszer segítségével csaknem kétszáz komplex termikus bomlását vizsgáltuk. A számítások egy részét a kolozsvári Számítási Intézet végezte el a DACICC—1 elektronikus számítógéppel, az általam kidolgozott módszer szerint. A termoméret segítségével felvett termogravimetrikus görbékből a reakció *aktiválási energiáját* és más kinetikus paramétereket számítottunk ki, így például az *aktiválási entrópiát*. (A reakciók elindításához energiabefektetés szükséges, ahogy a tüzelőszereket is csak úgy tudjuk elégetni, ha előbb meggyújtjuk őket. Az ehhez szükséges energiát nevezzük aktiválási energiának. Ennek hatására vagy felbomlik valamelyik reakcióba lépő molekula, vagy a kiinduló anyagok molekuláiból egy átmeneti molekulaképződmény keletkezik. Ez a folyamat entrópiaváltozással jár, és ezt nevezzük aktiválási entrópiának.)

Megpróbáltunk összefüggést találni a komplexek szerkezeté, a ligandumok természeté és a termikus bomlás kinetikus paraméterei között, de rövidesen rájöttünk arra, hogy a folyamat túlságosan bonyolult ahhoz, hogy egyértelműen magyarázni tudjuk. A kapott eredményeket ugyanis erősen befolyásolják a kísérleti körülmények. A termogravimetriás vizsgálatok mellett hozzáfogtunk tehát a ligandumcsere reakcióknak *oldatokban* történő vizsgálatához; a termogravimetriás vizsgálatoknál pedig a továbbiakban a fő súlyt a különböző módszerek kritikai felülvizsgálására és a kísérleti körülmények hatásának tanulmányozására helyeztük.

Az oldatokban végzett tanulmányaink során főleg kobalt- és részben krómkomplexek vizsgálatával foglalkoztunk, és pedig elsősorban az *akvációs folyamatok* kinetikájával. (Az akváció a komplexek vizes oldatában végbemenő reakció, melynek során egyes ligandumok vízmolekulákra

cserélődnek ki.) Ezeket a folyamatokat eddig főleg semleges oldatokban vizsgálták, habár ismeretes volt, hogy bizonyos esetekben az oldat kémhatása (savassága vagy lúgossága) nagymértékben befolyásolhatja a reakció sebességét. Ezért vizsgálatainkban az oldat savasságának a hatását vizsgáltuk, az utóbbi időben pedig lúgos oldatokban is vizsgáltuk az akváció kinetikáját. Az eredmények igen érdekesek. Számos komplexnél sikerült a savasság hatását értelmeznünk úgynevezett *protolitikus egyensúlyok* segítségével, amely abban áll, hogy a komplexből proton (hidrogén ion) hasadhat le, vagy pedig proton kapcsolódhat a komplexhez. Ez a komplexben lévő elektronok eloszlásának megváltozását vonja maga után, és végső fokon az akváció aktiválási energiájának és aktiválási entrópiájának a növekedését vagy csökkenését eredményezi. Az oldat kémhatásának szerepét a legtöbb esetben így nagyon jól lehet értelmezni és kapcsolatba lehet hozni a komplex elektronszerkezetével.

A kémhatás megváltozása egyes esetekben nemcsak az aktiválási energia és entrópia változását vonja maga után, de megváltozhat a reakció mechanizmusa is. A kobalt-dimetilglioxim komplexeknél a kobalt atomhoz közvetlenül hat atom kapcsolódik, vagyis a kobalt koordinációs száma 6. Ha az egyik ligandum tiocianát ion, enyhén lúgos közegben a kobalt és a tiocianát ion között valószínűleg felszakad a kötés, a koordinációs szám 5-re csökken, a szabaddá vált helyre bemegy egy vízmolekula, majd abból lehasad egy proton, és így a tiocianát ion helyére végeredményben egy hidroxil ion kerül. Ha viszont a komplexből (pontosabban a komplexben lévő dimetilglioximból) előzőleg lehasadt egy proton, a reakció útja egészen más lesz. A komplexbe behatol egy hidroxil ion az oldatból, és lazán kötődik a kobalt atomhoz, amelynek így a koordinációs száma 7-re emelkedik. Ezután a tiocianát ion lehasad, és helyét elfoglalja a hidroxil ion.

A teljesen analóg *nitrokomplexnél*, amelyben a tiocianát helyett nitro-csoport van, ilyen mechanizmusbeli különbség nincsen. Mind a két alaknál (tehát akár lehasadt a proton, akár nem) először felszakad a kobalt atom és a nitro-csoport közötti kötés, és 5-ös koordinációs számú közbeeső termék keletkezik. A magyarázat valószínűleg a tiocianát és a nitro csoport alakjának különbözőségében keresendő. A nitrokomplexnél a hidroxil ionok bizonyára nem tudnak a kobalt atomhoz közvetlenül hozzáférni, és így 7-es koordinációs számú közbeeső termék nem keletkezhetik. Hogy az ok valóban ez-e, azt további vizsgálatainknak kell eldönteniük.

További érdekes eredményeket értünk el azzal, hogy összehasonlítottuk az akváció kinetikus paramétereit azonos kémhatású oldatokban, olyan vegyületek esetében, amelyeknél az egyik ligandumot megváltoztattuk. Így jól követhető a komplexek elektronszerkezete és a kinetikus paraméterek közötti összefüggés.

Eddigi közös eredményeinket mintegy negyven tudományos közleményben írtuk le, amelyeknek körülbelül fele hazai, másik fele külföldi (angol, francia, német, szovjet, osztrák és magyar) szakfolyóiratokban jelent meg. Közleményeinkkel több országos és nemzetközi konferencián vettünk részt, és eredményeinket külföldön is ismertek. A Német Kémiai Társaságtól, a Magyar Kémikusok Egyesületétől és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemtől meghívást kaptam, hogy előadást tartsak ku-

tatásainkról, egy angol kiadó pedig felkért egy termogravimetriai szakkönyv egyik fejezetének a megírására.

Ilyen eredményeket természetesen pusztán saját erőnkől nem érhetünk volna el. Legfőbb segítőtársaink a diákok voltak. A tudományos körök keretében, államvizsga-dolgozataikat készítve, állandóan legalább öt-hat diák vett részt a kutatómunkában. Többen közülük — Szécsi Márta, Doina Dobocan, Túrós János, Stela Bleoca, Rozalia Pop és mások — olyan szép eredményeket értek el, hogy tudományos közleményeinkben társszerzőkként szerepelnek. Egyesek annyira megszerették a kutatómunkát és olyan gyakorlatra tettek szert, hogy az egyetem elvégzése után is segítségünkre voltak; például Finta Zoltán, egykori tanítványom, éveken át minden szabad idejét erre áldozta.

*

Az évek folyamán összegyűjtött adatok és kísérleti eredmények nemcsak a reakciómechanizmusok tisztázását, valamint a molekulaszervezet és a kinetikus paraméterek közötti összefüggés megállapítását teszik lehetővé, hanem olyan kérdéseket is felvetnek, amelyek *messze túlmutatnak a kémia határain*. Vizsgálataink azt bizonyítják, hogy mind a termikus bomlásnál, mind az oldatban végbemenő ligandumcsere reakcióknál érvényesül az úgynevezett *kinetikai kompenzációs effektus*, amelyet még elég kevésbé tanulmányoztak. Ez abban áll, hogy ha valamilyen tényező hatására (más kísérleti körülmények, egyik ligandum kicserélése más ligandumra) megnő a reakció aktiválási energiája, ez maga után vonja az aktiválási entrópia növekedését is. Az előbbi csökkenti, az utóbbi pedig növeli a reakció sebességét, s a két hatás így többé-kevésbé kompenzálja egymást.

A termodinamikában jól ismert a *Le Chatelier-féle elv*, amely szerint ha fizikai vagy kémiai egyensúlyban lévő rendszerre valamilyen külső kényszer hat (megváltoztatjuk a nyomást, hőt közlünk a rendszerrel stb.), az egyensúly eltolódik, és pedig olyan irányban, hogy a külső kényszer hatását csökkentse, kompenzálja. Az az érzésem, hogy a két jelenség, a kinetikai kompenzációs effektus és a Le Chatelier-elv között *szoros kapcsolatnak kell lennie*, látszólagos különbözőségük ellenére. Sőt felvetnék egy sokkal merészebb kérdést is. Úgy tartják, hogy az alkalmazkodó képesség az élő szervezetek specifikus tulajdonsága, amely megkülönbözteti ezeket az élettelen rendszerektől. Mind a kinetikai kompenzációs effektus, mind pedig a Le Chatelier-féle elv az élettelen rendszereknek a külső körülményekhez való „alkalmazkodását” fejezi ki. Vajon mindez nem egy általánosabb természeti törvény három különböző megnyilvánulási formája?

Ha ezt a feltevést igazolni lehetne, ez újabb hidat verne az élettelen és élő világ közé, s újabb bizonyítéka lenne a világ anyagi egységének.

Zsakó János

Soknyelvű világot

Legjobb barátunk lenne a könyv? Tagadom. A legjobb könyv sem kárpótol egy jóbarát elvesztéséért. S a legjobb barát sem azért a legjobb, hogy elővehessem s félretehessem bármikor, kedv s alkalom szerint. Ha valaki arról vall szenelegve, mennyivel többet kapott életében a könyvektől, mint az emberektől — kérdezzétek csak meg tőle: hát a könyvet kitől kapta?

Aki többre becsüli a könyvet az embernél, az félreérti vagy fel sem fogta a könyvek üzenetét. „Ha egy lakatlan szigetre kerülnél, melyik lenne az a három könyv, amelyet magaddal vinnél?” — jóhiszemű kamasz sznobságunk kérdése újra meg újra felhangzik. „Azt a három könyvet”, ha nehezen is, kiválogathatjuk. De figyeljük meg, életünk minden szakaszában más három könyv válik úgymond nélkülözhetlenné, ami korántsem véletlen. És különben is: mi emberek, így, ahogy vagyunk, kudarcainkkal, vágyainkkal, nem egy lakatlan szigeten élünk! Azon a bizonyos szigeten csakhamar kiderülne, hogy nem is arra a három könyvre van szükség, hanem másik három vagy harminchárom könyvre. Vagy: hogy nem is kell a könyv egyáltalán, hanem szekere kell, örökéző vagy lézer.

Ismerek valakit, aki leölmözött vagonban, a bibliakiadású kétkötetes Platónnal érkezett meg 1944 őszén egy náci lágerbe. „Erre itt nem lesz szüksége” — közölte vele a szelektálást végző SS-tiszt, amikor elvette tőle a két szürke kis kötetet. Történetünk hőseit éppen ez rázta fel halálos fásultságából: ha nem tudta volna, hova került, ebből megérthette, milyen sorsot szántak emberi lényeknek ott, ahol Platón felesleges. Az emberiség számon tartja a gondolatnak azokat a hőseit, akik könyvekért haltak mártírhalált. A könyvmáglyák gyűjtőgatóit is ismerjük: többnyire azonosak a könyv vértanúinak hőhéraival. De nem szabad megfélemlenünk azokról a milliókról sem, akik századunkban, az Emberi Jogok Nyilatkozatának századában, az embert felszabadító világmozgalmak kortársaiként haltak meg úgy, hogy előbb kitépték kezükből a könyvet. Az emberi jogok megnyirbálása, az emberi méltóság megtiprása, az emberélet megsemmisítése rendszerint a könyv elűntetésével kezdődik.

Előbb csak azt állítják, hogy nem mindenkinek kell minden könyvet ismernie. Aztán az következik, hogy egy bizonyos számú könyv pótolja a többi, mintegy feleslegessé teszi, s ahogy az előbbieket száma csökken, veszedelmesen közeledve az üdvözítő Egyetlenhez (amely ösz-

szevetések híján könnyen cáfolhatatlannak minősül), úgy nő, terjed a látzólagos rend — a tényleges zűrzavar. Mihelyt az olvasó ember nem maga dönti el, mely könyvek haszontalanok vagy egyenesen károsak (mert csakugyan vannak ilyenek is!), hajlandó elhinni, hogy a Genézis könyvének költészete eleve cáfolja A fajok eredete tudományos érveit. Hogy a szabad emberi gondolatra a könyvek elpusztítása a veszelmesebb vagy a könyvek fetisizálása — azt azért nehéz eldönteni, mert a kettő rendszerint együtt jár: a pápai index is könyv. Oly nagy a könyvek tekintélye, hogy csak ezzel élve vagy visszaélve lehet egyes könyveket száműzni a polcra, kimosni az emberek emlékezetéből. Az Egykönyvű Világ és a Könyvmentes Világ között csupán mennyiségi a különbség. Nem véletlen, hogy az a király mondta ki: „márpedig boszorkányok nincsenek“, akit a történelem a Könyves jelzővel tisztelt meg.

Dési Huber István Olvasó munkása és Brecht verse, Egy olvasó munkás kérdései, Hamlet, amint „olvasva jő“ (tudós exegetái tudni vélik, hogy Montaigne Esszéinek in folio kiadását tartja finom kezében); amit Vörösmarty gondolt a könyvtárban, s amit Sartre regényében az az öregúr olvas össze, gondolkozás nélkül, ábécé-sorrendben falva a közkönyvtár legkülönbözőbb tárgyú köteteit, nem jutva tovább hosszú évek után sem az F betűnél — magasztos és siralmas példái a legemberibb szenvedélynek, az egyetlennek, amit nem olt ki az idő. Elképzelhető-e, hogy idővel a könyveket is úgy gyűjtik majd, egy letűnt kultúra muzeális ritkaságaiként, ahogy mi ma a varrottást, a bokályt, a szuszéket gyűjtjük?

Időt kérjünk az Időtől. Hiszen hasznos a gyorsolvasás, belátom. De a könyvélmény nem az olvasás pillanatában hatja át lényünket. Lassan érlelődik, s amikor felfénylik bennünk egy-egy vessző, ki tudja, miért éppen az, a sorok kilométereinek ezreiből, melyeket hűsögesen követve bejártuk többszörösen a földet, a galaxisokat — csak akkor lesz a miénk végérvényesen, akár a tegnap este olvastuk, akár hűsz évvel ezelőtt. Olyan ez, mint egy váratlan ajándék, mint egy nem remélt találkozás.

Velem Dalmáciában esett meg a csoda. Szeptember végi délelőtt lett volna, ha ott, a cirkvenicai kikötő mellett a parton, ahol ültem, nem szippantja fel a naptári időt az a kék magasság, amihez hasonlót mi, zordabb tájak lakói, boldog vándorok elbeszéléseiből ismerünk. Hasonlót csak, olyat éppen nem. „Befed ez a kék ég“ — igen, ez az a kék ég, de honnan jön a vers, ki küldte, ki üzeni, hol késett, hogy eddig azt se tudtam, hogy tudom?

Aztán feleszméltem: nem a vers jött valahonnan, én jöttem el a vershez olyan messziről és olyan gyorsan, hogy a keletkezése óta eltelt 311 év összezugorodott és tengeri kavicscsá jegecesedett a tenyeremben. Az alatt a kék ég alatt kellett rátalálnom, ahol a költő búcsúzott, tudván, hogy sorsa megpecsételődött ama kancelláriákon, ahol farkasok, hollók, vadkanok ellátásáról gondoskodnak. Cirkvenica — siettek segítségemre az adatok — ősi jusson volt a Zrínyiek birtoka; igen forgalmas, jól jövedelmező kikötő. Míg ide leértünk, napokig futott a kocsí egykori Zrínyi-birtokokon, s mégsem a horvát bán, a dúsgazdag hűbérúr, a Pázmány-nevelte császári gyámfiú, a francia királlyal leve-

lező, nagy koncepciójú politikus hatalma kápráztatott el, hanem a versé, dús javai közül az egyetlené, amellyel nem bírt az idő, a könyvé, amelynek egy tájélmény adta meg katartikus dimenzióját:

*Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Órák tisztességes csak legyen utolsó.
Akár farkas, akár emésszen meg holló:
Mindenütt felyül ég, a föld léssen alsó.*

A jövő sorsa, tehát az emberé és az ember kezében a könyvé, nagyrészt azon múlik, lesznek-e ilyen tétlen órák, egy napsütötte sziklán, egy behavazott erdőben vagy otthon, a lámpa fénykörében, amikor a Gutenberg-galaxis lakója építheti magában a megfoghatatlan és illanó készséget megfoghatatlan és tartós értékek megragadására. A könyv ilyen értékek hordozója. De csak addig, amíg van kinek átadnia az üzenetet.

Filesgé. Zúlia

Dési Huber István:
Olvasó munkás

BALOGH DEZSÓ—GÁLFFY MÓZES—J. NAGY MÁRIA: A mai magyar nyelv kézikönyve. — Régi szükségletet elégített ki a kiadó a könyv megjelentetésével, a nagyközönség kezébe adva egy olyan nyelvtankönyvet, amely az iskolai nyelvtanoknál igényesebben, többértűbben és ugyanakkor közérthető formában, az elméletet gyakorlati tudnivalókkal — nyelvhelyességi, helyesírási, helyesejtési, stílári megjegyzésekkel — fűszerezve tárgyalja a nyelvi jelenségeket. A csaknem ötszáz lap terjedelmű kötet a hagyományos nyelvtani felosztást követi — hangtan, szótan, alaktan, mondat —, tartalmában azonban igyekszik lépést tartani a tudomány újabb eredményeivel. Fontos segédeszköz az iskolai oktatásban, de bárki haszonnal forgathatja, akinek szívügye a helyes — tudatos és igényes — nyelvhasználat. (*Kriterion, 1971.*)

DEREK J. DE SOLLA PRICE: Știință mică, știință mare. — Az eredetileg *Little Science, Big Science* (Kis tudomány, nagy tudomány) című könyv román fordítása nemrég jelent meg a hazai könyvpiacra. Tartalma meggyőzően dokumentálja, hogy a tudomány szerepének növekedésével, a tudománnyal foglalkozók számának gyarapodásával szükségessé vált a „tudomány tudománya” (szcientika) önálló kutatási területként való értelmezése és diszciplínájának kidolgozása. D. Price statisztikai kimutatások segítségével bizonyítja például, hogy a tudományos folyóiratok, illetőleg cikkek megjelenése az évek során bizonyos törvényszerűségeket mutat, és manapság — a „nagy tudomány” korában — elengedhetetlen ezeknek ismerete. A szerző eredetileg fizikus volt, a szcientikát később kezdte művelni, s ezért a tudományok fejlődésének me-

Hagyományt újított fel a Román Biológiai Társág, amikor új sorozata keretében területegységekre tekintve kezdte meg az ország földjének, élővilágának tudományos igényű bemutatását. Ebben az *Excursii* (Kirándulások) címen indított sorozatban jelent meg Csűrös Istvánnak, a Babeș—Bolyai Tudományegyetem botanika professzorának könyve.* Hogy mennyire általános és sürgető igényt elégít ki a sorozat, erre beszédes bizonyíték az országos siker: röviddel a megjelenés után Kolozsvártól Mangáliáig hiába kerestük a kötetet.

A retyezáti útikönyv szerzője évtizedes oktatói-nevelői tapasztalatot gyümölcsözőtétő módszerességgel vezet be olvasóját a terület geológiai múltjába, ismerteti meg földtani viszonyaival. A részletes fizikai földrajzi leírásban az időjárást, felszíni formákat, vizeket — különösen a retyezáti tavakat — jellemző adatsorok mellett a természetjárás gyakorlati segítői, a térképek és körképek sem hiányoznak.

A botanikus-szerző érdeklődési körének, de egyben a természetismeret mindennapos igényeinek megfelelően az útikönyv súlypontja a Retyezát növényvilágával — a flórával és a vegetációval — foglalkozó fejezetekre esik. Az erdők-mezők virágos ösvényein haladva szinte észrevétlenül kerülnek sorra, válnak érthetővé a szaktudomány elméleti kérdései, például a növényfajok florisztikai és vegetációs szerepe közötti lényeges különbségek, s tisztázódnak új fogalmak és homályos jelentések.

Az élő és élettelen környezet dinamikus kapcsolataira figyelve a szerzőnek a maga mozgalmasságában sikerült bemutatnia a Retyezát növényzetének történeti kialakulását, a Pop Emil-féle román pollenanalitikai iskola eredményei nyomán elénk rajzolódó vegetáció-történeti képet, az éghajlat és a növényzet párhuzamos fejlődésének szép példasorozatát. A terület fajgazdagságának jellemzése során a biológia egyik izgalmas problémáját, a fajképződés és a genetikai központok kérdését is érinti. Szakembereink, köztük elsősorban Nyárády Erazmus Gyula munkája nyomán egyedül a Retyezátból 72 *Hieracium* (hőlgymál) faj vált ismeretessé, így a hegységet mint a nemzetség egyik centrumát, evolúciós „forrpontját” tartja számon a tudomány.

Az eddigi florisztikai feldolgozások kritikai áttekintése közben a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy számos közönséges faj — sőt esetenként teljes génuszok — retyezáti elterjedési adatai hiányzanak, nem is beszélve a fajok alegségeiről. Ekképpen a kötet a jövőbeli kutatóknak, közöttük a kiránduló műkedvelő botanikusoknak, természet-szerető tanároknak és diákoknak a lehetőségeire, feladataira is figyelmeztet.

A hegyvidék növényzetének bemutatása lehetőséget teremt geobotanikai alapfogalmak tisztázására,

* Ștefan Csűrös: *Excursii în Munții Retezatului*, Editura didactică și pedagogică. București, 1971.

TÉKA

a növénytársulások szerkezetének, gazdasági jelentőségének, jellemző fajainak és védendő növényritkaságainak számbavételére. A zárófejezet az ajánlott útvonalak, természetjáró ösvények szerint foglalja össze a tudni- és látnivalókat. Ez a fejezet a természetvédelmi követelmények áttekintésével egy új természetjáró magatartás kialakítását is szolgálja, és mint ilyen szervesen beleilleszkedik a sokat hangoztatott, de mindeddig éppen a tömeges természetjáró-mozgalom vonatkozásában kevés tényező eredményt felmutató környezetvédő törekvéseinkbe.

A retyezáti kétezres csúcsok világában barangoló kiránduló élvezettel és nagy haszonnal forgathatja Csűrös István igényes útikönyvét; a siker záloga a nagy pedagógiai, szakírói tapasztalat mellett a szerző illetékessége a Retyezát bemutatásában. Ezt az illetékességet évtizedek terepmunkájával, laboratóriumi és könyvtári kutatásaival, számos szakközleményével biztosította magának. Egyébként, aki kedvet kap a választott csapáshoz, és további részletekre kíváncsi, a felsorolt könyvészetben csaknem száz bibliográfiai alappont útmutató segítségére számíthat.

A kiadó és a technikai munkákat végző nagyváradi nyomda az adott keretek között igyekezett a legjobbat nyújtani, a gondos tördelést azonban gyakran zavarják a papíron áttűő betűsorok. Az illusztrációk a vonalas rajzok esetében sem mindig kifogástalanok (lásd például a 2. térképmelékletet), a fényképek nyomdatechnikai kivétele azonban már súlyosan kifogásolható. Mindez azt jelzi, hogy határozottan fel kell tennünk a kérdést: nem érnének-e meg az európai mércével mérve is helytálló útikönyvek valamelyest nagyobb anyagi ráfordítást, könyvtechnikai figyelmet?

A „Kirándulások” sorozat kötetei a természettel, kevésbé ismert tájegységekkel, földrajzi fogalmakkal, közetekkel, növényekkel és állatokkal ismeretnek meg százezreket. Lapjaikon számtalan új fogalom, idegen szakkifejezések, latin növény- és állatnevek serege sorakozik. Meg kellene találni a módot arra, hogy a fizikai és szellemi dolgozók tömegeit érintő, szabad óráiknak tartalmat adó természetjáró könyvek magyar nyelvű kiadása is gazdára találjon a számos kiadói fórumok egyikén. Különösen kívánatos lenne ez azokban az esetekben, amikor a kötetek az érintett tudományág legkiválóbb hazai magyar szakembereinek a szavát is közvetítik.

Ifj. Szabó T. Attila

Mérték és cezúra

Reflexiók Szemlér Ferenc költészetéhez

Nem szándékom felmérni, sokféle szempont szerint megforgatni Szemlér Ferenc költsői életművét. S tehetném ezt annál kevésbé, hiszen nem zárult le, sőt egyre bővül, gazdagodik. A mérlegelés, Szemlér helyének kijelölése amúgy is irodalomtör-

chanizmusát nem a szokásos „humán beállítással” ismerteti, hanem a matematika kemény és pontos módszerével. Látó-körünket lényegesen kiszélesítő, hasznos és gondolatébresztő olvasmány. (*Editura științifică*, 1971.)

GHEORGHE ROMANESCU—LEONIDA LAGHIU: *Cronica participării armatei române la războiul antihitlerist.* —

A legfrissebb hazai hadtörténeti mű időrendi sorrendben — a történéseket napról napra részletezve — írja le az 1944. augusztus 23-tól 1945. május 12-ig terjedő periódus romániai vonatkozásban lényeges politikai, társadalmi, gazdasági, de főként katonai eseményeit. A kronológiai fejezetek élére helyezett havi szintézisek nemcsak tartalmi sűrítéssel könnyítik meg az eligazodást; nemzetközi politikai és világstratégiai jelzéseikkel a soron következő eseményadatok magasabb rendű összefüggései felismerettségét célozzák. (*Editura militară*, 1971.)

Tineretul și mass media. — Az ifjúság problémáival foglalkozó kutatóközpont kiadványai sorozatának újabb kötete „A tömegközlelési eszközök és az ifjúság nevelése” szimpozionon előterjesztett közlések gyűjteménye. A szerkesztő Ovidiu Bădina bevezetőjét mintegy félszáz szerzőnek a következő nagy csoportokba sorolt írásai követik: A mass media mellett és ellene; A serdülő és a mass media; Az ifjúság oktatása és a mass media; A mass media nevelő ereje; mass media a falusi környezetben; mass media az ipari környezetben; Könnyűzene; mass media és az ifjúkori bűnözés. (*Centrul de cercetări pentru problemele tineretului*, 1971.)

Helyesírási és tipográfiai tanácsadó. — A mindennapok gyakorlatában felmerült tisz-

TÉKA

táztalan vagy a helyesírási szakkönyvekben csak általánosságban érintett, pontos útbaigazítást nélkülöző kérdésekre ad választ ez a többéves gyűjtőmunka, tanácskozás után napvilágot látott kézikönyv. Az ötlet a budapesti Kossuth Nyomda korrektor-csoportjától származik de a vállalkozás fontosságát felismerve, az ügyet más szakmák szakemberei is felkarolták: a kérdések természetéből fakadóan bekapcsolódtak a munkába a nyelvtudomány, a kémia, a földrajz, az állattan szakemberei is. A Helyesírási Bizottság patronálta mű sok fontos kérdésben eligazít: főbb fejezeteiben helyesírási szójegyzéket, szabályokat ad, e szabályokat magyarázó cikkeket közöl, tudnivalókat olvashatunk benne a fizikai, kémiai, matematikai szedésről, majd tipográfiai tanácsokkal zárul ez a — gépírók, kézirat-előkészítők, szerzők, korrektorok számára — nélkülözhetetlen, a helyesírás és tipográfia alkotó művelését szépen példázó kézikönyv. (*Nyomdaipari Egyesülés, 1971.*)

BURCHARD BRENTJES: Die Orientalische Welt. — A halle-wittenbergi egyetem közel-keleti történész-docensének legújabb munkája e térség történeti fejlődését mutatja be a legrégebb időktől a hanyatlás koráig. Azt a több ezer éves periódust tehát, amikor a Közel-kelet az emberi történelem élvonalában haladt. Érdeklődésünket főként az első fejezet köti le, hiszen a hatvanas évek régészeti feltárásai a fentebb jelölt időszakot fogalmazták újra. A szerző több ezer éves folyamatként fogja fel a nagy folyamamenti kultúrák létrejöttét; a VIII—VII. évezred nagy közel-keleti erődített településeit — Jerikót, Csátál-Hüjükköt — központi szerepet játszó kereskedővárosoknak, a mezopotámiai civilizáció távoli előké-

ténéseink dolga lesz majd, s a kortársi mértékegységek az életműhöz igazítják magukat... Pedig Szemlér szorgalmasan méretkezik előttünk és bennünk egyre inkább sokasodó kötetivel.* S ez a másik nehézség: szétválasztani a lírikust a publicistától, az esszéista, a műfordító, a regény- és drámaíró Szemlértől művi beavatkozást jelent; bármennyire is „független” a líra a nagyobb egészről, csak annyira az, mint a napéjgyenyelőség a Nap és a Föld járásától...

Hát csak elgondolkozhat az ember Szemlér verseinek olvastán, csak felfedezheti, kiválaszthatja azt, ami érdekli, meg is írhatja éppen, de az igazsághoz csak lábujjhegyen közeledhetik.

*

...ha múltadban igaz valád,
megmaradsz a jövőnek.

Nem véletlenül s nem indokolatlanul szokták ráfogni a Babits-rokonságot a fiatal Szemlére. Valóban lelki rokona ő, nemcsak Babitsnak, de általában a *Nyugat* költőinek; ugyanaz a — polgárt is egyre szorongatóbb — társadalmi valóság a kerete létüknek, talaja költészetüknek. Ez az a kor, melyben a kisember egyre inkább elszemélytelenedik, elvész, tehetetlenné válik, igyekszik „bekeríteni a házát” — legalább a látszat-függetlenség kedvéért; s ha rájön, hogy vára csak légvár, két út marad számára: a megsemmisülés, avagy a kifelé-felfelé törekvő cselekvés.

Es Szemlér sorsának, költői útjának egy másik meghatározója is van: a nemzetiségi lét. Ami nemcsak érvényesülési lehetőségeit korlátozta bizonyos mértékig, de erőforrás- és feladat-többletet is jelentett számára...

Majd fél évszázada, amikor költői pályáján elindult, a magyar költészetben — főleg a forma tekintetében — a nyugatos verseszmény dominált. Erdélybe amúgy is csak a szelét ért el a meg-megújuló avantgarde irodalmi mozgalmaknak, s a pályakezdő Szemlér is inkább csak megfigyelgette ezeket (főleg az expresszionizmust), de hívőkül sohasem szegődött. Általában szigorúan kötött, időmértékes versformákat használ, klasszicizáló hajlandósága már korán kiütöközik; szabadverset szinte egyáltalán nem ír, nem mintha nem szeretné a formai szabadságot, de a kötött formákat igyekszik hajlítani, teljesen birtokba venni, azok lehetőségeit minél inkább kihasználni. De formakultuszt költészetének sem korai, sem későbbi szakaszaiban nem űzött — egyszerűen oly természetes és elengedhetetlen számára a kötött forma, mint mondjuk Petrarcanak a szonett.

Ugyanez a szigorú mértéktartás, visszafogottság, óvakodás a harsány színektől jellemzi verseinek mondanivalóját, „tartalmát” is. Nem kijelent vagy felkiált, hanem leír — tárgyiasan, de sosem közömbösen —, érvel, konvencionális versilógikával épít, asszociációi sohasem végtelensek, megérté-

* Szemlér Ferenc: Versek I—II. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1968/1970. — Madárjósolat. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970.

sük nem kíván az átlagosnál nagyobb erőfeszítést. Végső soron tehát csak mondanivalója új közvetlen elődeihez képest: új, mert más korban él, olyan korban, melyet még ő sem ismer, ő sem ért eléggé; inkább csak érzi a nyomasztó súlyt, de még nem tudja meghatározni annak mibenlétét.

... szorongatott
ajkunkról feltör egy-egy érthetetlen, halk
fojtott kiáltás...

— írja 1929-ben, érezvén a szorítást; de még artikulálatlan kifejezése ez az egyre abszurdabbá váló világba lökött ember vergődésének, kiút-keresésének. Szükségszerű a magány feloldásának, a sorsársak keresésének az igénye:

*Ó, testvér, add a karodat, a szavadat, a szemedet,
melegíts fel, adj erőt, hogy bizakodjam!*

Kapaszkodás ez a vízszintesen, a megtartó erő keresése — ingoványon gólyaláb, hajótöröttnek tujaj —, harc a biztonságért, a fennmaradásért, melyhez, immár általa is felismerten, a magány kevés, de ezt még alighanem csak a vesszönyalábról szóló tanítómesé példázza számára; három évvel később is még csak a költői hivatástudat imperatívusza mondatja vele:

Zajos és hirtelen idők jönnek felénk.

— — — — —
*Ó, költő, énekelj! kiált! légy hangszóró, légy
megafon,
zengd ki az élők panaszát megszázszorozva
magadon!*

Felismerése ez a humánumot fenyegető veszélynek, a védekezni kényszerült öntudatra ébredése, a költői hivatás vállalása ez, de a valódi megtartó erőkhöz való viszonya még inkább csak passzív, nem jut el a cselekvésig. A harmincas évek második felében azonban egyre jobban tudatosodik benne, hogy a „polgári lét” korlátai az ő korlátai is egyben:

*A börtönömet én csinálom,
hivatal, pénz, polgári lét
takar és a sűrülő rácson
nem bújhatok át semmiképp.*

A fasizálódás, a humánum tagadásának és megcsúfolásának az évei következnek, amikor az ember emberként kell hogy megőrizze önmagát, s nagyon is szükség van a Jónások prófeciáira, a harcoss humánnumra... Szemlér teljes mértékben tudatára ébred felelősségének, s bár nem prófétál — pacifista verseket ír; megtalálja a néphez vezető utat:

*Nem magamért, népemért fojtogat
a bú s a kétely...*

(Internacionalizmusának, humánumának bizonyítéka románból való versfordításgyűjteménye is, me-

TEKA

peinek tekinti.. Jerikó falainak a felépítése például szerinte negyvenezer-ötvenezer munkanapot, nagy lakosságtömrülést, az ösközösségi viszonyokon túlmutató munkaszervezeti formákat tételez fel. (Deutscher Verlag für Wissenschaften, 1970.)

VERES PÉTER: Szárszó — A szerző utolsó könyve el-
lentmondásokkal és téválygés-
sekkel zsúfolt fél évszázad be-
fejezetlenül maradt krónikája;
népben, nemzetben gondolko-
dó író higgadt és bölcs ön-
elemzése, annak a szellemi-lel-
ki fejlődésnek útja-ívelése,
amely a balmazújvárosi ag-
rárszocialista mozgalommal
kezdődik, átvezet az 1919-es
forradalmon és eljut Balaton-
szárszóra, „a népi forradalmi
szerveződés jelképi értelmé-
hez”. És közben állomások,
nem utolsósorban az „új és
más irodalmi célokot és esz-
ményeket” adó *Korunk*, Gaál
szellemi útmutatása, amely
elősegítette a szociografikus
realizmusnak a falukutató
mozgalommal, a népi irodalmi
programmal való ötvözdö-
dését. (Magvető, 1971.)

R. P. FEYNMAN, R. B. LEIGHTON, M. SANDS: Mai fizika.
— A fizikai alap kutatás ered-
ményei nyomán kidolgozott új
technológiák, alkatrészek, be-
rendezések, anyagok szinte
napról napra az ipari gyakorlat
részévé válnak. Szükséges-
nek bizonyult tehát egy olyan
átfogó jellegű kézikönyv ki-
adása, amely a tárgy iránt ér-
deklődő mérnökök, tanárok,
egyetemi hallgatók számára a
fizika egészének összefüggé-
seit alaposan ismerteti, és
részletesen foglalkozik korunk
fizikájának alkalmazási lehe-
tőségeivel. Ezt a feladatot tel-
jesíti a Nobel-díjas fizikus,
Feynman — és munkatársai
— rendkívül jelentős, kilenc-
kötetes műve, amelynek utol-
só kötete nemrég jelent meg.

TÉKA

Az eredetileg egyetemi előadássorozatnak készült könyv alkalmas arra, hogy az újért való lelkesedést az olvasókba is átültetve, képessé tegye őket a rohamosan bővülő új ismeretek befogadására. (*Műszaki Könyvkiadó, 1968—1971.*)

Sóvidéki keresztzemesek. — Csillagos, macskanyomos, szarufás, rózsás, szegfűs, gerezdes székelly varrottasok, rúdravalók, párnabütök fél-száznyi színes mintarajza; íze-lítő egy tájegység nemzedék-ről nemzedékre átöröklött díszítőművészetéből; példaadás, ösztönzés a népművészeti hagyományok felkutatására, megbecsülésére; eligazító, ízlésre nevelő segédeszköz azoknak, akik otthonukat otthonosabbá akarják tenni. Dicséret illes-sen mindenkit, aki hozzájárult e gyűjtemény összeállításához, megjelentetéséhez. (*A Hargita és Kovászna megyei Művelődés- és Művészetügyi Bizottság és a Népi Alkotások Háza, 1971.*)

Lenin stílusa. — Lenin halálakor még virágjában volt az OPOJAZ, a költői nyelv tanulmányozására alakult társulat. Legjobb képviselői: Viktor Sklovszkij, Lev Jakubinszkij és a három Borisz: Ejhenbaum, Kazanszkij, Tomasevszkij, valamint a később élettrajzi regényeiről ismert Jurij Tinyanov, kísérletet tettek az orosz futuristák lapjában, a LEF-ben arra, hogy Lenin írói és szónoki stílusának szabályait felmérjék, kiderítsék hatásának titkát. Akkor és azután pejoratív értelemben orosz formalistáknak nevezték őket; ma már viszont, amikor a strukturalizmus előbb a nyelvészetben, majd az irodalomkritikában utat tört magának, előfutárokat látunk bennük. A közel ötven évvel ezelőtt megjelent, de nálunk csak most — Téka-

lyet a háború küszöbén adott közre.) S mert soha-sem tántorodott meg, az embertelenségben is tiszta maradt, bátran meri leírni 1944-ben:

...ha múltadban igaz valál,
megmaradsz a jövőnek.

A felszabadulás s az azt követő demokratikus átalakulás képezi a Szemlér költészetében jelentkező *cezúra* társadalmi okát. Az eddigi „egyéni sors”-téma mellé döntő hangsúllyal vonul be költészetébe a közösségi téma, a pesszimizmust és a kételyt felváltja a derűlátás és a bizakodás; teljes mértékben azonosul a közösség ügyével: közösségi élményeket, aktuális problémákat versel meg. De: költészetének üresjáratát most egyre sürűbbek — többnyire csak a forma jelzi, hogy versről van szó, egyébként esztétikailag érdektelen, amit mond. Egyre általánosabbá válik kedvelt versszerkesztési módja — melyet fokozatosan kizárólagossá, egyéni *conditio poeticá*vá fejleszt —: leírással kezdődik a vers, hogy aztán fokozatosan telitőd-jék a hordozandó gondolattal.

S ez a *cezúra* visszafelé is igazolja önmagát: az új világ, az új világnézet átértékelteti vele saját múltját..., s ez egyben a követendő utat is segít kiszabni:

...most látom csak, hogy mi az új,
ami mind jobban kivirul,
s mind jobban megérteti múltam.

S mintha csak a lehetséges költői témák szűk köre s a leegyszerűsítésre, sematizálásra irányuló követelmények miatt kárpótolná magát, egyre többször vált át a prózaírásra...; s egyik, 1957-es esszéjéből idézem a következő passzust:

„Jó verset írni: ez persze csak szándék, kegyes óhaj — ez még csak az *ars poetica* egyik oldala. A kérdés éppen az, hogy mi a jó vers? (...) és hogy melyik az az út, amelyen hozzá el lehet érni?”

*

...És a föld forog,
hogy a kímért idő
könyörtelen lejárta pontosan
megmérhető legyen vele.

Jó verset írni?... — Az ötvenes évek vége felé egyre több rá a lehetőség. A metszet, a *cezúra* ideje után minőségileg más korszak kezdődik. Az 1959-ben megjelent kötettel — Szemlér költészetében is. Sokasodó allegóriák, filozófikus mélységek felé való fordulás jellemzik ezt a már több mint tíz éve tartó korszakot — s egyre szembetűnőbbben még valami: a *mérték*. A mérték, mely több-kevesebb tudatossággal eddig is jelen volt verseiben, s mely most egyre nagyobb hangsúlyt kap — életböleleletté válik, akár a régi görögöknél; s a költői tartásnak, életszemléletnek is ez lesz a tengelye —; már-már nagy kezdőbetűvel kell írunk ezt a mértéket. Mely

valutája az egyensúlynak, a nyugalomnak, a fehérhajú csendnek... És jó, hogy az egyensúlyért állandóan harcolni kell! Mert a költő ezt a harcot versben is harcolja, sőt: még nyilvánvalóbban, mert áttételesen. 1964-ben írja:

... *Mi ez: aggulás avagy kór?
Vagy bölcsérés? ... Vagy mi ez a titok,
hogy magamra már nem hasonlítok
s az vagyok, mégis, aki voltam egykor! ...*

Igen: kérdő- és felkiáltójelek, kínzó kétélyek, egyáltalán nem retorikus felkiáltások, s mindezek eredménye: a legkisebb fűbe, virágba, az esős novemberi napba is belelátni a szabályt, a törvényt — mely igazgat mindeneiket; végül is mindent a harmóniáig, az antik egyensúlyig absztrahálni — s lakonikus bölcsességgel elviselni az öregséget. Lírájának ebben az új sztrátumában, az „örgekori versekben“ eddigi költői erényei csodálatos tisztaságukban, csiszoltabb minőségükben, mintegy szintetizálva vannak jelen. A legkötöttebb versformákat is majdnem prózaversekké oldja fenségesen hőmpolygó versmondataival. Itt már nincs semmi fölösleges, semmi fecseklés, semmi szertelenség. A szavak, a képek, a mondatok úgy épülnek egymásra, hogy magyarázzák, bővítik, poliszemantikussá teszik egymás jelentését, a szerkezet pedig azon határig egyszerűsödik, ahonnan már csak a végső harcok, a bölcs öregkor igazságai mondhatók ki.

A költő nem rémítetteti magát a Véggel, a Styx vízával, nem siránkozik a vissza amúgy sem verhető elmúláson; tudomásul veszi a tőle független élettani és nem élettani törvényeket, rezignáció nélkül — néhol már-már kozmikus összefüggésekkel illusztrálva:

... *És a föld forog,
hogy a kímért idő
könyörtelen lejártá pontosan
megmérhető legyen vele.*

De tudja, hogy:

... *a napok fogynak.
A hetek kevesbednek. A hónapok
száma mindegyre kisebb. Az évek
talan már nincsenek is.*

Hát természetes, hogy — ha csak pillanatokra is — a mérték szigora nem elég visszatartani az embert, aki végső soron mégiscsak tehetetlen. De a harc a harmóniáért, az egyensúlyért, a megnyugvásért folyik, hát a költő el kell hogy érje a célt, a tengelyt. Egy másfajta *Wanderers Nachtlied* ez:

*A tó vizébe pár
sugár
vág ritka rendet.*

*Hanyag
mozgással hanyatlík a nap.
Kopár
és sárga már.*

TÉKA

kötetben — jelentkező hat nyelvészeti és stilisztikai tanulmányhoz Csehi Gyula írt előszót, fordításukon pedig egész kollektíva dolgozott: B. Fejér Gizella, Juhász Tamás, Mikó Imre, Nagy Géza és Nagy Jenő személyében. (*Kriterion*, 1971.)

Marea conflagrație a secolului

XX. — Az átfogó igénnyel, de a nehézségek tudatában újtára bocsátott első román nyelvű mű a második világháborúnak — a hazai irodalomban eddig főként résztanulmányokban elemzett és politikai publicisztikában sűrűn felidézett — történetéről. A Valter Roman és Gheorghe Zaharia szerkesztői irányításával — több hadtörténész közreműködésével — dolgozó szerkesztői bizottság és szerzői kollektíva főként Románia szerepének új megvilágítására törekedett, az időszertűség követelményeinek megfelelően. Kezdeményezésük problémáinak ismeretében (például: a világ legfőbb archívumai még mindig hozzáférhetetlenek) a szerzők — elvitathatatlan érdemekben gazdag — ötvenhat íves könyvüket „kezdetnek“, további munkára ösztönző „felhívásnak“ tekintik, tehát vitaindítónak, ami kétségtelen erényei számát gyarapítja. A jóhoz szokott olvasó a következő, javított kiadások korszerűbb nyomda-technikai kiállításában is reménykedik. (*Editura politică*, 1971.)

TÁNCSICS MIHÁLY: Életpályám. — A Jókai méltatta „első néptribus“ önéletrajzát nálunk 1943-ban Gaál Gábor, most Csetri Elek gondozásában nyomták ki. A tartalmas bevezető korszerű kritikai álláspontjáról is forró szeretetet ébreszthet a diákolvasóban (a Tanulók Könyvtára 88. kiadványáról van szó!) a „népfeltámadás“ örök tervezője és szervezője iránt, aki nemcsak

TÉKA

hogy maga törekedett közérthetőségre demokratikus ígérhirdetésében, hanem szívesen adott szót a tömegeknek is munkás- és parasztlevelek közlésével. A Tánácsics-kutatás hazai kiegészítéseként üdvözölhetjük mindazokat a könyvtári adatokat, melyek a forradalmár néppolitikus és publicista egykorú erdélyi népszerűségét igazolják. Kapóra jövő ifjúsági olvasmány ez a memoár: Tánácsics Mihály történelmi szenvedélyessége ma is népi felelősségre és szolgálatra buzdít. (Dacia, 1971.)

De mégis csak melenget.

„Jó verset írni: ez persze csak szándék...“
Azaz gyönyörűen kihasználható lehetőség. Verssé szublimálni az életet, abban megküzdeni a megküzdeni valókat: költő számára parancsoló szükség-szerűség. Lírával kitölteni a különben üres formát: egyet jelent ez a költői és emberi helytállással, azaz, hogy a költő ne „zsongatag éneket“ írjon.

Az emberi és költői élet szertelenség és mérték, cezúra és folytonosság. Csak az a fontos, hogy tudja, mi a dolga. Mint Szemlér:

*... Csak a költő üldögél még
egy tavi tájon, mozdulatlan csónak
padkáján, lankadt evezők közt. Titkon
ő nézi csak a felhők fordulását
s a többiekre gondol. Ez a dolga.*

Németi Rudolf

Tamás Klára: Illusztráció
Ana Blandiana kötetéhez

KI ÁRULJA A KÖNYVET?

(Luceafărul, 1971. 43.)

Aki gyakrabban jár könyvesboltjainkba, tudja, hogy a *Luceafărul* munkatársainak kérdése rendkívül időszerű; Adrian Păunescu és társai ismét egy fontos, megoldandó problémákkal küzdő tevékenységi területre irányítják a lap olvasóinak figyelmét. Valóban: ki árulja a könyvet? (A kérdés nem mindig helyettesíthető ezzel: ki adja el a könyvet?) Păunescu interjújából, Sânziana Pop, Gheorghe Tomozei, Constantin Ţoiu, Ilie Constantin, Gica Iuteş, Nicolae Ciobanu riportjaiból, vallomásaiból a régi igazság új erővel, meggondolkoztatóan csendül ki: a könyvkereskedelem *nem akármilyen része* a kereskedelmi hálózatnak — vétkes felelőtlenség tehát, ha az illetékesek ilyennek tekintik, így kezelik. Az „árueelosztás”, az „eladandó áru” népszerűsítése a könyvkereskedelemben nemcsak gazdasági kérdés, hanem elsősorban kultúránk hatékonyságának kérdése. Nem mindegy tehát, hogy egy iskola-városba, egyetemi központba milyen mennyiségben juttatják el, mondjuk, a klasszikusok olcsó kiadásait, vagy például, hogy Brassó távolról sem kap

annyi műszaki könyvet, amennyire az ország egészéhez viszonyított ipari potenciáljánál fogva szüksége volna.

Ami a jelenkori irodalmat illeti, terjesztésében, népszerűsítésében különös szerepe van az eladónak. A kiadó is segítségül siethet a pult mögött állónak (az egyik megkérdezett e tekintetben a Kritériont dicséri), a döntő azonban az, hogy a könyvvarusok ismerik-e, szeretik-e az irodalmat, olvassák-e a könyveket és folyóiratokat — hogy különbséget tesznek-e saját munkahelyük és, mondjuk, a zöldségesbolt között. Păunescu interjúja bukaresti könyvesboltokban sokféle „könyvesről” hoz hírt. S ha nem is mindegyik tud azonnal válaszolni a feltett kérdésekre, a népszerűségi gyorslista meglehetősen egybehangzó. Az interjú heteiben a legkeresettebb könyv Marin Preda esszé-kötete, az *Imposibila intoarcere* volt, s távolról sem tudták kielégíteni az olvasói igényeket. (Preda korábbi művei szintén keresettek.) A gyakrabban emlegetett szerző, akinek könyvei hiánycikkek: Marin Sorescu. Persze, a nem statisztikai alapon készült felmérésből nehéz megállapítanunk, vajon valóban ilyen jól ítél-e a bukaresti könyvvásárló közönség — vagy Păunescu választotta meg igényesebben interjú-alanyait.

KÖNYV HELYETT KOMPUTER

(Die Zeit, 1971. 42.)

Vége a szakkönyv és a szakfolyóirat monopolhelyzetének a tudományos információcserében — jelenti be a német lap hasábjain Friedrich Pfäfflin. Az utánnyomás, a fényképezés vagy a szárazmásolás (xeroográfia) sokkal alkalmasabb a korszerű tudományos tájékozódás céljaira, mint a könyvkiadás; a komputer vezérlésű adattárolás hasonlíthatatlanul könnyebben hozzáférhetővé teszi majd mindazt, amit ma még ki kell szedni, be kell kötni, meg kell hirdetni, el kell adni és végül el kell olvasni.

A tájékoztatás új formáinak a meg-

jelenése — emlékeztet a cikkíró — a második világháborút követő években vált égetően szükségessé. A nemzetközi tudományos együttműködés a háború alatt szünetelt; sok könyvtár elpusztult; rengeteg kötet kallódott el vagy semmisült meg. Mindez úgy felszöktette az antikvárium árakat az ötvenes évek elején, hogy egyre elképeztebb arányokat öltött az eltérés egy-egy keresett könyv piaci ára meg előállítási ára között. Szemfüles antikváriusok megtalálták a számításukat. Emlékeztükbe idézték, hogy a lipcei akadémiai kiadótársaság például már a harmincas években újra-nyomott nem egy természettudományi művet, ha első kiadójuk nem kockáztattott újrakiadást. Így aztán az antikvá-

riusok kiadókká váltak, és az alkalmi szerepcseréből kibontakozott az utánnomó-ipar, amely a hagyományos kiadói vállalkozáshoz már csak termékében hasonlít.

Az utánnomókat ma fotomechanikai úton állítják elő. A sokszorosítási és nyomástechnika folytonos tökéletesedése jóvoltából bármilyen példányszámban reprodukálható bármely, valaha is ki nyomtatott vagy leírt szöveg. A világ összes könyvét egyetlen könyvtárba gyűjteni — ez az utópia ma már műszakilag kivitelezhető. Ellentétben a régóta ismert és igen költséges hasonmás-kiadással, amely az eredeti lehető leg-hűségesebb visszaadását célozta, a tudományos utánnomó a szöveg hiánytalan újraközlésére törekszik csupán, tekint az eredeti mű minden sajátos jevétől.

Pfäfflin néhány számadattal szemlélteti az utánnomó-ipar előretörését. A Kraus-cég, amely New Yorkban és Liechtensteinban székel, 1970 végén 845 utánnomókat szállít 22 400 kötetben, 1,1 millió német márka értékben; jelenleg egyedül a liechtensteini lerakat 300 000 kötetet tart raktáron — ez megfelel a berlini műszaki egyetem könyvvállományának. A másik hasonló mammut-cég, a Johnson Reprint Corporation, amelynek New Yorkban, Londonban, San Franciscóban, Frankfurtban, Tokióban, Párizsban, Milánóban és Bombayben vannak kirendeltségei, jelenleg 3000, egy vagy több kötetes könyvet forgalmaz és körülbelül 1000 folyóirat-levonatot 1,8 millió német márka értékben. Összehasonlításképpen: Németország Szövetségi Köztársaság egyik legjelentékenyebb tudományos kiadója, a müncheni C. H. Beck/Biederstein, 1970 végén mintegy 2000 tételt szállít 50 000 német márka összértékben. 1949 és 1969 között a Szövetségi Köztársaságban és Nyugat-Berlinben kiadott új könyvek száma megháromszorozódott; ugyanebben az időszakban az utánnomókat száma világvízeszonylatban megszázsorozódott.

KOPERNIKUSZ AVAGY A SZELLEM BÁTORSÁGA

(La Pologne, 1971. 11.)

Kopernikusz születésének 500. évfordulójáról 1973-ban fog megemlékezni az emberiség, de máris olvashatók azok az

Hallatlanul növeli az utánnomó-ipar versenyképességét, hogy forgalmi tervét már eleve az állandó vásárlók — a szak-könyvtárak — költségvetéséhez és a hozzáértő lektorok révén nagy pontossággal fölbecsülhető kereslethez szabja; nem beszélve arról, hogy nem kell vállalnia az első kiadás kockázatát, a határidő-terv teljesítésében pedig nincs kiszolgáltatva a szerzőknek.

De nemcsak az utánnomás korlátozza a hagyományos könyvkiadói vállalkozás működési területét. A szárazmásolással végzett sokszorosítás terjedelméről ma már csak találgatások lehetségesek. Nagy jövője van a házi sokszorosítógépnek, amely a telefonhoz hasonlóan illeték fejében kibérelhető, s a távmásolás sem ütközik immár műszaki akadályokba. Ez azt jelenti, hogy minden könyvnek csupán egyetlen egy példányban kell majd előfordulnia valamely ország központi könyvtárában — innen bármelyik könyvtárba vagy könyvkereskedésbe, s végül bármelyik magánkönyvtárba könnyűszerrel átszármaztatható. Az a kilátás — mondja Pfäfflin —, hogy a szerző és az első kiadó megkapja minden egyes eladott példány kicsinybeni árának 10%-át, sovány vigasz, ha arra gondolunk, hány meg hány példányban másolták le már eddig is egy-egy szerző jogilag védett könyvét jóváhagyás és kártérítés nélkül.

Az utánnomás, amely húsz évvel ezelőtt forradalmasította a könyvkiadást, ma már szintén túlhaladottnak tűnik a tetemes helymegtakarítást biztosító mikrofilmhez képest, kivált, hogy a mikrofilm nehezen kezelhetőségére vonatkozó kifogások időközben tárgytalanná váltak. Az utánnomás, az optikai és fotokémiai eljárásokkal végzett sokszorosítás, a mikrofilmgyártás azonban még egyaránt fellelhető az első kiadót. Ámde maholnap egyáltalán nem lesz szükség a kézirat könyvvé változtatására — a könyvformát fölöslegessé teszi a komputer vezérlésű adattárolás. Ez pedig — vonja le a végkövetkeztetést a cikkíró — hovatovább nemzetgazdasági szükségességé.

értékelések, amelyek a tudományos gondolkodás mai szintjéről pillantanak vissza a nagy lengyel gondolkodó tevékenységére. Két, Amerikában dolgozó lengyel tudós, Jerzy Neyman, a kaliforniai Berkeley Egyetem, és Antoni Zygmund, a Chicagói Egyetem tanára Kopernikusz jelentőségét etikai síkon, a szellemi bátorság oldaláról közelítik meg. Előjáróban

kifejtik, hogy Kopernikusz helyének kijelöléséhez a tudományok történetében elmaradhatatlanul szükséges tisztázni egyfelől, hogy mit is jelent a tudomány, minden tudomány általában, másfelől, hogy miben áll a tudományos felfedezések gyakorlati alkalmazásának mechanizmusa.

A tudomány voltaképp nem más — alapítják meg a szerzők —, mint bizonyos jelenségek közt fennálló összefüggések felhalmozódása az ember gondolkodásában. Ha ezeket az összefüggéseket kellőképpen elsajátítottuk, úgy fogják irányítani különböző működéseinket, hogy azok automatikusan válaszoljanak a külső ingerekre. De a jelenségekről és összefüggéseikről kialakított tudatunk többnyire nem személyes tapasztalatok, megfigyelések eredménye. Valójában az iskolában elsajátított ismeretekről van szó, vagyis mások közvetítette ismeretekről, amelyek a közvetítők szintjén sem tudományos megfigyelések, illetve felfedezések konkrét eredményei, hanem a priori elfogadott elméletek. Azokat a tételeket, amelyek cáfolják a már elfogadott tant, rossz szemmel nézik, rendszerint el is vetik. Súlyosbítja a helyzetet, hogy azok, akik az érvényben levő tanításokkal összeegyeztethetetlen újat visszautasítják, többnyire nincsenek tudatában saját előítéleteiknek.

A Kopernikuszt megelőző tizennégy évszázadon keresztül a tudományos gondolkodást az ókori görög bölcsélet uralta. Elképzelhető, hogy mekkora súlya lehetett a szentesített tételek e csaknem másfél évezredes hagyományának. Kopernikusz elévülhetetlen érdeme éppen az a szellemi bátorság, amellyel kimutatta: Ptolemaiosz geocentrikus világképét semmi sem támasztja alá, azon kívül, hogy már hosszú ideje elfogadták, valójában azonban pusztán hipotézisekből vezették le, nem pedig a megfigyelés szolgáltatotta adatok összevetéséből. Kimutatva, hogy a Föld forog a Nap körül, s nem fordítva,

Kopernikusz — mint tudjuk — megvetette a heliocentrikus világkép alapjait, s ezzel hatalmas lendületet adott a csillagászat fejlődésének. Utat tört Kepler számára, aki felfedezte az égitestek kerinését. Erre következett Newton a nehézkedés törvényével és a modern asztronómia megalapozásával.

Neyman és Zygmund úgy vélik, hogy bármilyen jelentős Kopernikusz hozzájárulása a csillagászat fejlődéséhez, ha ebben merülne ki minden érdeme, nevét éppúgy elhomályosította volna az idő, mint azokét az ókori gondolkodókat, akik évezredekkel előtte tudták és hangoztatták, hogy a Világegyetem középpontja a Nap, nem pedig a Föld. Elvitathatatlan személyes érdeme az, hogy tudatosította a Világegyetemre vonatkozó minden elmélet hipotetikus voltát, és bebizonyította, hogy nem valamely hagyomány régisége, sem a szóban forgó felfogást valló személyek, illetve intézmények tekintélye, hanem csakis a bizonyító érvek ereje lehet bármely elmélet helyességének döntő kritériuma. Ez az elv és ez az érvelés — hangsúlyozzák Zygmund és Neyman professzorok — az egész modern tudományosság kezdetét jelenti.

Kopernikusz hallatlan szellemi bátorságról tett bizonyosságot. Ez a bátorság fizikai is volt, hiszen személyes biztonságát is kockáztatta, amikor megdöntötte a ptolemaioszi tanokat. „Szerencséjére“ művének első nyomtatott példányát halálós ágyán kapta kézhez. Követői nem voltak ilyen szerencsések; elég Galileire és Giordano Brunóra hivatkoznunk.

A cikk szerzőinek meggyőződése, hogy egyetlen tudomány, még a matematika sem mentes attól a veszélytől, hogy előítéletek rendszere fékezze fejlődését, következőképp, hogy az új csak „kopernikuszi robbanás“ útján tör utat magának. Kellőképpen bizonyította ezt a múlt században a Lobacsevszkij és Bolyai nevéhez fűződő, nem-euklidészi geometria megjelenése.

VEGYES DIPLOMÁK

(Contemporanul, 1971. 42.)

Önmagával folytat párbeszédet cikkében a vegyes diplomák kérdéséről Gr. C. Moisil. Elmondja, hogy már sok szó esett egy új diszciplínáról, a matematikai nyelvészetről meg egy születőfélben levő tudományágról: a matematikai poétikáról; felvetődött a számítógépek haszná-

lata a történelem, régészet tanulmányozásában, a kritikai elemzésben. Konkrét javaslat hangzott el a vegyes diplomák bevezetéséről a matematikát a történelemmel, a román nyelvvel vagy valamely idegen nyelvvel kapcsolatban tanulmányozók részére. De még nem merült fel a vegyes diploma kérdése a matematika és filozófia vonatkozásában, noha a szerző, a matematikai kar tanára, az 1971—1972-es tanévben már tart ilyen

jellegű előadásokat. Önmagával vitatkozva Moisisz akadémikus leszögezi: a dolog nem olyan egyszerű.

Idevágóan megjegyzi, hogy a matematikusok és a filozófiai kar kapcsolatai nem újkeletűek. A filozófia-szakosok számára a matematikai kurzusok hallgatása már 22 éve kötelező. Az 1971–1972-es tanévben a filozófia karon a játékelméletről, a kibernetikáról, az információelméletről és az informatikáról tartanak előadásokat. De talán jobb volna, ha nem csupán a matematikai–filozófiai vegyes diplomára gondolnánk — veti fel a szerző —, hanem több ilyenyszerű diplomára, például a pszichológia és a matematika, pedagógia és matematika, szociológia és matematika vonatkozásában. A statisztikai módszerek a valószínűségszámításban való jártasságot követelnek a pszichológusoktól, a kibernetika és neurokibernetika algebrai ismereteket igényel. A szociológia mindig is alkalmazta a statisztikai módszereket. Az utóbbi időben más matematikai módszereket is igénybe vett, például a gráf-elméletet és a játékelméletet. A matematikai–szociológiai vegyes diploma széles távlatokat

nyitna. Hasonlóképpen hasznosnak bizonyulna a matematikai–logikai vegyes diploma. De miért ne lehetne felvetni a logika és a klasszikus nyelvek vonatkozásában? Jelenleg a logikatörténeti előadásokat Athanase Joja, a neves hellenista tartja. A Logikai Központnál ógörög nyelvkurzust szerveztek. Vajon nem lenne helyes, ha azok, akik a logika történetét tanulmányozzák, eredetiben olvasnák a logika nagy klasszikusait? És továbbmenve: ha valaki a logika történetét kívánja tanulmányozni az araboknál, hinduknál, kínaiaknál, miért ne szerezhetne vegyes diplomát?

Nem szabad elfelejteni azonban — figyelmeztet a szerző —, hogy a logikatörténeten és a matematikai logikán kívül még van egy fontos probléma: a következtetés tanulmányozása az egzakt tudományok (fizika, kémia) esetében. Miért ne lehetne szó logikai–fizikai, logikai–kémiai diplomáról?

És mitévők legyenek azok, akik etikával foglalkoznak?

— Nem tudom — válaszolja lakonikusan a szerző.

Deák Ferenc rézmetszete

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

ARI MÁRIA könyvtáros (Székelyhid). — Az Er mellett fekvő kis mezőváros és a hozzá tartozó öt falu (Olaszi, Köblöskút, Hegyközszentmiklós, Csokaj és Kágya) lakóinak a könyv a szó szoros értelmében életszükségletévé vált. Könyvtárunk 1959-ben alakult, s jelenleg 26 000 szépirodalmi, politikai és tudományos könyvvel rendelkezik. Olvasóinak száma meghaladja az évi másfélezret. 1971 első negyedében a könyvtárunkban megfordult 720 olvasóból 37 munkás, 63 termelőszövetkezeti tag, 57 értelmiségi, 15 egyetemi hallgató, 62 más kategóriába tartozó és 486 tanuló volt. (Életkor és nem szerinti megoszlásuk: 270 tizennégy éves kor alatti, 450 ennél idősebb, 307 férfi és 413 nő.) Ebben az időszakban a legtöbbet olvasott szerző Sütő András volt *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvével (456 olvasó), a második pedig Kós Károly a *Budai Nagy Antallal* és a *Varju nemzetiséggel* (328 olvasó). — Jól összeforrt kollektívánk a könyvtárban irodalmi esteket, szimpozionokat, a gyermekek számára fejtörő-versenyeket, mesedélelőttöket rendez. Lehet, hogy egyedi esetnek számít, de nálunk majdnem minden ember — idős és fiatal egyaránt — szívesen olvas verset, s a legfiatalabb korosztály versírással próbálkozik; számukra „Versfaragó kispajtás” címmel versenyt rendeztünk.

HEGEDŰS LÁSZLÓ radiológus főorvos (Nagykároly). — Nagy érdeklődéssel olvastam Herédi Gusztáv *Tűnődés gyermekről, családról* című dolgozatát a *Korunk* 1971. 9. számában, amely Venczel József és Vasas Samu ugyancsak figyelemre méltó írásai mellett jelent meg, s igen mély benyomást tett rám. Nem találhat benne senki kivétneivalót — persze, ha őszinte jószándékkal olvassa. Herédi dolgozatának az a része azonban, amely az iskolai neveléssel foglalkozik, szerintem adós maradt egy jelentős tény — egyes pedagógusok magatartása — említésével és bírálatával. Negyedszázados orvosi működésem során, sajnos, nem egy olyan tanítóval, tanárral találkoztam, akinek a példája aligha lett volna alkalmas az egykés családoknak helyes utat mutatni. Ha egyes vidéki értelmiségiek magatartását az erkölcs, képzettség, öltözködés szempontjából alaposabban megvizsgálánk, azt hiszem, még mindig megállapíthatnánk néhány kevéssé örvendetes tény. Például azt, hogy számos tanár, orvos inkább évtizedekig ingázik vonattal vagy autóbusszal, mint hogy megtelepedne a faluban, ahova hivatása köti. És undorral beszélnek a faluról, munkahelyükről, ahol a kenyerüket keresik. Nem szeretnék alaptalan vádaskodónak tűnni, de hogy a nevelői közösség figyelmét az ilyen kirívó esetekre fel kell hívni, azt hiszem, nem vitás.

KOVÁCS ZOLTÁN muzeológus (Sepsiszentgyörgy). — Erdővidéki iskola tanácskozájában érdeklődtem a falu haladó hagyományainak ápolása iránt. Középtájról van szó, s a szóban forgó személyek Benkő József és Farczádi Józsa János. Hajtott a kíváncsiság, élnek-e méltó utódok Középtájn, akik nem engedik feledésbe merülni az európai híru tudósok és pedagógusok emlékét. Kétkedve tettem fel kérdéseimet, mivel tapasztaltam már, hogy némelyik iskolában nem használják ki eléggé a szocialista hazafias nevelésnek a szellemi örökségünk ápolásából adódó lehetőségeit. Kellemesen csalódtam. Egy lelkes tanítónő — Kubánda Gizella — szívén viseli elsősorban a Benkő-kultusz ápolását: sírját a tanulókkal együtt gondozza, s ugyanezt megteszi a Farczádi Józsaéval is. Tanulmányozza Benkő életét és munkásságát, s a Farczádi Józsa- emlékeket is szeretné felkutatni. Beszélgetésünk során kiderült azonban, hogy nehézségekkel is küzd. Benkő Samu nemrég megjelent könyvéből, a *Sorsformáló értelemből*, amely értékes Benkő József-tanulmányt közöl, egy sem jutott el a faluba.

Ismételten vissza-visszatérő gondunk a könyvterjesztés. Jó szándékú falusi értelmiségiek, akik a tudományos kutatómunka gondolatával foglalkoznak, nem jutnak hozzá a legfrissebb forrásanyaghoz. A Kriterion kiadványai többnyire népszerűek, órák alatt elfognak; nem egy esetben a városon élő könyvbarát is kénytelen bosszúsággal nyugtázní, hogy ismét elesett egy jó könyv megszerzésének lehetőségétől. Nem tudom, mi állana útjában egy esetleges előfizetési rendszer bevezetésének? A könyv nagyon sokak számára életszükségletévé vált.

MÁKÓI ISTVÁN főiskolai hallgató (Mákófalva). — A *Korunk* tavalyi 9. számában olvastam Vasas Samu *Egyke és cifrázkodás* című cikkét, amely két kalotaszegi faluban, Darócson és Bogártelkén kialakult szomorú helyzetről számol be. „Kalotaszeg az egyke földje” — így kezdi Vasas Samu. Akinek van testvére, el sem tudja képzelni, mit jelent ez a mondat, de mi, kalotaszegi fiúk és lányok, különösen érezzük súlyos és szomorú jelentését. Hiszen majdnem minden kalotaszegi fiatal elmondhatja: *magam* vagyok. Nemcsak az említett Darócson és Bogártelkén, de Mákófalván, Inaktelkén, Vistán is — hogy csak a legközelebbi falvakat említssem — ugyanilyen szomorú és meggondolkoztató a helyzet. Volt olyan év például, amikor három (!) gyermek született a több mint ezer lakosú Mákófalván, s nemsokára nincs akit beiskolázzanak. Az elhagyott porták, üres házak s „az önmaguk kipusztítását jelző életfelfogás” (Vasas Samu) szintén nemcsak Darócra és Bogártelkére jellemző, hanem a többi kalotaszegi falura is. Miért nem látják még most sem a kialakult helyzet tarthatatlanságát maguk az emberek, a kalotaszegiek? Vasas Samu azt ajánlja, hogy „hatékony neveléssel, felvilágosítással és intézkedésekkel próbáljunk javítani a fennálló helyzeten”. Szükség volna a megfelelő módszerekre is konkrétan rámutatni, hiszen az orvosok, tanítók és más falusi értelmiségiek mindig harcoltak az egyke ellen, és a reményt nem akarjuk feladni.

VASAS SAMU liceumi aligazgató (Bánffyhunjad). — Egy halom levél az asztalomon. Válaszoknak szánt írások, a Nádamentéről a *Korunk* 9. számában megjelent *Egyke és cifrázkodás* című cikkre. Vádiratnak is beillenek önmaguk ellen! Meglep a levelek hangja s az, hogy a cikket mindenütt ismerik, vidékszerte meg is tárgyalták a szülői értekezleteken. (A *Korunk* számai már a megjelenést követő napokban elfogytak Egeresen és Hunyadon.) Az igenlő elismerés hangja csendül ki e levelekből. Igen, tudják, látják ők is, „a tények szomorúak...” — vallják, de a lesújtó lélekszámcsökkenésre csak a nagy távlatokban összesített számadatak láttán döbrentek rá. Vistaiak, mákóiak, inaktelkiek, darócziak és bogártelkiek egyaránt kilátástalannak látják a helyzetet. „...mit tehetünk ellene? Ez a divat” — fogalmazta meg sokak lemondó véleményét oly tömören a bogártelki Ferencz Jánosné. A legtöbb helyen kimagyarázással is készen állnak, ez „világjelenség”.

Hogy szeretnék a tékép előtt állni ilyenkor és Herédi Gusztáv cikkével (*Tűnődés gyermekről, családról*; ugyanabban a számban jelent meg) érvelve bebizonyítani, hogy ez távolról sem világjelenség. Szeretnék új számadatokat felsorakoztatni: 1968-ban, amikor az országban a legmagasabb születési adatokat regisztráltuk, úgyszólván az egész Nádamentén (Győrővásárhely, Inaktelke, Türe, Méra, Vista, Mákó és természetesen Bogártelke és Daróc is) a születések és a halálozások aránya az elhalálozások felé hajlott. Az adatok világosak. Forgatják, olvassák, tudják is, hogy úgy van. Más okok is eszükbe jutnak, amit fel tudnának még ezek mellé sorakoztatni. Fekete István nősülendő bogártelki fiatalember meg is jegyzi: „A cikkíró elvtárs nem említi azt, hogy egy legény 6—8 aranygyűrűt kell vegyen annak a lánynak, akinek a kezére igényt tart.” Valóban, e két faluban ezelőtt 40—50 évvel divatba jött az ezüstgyűrűk adományozása, később 3—4, 8—10 éve már 6—8 aranygyűrűt adományoztak a lányoknak az udvarló legények. Napjainkra a menyasszonyok gyűjteményéhez tartozik még egy aranyóra, drága fejkendő és más ajándékok. Ezeket természetesen rendre, névnapok, születésnapok vagy más ünnepek alkalmával adományozzák a legények választottjuknak.

Felvetődik a kérdés: mennyi gyermeket fel lehetne nevelni a töméntelen ruha, gyűrű és óra árából, amelyek most mind az „egyetlent” ékesítik. Vajha így gondolnák ezt a darócziak és bogártelkiek is, akkor már a jövő iskolai évben nem következne be az, amit a cikk már előre látott: elnéptelenedés miatt megszűnik a daróczi iskola, és nem fenyegetné ugyanaz a sors a bogártelki óvodát is.

Azt írtam cikkemben, hogy a kalotaszegi egyke kérdése közös ügy, mindannyiunk ügye és bánata, s hogy a helyzet változtatását célzó munkából nem hiányozhatnak a pedagógusok sem. A felismerést tett követte. Kalotaszeg egyetlen liceuma, a hunyadi, máris megtette az első lépéseket a jövő anyáinak nevelésében. Mjútán három éven át tanítjuk a kalotaszegi népművészeti remek történetét, készítését, egy évharmadon át igyekszünk megszerettetni utolsóéves lányainkkal az anyai hivatást, és megismertetni őket az azzal kapcsolatos teendőkkel.

Sumar

Rácz Győző: Carte și societate 3 • * * * Anul Internațional al Cărții 6
• Jakó Zsigmond: Cartea și biblioteca în cultura noastră 9 • Dankanits
Adám: Lecturi din secolul XVI. 30 • Lászlóffy Csaba: Poezie 35 • Semlyén
István: Bibliotecă și știință 37 • Gáll Ernő: Despre opera „Cercetări so-
ciologice“ a lui Miron Constantinescu 45 • Gáll János: File din trecut 49 •
Páskándi Géza: Îmi aleg un turn (piesă, actul I—II.) 50 • Pomogáts Béla:
Activitatea de două decenii a editurii Erdélyi Szépmíves Céh (interviu cu
Kós Károly) 73 • Mikó Imre: Din memoriile unui librar 77 • Valter Roman:
Știință și putere 82 • Gábor Dénes: Folii metalice — și viitorul lecturii 91
• Robert Escarpit: Cartea și mass media (traducere de Horváth Andor) 95
• Demény Dezső: Mașină de tradus, lingvistică, comunicare 98 • Theodor
W. Adorno: Semne de punctuație (traducere de K. Jakab Antal) 105 • * * *
Șase istorici despre America (traducere de Lantos László) 109

NOTE

Balogh Edgár: Bibliotecă și personalitate 117 • Majtényi Erik: Dragoste
eternă 119 • Ditrői Ervin: Reproducerile ne înșeală, dar le admirăm 121 •
Balla Zsófia: Despre utilitatea cărții muzicale 122 • Deák Ferenc: Arta căr-
ții și arta plastică 124 • Bálint Lajos: Elaborarea cărții și tehnica poligra-
fieă 125 • Kassay Miklós: Cititorii de la sate 126 • Lázár József: Conducere
și lectură 129

VIATĂ INTERNAȚIONALĂ

Farkas László: Posibil, probabil, optim 131 • * * * Erorile lingvistice ale
economistilor 134

FORUM

Koch Ferenc: Despre articolele de științe naturale ale revistei A Hét 137

DOCUMENTE

Bóné Gyula: Miszt-tóthfalusi Kis Miklós redivivus 140

TINERET — EDUCAȚIE

Kovács Nemere: Să asigurăm cititorii viitorului 151

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Zsakó János: Fapte și ipoteze 156

RECENZII

Szilágyi Júlia: Pentru o lume poliglotă (Operă și lume) 161 • Szabó T. At-
tila jun.: Știință — turism 164 • Németi Rudoif: Măsură și cezură 165

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

Új sorozatunk 15. évfolyamát — a kényszerű megszakítás ellenére, történelmi folytonosságban mérve, a harmincadikat — zártuk 1971 decemberében. A régi és az új hagyomány szellemében mérjük fel mai feladatainkat, s a megvalósításban számítunk munkatársaink és olvasóink változatlan bizalmára. 1972 első félévére a következő súlypontokat készítjük elő:

- Erkölc s a mai világban
- Műemlékeink hétköznapijai — hétköznapijaink műemlékei
- A biológia változásai
- Zenei anyanyelvünk
- Műszaki értelmiség és nemzetiségi műveltség